

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२४-२०२५

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग
(उद्योग व खनिकर्म)

(पुस्तक क्रमांक १)

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई

२०२४

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२४-२०२५

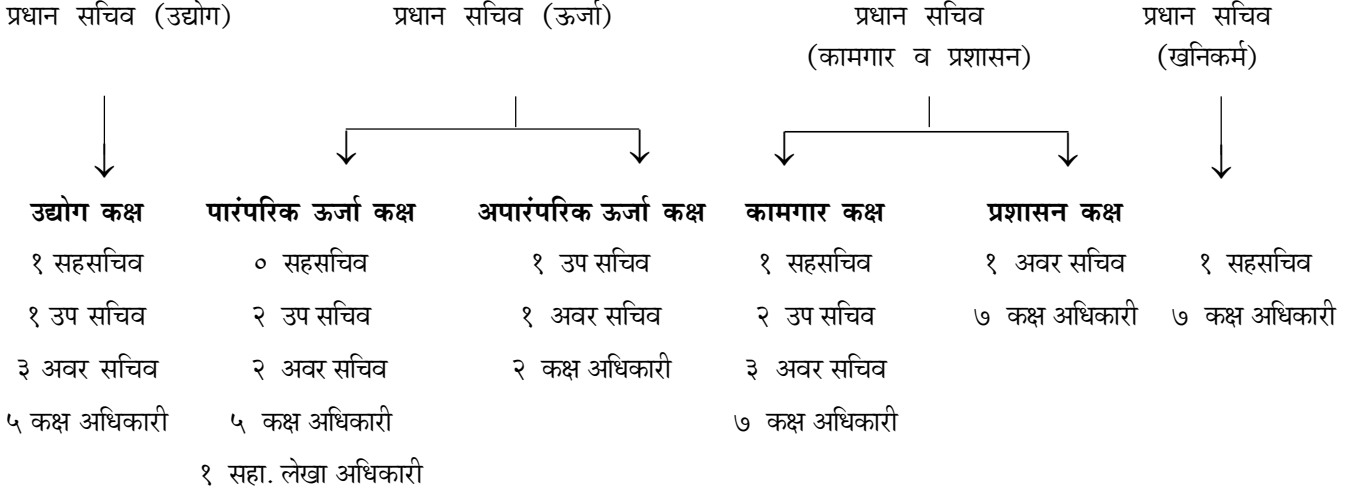
उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

(उद्योग व खनिकर्म)

(पुस्तक क्रमांक १)

(तीन)

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागांचा संघटनात्मक तक्ता

कार्यक्रमांच्या कार्यभाराचा सारांश प्रत्येक कार्यक्रमाची कामगिरी लक्ष्य दर्शवितो.

हे कार्यक्रम मंत्रालयीन स्तरावर घेतलेल्या धोरणाविषयक निर्णयानुसार कार्यान्वित केले जातात. त्यामुळे मंत्रालयीन विभागांना कार्यक्रमाच्या कार्यभागाचा गोषवारा देण्यासाठी कोणतीही मोजमापे विहित करणे योग्य व सुसंबद्ध ठरणार नाही. ही मोजमापे फक्त प्रत्येक कार्यात्मक कार्यक्रमाच्या प्रगतीचा अंदाज घेण्यासाठी उपयुक्त आहेत. सोबत जोडलेले विवरणपत्र उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग ह्या विभागात हाताळलेल्या कार्यभाराची व्याप्ती दर्शविते.

(पाच)

अनुक्रमणिका

अनुक्रमांक	कार्यालयाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१	विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, मुंबई	१
२	शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई	५१
३	भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, नागपूर	१९३

(सात)

उद्योग संचालनालय

(नऊ)

अनुक्रमणिका

अनुक्रमांक (१)	कार्यक्रम (२)	पृष्ठ क्रमांक (३)
	प्रस्तावना	(अकरा)
	समग्र कार्यक्रम	(तेरा)
१	सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम अधिनियम, २००६	१
२	सामुहिक प्रोत्साहन योजना-२०१९	७
३	राज्यातील महिला उद्योजकांसाठी विशेष धोरण	१७
४	कृषीवर आधारित जल प्रक्रिया धोरण	१९
५	महाराष्ट्राचे इलेक्ट्रिक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण-२०१८	२३
६	सुधारित बीज भांडवल योजना	३४
७	जिल्हा उद्योग केंद्र कर्ज योजना	३५
८	उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम	३६
९	माहिती तंत्रज्ञान धोरण	३८
१०	औद्योगिक धोरण	४१
११	विशेष आर्थिक क्षेत्र	४४
१२	जैव तंत्रज्ञान	४५
१३	वाईन उद्योगास प्रोत्साहन	४७
१४	मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना	४९
१५	विदर्भ विकास महामंडळ नागपूर	१२२
१६	पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ, पुणे	१२५
१७	कोकण विकास महामंडळ मर्यादित	१२८
१८	आजारी उद्योग कक्ष	१३८
१९	औद्योगिक समूह विकास कार्यक्रम	१४५
२०	मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजना	१६९
२१	प्रधानमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम	१७३
२२	सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम	१८१
२३	भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय	१९५

(अकरा)

प्रस्तावना

उद्योग संचालनालयाचे कार्यक्रम अंदाजपत्रक तयार करण्याचा ह्या प्रस्तावनेत प्रयत्न करण्यात आला आहे. उद्योग संचालनालयाचे क्रियाशीलतेकरिता मिळणाऱ्या अर्थसंकल्पीय अनुदानाचा खुलासा व स्पष्टीकरण ही प्रस्तावना तयार करताना घेतला आहे. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या अधिपत्याखालील महामंडळाकरिता तरतूद केलेल्या अनुदानाचा यात समावेश नाही. उद्योग संचालनालय राबवीत असलेल्या कार्यक्रमाचे विश्लेषण करून त्यांची नऊ निरनिराळ्या कार्यक्रमांत विभागणी करण्यात आली आहे व ती खालीलप्रमाणे :-

- (१) निदेशन व प्रशासन,
- (२) लघु उद्योग, कुटिरोद्योग, हस्तकला व रेशीम उद्योग व्यवसाय यांचा विकास,
- (३) मागासलेल्या क्षेत्राचा विकास,
- (४) रोजगार प्रचालन कार्यक्रम,
- (५) औद्योगिक सांख्यिकी आणि वाणिज्य माहिती,
- (६) मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना,
- (७) निर्यात प्रचालन कार्यक्रम,
- (८) माहिती तंत्रज्ञान,
- (९) औद्योगिक समुहाची विकास योजना.

समग्र कार्यक्रम

संचालनालयाच्या महत्त्वाच्या कार्यक्रमाचा संक्षिप्त सारांश खाली दिला आहे :—

कार्यक्रम क्रमांक १ —निदेशन व प्रशासन

(अ) औद्योगिक अनुज्ञप्ती.—औद्योगिक (विकास व विनियमन) अधिनियम, १९५१ अन्वये पुढील बाबींकरिता औद्योगिक अनुज्ञप्ती घेणे जरूरीचे आहे : (अ) नवीन औद्योगिक घटक स्थापनेकरिता, (ब) अस्तित्वात असलेल्या उद्योगधंद्यांचे क्षमता वाढीसाठी, (क) नवीन वस्तू उत्पादनाकरिता आणि (ड) अधिनियमाच्या सूचीमध्ये दर्शविलेल्या उद्योगधंद्यांकरिता अस्तित्वात असलेला कारखाना चालू ठेवण्याबाबत केंद्र शासन, राज्य शासनाकडून औद्योगिक अनुज्ञप्तीकरिता आलेल्या अर्जांवर अभिप्राय मागविते. राज्य शासनाच्या वतीने उद्योग संचालनालय आपला अभिप्राय पाठविते. केंद्र शासनाच्या सन १९९१ च्या औद्योगिक उदारीकरणाच्या धोरणानुसार ६ प्रकारचे उद्योग वगळता अन्य उद्योगांसाठी अनुज्ञप्ती घेण्याची आवश्यकता नाही.

इरादापत्रे व औद्योगिक परवाने व औद्योगिक आवेदनपत्र इंडस्ट्रिअल एन्टरप्रिन्सरशीप मेमोरॅन्डम यांचे संनियंत्रण उद्योग संचालनालयातील अनुज्ञप्ती शाखेत करण्यात येते. तसेच सिकॉम, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, उद्योगमित्र व महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र या संस्थांच्या मार्फत उद्योजकांना योग्य ती मदत व मार्गदर्शन करण्यात येते.

(ब) कच्चा मालाचे वाटप.—केंद्र सरकारकडून मिळालेल्या दुर्मिळ आयात/देशांतर्गत उपलब्ध असलेल्या कच्च्या मालाचे लघु उद्योग घटक म्हणून नोंदणी झालेल्या घटकांना वाटप करण्याची जबाबदारी उद्योग संचालनालयाकडे आहे. याखेरीज प्रत्येक वर्षी मार्च-एप्रिल-मे या अवधित आयात कच्चा माल/भांडवली माल/यंत्रसामग्री आणि सामग्री यांच्या गरजांसाठी केंद्र सरकारने जाहीर केलेल्या आयात धोरणानुसार संबंधित अनुज्ञापन प्राधिकरणाकडे शिफारस करण्यासाठी अर्ज पुरस्कार करण्याचे कामही संचालनालयाकडे आहे.

कार्यक्रम क्रमांक २—लघु उद्योग, कुटीर, ग्रामीण उद्योग व हस्तकला विकास

(अ) औद्योगिक वसाहती.—लघु उद्योगाच्या जलद विकासासाठी मुख्यतः राज्यातील अविकसित भागात जलद विकास होण्यासाठी औद्योगिक वसाहत निर्माण करण्याची योजना कार्यान्वित करण्यात आली. एकंदर १४२ सहकारी औद्योगिक वसाहती असून त्यापैकी १०१ सहकारी औद्योगिक वसाहती कार्यान्वित झाल्या आहेत.

(ब) लघु उद्योग घटकांना आर्थिक सहाय्य.—राष्ट्रीयीकृत व अनुसूचित बँकांनी स्थिर मालमत्ता निर्माण करण्यासाठी लघु उद्योगांना दिलेले कर्ज, तसेच खेळत्या भांडवलासाठी राष्ट्रीयीकृत बँकांनी सीमांतिक गरजांसाठी दिलेले कर्ज मिळून रु. ५०,००० पर्यंतच्या कर्जावर राज्यातील विकसित भागांत (मुंबई, पुणे, ठाणे, कल्याण, खोपोली, पिंपरी, चिंचवड भाग) १ एप्रिल १९७४ पासून राज्य शासनाने व्याज अनुदान देण्याची योजना सुरू केली आहे. व्याज अनुदान हे आर्थिक संस्थांनी आकारलेल्या व्याजाचा दर व औद्योगिक विकास बँकेचा व्याजाचा दर ९ टक्के यातील फरका इतके राहिल.

पुणे येथील इलेक्ट्रॉनिक विकास व चाचणी केंद्रातर्फे इलेक्ट्रॉनिक घटकांस चाचणी, कच्चा माल व घटकांकरिता तांत्रिक मदत तसेच आदिरूप विकासाकरिता तांत्रिक मदत देते. पुणे येथील चाचणी केंद्र महाराष्ट्र इलेक्ट्रॉनिक महामंडळाकडे एजन्सी तत्त्वावर चालविण्यास दिले आहे.

(क) आजारी उद्योग घटकांना मदत.—बँकांच्या शुश्रूषा कार्यक्रमांतर्गत आजारी उद्योग घटकांना शासकीय सहाय्य मिळवून देण्यासाठी उद्योग संचालनालयात एक खास कक्ष सुरू करण्यात आला आहे. विक्रीकर, मजुरविषयक प्रश्न या बाबींवर सहाय्य केले जाते. विक्रीकराचे बाबतीत विक्रीकराच्या थकबाकीचे कर्जात रूपांतर करण्याची योजना कार्यान्वित केली गेली आहे.

(ड) कृषि उद्योगांचा विकास.—कृषि उद्योग कार्य हे प्रवर्तनांचे असून, वेगवेगळ्या महामंडळांच्या कृषि उद्योगांच्या कार्यक्रमांचा समन्वय साधून करण्याचे आहे.

कार्यक्रम क्रमांक ३—मागासलेल्या क्षेत्राचा विकास

(अ) जिल्हा औद्योगिक केंद्राची स्थापना.—महाराष्ट्रातील सर्व जिल्हांचा जिल्हा उद्योग केंद्र कार्यक्रमात समावेश झालेला आहे. प्रत्येक केंद्रात प्रमुखस्थानी उद्योग उप संचालकाच्या दर्जाचा एक महाव्यवस्थापक व वेगवेगळ्या क्षेत्रांसाठीचा कार्यात्मक व्यवस्थापक यांची नेमणूक करण्यात आली आहे. प्रकल्प आराखडा, रचना ते प्रकल्प कार्यान्वित होईपर्यंतची सर्व प्रकारची मदत लघु उद्योग उद्योजकांना मिळवून देण्याचे प्रयत्न जारी आहेत. सुशिक्षित बेरोजगारांना स्वयंरोजगार सुरू करण्यासाठी बीज भांडवल सहाय्य योजना, पंतप्रधान रोजगार योजना व लहान लघु उद्योजकांसाठी जिउके कर्ज योजना जिल्हा उद्योग केंद्रांमार्फत राबविल्या जातात.

(ब) सामूहिक प्रोत्साहन योजना.—राज्य शासन, राज्यातील विकसनशील व अविकसित भागांत, उद्योगांच्या उभारणीसाठी एकत्रित उत्तेजन योजना कार्यान्वित करीत आहे. औद्योगिकदृष्ट्या अविकसित व विकसनशील भागात मोठ्या प्रमाणात औद्योगिक गुंतवणूक व्हावी हा या योजनेमागील उद्देश आहे.

(चौदा)

कार्यक्रम क्रमांक ४—रोजगार प्रचालन योजना

सुशिक्षित बेकारांना बीज भांडवल सहाय्य.—राज्यातील रोजगारांचा प्रश्न सोडविण्यासाठी सुशिक्षित बेकारांना त्यांना स्वतःचा उद्योग व्यवसाय सुरू करण्यासाठी बीज भांडवल योजना कार्यान्वित केली आहे. बीज भांडवल व स्वतःचे भाग, ह्याच्या आधारे उद्योजकाला बँकांकडून कर्ज मिळण्यासाठी मदत होते.

कार्यक्रम क्रमांक ५—औद्योगिक, सांख्यिकी व वाणिज्य बुद्धिमत्ता

औद्योगिक सांख्यिकी.—औद्योगिक सांख्यिकीकरणाची माहिती गोळा करणे, संकलन करणे व माहिती पुरविणे याबाबतची मुख्यतः उद्योग संचालनालयाकडे नोंदणी झालेल्या लघु उद्योग घटकांची कामे उद्योग संचालनालयात केली जातात. विकास आयुक्त (लघु उद्योग विकास) केंद्र शासनाला लागणाऱ्या उत्पादन निर्देशांकाचे कार्यही संचालनालयाने हाती घेतले आहे. याखेरीज महाराष्ट्रातील उद्योगधंद्यांची निर्देशिका तयार करण्याचे कार्यही हाती घेण्यात आले आहे. या निर्देशिकांमध्ये मुख्यतः नोंदणी झालेले लघु उद्योग घटक, मोठे व मध्यम उद्योगधंदे यांची नावे व पत्ते तसेच त्यांच्या उत्पादित वस्तू यांचा समावेश राहिल.

कार्यक्रम क्रमांक ६—मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना

भांडार खरेदी.—खर्चात काटकसर व सामान खरेदीतील पुरवठा एकसूत्रता ह्याकरिता विविध शासकीय विभागांना लागणाऱ्या सामान खरेदीचे कार्य संचालनालयातील सामान खरेदी विभाग करते. एकापेक्षा अधिक विभागांना लागणाऱ्या गरजांबाबत संख्या-करार अथवा दर-करार ठरविण्याचे कार्यही सामान खरेदी विभाग करित आहे. डी.जी.एस.एन.डी. ने ठरविलेले दर-करार प्रवर्तित कार्यही हा विभाग करतो व त्याद्वारे राज्य शासकीय विभागांकरिता ह्या बाबी उपलब्ध करून देतो.

कार्यक्रम क्रमांक ७—निर्यात प्रचालन कार्यक्रम

निर्यात प्रचालन.—निर्यात वृद्धीसाठी पायाभूत सुविधांमधील कमतरता व अडचण दूर करणे, औद्योगिक प्रदर्शनात सहभागी होणे, निर्यात प्रचालनाबाबत प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे कायमस्वरूपी प्रदर्शन केंद्रे प्रस्थापित करणे, उत्कृष्ट निर्यातदारांना त्यांच्या निर्यातीच्या उत्कृष्ट कामगिरीबद्दल पुरस्कार व गुणवत्ता प्रमाणपत्र प्रदान करणे, राज्यात थेट विदेशी गुंतवणूक मोठ्या प्रमाणावर आकर्षित करण्यासाठी तसेच राज्याच्या निर्यातीत भरीव वाढ करण्यासाठी विशेष आर्थिक क्षेत्र विकसित करणे इ. योजना निर्यात प्रचालन कक्षामार्फत राबविल्या जातात.

केंद्र शासनाने “निर्यातीकरिता पायाभूत सुविधांच्या विकास कामासाठी राज्य शासनास सहाय्य Assistance to State for Infrastructure Development for Export and Allied Activities (ASIDE)” अशी नवीन योजना सुरू केली आहे. राज्याची निर्यातीच्या क्षेत्रातील कामगिरी व निर्यातीच्या वाढीचा दर विचारात घेऊन या योजनेअंतर्गत निर्यातीकरिता पायाभूत सुविधांचा विकास करण्यासाठी राज्य शासनास केंद्र शासनाकडून निधी उपलब्ध करून दिला जातो.

कार्यक्रम क्रमांक ८—जैव तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान

(१) जैव तंत्रज्ञान.—राज्यात नवीन जैव तंत्रज्ञान उद्योग आकर्षित व्हावेत तसेच त्यांचा विस्तार/विकास व्हावा या दृष्टीने जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना काही प्रोत्साहने, सोयी/सवलती देण्यात आलेल्या आहेत. सदर धोरणाच्या अनुषंगाने उद्योग संचालनालयाच्या मार्फत आवश्यक ती माहिती पुरविली जाते. जैव तंत्रज्ञान घटकांची नोंदणी/इरादापत्रे याविषयी सर्व जिल्हा उद्योग केंद्रे, विभागीय कार्यालये तसेच महाराष्ट्र उद्योग विकास महामंडळ यांचेमार्फत अहवाल, उद्योग संचालनालय संकलित करते.

(२) माहिती तंत्रज्ञान.—माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरणातील निकष पूर्ण करणाऱ्या सार्वजनिक तसेच खाजगी क्षेत्रातील कंपन्या/संस्था यांनी विकसित केलेल्या माहिती तंत्रज्ञान उद्योगांना नोंदणी/इरादापत्रे उद्योग संचालनालयामार्फत दिले जातात. यासाठी आवश्यक असलेल्या कागदपत्रांची माहिती पुरविण्या संदर्भात योग्य ते मार्गदर्शन केले जाते. तसेच या उद्योग घटकांची माहिती संबंधित कार्यालयांकडून घेऊन ती उद्योग संचालनालयाकडे संकलित केली जाते.

कार्यक्रम क्रमांक ९—औद्योगिक समुहाची विकास योजना

उद्योगाच्या सर्वांगीण विकासाकरिता तंत्रज्ञानाचा विकास, तसेच इतर देशातील विकसित तंत्रज्ञानाचा उपयोग करणे, आर्थिक व औद्योगिकदृष्ट्या मागासलेल्या भागांमध्ये अपूर्ण राहिलेल्या योजना अथवा नवीन उद्योगधंदे सुरू करण्यावर जास्त भर देण्याच्या दृष्टीने उद्योग संचालनालयामार्फत ही योजना राबविली जाते.

(पंधरा)

औद्योगिक धोरण, २०१३

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम अधिनियम, २००६

केंद्र शासनाच्या विकास आयुक्त (लघु उद्योग), नवी दिल्ली यांनी वेळोवेळी निर्देशित केलेल्या आदेशानुसार व आखलेल्या सुलभ कार्यपद्धतीच्या धोरणानुसार उद्योग संचालनालयाकडून लघु उद्योग घटकांना लघु उद्योग नोंदणी देण्यात येते.

केंद्र शासनाने सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम, २००६ ची अंमलबजावणी करण्याचे आदेश पारीत केल्याने, महाराष्ट्र शासनाने या संदर्भात दिनांक २७ ऑक्टोबर, २००६ च्या अधिसूचनेद्वारे या कायद्याची अंमलबजावणी सुरू केली आहे. या नवीन कायद्यानुसार सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना आता “ उद्योग ” ऐवजी “ उपक्रम ” असे संबोधण्यात येत आहे. उत्पादन करणाऱ्या व सेवा पुरवणाऱ्या उपक्रमाचे प्रत्येकी तीन प्रकार विहित केलेले आहेत.

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम, २००६ अंतर्गत केंद्र शासनाने सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम मंत्रालय अधिसूचना दिनांक २६ जुन, २०२० अन्वये सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांच्या व्याख्येत खालीलप्रमाणे बदल केला आहे.

- सूक्ष्म उपक्रम (उत्पादन व सेवा)** : संयंत्र व यंत्रसामुग्रीमधील गुंतवणूक रु. १ कोटीपर्यंत वार्षिक उलाढाल ५ कोटीपर्यंत आहे असा उपक्रम.
- लघुउपक्रम (उत्पादन व सेवा)** : संयंत्र व यंत्रसामुग्रीमधील गुंतवणूक रु. १० कोटीपर्यंत वार्षिक उलाढाल ५० कोटीपर्यंत आहे असा उपक्रम.
- मध्यम उपक्रम (उत्पादन व सेवा)** : संयंत्र व यंत्रसामुग्रीमधील गुंतवणूक रु. ५० कोटीपर्यंत वार्षिक उलाढाल २५० कोटीपर्यंत आहे असा उपक्रम.

नमूद कायद्यानुसार नवीन/प्रस्तावित उपक्रमाने उद्योजकाचे आवेदनपत्र सक्षम प्राधिकाऱ्याकडे सादर करणे आवश्यक असून सदर आवेदनपत्रास ज्ञापन स्विकृती देण्यात येते. संबंधित उपक्रमाच्या आवेदनपत्रास ज्ञापन स्विकृती देण्याचे अधिकार जिल्हासाठी संबंधित महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र व मुंबई प्राधिकरण विभागासाठी उद्योग सहसंचालक, (मुंबई प्राधिकरण विभाग), चुनाभट्टी यांना राज्य शासनाने परिपत्रक क्र. १२/२००६, दिनांक ८ नोव्हेंबर २००६ नुसार प्रदान करण्यात आले होते व त्यानुसार प्रस्तावित उपक्रमास ई एम भाग-१ व कार्यरत उपक्रमास ई एम भाग-२ नोंदणी देण्यात येत होते.

तदनंतर केंद्र शासनाने जाहीर केलेल्या अधिसूचना क्र. S.O. २५७६ (E) दिनांक १८ सप्टेंबर, २०१५ अन्वये सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांनी ई एम भाग-१ व भाग-२ च्याऐवजी उद्योग आधार ज्ञापन सादर करण्यासंदर्भात मार्गदर्शक सूचना निर्गमित केल्या आहेत. सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमास ज्ञापन दाखल करणे सुलभ होण्याच्या दृष्टीकोनातून पूर्वीचे परिपत्रक अधिक्रमीत करून, उद्योग आधार स्विकृतीपत्र देण्याविषयी या कार्यालयाच्या दिनांक ६ ऑक्टोबर २०१५ च्या परिपत्रकान्वये मार्गदर्शक सूचना देण्यात आल्या होत्या. दिनांक १८ सप्टेंबर २०१५ च्या अधिसूचनेनुसार केंद्र शासनाच्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम मंत्रालयाद्वारे, स्थापित सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांना त्यांच्या पोर्टलवरून ऑनलाईन पद्धतीने उद्योग आधार नोंदणी देण्यात येत होती. मार्च २०२० अखेर राज्यातून १७.६७ लाख एवढ्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांची उद्योग आधार नोंदणी झाली असून, सदरहू उपक्रमामधील एकूण गुंतवणूक रु. २,३८,५४,३४६ लाख असून ९१.०१ लाख एवढा रोजगार आहे.

तथापि, केंद्र शासनाने दिनांक २६ जुन २०२० च्या अधिसूचनेनुसार सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांची व्याख्या बदलली असून आता सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमाच्या नोंदणीला **उद्योग आधार** ऐवजी **उद्यम नोंदणी** असे संबोधले जात आहे. सदर बदल दिनांक १ जुलै, २०२० पासून लागू करण्यात आला आहे. त्यानुसार जुलै २०२० ते ऑक्टोबर २०२३ पर्यंत ऑनलाईन पद्धतीने ३६,८७,६५९ इतकी उद्यम नोंदणी झालेली दिसून येते.

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमास उद्यम नोंदणी करण्यासाठी कोणतेही शुल्क आकारण्यात येत नाही. उद्योग आधार ज्ञापन ऐवजी उद्यम नोंदणी केंद्र शासनाच्या <http://udyamregistration.gov.in> या पोर्टलवर ऑनलाईन पद्धतीने दाखल करता येईल. तथापि, काही अपवादात्मक प्रकरणामध्ये काही कारणास्तव ऑनलाईन ज्ञापन दाखल करणे शक्य नसेल तर, अशा प्रकरणी संबंधित महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांचेकडे अर्ज सादर करावा. अशा परिस्थितीत संबंधित उपक्रमाच्यावतीने ऑनलाईन उद्यम नोंदणी करण्याची जबाबदारी संबंधित महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांची आहे.

उद्यम नोंदणी स्विकृतीचे फायदे -

१. सूक्ष्म व लघु उद्योग घटकास शासनाच्या खरेदी प्रक्रियेत सवलतीचा लाभ दिला जातो.
२. सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत विविध सोयीसवलती मिळण्यासाठी उद्योग घटक पात्र असतो.
३. शासकीय धोरणानुसार अबकारी कर इत्यादी सवलती उद्योग घटकांस मिळतात.
४. उद्योग घटकास सवलतीच्या व्याजदरात भारतीय सूक्ष्म व लघुउद्योग विकास बँक किंवा इतर वित्तीय संस्थांमार्फत कर्ज व इतर सवलती मिळू शकतात.
५. निर्यातीसाठी काही सोयी-सवलती सूक्ष्म व लघुउद्योग घटकांस मिळतात.
६. सूक्ष्म व लघु उद्योगांना दुर्मिळ कच्च्या मालासाठी शिफारस केली जाते.

सदर अधिनियमाअंतर्गत मुंबई शहर व मुंबई उपनगर जिल्हा विभागासाठी तसेच कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती व नागपूर विभागात सूक्ष्म व लघु उपक्रम सुकरता परिषदेची स्थापना करण्यात आली आहे.

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम, २००६ अंतर्गत अमरावती व नागपूर विभागात सूक्ष्म व लघु उपक्रम सुकरता परिषदेची स्थापना शासन अधिसूचना दिनांक ७ जानेवारी २००८ अन्वये करण्यात आली आहे व दिनांक १२ मे २०१६ रोजीच्या अधिसूचनेद्वारे मुदतवाढ देण्यात आली आहे. सदर मुदत संपल्यानंतर आता दिनांक ११ सप्टेंबर २०१९ रोजीच्या अधिसूचनेनुसार नागपूर विभागासाठी व दिनांक १७ सप्टेंबर २०१९ रोजीच्या अधिसूचनेनुसार अमरावती विभागासाठी मुदतवाढ देण्यात आली आहे. तसेच इतर विभागात (कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद) सूक्ष्म व लघु सुकरता परिषदेची स्थापना शासन अधिसूचना दिनांक ११ डिसेंबर २००९ अन्वये करण्यात आली आहे व दिनांक ६ सप्टेंबर २०१६ व दिनांक ११ डिसेंबर २०१९ रोजीच्या अधिसूचनेद्वारे मुदतवाढ देण्यात आली आहे. तसेच दिनांक १८ मे २०१६ च्या अधिसूचनेअन्वये मुंबई शहर व मुंबई उपनगर जिल्हा विभागासाठी सूक्ष्म व लघु उपक्रम सुकरता परिषदेची स्थापना करण्यात आली व दिनांक ११ डिसेंबर २०१९ रोजीच्या अधिसूचनेअन्वये मुदतवाढ देण्यात आली आहे.

औद्योगिक सुकरता परिषद

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम, २००६ च्या कलम २१, पोटकलम (३) द्वारे प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा आणि याबाबतीत त्यास समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून महाराष्ट्र शासनाने राज्यातील सहा महसुली विभागासाठी सूक्ष्म व लघु उपक्रमाने दुसऱ्या घटकास विक्री केलेल्या वस्तुंच्या/पुरविलेल्या सेवेच्या थकीत देय रकमेच्या वसुलीसाठी संबंधित विभागाच्या उद्योग सह संचालक यांचे अध्यक्षतेखाली राज्यात एकूण सात सूक्ष्म व लघु उपक्रम सुकरता परिषदांची स्थापना करण्यात आली आहे. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या दिनांक १२ मे २०१६ च्या अधिसूचनेनुसार सदरहू परिषदेची रचना खालीलप्रमाणे आहे.

१. संबंधित विभागाचे उद्योग सह संचालक	-	अध्यक्ष
२. संबंधित विभागातील दोन औद्योगिक संघटनांचे दोन प्रतिनिधी	-	सदस्य
३. संबंधित महसुली क्षेत्रातील उपक्रमांना वित्त पुरवठा करणाऱ्या एका अग्रणीबँकेचा क्षेत्रिय किंवा विभागीय व्यवस्थापक	-	सदस्य
४. संबंधित विभागीय उद्योग सह संचालक कार्यालयीन उद्योग उप संचालक	-	सदस्य सचिव

सदर अधिनियमान्वये केंद्र शासनाने सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांना प्रोत्साहित करणे व विकास साधणे, सदर उपक्रमांची निकोप वाढ होणे कामी आणि अनुषंगिक व आकस्मित प्रकरणी सुविधा उपलब्ध करून देणे आलेल्या आहेत. सदर अधिनियमाच्या कलम १८ (१) अन्वये सूक्ष्म व लघु उपक्रमांना देय असलेली प्रदाने/विलंब देणी (Outstanding dues) थकीत झाल्यास सदर बाबत सुकरता परिषदेकडे याचिका दाखल करता येते. एकदा याचिका दाखल झाल्यानंतर संबंधित सुकरता परिषद संबंधित पुरवठादार सूक्ष्म/लघु उपक्रमास त्यांना देय असलेली थकीत देणी बाबत संबंधित अधिनियम/कायदे/नियम अंतर्गत कायदेशीर प्रक्रिया पूर्ण करून अर्धन्यायिक संस्थेच्या अधिकार कक्षेत निवाडा/निर्णय देण्यात येतो.

राज्यातील सुकरता परिषदांमध्ये दाखल झालेल्या प्रकरणांचा तपशील सोबत जोडला आहे.

सुकरता परिषद अहवाल दिनांक १६.०१.२०२४

अ.क्र.	सुकरता परिषद	एकूण दाखल प्रकरणे	देय रक्कम (रुपये कोटीमध्ये)	एकूण निकाली काढण्यात आलेली प्रकरणे	निकाली काढण्यात आलेल्या प्रकरणांची रक्कम (रुपये कोटीमध्ये)	एकूण प्रलंबित प्रकरणे
१	औरंगाबाद	१०६३	७८८.९२२३	८२६	९८.०२९३	२३७
२	पुणे	५५१५	११०१.३२७९	३७२४	१९९.०९९२	१७९१
३	नागपूर	३३९०	८३९.७७४७	१७०८	११२.७५८६	१६८२
४	मुंप्रावि	५३५८	१२८८.८८७४	२०८३	४११.५७२०	३२७५
५	नाशिक	२४४७	५९४.४१६७	११०४	२१४.२७७६	१३४३
६	कोकण	३३९	५९.०११९	१४४	७.४५९२	१९५
७	अमरावती	२५८	७१.५८६२	१८६	७.६०५२	७२
	एकूण	१८३७०	४७४३.९२७	९७७५	१०५०.८०१	८५९५

INDUSTRIAL FACILITATION COUNCIL

In exercise of the power conferred by sub-section (3) of section 21 of MSMED Act 2006, the Government of Maharashtra has formed 7 MSE Facilitation Councils for 6 Revenue divisions of the state, under the chairmanship of respective Regional Joint Director of Industries.

The structure of the MSE Facilitation Council as under.

1. Regional Joint Director of Industries of the concerned Region :- Chairperson
2. Two representative of Association of Micro & Small enterprise. :- Member
3. Zonal or Regional Manager of one of the lead banks' lending money to Micro & Small enterprises in the concerned revenue division. :- Member
4. Deputy Director of Industries of the concerned Region. :- Member Secretary

The said Act incorporates provisions for encouraging and achieving development of Micro, Small and Medium enterprises and for healthy development of these enterprises. Micro and Small enterprises can file a case with the concerned Micro Small Enterprises Facilitation Council under Section 18 (1) of the said Act if there is a delay in payment of their rightful dues/ outstanding dues. Once the case is filed the concerned Micro Small Enterprises Facilitation Council after completing due legal process by following the provisions of the said Act/Law/Rules passes an order within the ambit of Quasi-Judicial powers vested with it regarding the rightful dues of the said supplier (Micro/Small enterprise).

Current status of the cases filed in the facilitation councils are enclosed separately.

Earlier, registration of Small Scale Industries units was being done by the Directorate of Industries according to the simplified procedures laid down by Development Commissioner (SSI), New Delhi, and Government of India.

Government of India has notified the MSMED Act, 2006, dated 16th June 2006. Accordingly Government of Maharashtra has also issued the Notification dated 27.10.2006. As per this Act, "Industries" word is replaced by "Enterprises". There are three types of manufacturing enterprises and three types of Services enterprises.

Under Micro, Small & Medium Enterprises Development Act, 2006, Govt. of India issued Notification dated 26th June, 2020 regarding change in the definition of Micro, Small & Medium Enterprises which is as under;

Micro Enterprise (Manufacturing & Service)	: The investment in Plant & Machinery upto ` 1 Crore, and annual turnover upto ` 5 Crore
Small Enterprise (Manufacturing & Service)	: The investment in Plant & Machinery upto ` 10 Crore, and annual turnover upto ` 50 Crore
Medium Enterprise (Manufacturing & Service)	: The investment in Plant & Machinery upto ` 50 Crore, and annual turnover upto ` 250 Crore

Directorate of Industries vide its circular No. 12/2006, dated 8/11/2006 had delegated power to General Manager, District Industries Centre for respective districts and Joint Director of Industries, Mumbai Metropolitan Region for Mumbai Metropolitan Region to accept the Entrepreneur's Memorandum from Entrepreneur and issue Acknowledgment accordingly under Micro, Small and Medium Enterprise Development Act, 2006. Accordingly EM Part-I and EM Part-II were being issued to proposed and functioning enterprises respectively.

However, as per Govt. of India's notification No. S.O. 2576 (E), dated 18.9.2015, the Udyog Aadhaar Registration has been introduced in lieu of EM Part-I and Part-II. As per this procedure, the entrepreneur can apply online on the website of Ministry of MSME, Govt. of India for getting Udyog Aadhaar. Accordingly, the circular dated 6.10.2015 had been issued by Directorate of Industries to all District Industries Centers and Regional Offices. As per notification dated 18.9.2015, the Ministry of MSME, Govt. of India was issuing online Udyog Aadhaar registrations to established MSMEs. In Maharashtra State, upto March 2020, the total online Udyog Aadhaar registrations issued to 17.67 lakh Micro, Small & Medium Enterprises involving an investment of Rs.23854346 lakh and employment of 91.01 lakh.

However, as per the Notification dated 26th June, 2020 issued by Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises, Govt. of India, the definition of Micro, Small & Medium Enterprises has been changed and the Udyog Aadhaar has been replaced with Udyam Registration w.e.f. 1st July 2020. From July, 2020 upto October 2023 the total online Udyam Registrations issued to Micro, Small & Medium Enterprises is 36,36,87,659 Udyam Registration for Micro, Small & Medium Enterprises is free of charge. Udyam Registration in place of Udyog Aadhaar Registration can be done online on Udyam Portal <http://udyamregistration.gov.in>. However, in some exceptional cases, where online registration is not possible, application can be submitted to concerned General Manager, District Industries Centre (DIC). In these cases, GM, DIC would be responsible for online Udyam Registration for that enterprise.

Benefits of Udyam Registration

1. Micro & Small enterprises get some concessions in Government Procurement.
2. The unit is eligible for various concessions / benefits under Package Scheme of Incentives.
3. According to Government Policy, the unit gets concession in Excise Duty.
4. The unit can acquire concessional loan and other benefits from Micro & Small Industries Development Bank of India and other financial institutions.
5. Micro & Small enterprises can take benefits / concessions for doing export.
6. Recommendation is made for acquiring rare raw material needed for Micro & Small Enterprises.

Micro and Small Enterprises Facilitation Councils for Amravati and Nagpur Region have been established under the act vide Government Notification dated 7th January, 2008 and extension has been provided to them through Notification dated 12.5.2016. After expiry of said extension, further extension is provided for Nagpur MSEFC and Amravati MSEFC through

notification dated 11.9.2019 and 17.9.2019 respectively. Similarly, Micro and Small Enterprises Facilitation Councils for other regions (Konkan, Pune, Nashik & Aurangabad) have been formed vide notification dated 11.12.2009 and 6.9.2016 and extension is provided to them vide notification dated 11.12.2019. Micro and Small Enterprises Facilitation Council, Mumbai and Mumbai Suburban District is formed vide Government Notification dated 18.5.2016 and extension is given through notification dated 11.12.2019.

IFC REPORT AS ON DTD. 16.01.2024

Sr. No.	Council	Total No. of Cases Filed	Amount Payable (Rs. Crore)	Total No. of Cases Disposed	Amount Involved in Disposed Cases (Rs. Crore)	Total No. of Cases Pending
1	MSEFC-Nashik	1063	788.9223	826	98.0293	237
2	MSEFC-Pune	5515	1101.3279	3724	199.0992	1791
3	MSEFC-Nagpur	3390	839.7747	1708	112.7586	1682
4	MSEFC-Mumbai	5358	1288.8874	2083	411.5720	3275
5	MSEFC-Konkan Thane	2447	594.4167	1104	214.2776	1343
6	MSEFC-Amravati	339	59.0119	144	7.4592	195
7	MSEFC-Aurangabad	258	71.5862	186	7.6052	72
Grand Total		18370	4743.927	9775	1050.801	8595

सामूहिक प्रोत्साहन योजना-२०१९

(सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे विशाल व अति विशाल उद्योग)

औद्योगिकदृष्ट्या अविकसित व विकसनशील भागात मोठ्या प्रमाणात औद्योगिक गुंतवणूक व्हावी, या उद्देशाने महाराष्ट्र शासन सन १९६४ पासून सामूहिक प्रोत्साहन योजना राबवित आहे. प्रस्तुत योजनेमध्ये वेळोवेळी सुधारणा करण्यात येते. शासन निर्णय दिनांक १६ सप्टेंबर २०१९ नुसार शासनाने सामूहिक प्रोत्साहन योजना-२०१९ अंमलात आणली. प्रचलित योजनेचा कालावधी १ एप्रिल २०१९ ते ३१ मार्च २०२४ पर्यंत आहे.

राज्यातील वैयक्तिक, भागीदारी, खाजगी क्षेत्र, राज्य शासनाचे सार्वजनिक/संयुक्त क्षेत्र, सहकारी संस्था यांनी स्थापित केलेले उद्योग घटक सामूहिक प्रोत्साहन योजना-२०१९ अंतर्गत समाविष्ट केलेले आहेत.

जिल्ह्यातील तालुक्यांची त्यांच्या औद्योगिक विकासाच्या प्रतवारीवर अ, ब, क, ड, ड+, विनाउद्योग जिल्हा, नक्षलग्रस्त क्षेत्र आणि आकांक्षी जिल्हे अशा आठ गटात विभागणी करण्यांत आली आहे.

१	गट अ	विकसित विभाग (उदा. मुंबई प्राधिकरण विभाग व पुणे प्राधिकरण विभाग).
२	गट ब	गट अ पेक्षा कमी विकसित झालेला भाग
३	गट क	गट अ व ब मधील विभागांपेक्षा कमी विकसित भाग
४	गट ड	गट अ, ब, क पेक्षा कमी विकसित भाग
५	गट ड+	गट अ, ब, क, ड पेक्षा कमी विकसित भाग तसेच आधारभूत मूलभूत सुविधांचा अभाव.
६	विना उद्योग जिल्हे	जेथे कोणताही मोठा उद्योग स्थापित झाला नाही आणि गट अ, ब, क, ड व ड+ भाग व्याप्त नसलेला.
७	नक्षलग्रस्त क्षेत्र	शासन निर्णय क्र. NAVIKA-२००८/C.R.२०९/ka.१४१६, dated ३१ मे २००९ अनुसार नक्षलवाद्यांमुळे बाधित झालेले क्षेत्र.
८	आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)	उस्मानाबाद, गडचिरोली, वाशिम आणि नंदुरबार

❖ सूक्ष्म, लघु व मध्यम व मोठे उद्योग घटकाकरिता औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान

एकूण रु. ५० कोटीपर्यंत स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेल्या घटकांना स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या कमाल १००% मर्यादेपर्यंत राज्यांतर्गत प्रथम विक्रीच्या १००% ढोबळ वस्तू व सेवा करावर पात्र सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांना दिनांक १६ सप्टेंबर २०१९ च्या शासन निर्णयातील परिच्छेद क्र. ४ (४.३, ४.४, ४.६, ४.७ व ४.८) प्रमाणे औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान अनुज्ञेय करण्यात आली आहेत.

तालुका/क्षेत्र वर्गीकरण	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीची कमाल मर्यादा (रु. कोटी)	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या टक्केवारीच्या प्रमाणात मर्यादा	पात्रता कालावधी (वर्ष)
अ		-	७
ब	या धोरणाच्या अनुषंगाने, सूक्ष्म, लघु व मध्यम	३०%	७
क	उपक्रमाची व्याख्या ही केंद्र शासनाच्या सूक्ष्म,	४०%	१०
ड	लघु व मध्यम उपक्रम अधिनियम-२००६ मधील	५०%	१०
ड+	व्याख्येनुसार तसेच ज्या लहान उद्योग घटकांची	६०%	१०
विदर्भ, मराठवाडा, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग व धुळे	स्थिर भांडवली गुंतवणूक रु. ५० कोटीपर्यंत आहे अशी राहिल.	८०%	
विनाउद्योग जिल्हे, नक्षलग्रस्त जिल्हे * आणि आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)**		१००%	१०

*महाराष्ट्र शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाने निर्गमित केलेल्या दिनांक १ एप्रिल, २०१३ रोजीच्या शासन निर्णय क्र. पीएसआय-२०१३/(सीआर-५४)/उद्योग-८ नुसार नक्षलग्रस्त भाग.

**उस्मानाबाद, गडचिरोली, वाशिम व नंदुरबार असे आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)

❖ अन्न व शेती प्रक्रिया उत्पादक घटक (Secondary and Tertiary processing units and Primary Processing units by Farmers Producer Companies and the units set up in government assisted Food Parks), जैव इंधन उत्पादक, हरित ऊर्जा उत्पादक तसेच उद्योग ४.० मध्ये समाविष्ट उत्पादक यांना २० टक्के जादाची प्रोत्साहने मंजूर करण्यात आलेली आहेत तसेच प्रोत्साहने उपभोगण्याच्या कालावधीमध्ये २ वर्षांने वाढ केली आहे.

विस्तारीकरण व विविधता :

अस्तित्वातील/नवीन सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे उद्योग घटक (माहिती तंत्रज्ञान/जैव तंत्रज्ञान उद्योग घटकासह) विस्तारीकरण व विविधता याकरिता पात्र आहेत अशा उद्योगांच्या विस्तारीकरणासाठी/विविधतेसाठी औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदानाची टक्केवारी वरील पात्र टक्केवारीच्या ७५ टक्के व देय कालावधीपेक्षा १ वर्षांने कमी राहिल.

❖ व्याज अनुदान :

सर्व पात्र नवीन सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांना त्यांनी बँक व आर्थिक संस्था यांचेकडून स्थिर भांडवली गुंतवणूकीसाठी घेतलेल्या कर्जावर ५ टक्के व्याज अनुदान देय आहे. (व्याज अनुदान हे इतर कोणत्याही संस्था, राज्यशासन तसेच भारत सरकार पुरस्कृत योजना यांचेकडून मिळालेले व्याज अनुदान किंवा ५ टक्के प्रतिवर्ष यापेकी जी कमी असेल ती रक्कम) व्याज अनुदानाची रक्कम ही त्या वर्षी भरलेल्या वीज देयकाच्या रकमेच्या मर्यादेपर्यंत प्रतिवर्षी अनुज्ञेय आहे.

❖ विद्युत शुल्क माफी :

क, ड, ड+ आणि विनाउद्योग क्षेत्रात तसेच नक्षलग्रस्त क्षेत्र, आकांक्षी जिल्ह्यांमध्ये नव्याने स्थापन होणाऱ्या पात्र सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांना पात्रता कालावधीमध्ये विद्युत शुल्क माफी देण्यात येते.

राज्यातील उर्वरित क्षेत्रांतील (म्हणजे अ व ब) १०० टक्के निर्यात प्रधान, माहिती तंत्रज्ञान व जैव तंत्रज्ञान घटक यांना विद्युत शुल्क भरण्यापासून ७ वर्षांच्या कालावधीसाठी माफी देण्यात येते.

❖ मुद्रांक शुल्क माफी :

क, ड, ड+ व विनाउद्योग जिल्ह्यातील तसेच नक्षलग्रस्त क्षेत्रातील नवीन उद्योग अथवा उद्योगांचा विस्तारीकरण/विविधीकरण करण्यासाठी लागणारी जमीन संपादन करण्यासाठी, तसेच दिर्घ मुदतीच्या कर्जाच्या दस्तावेजावर अनुज्ञेय मुद्रांक शुल्कात साप्रोयो-२०१९ योजनेच्या कालावधीपर्यंत सूट देण्यात आली आहे.

- अ व ब क्षेत्रामध्ये सार्वजनिक उद्यानातील माहिती व जैव तंत्रज्ञान घटकांना १०० टक्के
- अ व ब क्षेत्रामध्ये खाजगी उद्यानातील माहिती व जैव तंत्रज्ञान उद्योग घटकांना ७५ टक्के

तसेच पात्र नवीन व विस्तारीत उद्योग घटकांना साप्रोयो-२०१३ व साप्रोयो-२०१९ अंतर्गत त्यांचे गुंतवणूक कालावधीमध्ये (परिच्छेद क्र. २.९ नुसार) मुद्रांक शुल्क सवलत अनुज्ञेय आहे.

❖ वीज दर अनुदान :

नवीन सूक्ष्म, लघु, मध्यम उद्योग व एकूण ५० कोटी पर्यंत स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेले मोठे उद्योग घटक विद्युत कर अनुदान मिळण्यास पात्र आहेत. वापर केलेल्या व त्याचे देयक अदा केलेल्या ऊर्जेकरिता विदर्भ, मराठवाडा, उत्तर महाराष्ट्र आणि कोकण विभागातील रायगड, रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील उद्योग घटकांकरिता रु. १/- प्रति युनिट व राज्यातील इतर क्षेत्रामधील उद्योग घटकांकरिता रु. ०.५० प्रति युनिट यानुसार त्यांनी उत्पादनास सुरुवात केल्यापासून ३ वर्षांच्या कालावधीकरिता अनुदान देय आहे.

❖ सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उत्पादक घटकांचे सक्षमीकरण :

गुणात्मक स्पर्धात्मकता, संशोधन व विकास कार्य आणि तांत्रिक श्रेणीमध्ये वाढ, पाणी व ऊर्जा संरक्षण, पत मुल्यांकन याकरिता सर्व विभागातील विस्तारीत सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांकरिता खालीलप्रमाणे सवलती आहेत.

- तांत्रिक श्रेणीवाढीकरिता (Technology up-gradation) स्थिर मालमत्तेच्या गुंतवणूकीवर ५ टक्के अनुदान रु. २५ लाख मर्यादेपर्यंत.
- गुणवत्ता प्रमाणपत्रासाठी (Quality Certificate) येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. १ लाख मर्यादेपर्यंत.

- स्वच्छ उत्पादन मोजमापकाकरिता प्रस्थापित स्थिर मालमत्तांच्या गुंतवणूकीच्या (Cleaner production measures) २५ टक्के अनुदान रु. ५ लाख मर्यादेपर्यंत.
- राष्ट्रीय पेटेंट रजिस्ट्रेशनकरिता केलेल्या खर्चावर (Patent registration) ७५ टक्के अनुदान रु. १० लाख मर्यादेपर्यंत व आंतरराष्ट्रीय पेटेंट रजिस्ट्रेशनकरिता रु. २० लाख मर्यादेपर्यंत.
- स्मॉल इंडस्ट्रीज डेव्हलपमेंट बँक ऑफ इंडिया/शासनमान्य पत मुल्यांकन संस्था यांचेकडून पत मुल्यांकनाकरिता येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. ४०,००० मर्यादेपर्यंत.
- पाणी परिक्षणाकरिता येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. १ लाख मर्यादेपर्यंत.
- ऊर्जा परिक्षणाकरिता येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. २ लाख मर्यादेपर्यंत.
- पाणी प्रक्रिया/जतन याकरिता स्थिर मालमत्तेच्या गुंतवणूकीवर ५० टक्के अनुदान रु. ५ लाख मर्यादेपर्यंत.
- ऊर्जा कार्यक्षमता वाढीकरिता स्थिर मालमत्तेच्या गुंतवणूकीवर ५० टक्के अनुदान रु. ५ लाख मर्यादेपर्यंत.

❖ मोठ्या उद्योगांसाठी औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान :

राज्यातील निरनिराळ्या भागामध्ये स्थापित झालेले नवीन/विस्तारीत मोठे उद्योग घटक खालीलप्रमाणे औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान मिळण्यास पात्र आहेत.

तालुका/क्षेत्र वर्गीकरण	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीची कमाल मर्यादा (रु. कोटी)	किमान प्रत्यक्ष रोजगार निर्मिती (संख्या)	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या टक्केवारीच्या प्रमाणात मर्यादा	पात्रता कालावधी (वर्ष)
अ व ब	७५०	१०००	२५	७
क	५००	७५०	४०	७
ड	२५०	५००	६०	७
ड+	१५०	४००	७०	७
विदर्भ, मराठवाडा, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग व धुळे	१००	३००	८०	९
विनाउद्योग जिल्हे, नक्षलग्रस्त जिल्हे * आणि आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)**	१००	२५०	१००	९

*महाराष्ट्र शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाने निर्गमित केलेल्या दिनांक १ एप्रिल, २०१३ रोजीच्या शासन निर्णय क्र. पीएसआय-२०१३/(सीआर-५४)/उद्योग-८ नुसार नक्षलग्रस्त भाग.

**उस्मानाबाद, गडचिरोली, वाशिम व नंदुरबार असे आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)

❖ मोठ्या उद्योगांसाठी औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान :

पात्र मोठ्या उद्योग घटकांना औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान हे पात्र गुंतवणूकीच्या १००% मर्यादेपर्यंत राज्यातील प्रथम विक्रीच्या ५०% ढोबळ मूल्यवर्धित करावर अनुज्ञेय आहे. तसेच खास प्रकारच्या मोठ्या उद्योगांना राज्यातील प्रथम विक्रीच्या ४०% निव्वळ मूल्यवर्धित करावर औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान अनुज्ञेय आहे.

❖ विद्युत शुल्क माफी :

पात्र मोठ्या व खास मोठ्या नवीन उद्योग घटकांना पात्रता कालावधीमध्ये विद्युत शुल्क माफी अनुज्ञेय आहे.

❖ **मुद्रांक शुल्क सवलत :**

पात्र मोठ्या व खास मोठ्या नवीन तसेच विस्तारीकरण प्रकल्पांना त्यांच्या गुंतवणूक कालावधीमध्ये जमीन संपादन करण्यासाठी, तसेच दिर्घ मुदतीच्या कर्जासाठीच्या दस्तऐवजास मुद्रांक शुल्क माफी अनुज्ञेय आहे.

❖ **विशाल प्रकल्प/अतिविशाल प्रकल्प :**

राज्यामध्ये विशाल प्रकल्प धोरण, २००५ पासून तसेच अतिविशाल प्रकल्प धोरण, २०१३ पासून राबविण्यात येत आहे. राज्यातील विशाल प्रकल्पांना सुविधा/प्रोत्साहने मंजूर मर्यादेपर्यंत ठरविण्याचे अधिकार मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांचे अध्यक्षतेखालील उच्चाधिकार समितीस आहेत. तसेच मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे अध्यक्षतेखालील आधारभूत सुविधा समितीस प्रतिष्ठित विशाल प्रकल्पांची व अतिविशाल प्रकल्पांची प्रत्येक उद्योगनिहाय परिक्षण करून त्यास विशेष/अतिरिक्त प्रोत्साहने देण्याचे अधिकार आहेत.

शासन निर्णयातील तक्ता क्र. २ नुसार राज्यामध्ये विशाल व अतिविशाल प्रकल्पांना मान्यता द्यावयाचे निकष खालीलप्रमाणे आहेत :—

प्रकल्प प्रकार	तालुका/क्षेत्र वर्गीकरण	किमान स्थिर भांडवल गुंतवणूक (रु. कोटी)	किमान थेट रोजगार निर्मिती
विशाल प्रकल्प	अ व ब	१५००	२०००
	क	१०००	१५००
	ड	७५०	१०००
	ड+	५००	७५०
	विदर्भ, मराठवाडा, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग व धुळे	३५०	५००
	विनाउद्योग जिल्हे, नक्षलग्रस्त जिल्हे* आणि आकांक्षी जिल्हे (ॲस्पीरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)**	२००	३५०
अति विशाल प्रकल्प	संपूर्ण राज्यासाठी	४०००	४०००

रोजगार निर्मितीवर आधारित प्रकल्पांना रोजगारनिर्मितीची मर्यादा पूर्ण प्रकल्पाच्या पात्रता कालावधीत कायम ठेवावयाची असून त्यापैकी ८० टक्के व्यक्ती स्थानिक असणे आवश्यक आहे. शासन निर्णयानुसार घटकाने रोजगार निर्मितीचा निकष औद्योगिक उत्पादन सुरू झाल्यापासून दोन वर्षांच्या कालावधीत पूर्ण करणे आवश्यक आहे.

सामूहिक प्रोत्साहन योजना अनुदान वितरणाचा तपशील

सामूहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत पात्र सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे उद्योग तसेच विशाल/अति विशाल प्रकल्पांना अनुदान वितरणासाठी मुख्य लेखाशिर्ष २८५२०४३४ या खाली निधी उपलब्ध करून दिला जात आहे. सन २०२२-२०२३ या आर्थिक वर्षाकरिता अर्थसंकल्पिय तरतूद रु. ३००० कोटी इतकी आहे. सन २०१९-२०२० ते २०२२-२०२३ (दि. ३० नोव्हेंबर २०२२ पर्यंत) या वर्षात सामूहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत पात्र सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे उद्योग तसेच विशाल व अतिविशाल प्रकल्पांना वितरीत करण्यात आलेल्या अनुदानाचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

(रक्कम रु. कोटीत)

२०२०-२०२१	२०२१-२०२२	२०२२-२०२३	२०२३-२०२४
२२५०.००	५३००.००	६०००.००	२४३४.६९

(दिनांक ३१ जानेवारी २०२४ पर्यंत)

PACKAGE SCHEME OF INCENTIVES -2019
(MICRO and SMALL, MEDIUM ENTERPRISES, SPECIAL LSIs,
MEGA AND ULTRA MEGA INDUSTRY)

In order to encourage the dispersal of industries to the less developed areas the State Government has been giving a Package of Incentives to New/Expansion units to set up in the developing region of the state since 1964 under a scheme popularly known as Package Scheme of Incentives. The said scheme was amended from time to time. As per the Government Resolution dated 16th September 2019, Govt. has declared Package Scheme of Incentives 2019, which shall remain in operation from 1st April 2019 to 31st March 2024 or till the new scheme came in force.

An eligible unit in the Private Sector, State Public Sector/Joint Sector and the Co-operative Sector is considered for incentives under the PSI 2019 Scheme.

The classification of areas of State considering Taluka as Block is categorized into A, B, C, D, D+, No industry District, Naxalism Affected Area and Aspirational Districts are as follows.

1.	A	Denotes Industrially developed areas.
2.	B	Denotes Areas where some industrial development has taken place, but are less developed than the areas under Group A.
3.	C	Denotes Areas, which are less developed than those covered under Group A and B.
4.	D	Denotes the lesser-developed areas of the State, not covered under Group A / Group B/ Group C.
5.	D+	Denotes the least developed areas, not covered under Group A/ Group B/ Group C/Group D
6.	No Industry District	Denotes District having no Industries and not covered under A, B, C, D and D+ Group.
7.	Naxalism Affected Area	Denotes Area affected by Naxalism, as described in GR No. NAVIKA-2008/CR 209/Ka.1416 Dated 31.5.2009(Annexure II)
8.	Aspirational Districts	Osmanabad, Gadchiroli, Washim and Nandurbar

---

Under the Scheme, following incentives are granted to the eligible units.

❖ Financial Incentives for Micro, Small, Medium units (MSME)

As per Govt. Resolution dated 16/09/2019, payment of Industrial Promotion Subsidy (IPS) will be based on Fixed Capital Investment made by eligible Micro, Small and Medium scale industries based on location of unit. IPS to the units will be available on 100% gross State Goods and Services Tax (SGST) payable (*i.e.* relevant Tax for MSME) on 1st sale of eligible products within the state of Maharashtra under Para no. 4(4.1) of the said scheme.

New MSME/LSI unit will be eligible for a basket of incentives and the total quantum is linked with Fixed Capital Investment. The total quantum of Incentives and the eligibility period is provided as follows :

Taluka/Area Classification	Maximum Permissible Fixed Capital Investment (INR crore)	Maximum Ceiling of basket of incentives as % of FCI	Eligibility Period (Years)
A	For the purpose of this	-	-
B	policy, MSME shall include	30%	7
C	units as per the MSMED	40%	7
D	Act, 2006, as well as the	50%	10
D+	units with FCI of up to	60%	10
Vidarbha, Marathwada, Ratnagiri, Sindhudurg and Dhule	INR 50 Crore.	80%	10
No Industry Districts, Naxalism Affected Areas* and Aspirational Districts**		100%	10

* No Industry District as per Government Resolution No.PSI-2013/(CR-54)/Ind-8, dated 01.04.2013 issued by Industry, Energy and Labour Department, Govt. of Maharashtra.

** Aspirational Districts are Osmanabad, Gadchiroli, Nandurbar and Washim.

❖ The total quantum of incentives for the food/agro processing units (Secondary and Tertiary processing units and Primary Processing Units set up by Farmer's Producer Companies and the units set up in government assisted Food Parks), eligible green energy/bio-fuel manufacturing units and Units carrying out Industry 4.0 activity covered as per GR, will be 20% over and above the limit mentioned above and such units will get two more year of eligibility to avail of the incentives. However, in any case total incentives admissible to the eligible unit will not exceed 100% of eligible FCI.

❖ **Expansion/Diversification Units :**

Existing/New Micro and Small Manufacturing Enterprises, Medium Manufacturing Enterprises and Small Industries (including manufacturing IT/BT) units, qualifying as Expansion/Diversification units, will also be eligible to get incentives for Expansion/Diversification, equivalent to 75% of the incentives admissible for New units. The eligibility period for availing of the incentives will however be reduced by one year in case of Expansion/Diversification units.

❖ **Industries Promotion Subsidy (IPS)**

1. The eligible New/Expansion Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises which are set up in different parts of the State, will be eligible for Industrial Promotion Subsidy (IPS), as per their Taluka Categorization.

2. Eligible Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises shall be offered Industrial Promotion Subsidy (IPS) on 100% Gross State Goods and Services Tax (SGST) payable by the unit on the first sale of eligible products billed and delivered within Maharashtra. The modalities for disbursement of incentives shall be as per guidelines issued *vide* GR dated 12.06.2018, 20.12.2018 and 08.03.2019 and any other guidelines, clarifications issued from time to time.

❖ **Interest Subsidy :**

All eligible new Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises are eligible for interest subsidy. The Interest Subsidy is payable only on the interest actually paid to the Banks and Public Financial Institutions on the term loan for acquisition of fixed capital assets. The Amount of interest subsidy is effective rate of interest (after deducting interest subsidy receivable any institution / under any Govt. of India Scheme or 5% p.a. whichever is less).

The quantum of interest subsidy payable every year will not exceed the bills paid for electricity consumed during the relevant year.

❖ **Exemption from Electricity Duty :**

Eligible new units in C, D, D+ areas and No Industry District(s), Naxalism Affected Area and Aspirational Districts are exempted from payment of Electricity Duty during the applicable eligibility period. In Group A and B area, only eligible 100% Export Oriented Units (EOUs), Information Technology (IT) and Bio-Technology manufacturing units will also be exempted from payment of Electricity Duty for a period of 7 years.

❖ **Waiver of Stamp Duty :**

New as well as Units undertaking Expansion / Diversification are exempted from payment of stamp duty during the investment period in Group C, D, D+ Talukas, No Industry Districts, Aspirational Districts and Naxalism Affected Areas for acquiring land (including assignment of lease rights and sale certificate) and for term loan purposes. However, in Group A and B areas, Stamp Duty exemption would be available as given below.

- BT and IT manufacturing units in Public IT / BT Parks : 100%
- BT and IT manufacturing units in Private IT / BT Parks : 75%

❖ **Power Tariff Subsidy :—**

Eligible New Micro, small and Medium Enterprises (MSME) and Small Industries will be eligible for power tariff subsidy. The subsidy will be to the tune of Rs.1/- per unit for the Units located in Vidarbha, Marathwada, North Maharashtra and the Districts of Raigad, Ratnagiri and Sindhudurg in Konkan Region and Rs.0.50 per unit for the Units in other areas of the State for a period of 3 years from the date of commencement of commercial production, for the energy consumed and paid. The Units in Group 'A' areas will however not be eligible for this incentive.

Additional Incentives for Strengthening Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises:

The following incentives shall be admissible to the Expansion Projects of MSMEs so as to promote quality competitiveness, Zero Defect Zero Effect (ZED scheme), Research and Development, Technology Up-gradation, Water and Energy Conservation, Cleaner Production Measures and Credit Rating –

(A) Expansion projects of MSMEs and Small Industries will be eligible for following incentives :

- 5% subsidy only on additional capital equipment acquired for Technology Up-gradation subject to a maximum of Rs.25 lakh.
- 75% subsidy on the expenses incurred on quality certification limited to Rs.1 lacs.
- 25% subsidy on additional capital equipment for cleaner production measures limited to Rs. 5 lacs.
- 75% subsidy on the expenses incurred for national patent registration limited to Rs. 10 lakh for the National patents and Rs. 20.00 lacs for the International patents.
- 75% of cost of water audit limited to Rs. 1.00 lakh.
- 75% of cost of energy audit limited to Rs. 2.00 lakh.
- 50% of cost of Capital Equipment under the measure to conserve / recycle water limited to Rs. 5.00 lakh.
- 50% of cost of Capital Equipment for improving energy efficiency limited to Rs. 5.00 lakh.

(B) Incentives for Credit Rating of MSMEs, 75% of the cost of carrying out Credit Rating by Small Industries Development Bank of India / Government accredited Credit Rating Agency, limited to Rs. 40,000.

Incentives for Large Scale Units / Projects and Special LSIs

New Large Scale Industrial Units and Special LSI Units which are set up in different parts of the State will be eligible for a basket of incentives mentioned in below Table. The total quantum of which will be linked upto the actual eligible Fixed Capital Investment.

Taluka/Area Classification	Minimum Qualifying Fixed Capital Investment (INR crore)	Minimum Direct Employment (number of people)	Maximum Ceiling of basket as % of FCI	Incentive period in years
A and B (Only LSI)	750	1000	25	7
C	500	750	40	7
D	250	500	60	7
D+	150	400	70	7
Vidarbha, Marathwada, Ratnagiri, Sindhudurg and Dhule	100	300	80	9
No Industry Districts, Naxalism Affected Areas* and Aspirational Districts**	100	250	100	9

* No Industry District as per Government Resolution No. PSI-2013/(CR-54)/Ind-8, dated 01.04.2013 issued by Industry, Energy and Labour Department, Govt. of Maharashtra.

** Aspirational Districts are Osmanabad, Gadchiroli, Washim and Nandurbar.

❖ New Large Scale Industrial Units and Special LSI Units will be eligible for a basket of incentives mentioned in above Table. The total quantum of which will be linked upto the actual eligible Fixed Capital Investment. The total quantum of incentives and the Eligibility Period will be as given in above Table. However, aggregate fiscal incentives provided by various departments or agencies of the State Government shall not exceed the basket of incentives (as percentage of FCI). The incentives will be granted to the units on first-cum-first serve basis.

Expansion / Diversification Units :

Existing / New Large Scale Industries (LSIs) and Special LSIs (including Manufacturing IT/ BT) Units, qualifying as Expansion / Diversification Units, will also be eligible to get the incentives for Expansion / Diversification, equivalent to 75% of the incentives admissible for New Units. The eligibility period for availing of the incentives will however be reduced by one year than that admissible to a New Unit in case of Expansion / Diversification Units.

❖ Industrial Promotion Subsidy for large scale Industries and Special LSIs.

- Eligible LSI units shall be offered Industrial Promotion Subsidy (IPS) on 50% of Gross SGST payable by the unit on the first sale of eligible product(s) billed and delivered within Maharashtra.
- Eligible Special LSI units shall be offered Industrial Promotion Subsidy (IPS) on 40% of NET SGST paid by the unit on the first sale of eligible product(s) billed and delivered within Maharashtra. However, units falling under this category located in 'A' and 'B' Zones will not be eligible for Incentives.

❖ Exemption from Electricity Duty :

Eligible new units in C, D, D+ areas and No Industry District(s), Naxalism Affected Area and Aspirational Districts are exempted from payment of Electricity Duty during the applicable eligibility period. In Group A and B area, only eligible 100% Export Oriented Units (EOUs), Information Technology (IT) and Bio-Technology manufacturing units will also be exempted from payment of Electricity Duty for a period of 7 years.

❖ Waiver of Stamp Duty :

New as well as Units undertaking Expansion / Diversification are exempted from payment of stamp duty during the investment period in Group C, D, D+ Talukas, No Industry Districts, Aspirational Districts and Naxalism Affected Areas for acquiring land (including assignment of lease rights and sale certificate) and for term loan purposes. However, in Group A and B areas, Stamp Duty exemption would be available as given below.

- BT and IT manufacturing units in Public IT / BT Parks : 100%
- BT and IT manufacturing units in Private IT / BT Parks : 75%
- Large Projects (defined in above Table) and mega and ultra-mega projects : 50% for first lease/conveyance deed only.

Mega Projects / Ultra Mega Project :

The quantum of incentives for Mega / Ultra Mega Project shall be decided by the High Power Committee under the chairmanship of Chief Secretary, Government of Maharashtra. However, the Cabinet sub Committee for Mega Projects under the chairmanship of the Chief Minister of Maharashtra will have the powers to sanction customized package of incentives and offer special/extra incentives for the prestigious Mega Projects/ Ultra Mega Project on a case to case basis with recommendation of High Power Committee.

As per Government Resolution, the criteria for grant of Mega Projects / Ultra Mega Project as follow :

Type of unit	Taluka/Area Classification	Minimum Fixed Capital Investment (Rs. Crore)	Minimum Direct Employment (Nos.)
Mega Project	A and B	1500	2000
	C	1000	1500
	D	750	1000
	D+	500	750
	Vidarbha, Marathwada, Ratnagiri, Sindhudurg and Dhule	350	500
	No Industry Districts, Aspirational Districts and Naxalism Affected Area	200	350
Ultra Mega Project	Entire State	4000	4000

Ultra Mega/Mega Project based on employment criteria shall be required to maintain the qualifying direct employment throughout the year and 80% of such employees should be local persons. Minimum direct employment prescribed as per GR, should be created within a period of 2 years from the date of commencement of production.

Yearly Cap for the Incentives

The amount of incentives to be disbursed to the MSMEs, LSI, Special LSI and Mega / Ultra Mega Units every year will be limited to the total quantum of incentives divided by the number of years as per the applicable Eligibility period with the provision of carrying forward the surplus differential between the actual sanctioned amount for a given year and the yearly disbursement limit. Deficit differential will not be carried forward.

Details of disbursement of incentives under Package Scheme of Incentive

The major head is 2852 0434 for disbursement of incentives to eligible Micro, Small and Medium Enterprises, Large Scale Industries and Mega/Ultra Mega Projects under Package Scheme of Incentives.

From 2019-2020 to 2022-2023 (upto 30.11.2022) disbursement of incentives to eligible units under PSI Scheme is as under :

(Rs. in Crores)			
2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024 (upto 31.1.2024)
2250.00	5300.00	6000.00	2434.61

राज्यातील महिला उद्योजकांसाठी विशेष धोरण-२०१७

राज्याच्या औद्योगिक वाढीच्या मुख्य प्रवाहात महिला उद्योजकांच्या सक्रिय सहभागाने सर्वसमावेशक आर्थिक विकास होण्यासाठी शासन निर्णय क्रमांक साप्रोयो-२०१७/प्र.क्र.१५/उद्योग-८, दिनांक १४ डिसेंबर २०१७ अन्वये “राज्यातील महिला उद्योजकांसाठी विशेष धोरण २०१७” जाहीर करण्यात आले. सदर धोरणाच्या अनुषंगाने महिला उद्योजकांचा आर्थिक विकास होण्याकरिता विशेष प्रोत्साहने अनुज्ञेय करण्यात आली आहेत.

महिला उद्योजकांच्या व्याख्येमध्ये १०० टक्के भागभांडवल असलेले एकल मालकी घटक/भागीदारी घटक/सहकारी क्षेत्र/खाजगी किंवा सार्वजनिक मर्यादित घटक/स्वयंसहाय्यता बचत गट इत्यादींचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे. सूक्ष्म, लघु व मध्यम विकास अधिनियम, २००६ अंतर्गत उत्पादनासाठी उद्योग आधार धारण करणारे व साप्रोयो-२०१३ तील पात्र उपक्रम प्रस्तुत प्रोत्साहन योजनेसाठी पात्र असतील.

योजनेतर्गत पात्र घटकांना खालील प्रोत्साहने अनुज्ञेय आहेत.

- सामूहिक प्रोत्साहन योजनेतर्गत अतिरिक्त सवलती.
- भांडवली अनुदान
- वीज दर अनुदान
- व्याज दर अनुदान
- राज्य कामगार कल्याण सहाय्य / कर्मचारी भविष्य निर्वाहनिधी
- मुद्रा विकसन
- समूह विकास केंद्र
- प्रदर्शनांमध्ये सामील होण्यासाठी प्रोत्साहन
- उबवन केंद्र
- पुरस्कार व कौतुक
- साहस भांडवल निधी
- कौशल्यविकास

सदर धोरणांतर्गत अनुदान मंजूरी व वितरणा बाबतची कार्यनियमावली शासन निर्णय दि. १७ मे २०१८ रोजी तसेच प्रदर्शनांमध्ये सामील होण्यासाठी प्रोत्साहनाबाबतची कार्यनियमावली दि. १ एप्रिल २०१९ रोजी जाहीर करण्यात आले आहे. सदर योजनेतर्गत सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना सामूहिक प्रोत्साहन योजनेची भांडवली अनुदान, व्याज अनुदान, विद्युत कर अनुदान इ. विविध प्रोत्साहनांसाठी दि. ३१ डिसेंबर २०२३ पर्यंत २९४३ मंजूर दाव्यापोटी रु. २४३.४७ कोटी एवढ्या रकमेचे अनुदान वितरीत करण्यात आले आहे.

Special Policy – 2017 for Women Entrepreneurs in State

For the overall economic development with the active participation of mainstream women entrepreneurs in the industrial growth of the State, a “Special Policy for Women Entrepreneurs” was announced on 14th December 2017 *vide* Government Resolution No.PSI-2017 /Pra.Kra.15 / Industry-8. In accordance with this policy, special incentives have been offered for the economic development of women entrepreneurs.

The definition of women entrepreneurs as mentioned in the policy comprises of 100% share capital of women entrepreneurs in proprietorship/partnership firm/co-operative sector/private or public limited unit/self-help savings group etc. Manufacturing units as per Micro, Small and Medium Development Act, 2006 those holding Udyog Aadhar and eligible units under Package Scheme of Incentives-2013 will be eligible for various incentives under this Policy.

Following incentives are available to the eligible units under this scheme.

- Additional incentives under Package Scheme of Incentives-2013.
- Capital Subsidy
- Power Tariff Subsidy
- Interest Subsidy
- Employee Provident Fund / ESIC reimbursement
- Brand development
- Cluster development
- Incentives for participation in exhibitions.
- Incubation center
- Awards and appreciation
- Venture capital fund
- Skills development

Under this Policy modalities for sanction and disbursement of subsidy were declared *vide* Government Resolution dated 17th May 2018 also modalities for participation in exhibition were declared *vide* Government Resolution dated 1st April 2019. Various incentives e.g. Capital subsidy, Interest Subsidy, Power Tariff Subsidy, etc. of Rs. 243.47 Cr. are disbursed against 2943 claims sanctioned to MSME units under the scheme till 31st December 2023.

कृषीवर आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योग धोरण- २०२०

- महाराष्ट्र हे भारतातील सर्वात जास्त औद्योगिकरण झालेले राज्य आहे. लोकसंख्येच्या बाबतीतही महाराष्ट्र राज्य भारताचे दुसरे मोठे राज्य आहे. महाराष्ट्रात कृषी हवामान विषयक क्षेत्रे आणि वेगवेगळ्या जमिनीचे प्रकार असल्याने शेती विकासासाठी उपयुक्त असे एक जैवविविध राज्य आहे. राज्याच्या जीडीपीमध्ये कृषी आणि सहयोगी क्षेत्राचा वाटा १२.५ टक्के आहे.
- राज्याचे २०१०-११ च्या भुमापनाच्या आकडेवारीनुसार एकूण ३०७.६ हेक्टर भौगोलिक क्षेत्र असून त्यापैकी ३३१.१ लक्ष हेक्टर शेतीखालील क्षेत्र आहे. राज्यातील ग्रामीण भागातील अर्थव्यवस्था ही बहुतांशी शेतीवर अवलंबून आहे.
- राज्यात प्रक्रियाक्षम कच्च्या मालाच्या मुबलकतेमुळे अन्न प्रक्रिया उद्योगांकरिता अनुकूल परिस्थिती वाढते शहरीकरण आणि वाढते उत्पन्न हे महाराष्ट्रातील रिटेल उद्योगाचे प्रमुख विकासाक आहेत. वेगाने नागरीकरण होत असलेल्या महाराष्ट्रा सारख्या प्रगतीशील राज्याला अन्न प्रक्रिया क्षेत्रात विकासाला मोठ्या प्रमाणावर वाव आहे. अर्थव्यवस्थेत झालेली वाढ, खाण्याच्या प्रवृत्तीत झालेले बदल, उत्पन्नातील वाढीमुळे सुधारलेले जीवनमान आणि कुटुंबांमध्ये दुहेरी उत्पन्न असण्याकडे कल यामुळे राज्यात अन्न प्रक्रिया उद्योगाच्या विकासाला फार मोठा वाव आहे.
- सामूहिक प्रोत्साहन योजना-२०१९ अंतर्गत उत्पादन उद्योगांना विविध प्रोत्साहने देऊ केली आहेत. त्या प्रोत्साहनामध्ये भांडवली अनुदान, मुद्रांक शुल्क माफी, व्याज अनुदान, विद्युत शुल्क माफी, जकात कर माफी, विद्युत अनुदान इत्यादी विविध प्रोत्साहनांचा समावेश आहे. तसेच द्राक्ष प्रक्रिया व काजू प्रक्रिया धोरणामध्ये सुद्धा अनुदाने देय आहेत.
- सामूहिक प्रोत्साहन योजना-२०१९ अंतर्गत कृषी व कृषीप्रक्रिया उद्योग यांचा प्राधान्य क्षेत्रामध्ये समावेश केला आहे. त्याअंतर्गत इतर क्षेत्रांच्या तुलनेत कृषी व कृषीप्रक्रिया या उद्योग क्षेत्राला २०% जास्त प्रोत्साहने तसेच अतिरीक्त २ वर्षे प्रोत्साहने उपभोगण्याचा कालावधी अनुज्ञेय करण्यात आला आहे.
- महाराष्ट्र शासनाने कृषीवर आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योगांना सामूहिक प्रोत्साहन योजना २०१९ अंतर्गत मोठ्या व विशाल प्रकल्पांसाठी विहित गुंतवणूकीचे /रोजगाराचे निकष व प्रोत्साहने सुधारित करण्याकरिता दि. ३१ ऑगस्ट, २०२० रोजी कृषी उत्पादनाच्या वाढीसाठी शासन निर्णय निर्गमित केला आहे.
- कृषीवर आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योगांसाठी मोठे व विशाल प्रकल्प निकष खालीलप्रमाणे :—

गट	गुंतवणूक रु. कोटी (मोठे प्रकल्प)	गुंतवणूक रु. कोटी/रोजगार (विशाल प्रकल्प)
आकांक्षित जिल्हे (गडचिरोली, नंदुरबार, उस्मानाबाद, हिंगोली)	५० ते १०० कोटी	रु. १०० कोटीपेक्षा अधिक अथवा २०० रोजगार
मराठवाडा, विदर्भ, धुळे, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग	५० ते २०० कोटी	रु. २०० कोटीपेक्षा अधिक अथवा ३०० रोजगार
उर्वरित महाराष्ट्र	५० ते २५० कोटी	रु. २५० कोटीपेक्षा अधिक अथवा ५०० रोजगार

- गुंतवणूकीचे निकषांच्या आधारे कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योगांकरिता मोठे व विशाल प्रकल्पांना खालीलप्रमाणे एकत्रित प्रोत्साहने राज्य वस्तू व सेवा करावर आधारीत गटवर्गवारीच्या प्रमाणात देय राहतील.

गट	भांडवली गुंतवणूकीच्या मर्यादित प्रोत्साहने	औद्योगिक विकास अनुदाने (राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत)	अनुदान कालावधी
आकांक्षित जिल्हे (गडचिरोली, नंदुरबार, उस्मानाबाद, हिंगोली)	११० टक्के	१००% ढोबळ राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत	१० वर्ष
मराठवाडा, विदर्भ, धुळे, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग	१०० टक्के	१००% ढोबळ राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत	१० वर्ष
उर्वरित महाराष्ट्र	अ/ ब तालुका - ५०% क तालुका - ७५% ड/ड+ तालुका - १००%	१००% ढोबळ राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत	१० वर्ष

- कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील ज्या घटकांनी गुंतवणूक केली आहे तथापि अद्याप पात्रता प्रमाणपत्र घेतलेले नाही अशा घटकांना सदर लाभ अनुज्ञेय आहे.
- सदर प्रोत्साहने विकसित प्रोत्साहन योजना २०१९ च्या योजना कालावधी दिनांक ३१ मार्च २०२४ पर्यंत लागू राहतील.
- कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील मोठे व विशाल प्रकल्पांना एकूण भांडवली गुंतवणूकीच्या १० टक्के किंमत (रुपये कमाल रु. १० कोटी पर्यंत) अथवा २० हेक्टर क्षेत्र एवढी मर्यादा भुखंडाकरिता राहिल.
- कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील नाशवंत घटकांच्या प्राथमिक प्रक्रिया क्षेत्रातील केवळ शेतकरी उत्पादक कंपन्यांच्या अथवा जे उद्योग शेतकरी उत्पादक कंपन्यांकडून कच्चा माल घेतील अशाच कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील विशाल प्रकल्पांना वरील लाभ देय राहतील.
- दुय्यम व तृतीय स्तरीय अन्न प्रक्रिया गटातील उद्योगांची वर्गवारी कृषी विभागाकडून प्रमाणित केलेल्या व गुंतवणूकीचे निकष गटाप्रमाणे पूर्ण करत असल्यास विशाल प्रकल्प दर्जा देण्यात येईल.
- कार्बोनेटेड पेय (शित पेय), बाटली बंद पेय जल, इथेनॉल, चिंविंग गम व ज्या तयार मालांचा वस्तू व सेवा कर २८% आहे अशा तयार मालाच्या उत्पादन उद्योगांना व अशा प्रक्रिया घटकांना सदर सामूहिक प्रोत्साहन योजनेतील लाभ अनुज्ञेय राहणार नाहीत.

(रक्कम रु. लाखात)

निर्गमित केलेल्या पात्रता प्रमाणपत्राची संख्या	एकूण प्रत्यक्ष गुंतवणूक	एकूण प्रत्यक्ष रोजगार निर्मिती	मंजूर प्रोत्साहन रक्कम ३१-०१-२४	प्रत्यक्षात वितरीत झालेली प्रोत्साहने
२०	३०४३५८.३६	८५०६	६८३५.२६	४०८९.२८

AGRO and FOOD PROCESSING POLICY – 2020

Policy Name – Package Scheme of Incentives – 2019

In order to encourage the dispersal of Industries to lesser developed areas of the State, the Government has been giving package of incentives to New Industrial Units/Expansion/Diversification Units set up in the developing regions of the State since 1964 under a Scheme popularly known as the “Package Scheme of Incentives” :

The Package Scheme of Incentives, Introduced in 1964, has been amended from time to time. The Scheme as amended last is commonly known as the “Package Scheme of Incentives – 2019” (PSI-2019) and is operative from 1st April 2019 to 31st March 2024.

Eligibility Criteria for LSI and Mega/Ultra Mega Project

The investment/employment criteria for LSI and Mega project is comparatively higher. For Agro and Food Processing units it is quite hard to meet this criteria. Government wants to boost this sector hence Government *vide* G.R. dated 31st August 2020 has declared Agro and Food Processing Policy-2020. In which the criteria of investment/employment is comparatively reduced in this policy.

Investment period : (1) For LSI 4 years (2) for Mega 5 years and (3) for Ultra Mega 7 years

- Incentives under PSI - 2019 scheme
1. To LSI units on 50% Gross Basis
  2. To Special LSI units on 40% Net Basis

Classification of Agro/Food Processing Units :

(a) Primary Agro/Food Processing :

Turns agricultural produces, into something that can eventually be eaten. This category includes ingredients that are produced by processes such as drying, threshing, winnowing, and milling grain, shelling nuts, etc.

(b) Secondary Agro/Food Processing :

Secondary food processing is the everyday process of creating food from ingredients that are ready to use. Baking bread, in a bakery is an example of secondary food processing. Secondary Food Processing involves mechanized processing of food/agro ingredient that has already undergone primary processing.

(c) Tertiary Agro/Food Processing :

Tertiary food processing is the mechanized commercial production of what is commonly called processed food. These are ready-to-eat or heat-and-serve foods, such as TV dinners and re-heated airline meals.

The total quantum of incentives to the eligible Secondary and Tertiary Agro/Food Processing units and Primary Food/Agro Processing units set up by Farmer Producer Companies were eligible for 20% over and above incentives and such units will get two more years of eligibility to avail the incentives.

To boost the investment in this sector *vide* G.R. dated 31st August 2020 Government of Maharashtra has declared new incentive policy for Agro and Food Processing units. The details of policy is as follows :

1. Eligibility Criteria

Area/Classification	Large Projects (Investment Rs. Crore)	Mega Projects (Investment/Employment)
Aspirational Districts (Gadchiroli, Nandurbar, Usmanabad, Hingoli).	50 to 100 Crore	Investment more than Rs. 100 Crore or employment of 200 persons.
Marathwada, Vidarbha, Dhule, Ratnagiri, Sindhudurga	50 to 200 Crore	Investment more than Rs. 200 Crore or employment of 300 persons.
Rest Maharashtra	50 to 250 Crore	Investment more than Rs. 250 Crore or employment of 500 persons.

2. Investment Period – 5 years for Mega Project and 7 years for Ultra Mega Project**3. IPS / Incentive Availment Period –**

Area / Classification	Incentive Period
Aspirational Districts (Gadchiroli, Nandurbar, Usmanabad, Hingoli)	10 years
Marathwada, Vidarbha, Dhule, Ratnagiri, Sindhudurga	10 years
Rest Maharashtra	10 years

4. Basket of Incentives –

- i. Stamp Duty Exemption – 50% in A and B areas, 100% in rest of Maharashtra.
- ii. Electricity Duty Exemption – 10 years (The maximum EDE period shall be equal to IPS availment period)
- iii. Industrial Promotion Subsidy –

Area/Classification	Capital Limit	IPS
Aspirational Districts (Gadchiroli, Nandurbar, Usmanabad, Hingoli)	110%	100% Gross SGST
Marathwada, Vidarbha, Dhule, Ratnagiri, Sindhudurga.	100%	100% Gross SGST
Rest Maharashtra	A/B Taluka – 50% C Taluka – 75% D/D+ Taluka – 100%	100% Gross SGST

(Rs. in Lakh)

No. of E.C. Issued under the scheme	Investment	Employment	IPS sanctioned	IPS Disbursed
20	304358.36	8506	6835.26	4089.28

महाराष्ट्राचे इलेक्ट्रीक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण-२०१८

इलेक्ट्रीक वाहन तंत्रज्ञान हे जागतिक स्तरावर दळणवळणाच्या क्षेत्रातील आमूलाग्र बदल घडवून आणणारी बाब आहे. इलेक्ट्रीक वाहनामुळे राज्यांतर्गत पेट्रोलियम पदार्थावरील अवलंबित्व कमी होईल पर्यायाने कार्बनडाय ऑक्साईडचे उत्सर्जन कमी झाल्यास प्रदुषण कमी होण्यास मदत होणार आहे.

धोरणाचा उद्देश—

१. इलेक्ट्रीक वाहन उत्पादनात महाराष्ट्र राज्याचे स्थान अग्रेसर ठेवणे.
२. नव रोजगाराच्या संधी निर्माण करणे.
३. इलेक्ट्रीक वाहनाच्या निर्यातीस प्रोत्साहन देणे, सुटे भाग व चार्जिंग उत्पादनास प्रोत्साहन देणे.
४. शास्वत परिवहन पद्धती विकसित करणे.

धोरणाचे लक्षांक—

१. महाराष्ट्रामध्ये नोंदणीकृत इलेक्ट्रीक वाहनांची संख्या पाच लाखापर्यंत वाढविणे.
२. रुपये २५ हजार कोटींची गुंतवणूक करणे व एक लाख मनुष्य बळाची निर्मिती करणे.

शासनाने शासन निर्णय दिनांक १४ फेब्रुवारी २०१८ अन्वये महाराष्ट्राचे इलेक्ट्रीक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण-२०१८ अंतर्गत राज्यात नोंदणी झालेल्या इलेक्ट्रीक व्हेईकलच्या खरेदीदारांना खालीलप्रमाणे प्रोत्साहने अनुज्ञेय करण्यात आली आहेत.

सदरच्या धोरणात (१) इलेक्ट्रीक वाहन निर्मिती, कंपोनेंटस निर्मिती व चार्जिंग इक्वीपमेंट निर्मिती यासाठी प्रोत्साहने, (२) विद्युत वाहन खरेदीसाठी अनुदान, (३) चार्जिंग इन्फ्रास्ट्रक्चर साठी अनुदान अनुज्ञेय करण्यात आले आहे

महाराष्ट्राचे सुधारीत इलेक्ट्रीक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण-२०२१—

तथापि, सदर धोरणात सुधारणा करून पर्यावरण विभागाने निर्णय क्रमांक मईवाधो-२०२१/प्र.क्र., २५/तां.क.४, दिनांक २३ जुलै २०२१ रोजी निर्गमित केलेल्या सुधारीत शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१ हे राज्यात विक्री व नोंदणी झालेल्या फक्त बॅटरी द्वारे संचालित इलेक्ट्रीक वाहनांना आर्थिक प्रोत्साहने शासन निर्णयाच्या दिनांकापासून ते दिनांक ३१ मार्च २०२५ पर्यंत राज्यामध्ये राबविण्यास मान्यता दिली आहे. या धोरणात Mild Hybrid, Strong Hybrid, Plug-in Hybrid इलेक्ट्रीक वाहने समाविष्ट असणार नाहीत.

पर्यावरण विभागाने दिनांक २३ जुलै २०२१ रोजी निर्गमित केलेल्या शा. नि. परिच्छेद क्र. २.४.१ अन्वये प्रोत्साहने देण्याबाबतच्या मार्गदर्शक सूचना परिवहन विभागाकडून निर्गमित करण्यात येणार आहेत. सदर प्रोत्साहने उद्योग विभागामार्फत वितरीत करण्यात येतील. त्या अनुषंगाने उद्योग विभागाने दिनांक ५ ऑगस्ट २०२१ व दिनांक ८ सप्टेंबर २०२१ रोजी निर्गमित केलेल्या सुधारीत शासन निर्णयानुसार मार्गदर्शक तत्वे व कार्यपद्धतीनुसार कार्यवाही करण्यास शासनाने मान्यता दिली आहे.

१. संपूर्ण राज्यात महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१ अंतर्गत उत्पादन करणाऱ्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम तसेच मोठ्या प्रकल्पासाठी प्रचलित सामूहिक प्रोत्साहन योजनेप्रमाणे प्रोत्साहने अनुज्ञेय राहतील. तथापि सदर उद्योग घटक राज्याच्या कोणत्याही तालुक्यात स्थापित करण्यात आले असतील तरीही सामूहिक प्रोत्साहन योजनेसाठी विहित करण्यात आलेली तालुक्याची वर्गवारी विचारात न घेता या उद्योग घटकांना ड+ तालुक्यातील उद्योग घटकांसाठी अनुज्ञेय असणारे लाभ देण्यात येतील.

२. महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१ नुसार राज्यात विक्री व नोंदणी झालेल्या फक्त बॅटरी द्वारे संचालित प्रथम विक्री झालेल्या विद्युत वाहनांना आर्थिक प्रोत्साहने लागू केली आहेत.

३. सदर आर्थिक प्रोत्साहने दुचाकी, तीनचाकी व चार चाकी विद्युत वाहन खरेदीवर इलेक्ट्रीक व्हेईकल उत्पादक कंपनी (OEM) यांना प्रोत्साहन दिली जातील.

४. सदर प्रोत्साहने बॅटरी क्षमतेवर आधारीत असून त्याचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे :—

अ.क्र.	वाहन प्रकार	उपलब्ध प्रोत्साहने (INR/kWh)	प्रोत्साहने मिळू शकणाऱ्या वाहनांची संख्या	प्रति वाहन महत्तम प्रोत्साहन (रुपये)
१	ई-दोन चाकी (एल १ व एल २)	५०००	१,००,०००	१०,०००
२	ई-तीन चाकी (एल ५ एम)	५०००	१५,०००	३०,०००
३	ई-तीन चाकी माल वाहतूक वाहन (एल ५ एन)	५०००	१०,०००	३०,०००
४	ई-चाकी चाकी कार (एम १)	५०००	१०,०००	१,५०,०००
५	ई-चाकी चाकी माल वाहतूक कार वाहन (एन १)	५०००	१०,०००	१,००,०००
६	ई-बसेस	वाहन किंमतीच्या १० टक्के (एक्स- फॅक्टरी किंमत)	१,०००	२०,००,००० सदर प्रोत्साहन फक्त state transport undertaking बसेसनाच उपलब्ध असेल.

वरील धोरणानुसार राज्यात नोंदणी झालेल्या इलेक्ट्रीक व्हेईकलच्या खरेदीदारांना खालीलप्रमाणे प्रोत्साहने मंजूर व वाटप करण्यात आली आहे.

एकूण मंजूर

- (१) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण संख्या — ६४३४४
- (२) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण मंजूर अनुदान — रुपये २९०४९.४७ लाख

एकूण वाटप (दिनांक ०६ फेब्रुवारी २०२३)

- (१) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण संख्या — २३८७७
- (२) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण वाटप अनुदान — रुपये १६८२७.८३ लाख

Maharashtra's Electric Vehicle Policy – 2018 (As on 31st October 2022)

- Electric Vehicle (EV) technology is considered globally to be the game changer in transportation sector which offers advantages such as eco-friendliness, cheaper fuel-cost, lower maintenance expenses, energy efficient and increased safety.
- Faster Adoption and Manufacturing of [Hybrid & Electric Vehicles (FAME)] has been launched by GoI, so Maharashtra – a globally competitive state for Electric Vehicle and component manufacturing, and to maximize adoption of EV in Maharashtra has declared the sector specific policy.

Few policy incentives are—

- To develop Maharashtra a EV manufacturing hub.
- To create newer employment opportunities.
- To promote export of EV, components, battery and charging equipment's.
- To promote R and D, innovation and skill development in EV Sector.

Policy Targets are—

(a) To generate an investment of Rs.25,000 crores in EV, EV manufacturing and component manufacturing, battery manufacturing/assembly enterprises and charging infrastructure equipment manufacturing in the state.

(b) To create jobs for 1,00,000 persons.

Some of the Investment intentions under Electric Vehicle Policy 2018 are—

Sr. No.	Name of unit	Proposed Investment (Rs. in Crs.)	Proposed Employment	Location	Status of unit
1	Mahindra and Mahindra Ltd.	500	500	Pune	Investment in process
2	Bajaj Auto Ltd., Pune	650	2500	Pune	Investment in process
3	PMI Electro Mobility Solutions JV with Foton, Pune	1000	1500	Pune	Consent to establish approved
4	Great Wall Motors Ltd., Pune	3770	2000	Pune	GoI issue
5	Exide Industries, Pune (Battery Manufacturing)	500	1000	Nagar	Land of 60 acres in MIDC Supa
6	EGV Corporation, Dubai	2000	2000	Pune	Land finalized in Talegaon, Pune
Total		8420	9500		

(2) As per GR dated 5th August 2021 Para 6 A (2)

In Maharashtra, under Maharashtra Electric vehicle policy-2021 the all MSME and Large manufacturing units will get incentives as same as prevalent package scheme of Incentive. But all the manufacturing units set up in any talukas of districts from Maharashtra shall be eligible for incentives of D+ zone mentioned in prevalent package scheme of Incentives irrespective of their place of business.

Para No. 5 (viii) (a) :—Mega EV Enterprises

Status of Mega EV Enterprise shall be granted to EV manufacturing enterprise located at any area of the state where Fixed Capital Investment of such EV manufacturing enterprise is

minimum of Rs. 100 Crores as per the D+ category or such unit has a capacity of creation of employment for at least 250 persons.

The quantum of incentives for Mega Projects shall be as per the template approved by Cabinet sub Committee constituted for industry department.

(A) Incentives to EV and Components projects :—

- (1) Electricity Duty Exemption – 10 years.
- (2) Stamp Duty Exemption – for Land and Term Loan documents
- (3) Refund of EPF and ESI - @50% of FCI for 10% years.
- (4) Industrial Promotion Subsidy - (Limited to 100% FCI)
EV Vehicles – 100% Gross SGST less 1, 2 and 3 above.
EV Components, Batteries – 100% Gross SGST for 50% turnover less 1, 2 and 3 above.
- (5) Consider Technical knowledge @ 25% of total Capital Expenditure and up to the limit of 100 Crs.

(B) Incentives and Provisions for Battery Electric Vehicle (BEV) :—

- First 1,000 EV private / public passenger bus buyer whose vehicle are registered in the state will be eligible for user subsidy over policy period of 5 years.
- 10% subsidy for passenger buses registered in the State to private/ public bus transport buyer, on base price (maximum limit of Rs. 20 lacs per vehicle) will be eligible to buyer.
- First 1,00,000 EV (2 wheeler -70,000, 3 wheeler - 20,000 and 4 wheeler - 10,000 all categories combined) registered in the State, Private transport and individual buyer to get end user subsidy over policy period of 5 years.
- 15% subsidy (maximum limit of Rs. 5,000 for 2 wheeler, Rs. 12,000 for 3 wheeler, and Rs. 1 lac for 4 wheeler) per vehicle to private transport and individual buyer for Electrical Vehicles registered in the State, on base price will be paid to buyer.
- Exemption from road tax and registration fees for Electric Vehicles.
- EV charging stations for 2 wheelers, 3 wheelers, cars and buses will be eligible for 25% capital subsidy on equipment/machinery (limited up to Rs. 10 per station) for first 250 commercial public EV charging stations.
- Electrical Power tariff for EV charging will be provide as per the location :—
(1) Residential area at residential tariff. (2) Industrial area at industrial tariff

Under EV policy, an amount of Rs. 17633.50 Lakh subsidy (incentives) has been sanctioned to 27796 EV vehicles and Disbursed an amount Rs. 11827.90 Lakh to 16824 EV vehicles till 31st October 2022.

महाराष्ट्राचे अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादन धोरण-२०१८

- भारत सरकारने “ मेक इन इंडिया ” या अभियानामध्ये अवकाश व संरक्षण क्षेत्रातील उत्पादन उद्योगाला एक महत्त्वाचे क्षेत्र म्हणून घोषित केले आहे. त्याअनुषंगाने महाराष्ट्र शासन ही या संधीचा लाभ घेऊन अवकाश व संरक्षण क्षेत्रातील गुंतवणूकदारांना आकर्षित करण्यास उत्सुक आहे.
- महाराष्ट्र शासनाने दि. १४ फेब्रुवारी २०१८ रोजी महाराष्ट्राचे अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादन धोरण २०१८ जाहीर केले आहे. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र शासन राज्यामध्ये उद्योगासाठी प्रस्तापित असलेल्या पोषक परिस्थितीचा फायदा घेऊन त्यामध्ये अवकाश व संरक्षण क्षेत्रामध्ये रात्यात गुंतवणूक वाढीसाठी प्रयत्नशील आहे.
- राज्याच्या औद्योगिक क्षेत्रासंदर्भातील धोरणे राबवितांना आलेला अनुभव आणि अवकाश व संरक्षण क्षेत्रात होत असलेल्या जागतिक तसेच देशांतर्गत उत्पादनाबाबतीत सामोरे जाण्यासाठी नवीन अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादनाची गरज लक्षात घेऊन उपरोक्त धोरण जाहीर केले आहे.
- सदर योजनेची उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत.
  - (१) पुढील ५ वर्षात अवकाश व संरक्षण क्षेत्रामध्ये २०० कोटी अमेरिकन डॉलर इतकी गुंतवणूक आकर्षित करणे.
  - (२) उद्योगाच्या सहाय्याने आणि सहभागाने जागतिक दर्जाचे कौशल्य असणारे कुशल मनुष्यबळ विकसित करणे.
  - (३) पुढील ५ वर्षात १ लक्ष रोजगार निर्माण करणे.
  - (४) देशात प्रगत तंत्रज्ञान विकसित करणे.
  - (५) संरक्षण क्षेत्रातील सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना सक्षम बनविणे.
- अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादन धोरण - २०१८ अंतर्गत प्रणेते उद्योग घटक (Anchor Unit) यांच्या मार्फत औद्योगिक समुहाच्या निर्मातीसाठी पोषक वातावरण तयार करणे व राज्य अशा उद्योग घटकांना विशेष प्रोत्साहने व आवश्यकतेनुसार आर्थिक प्रोत्साहनाच्या स्वरूपात मदत देय करणे.
- सदर धोरणांतर्गत नागपुर MRO च्या हवाई वाहतुकीसाठी जागतिक केंद्र म्हणून विकसित करणे तसेच सदर धोरणांतर्गत नागपुर, अहमदनगर, नाशिक आणि औरंगाबाद या ठिकाणी “ Defence Hub ” स्थापन करणे. संरक्षण अथवा अवकाश उत्पादने/उपकरणे/यंत्रसामग्री उत्पादन करणारे घटक व यंत्राचे भाग उत्पादन करणारे घटकांना या योजनेअंतर्गत प्रोत्साहने देय करण्यात येत आहे.
- अवकाश व संरक्षण उत्पादन धोरण २०१८ मध्ये समाविष्ट न होणारे उत्पादक घटक औद्योगिक धोरण २०१३ अन्वये प्रोत्साहनास पात्र राहतील.
- राज्यातील पात्र लघु, मध्यम व मोठ्या उत्पादक औद्योगिक उपक्रमांना साप्रोयो योजनेअंतर्गत १ टप्पा वरील वर्गवारीनुसार प्रोत्साहने अनुज्ञेय होतील.
- अवकाश व संरक्षण धोरणांतर्गत किमान रु.२५० कोटी इतकी स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेल्या किंवा किमान ५०० व्यक्तींना रोजगार मिळवून देणाऱ्या ‘अ’ आणि ‘ब’ प्रवर्ग क्षेत्रामधील आणि रु. १०० कोटी इतक्या किमान स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेल्या किंवा किमान २५० व्यक्तींना रोजगार मिळवून देणाऱ्या राज्यातील इतर क्षेत्रातील उद्योग घटकांना विशाल प्रकल्पाचा दर्जा देय करण्यात आला आहे.
- पात्र विशाल व अति विशाल अवकाश व संरक्षण उद्योग घटकांना अनुज्ञेय गुंतवणूक कालावधी ‘अ’ आणि ‘ब’ क्षेत्रासाठी ८ वर्ष व इतर क्षेत्रासाठी १० वर्ष अनुज्ञेय आहे.
- औद्योगिक विकास अनुदान - (१) राज्यातील पात्र सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठ्या औद्योगिक उपक्रमांना त्यांनी उत्पादीत केलेल्या पात्र उत्पादनावर A आणि B वर्गवारी क्षेत्रात (स्थानिक विक्रीवरील मुल्यवर्धीत कर वजा इनपुट टॅक्स किंवा शुन्य यापैकी जे अधिक असेल ते अधिक देय केंद्रिय विक्रीकर अधिक ७५% इनपुट टॅक्स क्रेडीट) इतके व इतर क्षेत्रात (स्थानिक विक्रीवरील मुल्यवर्धीत कर वजा इनपुट टॅक्स किंवा शुन्य यापैकी जे अधिक असेल ते अधिक देय केंद्रिय विक्रीकर अधिक १००% इनपुट टॅक्स क्रेडीट) इतके औद्योगिक विकास अनुदान देय राहिल, (२) व्याज अनुदान, (३) वीज आकार अनुदान, (४) सूक्ष्म, लघु, मध्यम औद्योगिक उपक्रम यांच्या बळकटीकरणासाठी प्रोत्साहने, (५) वीज शुल्कात सूट - १५ वर्षासाठी.

- पात्र अवकाश व संरक्षण उद्योग घटकांना गुंतवणूक कालावधीत जमीन संपादन करण्यासाठी व मुदत कर्जासाठी भरलेल्या मुद्रांक शुल्काचा परतावा देण्याची तरतूद आहे.
- महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या प्रचलित धोरणानुसार अवकाश व संरक्षण उत्पादकांच्या औद्योगिक समुहासाठी जमीन उपलब्ध करून देण्यात येईल.
- संरक्षक उद्योगांकरिता जमीन निराळी काढून ठेवणे- राज्यभरात अवकाश व संरक्षण उद्याने व वसाहतीसाठी २०० एकरच्या पटीत जमीन निराळी काढून ठेवण्यात येईल. यात क्षेपणास्त्राचे एकात्मिकरण अवकाश सत्र इत्यादी विशिष्ट उद्योगांचा समावेश असेल.
- अवकाश व संरक्षण क्षेत्रासाठी कौशल्य विकासास चालना देणे.

सदर धोरणाची वैधता धोरण लागू झाल्यापासुन ५ वर्ष इतकी राहिल.

Aerospace & Defense Manufacturing Policy, 2018

- To establish Maharashtra as the preferred investment destination for domestic Defense and Aerospace manufacturing.
- **Objectives :**
  - (1) To attract investment worth USD 2 billion in next five years in the Aerospace and Defence Sector thereby creating nearly 1 lakh employment opportunities.
  - (2) With Nagpur as its hub, this policy seeks to promote Maharashtra as a global Maintenance, Repair and Operations (MRO) hub.
  - (3) To establish Maharashtra as the preferred investment destination for domestic Defence and Aerospace manufacturing, promote indigenous and modernized technological capabilities, develop world class skilled manpower, and support MSMEs to be globally competitive in the Aerospace and Defence sector.
- **Features.—**
  - (A) **Criteria for MEGA Projects—**
    - Aerospace and Defence Manufacturing units in A and B category areas with minimum Fixed Capital Investment (FCI) equal to **Rs. 250 Crores** or minimum employment of **500 people**.
    - In rest of Maharashtra, manufacturing units in the with the minimum FCI of **Rs. 100 Crores** or providing employment to **250 people**.
  - (B) **ANCHOR UNITS**
    - First 10 Mega / Ultra Mega projects will be considered as Anchor unit
    - For Anchor units, additional benefit such as concession in land price within the MIDC Industrial areas and concession in Building Completion Certificate (BCC) Charges.
  - (C) **Fiscal incentives**
    - One step higher benefits of Package scheme of Incentives.
    - Incentive Period will be 10 years for MSME and LSI.
    - Expenditure on **test range and Technical know-how** upto **20%** of total project cost or **100 Cr.** Whichever is lower will be considered as part of admissible FCI.
    - Expenditure on **R&D** up to **10%** of total project cost or **50 Cr.** whichever is lower will be considered as part of admissible FCI.
    - Support to R&D with addition 0.5 FSI.
    - In order to provide Capital & Working Capital for the MSME in Defence and Aerospace and Manufacturing sector, corpus of Rs.1000 Crores will be created by State Government.
    - Marketing assistance will be provided for MSMEs participating in International exhibitions and viability gap support to Industrial associations participating in National and International Conferences/Exhibitions.
    - **Note :** The Incentives if any, offered by Government of India or any of its agencies or local bodies shall be over and above the incentives offered under this policy of State Government.

(D) Cluster Fund

As per Government of Maharashtra's prevailing policy of MSI-CDP, upto Rs. 1.5 Cr. will be provided for common facility centre.

(E) EASE OF DOING BUSINESS :

- Relaxations under the Shops Act for the working hours, work shifts and employment of women.
- Exemption from maintaining physical records for attendance and salary.
- Exemption from Obtaining MPCB Consent for Units involving only assembly type of Manufacturing activity, not discharging process effluent, less than 100 employee.

Maharashtra Electronics Policy, 2016

Purpose of the Policy

Given the wide gap in the demand – supply equilibrium, electronic manufacturing companies across the world have evinced keen interest in setting – up manufacturing facilities in India.

This further necessitates the need for Maharashtra to introduce an exclusive policy for the state. Importantly, the state has all other enabling factors to make it lucrative destination for investors and Government support will help in catalyzing investments in Electronics sector.

The policy aims at creating globally competitive Electronics System Design and Manufacturing (ESDM) industry in the state which can create huge employment opportunities and gain a foothold in the international market thereby contributing to the overall economy and prosperity of the State.

The policy seeks to promote manufacturing of electronic products in the State by creating a favorable investor friendly atmosphere and help in development of a vibrant eco system of R&D, design & engineering and innovation in electronics. It also aims at addressing challenges faced by potential investors and suitably facilitating access to necessary infrastructural facilities like land, power, water etc.

The objectives are : ESDM industry targeted to achieve a turnover of USD 12 billion by 2020 with an investment of USD 3 billion, creating employment in the sector for one lakh people, increase ESDM sector's export to USD 2 billion by 2020.

The objectives will be fulfilled through :

- Fiscal incentives,
- Facilitating setting up projects like Lithium ion battery, LED manufacturing etc.
- Create Electronics Development Fund for ESDM sector
- Incentives to EOU

A. Units that are approved under MSIPS of electronics & IT, will be eligible for fiscal incentives.

A basket of incentives will be offered to eligible Micro, Small, Medium manufacturing enterprises (MSME) and Large Manufacturing enterprises (LE), the total quantum of which will be limited to a ceiling of 100% of FCI or eligibility period of 10 years, whichever is earlier.

I. Industrial Promotion Subsidy

All eligible MSMEs and LEs in category A and B area will be offered IPS equal to [VAT on local sales minus ITC (Input Tax Credit) or zero whichever is more + CST payable + 75% of ITC] and in other parts of state [VAT on local sales minus ITC or zero whichever is more + CST payable + 100% of ITC] on eligible finished products.

Note :—Modalities regarding disbursement of incentives, related to VAT & CST, will be modified accordingly when GST is made applicable to the state.

II. Interest Subsidy—On term loans availed from Banks and Public Financial Institutions for acquisition of fixed assets for the eligible project.

III. Power Tariff Subsidy—Eligible new ESDM units will be eligible for power tariff subsidy to the tune of Rs. 1/- per unit for a period of 3 years in category A and B areas and 5 years in other parts of state.

IV. Exemption from Electricity Duty for 15 years

V. Waiver of Stamp Duty—For acquiring land and term loan purposes.

VI. Incentives for strengthening MSMEs

(a) 25% one-time subsidy on capital equipment for technology up-gradation, limited to Rs. 25 lakh.

(b) 25% one-time subsidy on capital equipment for cleaner production measures, limited to Rs. 5 lakh.

(c) 75% subsidy on expenses incurred on patent registration limited to Rs. 10 lakh for National patents and Rs. 25 lakh for International patents.

(d) Assistance for a maximum of three industry standard quality certifications, at a rate of 50% of cost of quality certification within the overall ceiling of Rs. 6 lakh in 5 years.

B. Mega Projects

ESDM units in A and B category areas with minimum Fixed Capital Investment (FCI) equal to Rs. 250 Crores or minimum employment of 500 people and units in rest of the state with minimum FCI of Rs. 100 Crores or providing employment to 250 people will be accorded Mega project status. The quantum of incentives for Mega projects will be decided by the Cabinet Sub – Committee or High Power Committee.

Admissible incentive period for ESDM units will be extended by 3 years in Category A and B areas and by 5 years in other parts of state compared to what is available under prevailing Package Scheme Incentives.

C. Anchor Units

Special Incentives Package on a case to case basis will be given to first two Anchor Units (with investment more than Rs. 150 Crores) in each of the Electronic Manufacturing Cluster notified by Government of India.

D. Other Incentives

Support to R&D Institutions/Testing Facilities/Incubation and Innovation Centres

In order to give impetus to Research and Development, need based support will be provided to R&D institutions set up with the approval of the State Government.

The assistance will be given upto 50% of the project cost excluding land and building subject to maximum Rs. 25 Crores.

E. Ease of Doing Business

(a) Relaxations under the Shop and Establishment Act with regard to working hours, work shifts and employment of women.

(b) Exemptions from maintain physical records for attendance and salary.

(c) Option for self-certification and filing of consolidated annual returns under 13 Acts administered by the Labour Department.

(d) ESDM will be declared as essential service under “Maharashtra Essential Services and Maintenance Act”.

(e) Provision for maintaining employee related records required under various labour laws in electronic form, and to accept returns in electronic form.

(f) ESDM units not discharging process effluent and with less than 100 employees will be exempt from obtaining consent from the Maharashtra Pollution Control Board (MPCB).

(g) ESDM units will be treated as continuous process industry for the purpose of power supply.

(h) List of ESDM verticals as applicable for MSIPS will apply and only those units notified by Government of India will be eligible for incentives under this policy. The list of ESDM verticals will get modified whenever Government of India modifies any changes in the Notification dated 27th July, 2012, subsequently.

F. Market Development Support

1. Assistance to MSME units for participation in International trade fairs outside India at the rate of 50% of total rent, literature and display material cost subject to a ceiling of Rs. 3 lakh, once in a year. Assistance to Industry Associations at 50% of total rent subject to a ceiling of Rs. 10 lakh for participation in International trade fair as Maharashtra pavilion outside India. Viability gap support to Industry Association for organizing National seminars/exhibitions in Maharashtra subject to a ceiling of Rs. 10 lakh and for organizing International seminar/exhibition in Maharashtra subject to a ceiling of Rs. 25 lakh. Assistance for setting up of Convention Centre/Trade Centre by Industry Associations at the rate of 50% of project cost up to Rs. 10 Crores excluding land cost.

2. Electronics Development Fund for the development of ESDM sector in the State. An initial corpus of Rs. 50 Crores will be created for this purpose.

3. Under Electronics Policy incentives information till date is as follows—

(Rs. in Lakh)

No. of Eligibility Certificates issued	Actual Fixed Capital Investment	Actual Employment	IPS Amount sanction	IPS Disbursed
47	457396.85	15493	37813.10	17932.89

**सुधारित बीज भांडवल योजना (एसएमएस)
(जिल्हास्तरीय योजनाअंतर्गत योजना)**

पात्रता :—

१. कमीत कमी ७ वी पास.
२. वयोमर्यादा १८ ते ५० वर्ष.
३. अर्जदार महाराष्ट्राचा किमान १५ वर्षांचा रहिवासी असावा.

वैशिष्ट्ये :—

सदर योजना ३० सप्टेंबर १९९३ पासून कार्यान्वित झाली आहे. शहरी व ग्रामीण भागातील सुशिक्षित बेरोजगार युवकांना स्वयंरोजगारासाठी बीजभांडवलाच्या रूपाने अर्थसहाय्य करणे, संस्थात्मक कर्जाचा लाभ घेण्यासाठी मार्जिन मनीचा भाग पूर्ण करण्यासाठी मृदु कर्ज प्रदान करणे. रोजगार निर्मितीच्या संधी निर्माण करणे. सदरचे कर्ज हे उत्पादन/सेवा व व्यवसाय याकरिता उपलब्ध करून देण्यात येते.

शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, क्र. इपीपी-२००७/(११९८)/उ-७, दिनांक १८ मे २००७ नुसार खालीलप्रमाणे धोरणात्मक बदल करण्यात आलेले आहेत :—

१. प्रकल्प मर्यादा रु. २५.०० लाखापर्यंत आहे.
२. बीज भांडवल कर्जाची कमाल मर्यादा रु. ३.७५ लक्ष आहे.
३. बँक कर्ज ७५ टक्के.
४. रुपये दहा लाखांपेक्षा कमी प्रकल्प खर्च असलेल्या प्रकल्पांमध्ये बीज भांडवल कर्जाचे प्रमाण पुढीलप्रमाणे राहिल :—

(१) सर्वसाधारण प्रवर्गातील लाभधारकांसाठी	..	..	..	१५ टक्के.
(२) अनु. जाती/जमाती, अपंग, विमुक्त व भटक्या जाती/जमाती आणि इतर मागासवर्गीय उमेदवारांना	..	..	..	२० टक्के.
५. बीज भांडवल सहाय्यावर आकारावयाचे व्याज.—बीज भांडवलाची रक्कम मृदू कर्ज (सॉफ्ट लोन) म्हणून दरसाल ६% व्याजाने देण्यात यावे.
६. बीज भांडवल कर्जाच्या रकमेची विहित कालावधीत परतफेड करण्यात आली नाही तर थकित रकमेवर द.सा.द.शे. १ टक्के दंडनीय व्याज आकारण्यात येईल.
७. बीज भांडवल कर्जाच्या रकमेची विहित कालावधीत परतफेड करणाऱ्या लाभार्थींना ३ टक्के रिबेट देण्यात येईल.
८. शासन निर्णय, १५ सप्टेंबर २००३ अनुसार कर्जदाराने थकीत मुद्दल व व्याज एक रकमी भरणा केल्यास त्यास दंडनीय व्याज माफ आहे. अशा प्रकरणांमध्ये द.सा.द.शे. १ टक्के दराने दंडनीय व्याज आकारण्यात येणार आहे व वरील व्याज पूर्वलक्षी प्रभावाने दिनांक १ ऑक्टोबर १९९३ पासूनच्या सर्व चालू प्रकरणांना लागू आहे.
९. सदर योजना वाहन व्यवसाय, व्यापार व सेवा उद्योगांसाठी लागू आहे.
१०. कर्जाची परतफेड ७ वर्षांच्या आत करावयाची असून सुरुवातीची ३ वर्ष विलंबावधी (वाहनांसाठी ६ महिने) निश्चित करण्यात येईल.

जिल्हा उद्योग केंद्र कर्ज योजना
(जिल्हास्तरीय योजनाअंतर्गत योजना)

ग्रामीण भागात सूक्ष्म उद्योगांना आर्थिक सहाय्य उपलब्ध करून त्यांचा विकास साधणे व याद्वारे अधिक रोजगार संधी व स्वयंरोजगार निर्माण करण्यासाठी जिल्हा उद्योग केंद्र कर्जयोजना सुरू करण्यात आली. ही योजना जिल्हास्तरीय योजना असून जिल्हास्तरावर जिल्हा उद्योग केंद्र कार्यालयामार्फत राबविली जाते.

पात्रता :—

१. शिक्षणाची व वयाची अट नाही.
२. उद्योग, लघुउद्योग नोंदणीस पात्र असावा.
३. उद्योगामधील यंत्रसामुग्री गुंतवणूक रु. २ लाखांचे आत असावी.
४. १ लाख लोकवस्ती (१९८१ प्रगणनेनुसार) असणाऱ्या गावांमध्ये उद्योग सुरू करता येतो.
५. चालू उद्योगाचा विस्तार करण्यासाठी ही या योजनेचा लाभ घेता येतो.

वैशिष्ट्ये :—

१. ६५ ते ७५ टक्के बँककर्ज.
२. सर्वसाधारण प्रवर्गासाठी २० टक्के बीजभांडवल जास्तीत जास्त मर्यादा रुपये ४०,००० अनु. जाती/जमातीच्या लाभार्थीस ३० टक्के कमाल रुपये ६०,००० पर्यंत.
३. व्याजाचा दर ४% राहिल.
४. लाभार्थीस स्वतःचे ५ टक्के भांडवल.
५. बीजभांडवल कर्जाची परतफेड ४ वर्षे.
६. नविन स्थापित होणाऱ्या सूक्ष्म उद्योग या उपक्रमातील एकूण प्रकल्प किंमत रुपये २ लाखांपेक्षा कमी असणे आवश्यक आहे.
७. मार्जिन मनी प्रकल्प खर्चाच्या २०% रक्कम सर्वसाधारण प्रवर्गाच्या उमेदवाराला दिली जाते. प्रकल्प खर्चाच्या ३०% एवढी मार्जिन मनी एससी/एसटी प्रवर्गातील उमेदवाराला दिली जाते. मार्जिन मनी घटक वार्षिक ४% व्याज दराने दिला जातो.
८. शिक्षणाची व वयाची अट नाही परंतु लाभार्थ्यांकडे संबंधित उद्योग करण्यासाठी लागणारे कौशल्य किंवा अनुभव असणे अपेक्षित आहे.
९. योजना जिल्हा उद्योग केंद्रामार्फत (DIC) जिल्ह्यांमध्ये राबविण्यात येते.
१०. ग्रामीण भागातील पात्र उमेदवार जिल्हा उद्योग केंद्राकडे अर्ज सादर करतो. नंतर प्रस्ताव बँकांकडे पाठवतात. बँका पात्र आणि व्यवहार्य प्रस्ताव मंजूर करतात जिल्हा उद्योग केंद्रामार्फत घटकला मार्जिन मनी आणि बँक कर्ज वितरित केले जाते.

उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम (जिल्हास्तरीय योजनाअंतर्गत योजना)

सुशिक्षित बेरोजगारांना विविध प्रशिक्षण कार्यक्रमांच्या माध्यमाने सामाजिक न्याय देण्याचे शासनाचे धोरण आहे. त्या अनुषंगाने राज्यात उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रमाद्वारे युवक-युवतींना उद्योजकीय तसेच तांत्रिक प्रशिक्षण देण्याचा निर्णय घेतलेला होता. दिनांक ७ फेब्रुवारी २००२ रोजी अनुसूचित जातीच्या युवक-युवतींमध्ये उद्योजकीय मानसिकता वाढीस लागावी व त्यांना स्वयंरोजगार करण्यास प्रेरीत व्हावे यासाठी विशेष योजना जाहीर केली होती. यामध्ये युवक-युवतींना प्रशिक्षण देण्यासाठी विद्यावेतन देण्याची तरतूद देखील केली आहे. या माध्यमातून स्वयंरोजगारास सुरु करावेत तसेच तांत्रिक प्रशिक्षण घेऊन कुशल मनुष्यबळाची निर्मिती व्हावी असाही उद्देश होता.

शासनाने अनुसूचित जातीच्या युवक-युवतींना स्वयंरोजगार प्रशिक्षण देण्याबरोबरच, सर्वसाधारण प्रवर्गातील सुशिक्षित बेरोजगार युवक-युवतींसाठी देखील स्वयंरोजगार व कुशल मनुष्यबळाची निर्मितीसाठी उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम दिनांक २९ ऑक्टोबर २००७ रोजी घोषित केला आहे. यासाठी जिल्हास्तरावर जिल्हा नियोजन समितीकडून निधी उपलब्ध करून देण्यात येतो. या योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांच्या अध्यक्षतेखाली कार्यबल समिती नेमण्यात आली असून त्यामध्ये जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, अग्रणी बँक अधिकारी व प्रशिक्षण संस्थेचे प्रतिनिधी यांचा समावेश आहे. त्यानुसार मागील काही वर्षांपासून राज्यात मोठ्या प्रमाणावर उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविण्यात आले.

महाराष्ट्रात प्रामुख्याने राज्य शासनाने पुरस्कृत केलेली महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र, औरंगाबाद व मिटकॉन कन्सल्टन्सी लि. व अन्य मान्यताप्राप्त संस्था उद्योजकता प्रशिक्षणाचे काम करीत आहेत. या कार्यक्रमांतर्गत उद्योजकता परिचय कार्यक्रम, उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम तसेच तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रम अशा प्रकारच्या कार्यक्रमाचा समावेश होतो.

१. उद्योजकता परिचय कार्यक्रम (१ दिवस, अनिवासी)

एक दिवसाच्या परिचय कार्यक्रमात व्यवसायाची निवड, उद्योजकीय व्यक्तिमत्व विकास, व्यवसाय व्यवस्थापन, शासनाच्या विविध संस्था व अर्थसहाय्य देणाऱ्या संस्था व त्यांचेमार्फत राबविल्या जाणाऱ्या योजनांची माहिती दिली जाते. प्रति प्रशिक्षण कार्यक्रम ६०० रुपये खर्च राहिल.

२. उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम (१२ दिवस, निवासी)

सदर प्रशिक्षण कार्यक्रम १२ दिवसाचे, निवासी व भोजन व्यवस्थेसह आहे. उद्योजकता परिचय कार्यक्रमात निवडलेल्या प्रशिक्षणार्थ्यांना उद्योगांशी संबंधित कलागुणांचा विकास व माहिती मिळण्याचा प्रशिक्षणात प्रामुख्याने समावेश आहे. प्रति प्रशिक्षणार्थी रुपये ४००० संस्थेस देण्यात येतात.

३. तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रम (१५ दिवस ते २ महिने, अनिवासी)

या प्रशिक्षण कार्यक्रमात उत्पादन/सेवा उद्योगांशी निगडित तांत्रिक प्रशिक्षण देण्यात येते. हे प्रशिक्षण अनिवासी असून प्रशिक्षणार्थीस १५ दिवसांकरिता रुपये ५०० आणि दरमहा रुपये १००० तसेच २ महिन्यांच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमासाठी रुपये २००० विद्यावेतन देण्यात येते. तसेच प्रति प्रशिक्षणार्थीस रुपये ३००० संस्थेस देण्यात येतात.

जिल्हा पुरस्कार योजना
(“विश्वकर्मा जयंती दिनी” उद्योग दिवस)

लघुउद्योग सुरू करणाऱ्या उद्योजकांना प्रोत्साहन मिळावे व त्यांनी संपादन केलेल्या प्रथित यशाची साभार पोच द्यावी, या हेतूने राज्य सरकारतर्फे जिल्हा पातळीवर जिल्हा पुरस्कार योजना १९८५ साली सुरू करण्यात आली. कमीत कमी ३ वर्षे नोंदणी झालेला आणि सलग दोन वर्षे उत्पादन करित असलेल्या घटकाचा मालक/भागीदार/संचालक जिल्हा पुरस्कारासाठी पात्र ठरू शकतो. पुरस्कारासाठी उद्योजकाची निवड जिल्हा स्तरावर जिल्हा सल्लागार समिती करते. पुरस्कारासाठी उद्योजकांची निवड, विकासाचा वेग, तंत्रज्ञानाचा वापर, स्वावलंबन घटकाचे स्थान, उत्पादन विकास व गुणवत्ता नियंत्रण आयात, निर्यात उत्पादनातील बदल, व्यवस्थापन इ. निकषावर केली जाते. मागासवर्ग/अनुसूचित जाती-जमातीच्या उद्योजकांना निवडीसाठी अतिरिक्त गुण दिले जातात.

शासन निर्णय क्र. लउधो-२०१३/प्र.क्र. २०२/उद्योग-७, दिनांक २७ जानेवारी २०१५ अन्वये सन २०१५ पासून सदर पुरस्कार सोहळा दरवर्षी “विश्वकर्मा जयंती दिनी” उद्योग दिवस म्हणून साजरा करण्यात येईल. या दिवशी खाली स्वरूपात कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येईल.

उद्योजकांची उत्पादने दृश्य स्वरूपात मांडणी व विक्रीसाठी प्रदर्शने भरविणे.

उद्योग दिवसाच्या सोहळ्यात जिल्हा उद्योग केंद्रामार्फत कार्यशाळा व चर्चासत्र आयोजित करणे.

उद्योग क्षेत्रात उल्लेखनीय/विशेष कामगिरी करणाऱ्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योजकांना शासन निर्णय क्रमांक लउधो-२००५/(८३९२)/उद्योग-७, दिनांक १८ सप्टेंबर २००६ अन्वये देण्यात येणारा जिल्हा लघु उद्योग पुरस्कार सोहळा यापुढे दरवर्षी उद्योग दिनी साजरा करण्यात येईल.

प्रथम पुरस्कार ` १५,००० व द्वितीय पुरस्कार ` १०,००० असे पुरस्कार देण्यात येत आहेत. तसेच या सोहळ्यासाठी स्मृती चिन्ह, शाल, श्रीफळ, निमंत्रण पत्रिका इ. खर्चासाठी ` ५,००० अशी एकूण रक्कम ` ३०,००० मंजूर करण्यात येते.

महाराष्ट्राचे नवीन औद्योगिक धोरण २०१९

महाराष्ट्र नवीन औद्योगिक धोरण-२०१९ शासन निर्णय क्रमांक मऔधो २०१९/प्र.क्र.१०/उद्योग २, दिनांक ७/३/२०१९ च्या शासन निर्णयान्वये जाहीर करण्यात आलेले आहे.

धोरणाची उद्दिष्टे

- ◆ राज्यातील एकूण ढोबळ उत्पादनात उत्पादन क्षेत्राच्या वाढीचा दर १२ ते १३ टक्के वरून वाढविणे.
- ◆ जेणेकरून राज्याच्या सकल उत्पादनात त्याचा हिस्सा सन २०२३-२४ पर्यंत २५ टक्यांपर्यंत नेणे.
- ◆ सन २०२३-२४ पर्यंत रु.१० लाख कोटी एवढ्या मुल्याची गुंतवणूक आकर्षित करणे.
- ◆ सन २०२३-२४ पर्यंत ४० लाख लोकांसाठी रोजगारांच्या संधी निर्माण करणे .

धोरणाची ठळक वैशिष्ट्ये

- ◆ उदयोन्मुख उच्च तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रांकडे औद्योगिक विकास वळविण्यासाठी व रोजगार निर्माण करण्यासाठी राज्य शासनाने थ्रस्ट सेक्टरला प्राधान्य दिले आहे. थ्रस्ट सेक्टर मधील मोठ्या, विशाल व अतिविशाल प्रकल्पांना जागावाटपामध्ये व प्रोत्साहनामध्ये प्राधान्य देण्यात येईल.
- ◆ विद्युत वाहने (उत्पादन, पायाभूत सुविधा व देखभाल)
- ◆ हवाई व संरक्षण उत्पादन उद्योग.
- ◆ उद्योग ४.० (कृत्रिम बुद्धिमत्ता, त्रिमिती छपाई, महाजाल, यंत्रमानव विज्ञान, अतिसूक्ष्म तंत्रज्ञान इत्यादी).
- ◆ एकात्मिक डेटा सेंटर पार्क्स (आयडीसीपी) स्थापनेस प्रोत्साहन
- ◆ वस्त्रोद्योग यंत्रसामुग्रीचे उत्पादन
- ◆ जैव तंत्रज्ञान, वैद्यकीय निदान उपकरणे.
- ◆ कृषी व अन्न प्रक्रिया उद्याने (फक्त द्वितीय व तृतीय अन्न प्रक्रिया उद्याने)
- ◆ माहिती तंत्रज्ञान (IT) व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा (ITeS)
- ◆ इलेक्ट्रॉनिक प्रणाली संरचना व उत्पादन (ESDM) व सेमीकंडक्टर फॅब्रिकेशन (FAB)
- ◆ उद्योग, तांत्रिक संस्था व कौशल्य विकास विभागांमध्ये प्रभावी समन्वय साधून कुशल मनुष्यबळ निर्माण करण्यास प्रोत्साहन देणे.
- ◆ अविकसित विभागांमध्ये उद्योग स्थापन करण्याकरिता विशेष आर्थिक प्रोत्साहन देणे.
- ◆ अंतिम टप्प्याच्या जोडणीसाठी (last mile connectivity) निर्णायक पायाभूत सुविधा निधी (Critical Industrial Infrastructure Fund) निर्माण करणे.
- ◆ खाजगी औद्योगिक उद्यानांमध्ये पूरक पायाभूत सुविधा निर्माण करणे.
- ◆ सूक्ष्म आणि लघु उद्योगांसाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाकडून फ्लॅटेड गाळ्यांची निर्मिती विशेष वाहन हेतू (SPV) धर्तीवर करण्यात येईल.
- ◆ सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग तसेच महिला व अनुसूचित जाती/अनुसूचित जमातींमधील उद्योजकांसाठीच्या औद्योगिक क्षेत्रांमधील पायाभूत सुविधा विकसित करण्यासाठी आर्थिक प्रोत्साहन देणे.
- ◆ आजारी व बंद पडलेल्या उद्योगांच्या पुनरुज्जीवनासाठी पाठबळ देणे.
- ◆ राज्यातील वेअरहाऊसिंग व लॉजिस्टिक सुविधांच्या विकासासाठी एमआयडीसी किमान ५०० एकर औद्योगिक क्षेत्र आरक्षित करून ठेवेल.
- ◆ महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ क्षेत्रांच्या धर्तीवर, सर्व सहकारी औद्योगिक वसाहतींमध्ये मुलभूत चटई क्षेत्र निर्देशांकाच्या वर ५० टक्के अतिरिक्त चटई क्षेत्र अनुज्ञेय राहिल.
- ◆ हरित औद्योगिकीकरणासाठी प्रोत्साहन देऊन पर्यावरणदृष्ट्या शाश्वतता सुनिश्चित करणे.

महाराष्ट्राचे माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण-२०२३

राज्याचे पहिले माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण सन १९९८ मध्ये जाहिर करण्यात आले असून हे धोरण जाहिर करणारे महाराष्ट्र हे पहिले राज्य आहे. सन २००३, सन २००९ व सन २०१५ च्या माहिती तंत्रज्ञान धोरणात केलेले कालानुरूप बदल, योग्य नियोजन व प्रभावी अंमलबजावणी मुळे माहिती तंत्रज्ञान व सहाय्यभूत सेवा क्षेत्रात देशात आणि जागतिक पातळीवर महाराष्ट्र राज्य अग्रेसर असून धोरणांतर्गत उचललेल्या सकारात्मक पावलांमुळे महाराष्ट्र राज्य या क्षेत्रातील गुंतवणूक तसेच निर्यातीसाठी महत्वाचे ठिकाण म्हणून उदयास आले आहे. माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण २०१५ अंतर्गत धोरण कालावधीमध्ये राज्यामध्ये रु. ६१८७२ कोटी इतकी गुंतवणूक करण्यात आली असून रु. १.४७ लक्ष कोटी इतकी निर्यात झाली असून राज्यात प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षरित्या सुमारे २४ लक्ष रोजगार संधी निर्माण झाल्या आहेत.

माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण-२०२३ ची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे :—

नुकतेच राज्याचे नवीन माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण-२०२३ जाहीर झाले असून महाराष्ट्र राज्याला देशाच तंत्रज्ञान विषयाची राजधानी म्हणून स्थापित करणे तसेच नावीन्यपूर्ण व शाश्वत तंत्रज्ञानाच्या आधारे सर्व समावेशक विकासाच्या दिशेने वाटचाल करणे ही प्रमुख उद्दिष्टे आहेत. धोरणांतर्गत रु. ९५००० कोटी गुंतवणूक, रु. १० लक्ष कोटी निर्यात व ३५ लक्ष नवीन रोजगार संधी उपलब्ध करण्याचे महत्वाकांक्षी लक्षांक निर्धारित करण्यात आले आहेत.

माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण-२०२३ ची लक्षांक पुढीलप्रमाणे :—

नविन धोरणामध्ये निर्धारित केलेली उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी एकल खिडकी संकल्पनेवर आधारित Maharashtra Information Technology Interface (MAHITI) Portal, कौशल्य विकासाकरीता Talent Launchpad, Walk to Work Model, Hybrid Working या संकल्पनांचा धोरणात समावेश असून एव्हीजीसी आणि इतर उदयोन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रे जसे की, AI-ML, Big Data Robotics इत्यादी यांच्या विकासावर विशेष भर देण्यात येणार आहे. स्टार्टअप्स व इनोव्हेशन यांना प्रोत्साहन देण्याकरीता महाराष्ट्र हब (M-Hub) उपक्रमांतर्गत सुक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम, नावीन्यपूर्ण व उद्यमशिल घटक तसेच उदयोन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रातील उबवन केंद्र यांना आर्थिक सहाय्य देण्याकरीता रु. ५०० कोटी इतका निधी उभारण्यासंबंधी तरतूद आहे.

धोरणातील सवलती

माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा क्षेत्राच्या सर्वांगिन विकासासाठी मुद्रांक शुल्क माफी, विद्युत शुल्क माफी, उर्जा सुसूत्रीकरण सहाय्य, प्रमाणपत्र सहाय्य, बाजार विकास सहाय्य इत्यादी क्षेत्र आधारित प्रोत्साहनांचा धोरणात समावेश असून माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा क्षेत्रासाठी आवश्यक पायाभूत सुविधा निर्मितीला चालना देणेकरीता माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांसाठी अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक तसेच एकात्मिक माहिती तंत्रज्ञान नगरांच्या उभारणीकरीता प्रोत्साहने दिली जातील. तसेच या क्षेत्राकरिता पायाभूत सुविधा निधीची च्या अनुषंगाने तरतूद करण्यात आली आहे.

माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण-२०२३ च्या प्रभावी अंमलबजावणीद्वारे आयटी क्षेत्रात महाराष्ट्राचे स्थान अधिक बळकट करून गुंतवणूक, निर्यात, कौशल्य विकास, बौद्धिक संपदा निर्मिती व अधिकाधिक रोजगार निर्मितीद्वारे राज्याच्या शाश्वत व सर्वसमावेशक विकासाच्या दिशेने वाटचाल करण्यासाठी राज्य कटिबद्ध आहे.

राज्यात माहिती तंत्रज्ञान उद्योगाने मार्च-२०२४ अखेर केलेली प्रगती.

- इरादापत्र निर्गमित केलेल्या खाजगी माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या:- ६३२
- नोंदणी प्रमाणपत्र निर्गमित केलेल्या खाजगी माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या:- २८७

तपशिल	सन २०२१-२२	सन २०२२-२३	सन २०२३-२४
इरादापत्र निर्गमित केलेल्या माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या	१६	११	१७

- सार्वजनिक माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या ३७
- सार्वजनिक माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांतील घटकांची प्रत्यक्ष गुंतवणूक- रु.१८००० कोटी
- सार्वजनिक माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांतील प्रत्यक्ष रोजगार २६८०००

Information Technology/Information Technology Enabled Services Policy - 2023

The first State Information Technology and Information Technology Support Services Policy was announced in the year 1998 and Maharashtra was the first state to announce this policy. Due to timely changes, proper planning and effective implementation of Information Technology Policy of the year 2003, 2009 and 2015, the state of Maharashtra is a leader in the field of information technology and support services in the country and globally and due to the positive steps taken under the policy, the state of Maharashtra has emerged as an important destination for investment and export in this sector. Under the Information Technology and Information Technology Support Services Policy 2015, during the policy period in the State Rs.61872 crore has been invested and Rs.1.47 lakh crores have been exported and about 24 lakh employment opportunities have been created directly and indirectly in the state.

Objectives :

Recently the state's new information Technology and Information Technology Support Services Policy-2023 has been announced and the main objectives are to establish the state of Maharashtra as the technology capital of the country and move towards inclusive development based on innovative and sustainable technology. Under this policy the ambitious targets of Rs.95000 crore investments. Rs of 10 lakh crore exports and 35 lakh new employment opportunities have been set.

Target :

Maharashtra Information Technology Interface (MAHITI) Portal, Talent Lunchpad for skill development, Walk to Work Model, Hybrid Working based on single window concept to achieve the objectives set out in the new policy includes AVGC and other emerging technology areas like, AI-ML, Special emphasis will be given on the development of Big Data, Robotics etc. Under the Maharashtra Hub (M-Hub) initiative, the provision is made for raising a fund of Rs.500 crores to promote startups and innovation, to provide financial support to micro, small and medium enterprises, innovative and entrepreneurial entities and incubator centers in the emerging technology sector.

Fiscal Benefits :

The policy includes sector-based incentives such as stamp duty waiver, electricity duty waiver, energy standardization assistance, certificate assistance, market development assistance etc. for the overall development of information technology and information technology support services sector. Additional FSI for IT parks as well as incentives for setting up of Integrated Information Technology Township (IITT). Also provision has been made for infrastructure fund for this sector.

Through the effective implementation of IT/ITES Policy-2023, the state is determined to strengthen Maharashtra's position in the IT sector and move towards sustainable and inclusive development of the state through investment, export, skill development, intellectual property generation and more employment generation.

Development of IT Industry in the State upto March 2024

IT Parks:

- 632 Private Information Technology Parks approved.
- 287 Private Information Technology Parks registered.

Year	LOI issued to Private IT Parks (Nos.)
2021-22	16
2022-23	11
2023-24	17

- 37 Public IT Parks.
- Investment of IT units in IT Parks - Rs.18000 Crs.
- Employment Generate in IT Parks - 268000

औद्योगिक धोरण

औद्योगिक पायाभूत सुविधांकरिता विकास निधी

महाराष्ट्राचे औद्योगिक धोरण, २०१३ नुसार महाराष्ट्रातील औद्योगिक पायाभूत सुविधांची निर्मिती व विकासासाठी औद्योगिक सुविधा निधी उपलब्ध केला आहे.

- औद्योगिक पायाभूत सुविधांचे नियोजन व उभारणी विषयी प्रयत्नांचे समन्वय करण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्रातील औद्योगिक पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी महाराष्ट्र औद्योगिक पायाभूत सुविधा विकास समिती (Committee on Industrial Development for Maharashtra) अशी सुकाणू समिती स्थापन करण्यात आली आहे.
- मा. मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली गठीत केलेल्या वरील सुकाणू समितीमार्फत औद्योगिक पायाभूत सुविधा विकास निधीचे प्रशासन व सनियंत्रण करण्यात येते.
- सदर सुकाणू समितीमार्फत नवीन प्रकल्पांना मंजूरी देणे, मंजूर प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीचा आढावा घेणे, निधीचा सुयोग्य वापर करणे इत्यादी कामे केली जातात.
- विविध अंमलबजावणी यंत्रणा जसे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, महाराष्ट्र राज्य विकास महामंडळ, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, पाटबंधारे विभाग, महाराष्ट्र विद्युत निर्मिती कंपनी यांच्यासारख्या राज्य पातळीवर विविध नोडल संस्था पायाभूत सुविधांचे नियोजन आणि विकासाचे काम करतात. त्यांच्या प्रकल्पांना निधी पुरविण्यात येतो.
- सदर योजनेद्वारे एखाद्या औद्योगिक वसाहतीसाठी मुख्य रस्त्याला जोडणारा अत्यावश्यक असा रस्ता किंवा विद्युत पुरवठ्यासाठी एक्सप्रेस फीडर, अग्निशमन केंद्र, ट्रक टर्मिनल इत्यादी औद्योगिक पायाभूत सुविधांसाठी निधी पुरविण्यात येतो.
- चालू आर्थिक वर्ष २०२४-२०२५ मध्ये सदर योजनेकरिता रु. १०० कोटी (रुपये शंभर कोटी) निधी मंजूर झाला आहे.

Industrial Policy

Funds for Industrial Infrastructure Development

The State Government has set up a Critical Infrastructural fund to provide infrastructure for industries.

- To coordinate the attempt to industrial infrastructure development and planning Steering Committee formed for the industrial development of Maharashtra.
- The State Level Steering Committee (SLSC) under president ship of Chief Secretary will review and monitor the projects.
- Steering Committee will sanctioned the new projects and will review the projects already sanctioned, take review of sanctioned projects and also manage the funds in proper manner etc.
- Multiple State level nodal agencies namely Maharashtra Industrial Development Corporation (MIDC), Maharashtra State Road Development Corporation (MSRDC), Public Work Department (PWD), Irrigation Department, Maharashtra State Electricity Distribution Corporation Ltd. (MSEDCL) are involved in infrastructure planning and development and planning Funds will be distributed to projects of such agencies.
- Funds are provided to various industrial infrastructure like approach road to MIDC, express feeder for electrification, Fire Brigade Centre, truck terminal etc. under the scheme.
- For Financial year 2024-2025, an outlay of **Rs. 100 Cr.** (Rupees Hundred Crore) is budgeted by the Government for industrial infrastructure development scheme.

महाराष्ट्र औद्योगिक धोरण, २०१३ मध्ये पायाभूत सोयी-सुविधा निर्माण करणे या उद्देशाकरीता निधी राखून ठेवला असल्याने सहकारी औद्योगिक वसाहतीकरीता प्रचलित २०:२०:६० या आकृतिबंधातील योजना बंद करणेकामी कार्यालयीन पत्र दिनांक ३० ऑगस्ट २०१४ अन्वये शासनास प्रस्तावित करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्राचे औद्योगिक धोरण, २०१३ अंतर्गत खालील ९ सहकारी औद्योगिक वसाहतींना सन २०१५-१६ या आर्थिक वर्षात तरतूद उपलब्ध करून देणेबाबत शासन निर्णय क्रमांक मऔद्यो. २०१५/प्र. क्र. ३९/उ-२, दिनांक २८ मार्च २०१६ निर्गमित करण्यात आला आहे.

अ.क्र.	सहकारी औद्योगिक वसाहतीचे नाव	मंजूर निधी रुपये (लाखांत)
(१)	(२)	(३)
१.	सिन्नर तालुका औद्योगिक सहकारी वसाहत मर्यादित, जिल्हा नाशिक (रस्ते)	२२५.००
२.	चाकूर सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, चाकूर, जिल्हा लातूर (पायाभूत सुविधा)	५८१.०२५
३.	पाचोरा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पाचोरा, जिल्हा जळगांव (पायाभूत सुविधा)	१०६.०३५
४.	भुसावळ सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, भुसावळ, जिल्हा जळगांव (पायाभूत सुविधा)	६०.३०
५.	येवले औद्योगिक वसाहत मर्यादित, येवले, जिल्हा नाशिक (पायाभूत सुविधा)	९०.७५
६.	एल. के. अक्विटे सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, जयसिंगपूर, तालुका शिरोळ, जिल्हा कोल्हापूर (पायाभूत सुविधा)	१३८.००
७.	लोणावळा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, तालुका लोणावळा, जिल्हा पुणे (पायाभूत सुविधा)	३००.३२२५
८.	इलेक्ट्रॉनिक्स सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पुणे-सातारा रोड, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	१५३.६९
९.	स्वामी विवेकानंद सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, हडपसर, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	२३.३३२५

वरीलपैकी एकूण ७ औद्योगिक वसाहतींना महाराष्ट्राचे औद्योगिक धोरण-२०१३ अंतर्गत नवीन आकृतिबंध २५:७५ अन्वये पायाभूत सोयी-सुविधांकरीता अनुदान उपलब्ध करून देण्यात आले.

अ.क्र.	सहकारी औद्योगिक वसाहतीचे नाव	वितरित निधी रुपये (लाखांत)
(१)	(२)	(३)
१.	सिन्नर तालुका औद्योगिक सहकारी वसाहत मर्यादित, जिल्हा नाशिक (रस्ते)	१५०.००
२.	चाकूर सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, चाकूर, जिल्हा लातूर (पायाभूत सुविधा)	३६२.००
३.	पाचोरा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पाचोरा, जिल्हा जळगांव (पायाभूत सुविधा)	७०.००
४.	येवले औद्योगिक वसाहत मर्यादित, येवले, जिल्हा नाशिक (पायाभूत सुविधा)	६०.००
५.	लोणावळा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, तालुका लोणावळा, जिल्हा पुणे (पायाभूत सुविधा)	५०.००
६.	इलेक्ट्रॉनिक्स सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पुणे-सातारा रोड, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	१०२.००
७.	स्वामी विवेकानंद सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, हडपसर, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	१६.००

वाटप करण्यात आलेल्या औद्योगिक वसाहतींच्या अंमलबजावणी यंत्रणेकडून (म्हणजे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाकडून) उपयोगिता प्रमाणपत्र सन २०१९-२०२० या वर्षात प्राप्त झालेले असून उपरोक्त नमूद ७ सहकारी औद्योगिक वसाहतीचा निधी वितरित करण्यात आला आहे. त्याअनुषंगाने कार्यान्वयन यंत्रणेकडून काम प्रगतीपथावर आहे.

विशेष आर्थिक क्षेत्र

१. केंद्र शासनाने विशेष आर्थिक क्षेत्र स्थापन करण्याचे धोरण १ एप्रिल २००० रोजी जाहीर केले व यासाठी विशेष आर्थिक क्षेत्र अधिनियम, २००५ अन्वये कायदा मंजूर केला. विशेष आर्थिक क्षेत्र धोरण अंमलात आणण्यामध्ये देशात विदेशी गुंतवणूक आकर्षित करणे व औद्योगिक क्षेत्रामध्ये निर्यातक्षम उत्पादन घेऊन निर्यातीस चालना देणे व देशांतर्गत रोजगार उपलब्ध करणे हा मूळ उद्देश आहे.

२. राज्यात विशेष आर्थिक क्षेत्राचे मार्च, २०२४ पर्यंत एकूण ६२ प्रकल्प मंजुरी प्राप्त आहेत. यामध्ये,—

(अ) तत्त्वतः मान्यता (In-principle) : १२

(ब) अंतिम औपचारिक मान्यता (Formal) : ५०

(क) अधिसूचित (Notified) : ४४

३. वरील मंजुरी प्राप्त विशेष आर्थिक क्षेत्रामध्ये अपेक्षित जमीन क्षेत्र, गुंतवणूक खालीलप्रमाणे होणार आहे :—

अ. क्र.	मंजुरी प्रकार	मंजूर संख्या	अपेक्षित जमीन क्षेत्र हेक्टरमध्ये	अपेक्षित गुंतवणूक कोटीमध्ये
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	अधिसूचित मान्यता (Notified)	४४	४,३२८.१२	७०,३५६.२९
२	अंतिम/औपचारिक मान्यता (Formal Approval)	५०	४,४४०.२४	७१,६२५.२९
३	तत्त्वतः मान्यता (In-principle Approval)	१२	७,९१८.६२	१९,५६९.०१
एकूण . . .		६२	१२,३५८.७५	१९,१९४.००

४. राज्यात कार्यान्वित झालेले ३८ विशेष आर्थिक क्षेत्र खालीलप्रमाणे आहेत :—

अनु-क्रमांक	कार्यान्वित सेझ	जमीन क्षेत्र हेक्टरमध्ये	कार्यान्वित घटक	अपेक्षित गुंतवणूक कोटीमध्ये
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	३८	४,५५५.२५	६३९	५८५३०.९७

३८ कार्यान्वित विशेष आर्थिक क्षेत्र पैकी सिझ हे (SEEPZ), अधिसूचित विशेष आर्थिक क्षेत्राच्या यादीत नाही. त्यामुळे हे विशेष आर्थिक क्षेत्र वगळल्यास ३७ विशेष आर्थिक क्षेत्र कार्यान्वित झाली आहेत. कार्यान्वित झालेल्या ३७ विशेष आर्थिक क्षेत्रामध्ये विकासक व घटकांनी एकूण रुपये ५८,५३०.९७ कोटींची गुंतवणूक केलेली आहे. या कार्यान्वित झालेल्या घटकांमध्ये ७,८०,३०७ इतक्या रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण झाल्या आहेत. ४४ विशेष आर्थिक क्षेत्रांपैकी कार्यान्वित झालेले, ३८ विशेष आर्थिक क्षेत्र वगळता, ६ विशेष आर्थिक क्षेत्राचे विकासक प्रकल्प उभारणीमध्ये किंवा त्यासाठी लागणाऱ्या विविध विभागांच्या परवानग्या इत्यादी मिळविण्यात संबंधित विभागांची ना हरकत पत्र मिळविण्यात तसेच विदेशी गुंतवणुकदारांबरोबर त्यांना केंद्र शासनाने नेमून दिलेल्या मुदतीत करार करण्याच्या प्रक्रियेत गुंतले आहेत. त्यानुसार केंद्र शासनाने मान्यता दिलेले विशेष आर्थिक क्षेत्र विकसित करण्याचे काम प्रगतीपथावर असल्याचे दिसून येते.

५. एकूण मंजूर प्रकल्पांपैकी ३३ प्रकल्प माहिती तंत्रज्ञान (IT/ITES), ०६ प्रकल्प बहुउत्पादन (Multi Product), ०८ प्रकल्प विशिष्ट क्षेत्राशी संबंधित (Sector Specific), ०२ प्रकल्प बहु सेवा (Multi Services) आणि १३ प्रकल्प इतर क्षेत्रांचे आहेत.

जैव तंत्रज्ञान

राज्याचे जैव तंत्रज्ञान धोरण

ज्ञानाचे शतक म्हणून गणण्यात आलेल्या या नवीन शतकात माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्राबरोबरच जैव तंत्रज्ञान उद्याने नवीन संधी उपलब्ध झाली आहे. कृषी, पशुसंवर्धन, आरोग्य, पर्यावरण संरक्षण इत्यादीद्वारे जनतेचे जीवनमान परिणामकारकरित्या बदलण्याची क्षमता जैव तंत्रज्ञानात आहे. ही क्षमता मूर्त स्वरूपात साकारण्यासाठी राज्याने, आपले जैव तंत्रज्ञान धोरण, २००१ जाहीर केले आहे.

धोरणात्मक पुढाकार :

- या धोरणाची व्यापक व प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी मा. मुख्यमंत्री यांचे अध्यक्षतेखाली महाराष्ट्र जैव तंत्रज्ञान मंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे.
- विख्यात शास्त्रज्ञ डॉ. रघुनाथ माशेलकर यांचे अध्यक्षतेखाली महाराष्ट्र जैव तंत्रज्ञान आयोगाची स्थापना करण्यात आली आहे.
- कै. पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांचा १४ नोव्हेंबर हा जन्मदिन जैव तंत्रज्ञान दिवस म्हणून राज्यात साजरा करण्यात येतो. जैव तंत्रज्ञान दिवस साजरा करण्यामागचा उद्देश जैव तंत्रज्ञानाचे सर्वसामान्यांना काय फायदे आहेत हे समजावून सांगणे व जैव तंत्रज्ञानाविषयी समाजात जनजागृती घडवून आणणे.

जैव तंत्रज्ञान घटकांच्या विकासाकरिता प्रोत्साहने :

- सार्वजनिक जैव तंत्रज्ञान उद्यानातील जैव तंत्रज्ञान घटकांना अनुज्ञेय चटईक्षेत्राच्या दुप्पट क्षेत्र वापरता येईल.
- नवीन व जुन्या जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना महाराष्ट्र वीज नियामक मंडळाच्या निवाड्यानुसार औद्योगिक वीजदर लागू करण्यात येतील. याशिवाय कृषी-जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना महाराष्ट्र वीज नियामक मंडळाच्या निवाड्यानुसार कृषी क्षेत्रातील ग्राहकांना लागू दराने वीज पुरविण्यात येईल. तसेच सर्व जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना वैधानिक वीज कपातीपासून सूट देण्यात येईल.
- राज्य सार्वजनिक उपक्रम वा त्यांची संयुक्त कंपनी यांना राज्यातील जैव तंत्रज्ञान उद्यानासाठी “इंडिपेंडंट पॉवर प्रोड्यूसर्स” स्थापन करण्यास परवानगी देण्यात येईल.
- जैव तंत्रज्ञान उत्पादनांवर विक्रीकराची/मूल्यवर्धित कराचे दर राष्ट्रीय पातळीच्या शक्ती प्रदान समितीच्या शिफारशीनुसार ठरविण्यात येतील. जैव तंत्रज्ञान उत्पादनांची व्याख्या केंद्र शासनाने ठरविल्यानुसार अथवा राज्य शासनाने नेमलेल्या टास्क फोर्सच्या सल्ल्याने ठरविण्यात येईल.
- कृषी जैव तंत्रज्ञान क्षेत्रात कार्यरत धाडसी घटकांना “कृषी उद्योग” संबोधण्यात येईल व कृषी उद्योगांना लागू असलेली प्रोत्साहने, सूट आणि लाभ सदर घटकांनाही देण्यात येतील. शिवाय, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळातर्फे त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील जमिनी घटकांना औद्योगिक दराने देण्यात येतील.

इतर सवलती :

- संशोधन व विकास याकरिता जैव तंत्रज्ञान कंपन्यांना जमिनधारणा कायद्याच्या मर्यादपेक्षा जास्त कृषी जमीन संपादण्यास अनुमती.
- राज्यातील विस्तृत सार्वजनिक आरोग्य यंत्रणेच्या माहितीचा उपयोग जैव तंत्रज्ञान घटकांना होण्यासाठी त्यांना सहभागी करून घेण्यात येईल.
- अन्न व औषध प्रशासन यंत्रणा व लस उत्पादन करणारे सार्वजनिक उपक्रम यांचेकडून जैव तंत्रज्ञान घटकांना सहकार्य मिळेल.
- कचरा व्यवस्थापनाशी निगडित असलेल्या शासकीय संस्था व उपक्रम यांच्याकडील पायाभूत सुविधा जैव तंत्रज्ञान कंपन्यांना प्रयोग व परिरक्षणासाठी उपलब्ध करून देण्यात येतील.
- दुकाने व आस्थापने अधिनियमातील तरतुदी जैव तंत्रज्ञान घटकांचे बाबत माहिती तंत्रज्ञान घटकांप्रमाणे शिथिल करण्यात येतील.
- सार्वजनिक जैव तंत्रज्ञान उद्याने पुणे व जालना येथे विशेष सोयी उपलब्ध करून देण्यात आल्या आहेत.
- खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्यान, हरितक्षेत्र/ना विकास क्षेत्र/वाणिज्यिक क्षेत्र/औद्योगिक क्षेत्र यामध्ये विकसित करण्याची परवानगी देणे तसेच खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्यानासाठी १०० टक्के अतिरिक्त चटईक्षेत्र निर्देशांक मंजूर करण्याबाबत दिनांक १० फेब्रुवारी २००९ रोजी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला आहे.
- जैव तंत्रज्ञान क्षेत्रामध्ये विकसित होत असलेल्या उत्पादन व प्रक्रिया इत्यादी परिणामकारकरित्या नियमन करण्यासाठी विज्ञान व तंत्रज्ञान मंत्रालय, भारत सरकार यांनी राष्ट्रीय स्तरावर जैव तंत्रज्ञान नियामक प्राधिकरण (NBRA) व राज्य स्तरावर राज्य जैव तंत्रज्ञान सल्लागार समिती (SBAC) स्थापन करण्याविषयी प्रस्तावित आहे.

सांख्यिकी माहिती :

(१) जैव तंत्रज्ञान विशेष आर्थिक क्षेत्र

अ. क्र.	वर्ग	एकूण जैव तंत्रज्ञान विशेष आर्थिक क्षेत्र	क्षेत्र (हेक्टर)	गुंतवणूक (रु. कोटीत)	रोजगार
१	अधिसूचित	०४	५१.४०	१६१४.२५	८४०००
२	औपचारीक मान्यता	०१	२४.०४	००००.००	००००००
३	तत्त्वतः मान्यता	०१	८६.१५	१३१.३२	४०००
	एकूण	०६	१६१.५९	१७४५.५७	८८०००

(२) नोंदणी झालेले जैव तंत्रज्ञान घटक

अ. क्र.	वर्ग	एकूण घटक		रोजगार		गुंतवणूक (रु. कोटीत)	
		इरादापत्र	नोंदणी	इरादापत्र	नोंदणी	इरादापत्र	नोंदणी
१	सुक्ष्म व लघु जैव तंत्रज्ञान घटक	१५	५०	३३८	८७२	१७९.५४	२६१
२	मोठे जैव तंत्रज्ञान घटक	७	१६	९३१	७१२	५३१.२०	१११९.८६
	एकूण	२२	६६	१२६९	१५८४	७१०.७४	१३८०.८६

(३) खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्यान

अ. क्र.	खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्याने	गुंतवणूक (रु. कोटीत)	रोजगार
१	५	३०५.००	३७१५

वाईन उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान

द्राक्ष प्रक्रिया उद्योग धोरण-२००१ अंतर्गत नव्याने विकसित होत असलेल्या वाईन उद्योगास शासनाने दिनांक ३१ ऑगस्ट २००९ च्या शासन निर्णयान्वये राज्यात उत्पादित केलेल्या द्राक्षावर प्रक्रिया करून राज्यामध्ये अंतिमतः विक्री केलेल्या वाईनच्या विक्रीकर देय असलेल्या २०% मुल्यवर्धित कर भरल्यास त्यापैकी १६% कराच्या रकमेइतकी रक्कम वाईन उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान म्हणून देय करण्यात येते. ही सवलत दिनांक १ ऑगस्ट २००९ पासून अनुज्ञेय आहे.

याबाबतची कार्यप्रणाली ही खालीलप्रमाणे आहे :—

संबंधित वाईन उद्योग घटक राज्यामध्ये उत्पादित केलेल्या द्राक्षापासून वाईन उत्पादित करून त्यांची अंतिमतः विक्री राज्यामध्ये केल्याबाबत स्वयंप्रमाणित (Self Certificate) सह परिशिष्ट - 'ड' मध्ये संबंधित अधीक्षक, राज्य उत्पादन शुल्क विभाग यांना अर्ज सादर करून राज्य उत्पादन शुल्क विभाग यांचेकडून परिशिष्ट - 'अ' प्राप्त करून घेतो.

त्यानंतर घटक परिशिष्ट- 'ब' मध्ये संबंधित, अधीक्षक, विक्रीकर विभाग यांचेकडे परिशिष्ट- 'अ' सह प्रस्ताव सादर करतात. विक्रीकर विभाग सदरील प्राप्त अर्जाची छाननी करून पात्र अनुदानाच्या ८५% इतके प्रोत्साहन अनुदान देय करण्यासाठी या संचालनालयास परिशिष्ट - 'क' सादर करतात व उर्वरित रक्कम ही संबंधित कालावधीचे करनिर्धारण (Assessment) झाल्यानंतर घटकांस वितरित करावयाच्या १५% रकमेबाबत स्वतंत्र परिशिष्ट - 'क' या संचालनालयाकडे सादर करतात.

विक्रीकर विभाग यांचेकडून आलेले परिशिष्ट - 'क' नुसार शासनाकडे अनुदान मागणी करता संचालनालयाकडून प्रस्ताव सादर करण्यात येतो. शासनाकडून प्राप्त झालेला निधी शासन निर्णयानुसार संबंधित घटकांना अनुदानाचे वितरण हे इलेक्ट्रॉनिक प्रणालीद्वारे, महाराष्ट्र विक्रीकर रोखे प्राधिकरणामार्फत वितरित करण्यात येते.

राज्यातील वाईन उद्योगांना प्रोत्साहन अनुदान योजने अंतर्गत वाटप करण्यात आलेल्या मागील ४ वर्षातील अनुदानाची माहिती खालीलप्रमाणे आहे :—

(रक्कम रुपये लाखात)

सन	अंदाजपत्रकीय तरतूद	मंजूर तरतूद	वितरित केलला निधी			प्रत्यार्पित निधी
			घटक संख्या	दाव्यांची संख्या	रक्कम	
२०२०-२०२१	३०००.००	५५००.००	२५	५०	५५००.००	-
२०२२-२०२३	३०००.००	१५८.७५	९	२०	१५८.७५	-
२०२३-२४	३०००.००	१२०८६.९६	३५	७८	१२०८६.९६	

काजू प्रक्रिया उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान

१. शासन निर्णय, दिनांक १५ जुलै २०१० व १२ मार्च २०१३ नुसार राज्यातील काजू प्रक्रिया उद्योग घटकांनी राज्यामध्ये उत्पादित व प्रक्रिया केलेल्या काजूपैकी महाराष्ट्र राज्यामध्ये अंतिमतः विक्री झालेल्या काजूच्या विक्रीवर मूल्यवर्धित कर भरल्यानंतर त्यांना त्या कराची रक्कम प्रोत्साहन अनुदान म्हणून देण्यात येत आहे.

२. वस्तू व सेवा कराच्या धर्तीवर काजू प्रक्रिया उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान देणेबाबत दिनांक २ डिसेंबर २०२० अन्वये शासन निर्णय निर्गमित केला आहे. राज्यामध्ये उत्पादित व प्रक्रिया केलेल्या काजूपैकी अंतिमतः विक्री झालेले काजू विक्रीवर ५ टक्के वस्तू व सेवा कर आकारण्यात येत असून त्यामध्ये SGST (२.५%) आणि CGST (२.५%) आहे. काजूप्रक्रिया उद्योग घटकांच्या कडून देय असलेल्या GST पैकी १०० टक्के राज्य वस्तू व सेवा कर, ढोबळ करावर (GROSS SGST) प्रोत्साहन अनुदान म्हणून दि. १ एप्रिल २०२० पासून काजू प्रक्रिया उद्योगास अनुज्ञेय करण्यात आला आहे.

राज्यातील काजू प्रक्रिया उद्योगांना मागील चार वर्षात वाटप केलेली प्रोत्साहने खालीलप्रमाणे :—

अ.क्र.	वर्ष	अर्थसंकल्पित तरतूद	मंजूर तरतूद	प्रोत्साहन वाटप
१	२०२०-२१	रु.५००.०० लाख	रु. २५३.६५ लाख	रु. २५३.६५ लाख
२	२०२१-२२	रु.५००.०० लाख	रु. ४२४.९२ लाख	रु. ४२४.९२ लाख
३	२०२२-२३	रु.५००.०० लाख	रु. ४४०.०० लाख	रु. ४४०.०० लाख
४	२०२३-२४	रु.५००.०० लाख	रु. ५००.०० लाख	रु. ५००.०० लाख
एकूण :-			रु. १६१८.५७ लाख	रु.१६१८.५७ लाख

मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना

१. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाकडील शासन निर्णय दिनांक १ डिसेंबर २०१६ नुसार मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेद्वारे केवळ अंध व अपंग यांच्या संस्थांची व महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ/महासंघ (महाटेक्स) यांची दरनिश्चिती, दोन किंवा अधिक प्रशासकीय विभागाला लागणाऱ्या आवश्यक वस्तूंची खरेदी करणे व शासकीय खरेदीच्या संदर्भात धोरण आखणी करण्याची एकूण जबाबदारी ठेवण्यात आली आहे. मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेने वेळोवेळी घालून दिलेल्या मार्गदर्शक सूचना सर्व खरेदी अधिकाऱ्यांना बंधनकारक राहतील.

(अ) अंध व अपंग यांच्या संस्थांची दरनिश्चिती :—

अंध व अपंग यांच्या धर्मादाय संस्था यांनी उत्पादित केलेल्या वस्तू (परिशिष्ट-१८) आरक्षण देण्यात आले आहे. या संस्थांशिवाय भविष्यात सामाजिक न्याय विभागाने केलेल्या अंध व अपंग संस्थांना आरक्षण देण्याचे प्रस्ताव आणि धर्मादाय आयुक्त यांच्याकडे नोंदणी झालेल्या अंध व अपंग यांच्या संस्थांना आरक्षण देण्याचे प्रस्ताव, मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेकडे प्राप्त झाल्यास, त्यास प्रधान सचिव (उद्योग) यांच्या अध्यक्षतेखालील समितीच्या मान्यतेने आरक्षण देण्यात येईल. सदर समितीमध्ये अपर मुख्य सचिव (वित्त), प्रधान सचिव (सामाजिक न्याय) व विकास आयुक्त (उद्योग), हे सदस्य राहतील. अशा संस्थांनी उत्पादित केलेल्या वस्तूंची दरनिश्चिती मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेकडून करण्यात येईल.

(ब) महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ/महासंघ (महाटेक्स) यांची दरनिश्चिती :—

केंद्र शासनाने हातमाग आरक्षण कायदा, १९८५ व पुढील सुधारणा २६ जुलै १९९६ अन्वये हातमागाच्या ११ वस्तूंसाठी आरक्षण ठेवले आहे. त्या धर्तीवर शासनाचे अंगीकृत व्यवसाय महाराष्ट्र राज्य हातमाग महासंघ (महाटेक्स) व महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ, नागपूर यांनी उत्पादित केलेल्या वस्तूंसाठी (परिशिष्ट-१९) आरक्षण देण्यात आले आहे. सदर संस्थांची दरनिश्चिती मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेमार्फत करण्यात येईल. अंध व अपंग संस्था व हातमाग महामंडळ/महासंघ यांनी दरनिश्चितीकरिता त्यांचे प्रस्ताव ३१ मार्चपूर्वी भांडार खरेदी संघटनेकडे सादर करावेत. मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेने अशा संस्थांचे वस्तूंचे दरनिश्चित केल्यावर दरवर्षी १ मे पूर्वी सर्व विभागांना कळवावे. सर्व शासकीय खरेदीदार विभागांनी वरील संस्थांकडून आरक्षित असलेल्या वस्तूंची खरेदी करणे बंधनकारक राहिल. जेथे पुरवठादार एक वेळ एकल मागणी पत्रकावर टप्पा पद्धतीने सवलत देत असतील तर, मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना तसेच संबंधित विभाग या टप्पा सवलतीचा लाभ घेऊ शकतील आणि या प्रयोजनासाठी संबंधित विभाग आवश्यक माहिती मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेला सादर करतील व या माहितीचे संकलन केल्यानंतर मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना ही बाब टप्पा सवलत घेण्यासाठी पुरवठादारांबरोबर चर्चेकरिता घेईल.

(१) दोनपेक्षा अधिक विभागांकडून करावयाची खरेदी :—

ज्या वस्तू दोन किंवा अधिक प्रशासकीय विभागाला खरेदी करणे आवश्यक असेल त्यासाठी संबंधित प्रशासकीय विभागांनी मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेकडे (CSPO) मागणी करावी. अशी मागणी करताना प्रशासकीय विभागाने वस्तूंचे विनिर्देश (Specification), प्रमाण/संख्या (Quantum), वस्तूंची एकूण अंदाजित किंमत, वस्तूंचा पुरवठा करण्याचे स्थळ व पुरवठा करण्यासाठी कालमर्यादा इत्यादी बाबी नमूद करून खरेदीस प्रशासकीय मान्यता व वित्तीय तरतूद असल्याची कागदपत्रे सोबत जोडून विहित नमुन्यात मागणीपत्र सक्षम प्राधिकाऱ्याच्या मान्यतेने सादर करावे. असे मागणीपत्र प्राप्त झाल्यानंतर आवश्यक वस्तूंची खरेदी मध्यवर्ती भांडार खरेदी समितीकडून करण्यात येईल. त्यासाठी मध्यवर्ती भांडार खरेदी समिती पुढीलप्रमाणे राहिल :—

१. उप सचिव (उद्योग), उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग.	. . . अध्यक्ष
२. उप सचिव (वित्त विभाग), मंत्रालय, मुंबई.	. . . सदस्य
३. उद्योग सहसंचालक (भांडार खरेदी)	. . . सदस्य-सचिव
४. उप सचिव दर्जाच्या कमी नसलेला संबंधित खरेदीदार प्रशासकीय विभागाचा अधिकारी.	. . . निर्मात्रित.

२. कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण, दरनिश्चिती संख्या याबाबतची माहिती :—

अ.क्र.	वर्ष	दरनिश्चितीची संख्या	दर निश्चितीमध्ये समावेश असलेल्या बाबी
(१)	(२)	(३)	(४)
१	२०१९-२०	७	लाकडी फर्निचर, लाकडी फर्निचर दुरुस्ती, वेतकाम, खुर्च्या
२	२०२०-२१	७	दुरुस्ती, फाईल पॅड व फाईल कव्हर, गॉज कापड, बँडेज कापड,
३	२०२१-२२	७	हातमाग कापड.
४	२०२२-२३	७	

शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई

प्रस्तावना

शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय हे महाराष्ट्र शासनाच्या उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली आहे. महाराष्ट्र शासनाचे मुद्रणाचे काम, शासकीय प्रकाशनांची विक्री तसेच शासकीय कार्यालयांना लेखनसामग्रीचा व प्रमाण नमुन्यांचा पुरवठा करणे ही संचालनालयाची कार्ये आहेत. हे संचालनालय शासकीय कार्यालयांना दैनंदिन कार्यासाठी अत्यावश्यक असणारी सामग्री व सेवा उपलब्ध करून देते.

२. मुद्रण हे संचालनालयाचे प्रमुख व अत्यंत महत्त्वाचे कार्य आहे. शासकीय कार्यालयांची छपाईची गरज शक्य तितक्या शीघ्र गतीने पुरी करणे हे या विभागाचे मूलभूत ध्येय आहे. हे करीत असताना मुद्रणाचा सर्वोत्कृष्ट दर्जा राखणे, जाणीवपूर्वक मुद्रणकलेतील गुणवत्तेचा आधुनिकीकरणाच्या माध्यमातून विकास साधणे आणि त्याचबरोबर उत्पादनांचे प्रमाणही सर्व स्तरांवर ठेवणे हे या संचालनालयाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे.

३. वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र म्हणजे अर्थसंकल्प, संबंधित विभागाला कराव्या लागणाऱ्या खर्चाच्या बाबींसाठी जी रक्कम त्या विभागाच्या स्वाधीन करण्यात येते त्यासंबंधीची माहिती देते. त्यामध्ये अशा कार्यक्रमांपासून अपेक्षिलेले परिणाम आणि उपयोगात आणलेली साधनसंपत्ती व त्यापासून मिळालेले परिणाम यांचे परस्पर संबंध दर्शविण्यात येत नाहीत. अर्थसंकल्पामध्ये कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी निधीच्या नियत वाटपाच्या रूपाने साधनांची तरतूद केलेली असते, तर कार्यक्रम अंदाजपत्रकात कार्यक्रम, नेमून दिलेले काम व साध्य केलेली उद्दिष्टे यांचा तपशील देण्यात येतो. कार्यक्रम अंदाजपत्रकात खर्च केलेल्या रकमांच्या तपशिलापेक्षा करावयाच्या कामांना विशेष महत्त्व देण्यात येते आणि म्हणून व्यवस्थापकीय नियंत्रण व नियोजनासाठी वित्तीय जबाबदारी असण्याची आवश्यकता आहे.

४. मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालयाची महाराष्ट्र राज्यात विविध ठिकाणी असलेली शासकीय मुद्रणालये, शासनाचे सर्व मुद्रण काम पाहतात. तसेच निरनिराळ्या ठिकाणी असलेली लेखनसामग्री भांडारे व टंकलेखन यंत्र कर्मशाळा यांजकडून लेखनसामग्रीचे, टंकलेखन यंत्राचे संधारण केले जाते. संचालक, मुद्रण व लेखनसामग्री यांच्याकडे सोपविण्यात आलेली कामे खालीलप्रमाणे आहेत :—

- (१) संचालन व प्रशासन.
- (२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा.
- (३) नमुन्यांचे मुद्रण, साठवण व वितरण.
- (४) शासकीय मुद्रणालये.
- (५) शासकीय प्रकाशने.
- (६) इतर मार्गांनी मुद्रणाकरिता केलेले खर्च.
- (७) शिकाऊ उमेदवारांचे प्रशिक्षण.

प्रत्येक कार्यक्रमाचे पुढीलप्रमाणे चार विभाग करण्यात आले आहेत :—

- (१) प्रास्ताविक.
- (२) वित्तीय आवश्यकता आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण
- (३) कार्यभाराचा गोषवारा
- (४) कर्मचारीविषयक गोषवारा.

वित्तीय आवश्यकतांसंबंधीच्या विभागाचे तीन भागांमध्ये वर्गीकरण केले आहे ते असे :—

कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण.—खर्चाचा उद्देश दर्शविणे.

उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण.—कोणत्या पद्धतीने खर्च करण्यात आला हे दर्शविणे.

साधनसामग्रीनिहाय वर्गीकरण.—निधीकरिता ज्या प्रधान लेखाशीर्षाखाली तरतूद करण्यात आली ते प्रधान लेखाशीर्ष दर्शविणे.

५. मुख्यतः संधारण विभागाच्या स्वरूपाच्या या मुद्रण विभागात मुद्रणालयांनी केलेल्या वेगवेगळ्या कामांचे प्रमाण ठरवणे अवघड आहे असे दिसून येते. या विभागातील प्रत्यक्ष उत्पादन व उत्पादकता यांचे मोजमाप घेताना बऱ्याच तांत्रिक अडचणी उद्भवतात. मुद्रणाचे प्रत्येक काम वेगवेगळ्या स्वरूपाचे असते. त्यातील कामाचे स्वरूप, रंगसंगती, लेखकाने दर्शविलेल्या दुरुस्त्या, इत्यादींमुळे त्यांचे नेहमीच्या तंत्राने मोजमाप करता येत नाही. शासनाच्या आवश्यकतेनुसार कामाचे अग्रक्रम सतत बदलत असतात व त्यामुळे मनुष्यबळ व यंत्रे यांना एक काम पुरे करताना दुसरे काम द्यावे लागते. या सर्व घटकांमुळे कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे खास करून अपेक्षित असलेले प्रमाण ठरविणे कठीण होते.

समग्र कार्यक्रम

शासनाच्या खर्चातील काटकसरीची मार्गदर्शक तत्त्वे लक्षात घेऊन शासकीय कार्यालयांची जास्तीत जास्त गरज भागविली जाईल यादृष्टीने योग्य लक्ष पुरविण्याचे या विभागाकडून प्रयत्न करण्यात येत आहेत.

मुद्रण उद्योगामध्ये आता फार मोठ्या प्रमाणात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर सर्वत्र होत आहे. या विभागानेही काळाची गरज लक्षात घेऊन तंत्रशास्त्रविषयक प्रगती व विकास साध्य करण्यासाठी राज्यातील आठही शासकीय मुद्रणालयांचे आधुनिकीकरण करण्याचा व्यापक कार्यक्रम सुरू केला असून अक्षर मुद्रण पद्धत कालबाह्य झाल्याने ती बंद करण्यात आला असून संगणक आधारित जुळणी व प्रतिरूप मुद्रण पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला आहे, ज्यामुळे शासकीय मुद्रणालये उत्पादन तसेच दर्जा व गुणवत्ता या सर्व दृष्टीने बदलत्या जगाच्या गतीबरोबर राहू शकतील. शासकीय मुद्रणाचा दर्जा कसा आहे यावरून शासनाच्या प्रगतीचे मोजमाप सर्वत्र केले जाते. म्हणूनच, महाराष्ट्र शासनाच्या मुद्रणालयातील मुद्रणाचा दर्जा चांगला राखण्याच्या दृष्टीने या विभागाकडून सर्व पातळीवरून सतत प्रयत्न करण्यात येतात.

या विभागाने अद्यापही मुद्रण क्षेत्रातील आपले श्रेष्ठत्व कायम ठेवून बरीचशी दर्जेदार प्रकाशने, पुस्तिका, भिंतीपत्रके, चित्रे इत्यादी मुद्रित केली आहेत व शासकीय मुद्रणालये व विविध मुद्रण क्षेत्रातील आपले श्रेष्ठत्व खाजगी स्पर्धाकांच्या तुलनेत बरोबरीचे राखण्यासाठी सतत प्रयत्नशील आहे.

महाराष्ट्र शासनाची २१ प्रकाशने आतापर्यंत आंतरराष्ट्रीय ग्रंथ प्रदर्शनासाठी निवडली गेली आहेत. हे महाराष्ट्रातील शासकीय मुद्रणालयांचे घवघवीत यश होय. अखिल भारतीय पातळीवर ज्या ज्या कलात्मक मुद्रण स्पर्धा होतात त्या स्पर्धांमध्ये खाजगी मुद्रणालयांशी सतत स्पर्धा करीत महाराष्ट्र शासनाच्या मुद्रणालयांनी आतापावेतो सुमारे ७० उत्कृष्ट मुद्रणाची पारितोषिके संपादन केली आहेत.

अनुक्रमणिका

प्रस्तावना

पृष्ठ क्रमांक

एकूण अर्थसंकल्पीय तरतुदींचा प्रधान शीर्षवार व कार्यक्रमनिहाय तपशील कार्यक्रम

(१) संचालन आणि प्रशासन

(एक) प्रास्ताविक

(दोन व तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा

(एक) प्रास्ताविक

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(३) शासकीय मुद्रणालये

(एक) प्रास्ताविक

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(४) शासकीय प्रकाशने

(एक) प्रास्ताविक

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(५) इतर मार्गाने केलेले मुद्रण

(एक) प्रास्ताविक

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(६) इतर खर्च शिक्का उमेदवारांचे प्रशिक्षण

(एक) प्रास्ताविक

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(७) संघटनीय तक्ता व कर्मचारीविषयक गोषवारा

शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय

एकूण अर्थसंकल्प, सुधारित अंदाज, २०२३-२०२४ व अर्थसंकल्प, २०२३-२०२४ दर्शविणारे विवरणपत्र

(रुपये हजाराने/ Rs. in thousands)

अनुक्रमिक (१)	तपशील (२)	प्रत्यक्ष रक्कम, २०२२-२०२३			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४			सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५		
		योजनेतर (३)	योजनांतर्गत (४)	एकूण (५)	योजनेतर (६)	योजनांतर्गत (७)	एकूण (८)	योजनेतर (९)	योजनांतर्गत (१०)	एकूण (११)	योजनेतर (१२)	योजनांतर्गत (१३)	एकूण (१४)
१	२०५८, लेखनसामग्री व मुद्रण संचालन आणि प्रशासन	३२५३७०	...	३२५३७०	४३५३३८	...	४३५३३८	४४५७९२	...	४४५७९२	४५२६३२	...	४५२६३२
२	लेखनसामग्री भांडाराची खरेदी व पुरवठा.	१०४३१६	...	१०४३१६	१२६२४८	...	१२६२४८	११७९९३	...	११७९९३	१३६५६७	...	१३६५६७
३	नमुन्याचे मुद्रण, साठवण व विकास	१७७९२८	...	१७७९२८	२१३८६०	...	२१३८६०	२३५०४२	...	२३५०४२	२६२२४५	...	२६२२४५
	भारत	०	...	०	०	...	०	०	...	०	०	...	०
४	शासकीय मुद्रणालये	१२७०५९६	...	१२७०५९६	१४०३६३३	...	१४०३६३३	१४४९५५१	...	१४४९५५१	१७९९८७३	...	१७९९८७३
५	इतर मार्गानी केलेला मुद्रणाचा खर्च	१०६४	...	१०६४	३०२०	...	३०२०	३६५३	...	३६५३	३१००	...	३१००
६	शासकीय प्रकाशने	२६६६०	...	२६६६०	३१००६	...	३१००६	३०५७०	...	३०५७०	३३१६०	...	३३१६०
७	घसाा निर्धकडून/कडे हस्तोतर	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	भारत	०	...	०	१००	...	१००	७०	...	७०	१००	...	१००
	इतर खर्च	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	दत्तमत	१२९६	...	१२९६	२८१०	...	२८१०	३२६१	...	३२६१	५५१४	...	५५१४
	भारत	०	...	०	१००	...	१००	७०	...	७०	१००	...	१००
	एकूण—स्थूल	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	एकूण—स्थूल	१८९७३३०	...	१८९७३३०	२२१६११५	...	२२१६११५	२२८५९२२	...	२२८५९२२	२६१३२९१	...	२६१३२९१
	वजा	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	तपशील क्रमांक ३	२०२५	...	२०२५	०	...	०	०	...	०	०	...	०
	तपशील क्रमांक ४	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	एकूण—वजा	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	भारत	०	...	०	१००	...	१००	७०	...	७०	१००	...	१००
	दत्तमत	१८९५२०५	...	१८९५२०५	२२१६०९५	...	२२१६०९५	२२८५८५२	...	२२८५८५२	२६१३२९१	...	२६१३२९१
	एकूण—निव्वळ	१८९५२०५	...	१८९५२०५	२२१६११५	...	२२१६११५	२२८५९२२	...	२२८५९२२	२६१३२९१	...	२६१३२९१

(१) संचालन आणि प्रशासन

(एक) प्रास्ताविक

मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, विभाग प्रमुख म्हणून कार्य करते. त्याची कार्ये खालीलप्रमाणे आहेत :—

- (१) संचालन व प्रशासन.
- (२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा.
- (३) नमुन्यांचे मुद्रण, साठवण व वितरण.
- (४) शासकीय मुद्रणालये.
- (५) शासकीय प्रकाशने.
- (६) इतर मार्गांनी मुद्रणाकरिता केलेले खर्च.
- (७) शिकाऊ उमेदवारांचे प्रशिक्षण.

प्रत्येक कार्यक्रमाचे पुढीलप्रमाणे चार विभाग करण्यात आले आहेत :—

प्रास्ताविक.

वित्तीय आवश्यकता.

कार्यभाराचा गोषवारा आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण.

कर्मचारीविषयक गोषवारा.

(दोन व तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

उत्पादन व वित्तीय नियंत्रण: आर्थिक, प्रशासकीय व उत्पादन निर्मिती या क्षेत्रावर संचालक, शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री यांचे नियंत्रण असते. त्यासाठी मुद्रणालयांचे उत्पादन व कार्यभार दर्शविणारे विवरणपत्र, कामगारांची अनुपस्थिती दर्शविणारे विवरणपत्र, मुद्रणालयातील कार्यभार दर्शविणारे विवरणपत्र, छपाईची प्रलंबित प्रकरणे दर्शविणारे विवरणपत्र ही सर्व विवरणपत्रे मुद्रणालयांतील कार्यक्षमता व उत्पादनाचे वाटप या दृष्टीने विहित केलेली आहेत.

मुद्रणालयांनी निरनिराळ्या घटकांचे व यावर केलेल्या खर्च पडताळण्याकरिता त्यांच्याकडून वार्षिक परिव्यय विवरणपत्रे मागितली जातात. ही विवरणपत्रे निरनिराळ्या घटकत्वांचा परिव्यय दर्शवितात.

सर्व मुद्रणालये व लेखनसामग्री भांडारे यांचेकडून वेळोवेळी प्रत्यक्ष केलेल्या कार्याचा मासिक अहवाल मागवून तो ठरवून दिलेल्या लक्ष्याबरोबर पडताळला जातो. या विवरणपत्रात दर्शविलेला कार्यभार व ठरविलेले लक्ष्य यावर बारीक लक्ष ठेवले जाते. जर ठरलेल्या लक्ष्याप्रमाणे कार्यभार न होता त्यात कमतरता आढळली तर योग्य असे मार्गदर्शन करून अपेक्षित लक्ष्य पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने योग्य कार्यवाही करण्यात येते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

(रुपये हजाराला/Rs. in thousand)

तपशील (१)	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्धसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४		अर्धसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५				
	योजनेतर (२)	योजनांतर्गत (३)	योजनेतर (४)	योजनांतर्गत (५)	योजनेतर (६)	योजनांतर्गत (७)	योजनेतर (८)	योजनांतर्गत (९)	योजनेतर (११)	योजनांतर्गत (१२)	एकूण (१३)
(अ) कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण — मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई (१) संचालन आणि प्रशासन	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(अ) स्थूल	३१५३७०	...	३१५३७०	४३५३३८	...	४३५३३८	४४५७९२	...	४५२६३२	...	४५२६३२
वजा (—)-वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(अ) निव्वळ	३१५३७०	...	३१५३७०	४३५३३८	...	४३५३३८	४४५७९२	...	४५२६३२	...	४५२६३२
(ब) उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण — मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई वेतन	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
मजुरी	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी	२६९२४०	...	२६९२४०	३८४२२७	...	३८४२२७	३९३६३४	...	३९३६३४	...	३९३६३४
एकूण—(अ) स्थूल	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
वजा (—)-वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(अ) निव्वळ	३१५३७०	...	३१५३७०	४३५३३८	...	४३५३३८	४४५७९२	...	४५२६३२	...	४५२६३२
(२) वित्त व्यवस्थेची साधने — क- मागणी क्र. प्रधान शीर्ष के-३ २०५८	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(अ) स्थूल	३१५३७०	...	३१५३७०	४३५३३८	...	४३५३३८	४४५७९२	...	४५२६३२	...	४५२६३२
वजा (—)-वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(अ) निव्वळ	३१५३७०	...	३१५३७०	४३५३३८	...	४३५३३८	४४५७९२	...	४५२६३२	...	४५२६३२

(२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा

(एक) प्रास्ताविक
शासकीय कार्यालयांना रोजच्या कामकाजाकरिता लेखनसामग्री पुरविणे अत्यावश्यक आहे. खालील लेखनसामग्रीच्या बाबी शासनाने ठरवून दिलेल्या परिमाणानुसार शासकीय कार्यालयांना पुरविल्या जातात. त्या खाली दिलेल्या एजन्सीमार्फत खरेदी केल्या जातात :-

- (१) डायरेक्टर जनरल ऑफ सप्लाय्ज आणि डिस्पोजल्स, नवी दिल्ली यांनी निश्चित केलेल्या दर कराराद्वारा.
- (२) मध्यवर्ती सामान खरेदी संघटना, महाराष्ट्र शासन यांनी निश्चित केलेल्या दर कराराद्वारा.
- (३) संचालक, शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री, मुंबई यांचेकडून शा. नि., २ जानेवारी १९९२ मधील विहित पद्धतीनुसार.

खरेदी केलेल्या वस्तूची संख्या—

	२०२२-२३	२०२३-२४	२०२४-२५
(१) लेखनसाहित्य	८५	८५	८५
(२) आरेखन	३९	३९	३९
(३) किरकोळ	१४	१४	१४
(४) निवडणूक सामग्री	२	४५	४५

मुंबई, पुणे, नागपूर, छ. संभाजीनगर व कोल्हापूर येथील पाच भांडारांमार्फत लेखनसामग्रीचा साठा व पुरवठा होत असतो. कोल्हापूर येथील भांडार वाळता इतर लेखनसामग्री भांडारे सहायक संचालकांच्या नियंत्रणाखाली आहेत. कोल्हापूर येथील भांडार मात्र व्यवस्थापक, शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर यांच्या नियंत्रणाखाली आहे, तसेच मुंबई, पुणे, नागपूर, कोल्हापूर, छ. संभाजीनगर, नाशिक व अकोला या कर्मशाळांतून शासकीय टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती व संधारण केले जाते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

(रुपये हजारत)

तपशील (१)	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४				सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४				अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
	योजनेतर (२)	योजनांतर्गत (३)	एकूण (४)	योजनेतर (५)	योजनांतर्गत (६)	एकूण (७)	योजनेतर (८)	योजनांतर्गत (९)	एकूण (१०)	योजनेतर (११)	योजनांतर्गत (१२)	एकूण (१३)
(अ) कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—												
१ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, मुंबई	३७५२०		३७५२०	३९२५४		३९२५४	३५९१४		३५९१४	४२०६०		४२०६०
२ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	१४०५०		१४०५०	१८६१३		१८६१३	१७८०३		१७८०३	२०६१७		२०६१७
३ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, नागपूर	२११८९		२११८९	२७२२९		२७२२९	२७२०४		२७२०४	३००३२		३००३२
४ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, छत्रपती संभाजीनगर	२१८८६		२१८८६	२५७२३		२५७२३	२४९३१		२४९३१	२८४२७		२८४२७
५ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, पुणे	९६७१		९६७१	१५४२९		१५४२९	१२०६१		१२०६१	१५४३१		१५४३१
एकूण—(अ) स्थूल	१०४३१६		१०४३१६	१२६२४८		१२६२४८	११७९१३		११७९१३	१३६५६७		१३६५६७
वजा (—) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(अ) निव्वळ	१०४३१६		१०४३१६	१२६२४८		१२६२४८	११७९१३		११७९१३	१३६५६७		१३६५६७

तक्ता १—चालू

(रुपये हजारोंत)

तपशील (१)	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४			सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५		
	योजनेतर (२)	योजनांतर्गत (३)	एकूण (४)	योजनेतर (५)	योजनांतर्गत (६)	एकूण (७)	योजनेतर (८)	योजनांतर्गत (९)	एकूण (१०)	योजनेतर (११)	योजनांतर्गत (१२)	एकूण (१३)
(ब) उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण —												
(१) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, मुंबई												
वेतन ...	२१६९०	...	२१६९०	२६६२५	...	२६६२५	२३२८६	...	२३२८६	२९३९०	...	२९३९०
प्रवास खर्च ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी ...	१५८३०	...	१५८३०	१२६२९	...	१२६२९	१२६२८	...	१२६२८	१२६७०	...	१२६७०
एकूण—(१) स्थूल ...	३७५२०	...	३७५२०	३९२५४	...	३९२५४	३५९१४	...	३५९१४	४२०६०	...	४२०६०
वजा (-) वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(१) निव्वळ ...	३७५२०	...	३७५२०	३९२५४	...	३९२५४	३५९१४	...	३५९१४	४२०६०	...	४२०६०
(२) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर												
वेतन ...	१३६३१	...	१३६३१	१५५८५	...	१५५८५	१५५८५	...	१५५८५	१७२९९	...	१७२९९
प्रवास खर्च ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी ...	४१९	...	४१९	३०२८	...	३०२८	२२१८	...	२२१८	३३१८	...	३३१८
एकूण—(२) स्थूल ...	१४०५०	...	१४०५०	१८६१३	...	१८६१३	१७८०३	...	१७८०३	२०६१७	...	२०६१७
वजा (-) वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(२) निव्वळ ...	१४०५०	...	१४०५०	१८६१३	...	१८६१३	१७८०३	...	१७८०३	२०६१७	...	२०६१७
(३) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, नागपूर												
वेतन ...	२०९९२	...	२०९९२	२४४८५	...	२४४८५	२४४८५	...	२४४८५	२७१७८	...	२७१७८
प्रवास खर्च ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी ...	१९७	...	१९७	२७४४	...	२७४४	२७९९	...	२७९९	२८५४	...	२८५४
एकूण—(३) स्थूल ...	२११८९	...	२११८९	२७२२९	...	२७२२९	२७२०४	...	२७२०४	३००३२	...	३००३२
वजा (-) वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(३) निव्वळ ...	२११८९	...	२११८९	२७२२९	...	२७२२९	२७२०४	...	२७२०४	३००३२	...	३००३२

तक्ता १—समाप्त

(रुपये हजारतः)

तपशील (१)	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५					
	योजनेतर (२)	योजनांतर्गत (३)	एकूण (४)	योजनेतर (५)	योजनांतर्गत (६)	एकूण (७)	योजनेतर (८)	योजनांतर्गत (९)	एकूण (१०)	योजनेतर (११)	योजनांतर्गत (१२)	एकूण (१३)
(४) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, छ. संभाजीनगर—												
वेतन	२१५८१	...	२१५८१	२२७५५	...	२२७५५	२२७५५	...	२२७५५	२५२५८	...	२५२५८
प्रवास खर्च	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी	३०५	...	३०५	२१६८	...	२१६८	२१७६	...	२१७६	३१६९	...	३१६९
एकूण—(४) स्थूल	२१८८६	...	२१८८६	२५७२३	...	२५७२३	२४९३१	...	२४९३१	२८४२७	...	२८४२७
वजा—(-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(४) निव्वळ	२१८८६	...	२१८८६	२५७२३	...	२५७२३	२४९३१	...	२४९३१	२८४२७	...	२८४२७
(५) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, पुणे—												
वेतन	९४०७	...	९४०७	१२६४०	...	१२६४०	११०४२	...	११०४२	१२६४०	...	१२६४०
प्रवास खर्च	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी	२६४	...	२६४	२७८९	...	२७८९	१०२१	...	१०२१	२७९१	...	२७९१
एकूण—(५) स्थूल	९६७१	...	९६७१	१५४२९	...	१५४२९	१२०६३	...	१२०६३	१५४३१	...	१५४३१
वजा—(-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(५) निव्वळ	९६७१	...	९६७१	१५४२९	...	१५४२९	१२०६३	...	१२०६३	१५४३१	...	१५४३१
(क) वित्तव्यवस्थेची साधने—												
क - मागणी क्र. प्रधान शीर्ष	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
के - ३. २०५८	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(क) स्थूल	१०४३१६	...	१०४३१६	१२६२४८	...	१२६२४८	११७९१३	...	११७९१३	१३६५६७	...	१३६५६७
वजा—(-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(क) निव्वळ	१०४३१६	...	१०४३१६	१२६२४८	...	१२६२४८	११७९१३	...	११७९१३	१३६५६७	...	१३६५६७

(तीन) कार्यभारांचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(अ) खरेदी.—लेखनसामग्री, कागद, कच्चा माल, संयंत्रे व यंत्रसामग्री इत्यादी बाबींची खरेदी संचालनालयात केंद्रीभूत झालेली असून मागण्याचे कार्य ते निविदा स्वीकृती आणि मालाचा पुरवठा आदेश मुख्य कार्यालयाकडून दिले जातात. तसेच, दर कंत्राटाद्वारा खरेदी केलेल्या बाबींचे पुरवठा आदेशसुद्धा मुख्य कार्यालयाकडून दिले जातात. तथापि, शासकीय मुद्रणालये व लेखनसामग्री भांडारे यांजकडे प्रत्यक्ष परस्पर माल पाठविला जातो व देय रक्कमसुद्धा त्यांच्यामार्फतच दिली जाते. कागदाची देय रक्कम मात्र संचालनालयामार्फत दिली जाते.

निरनिराळ्या सामग्रीकरिता निविदा स्वीकृती व त्यांचे पुरवठा आदेश याबद्दलची माहिती खालील तक्त्यात दिली आहे :—

तक्ता २

अनुक्रमांक	कार्यक्रम तपशील	(प्रत्यक्ष) २०२२-२०२३	(संभाव्य) २०२३-२०२४	(अंदाजे) २०२४-२०२५
लेखनसामग्री				
१	(अ) लेखनसामग्रीच्या खरेदीकरिता आलेल्या निविदा.	४१	५०	६०
	(ब) (१) सर्वात कमी दरात स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या.	१५	१५	१५
	(२) खास कारणाकरिता परंतु स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या.	०	०	०
	(३) एकूण—स्वीकृत निविदांची संख्या	४१	५०	६०
कच्चा माल				
२	(अ) कच्चा माल खरेदी करण्याकरिता आलेल्या निविदा.	२२	२००	२२०
	(ब) (१) सर्वात कमी दरात स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या.	११	०	०
	(२) खास कारणाकरिता कमी दरात नसलेल्या परंतु स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या.	०	०	०
	(३) एकूण—स्वीकृत निविदांची संख्या.	०	२००	२२०
संयंत्रे व यंत्रसामग्री				
३	कराराद्वारा खरेदी केलेल्या बाबींची संख्या.	१२	७०	२५
४	कराराद्वारा दिलेल्या पुरवठा आदेशांची संख्या.	४	१५	१०

खालील तक्त्यात खरेदीबद्दल सविस्तर माहिती दिलेली आहे :—

तक्ता ३**कागदाची खरेदी**

(ब)

(टनांमध्ये परिमाण)

(रुपये हजारांत)

	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)		२०२३-२०२४ (संभाव्य)		२०२४-२०२५ (अंदाजे)	
	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य
एकूण परिमाण	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.
(अ) शासकीय मुद्रणालयांकरिता कागद.	...	...	...	...	...	...
	१२४८	१६८,४१०	२३९०	३६८,३५३	२६००	४०५,१८८
(ब) लेखनसामग्री भांडाराकरिता कागद.	१०३९	१५४७२५	१२८९	१९६,१३२	१४१०	२१५,७४५

तक्ता ४

लेखनसामग्री भांडाराकडून कागदाचे जमा व वाटप

(टनांमध्ये परिमाण)

(रुपये हजारांत)

	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)		२०२३-२०२४ (संभाव्य)		२०२४-२०२५ (अंदाजे)	
	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य
	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.
(अ) सुरुवातीची शिल्लक	२८४	४७६९५	११८२	१५२८८६	७३०	११७०३३
(ब) वर्षभरात जमा	१२२७	१५३७७३	१००६	१५७४२१	१५७१	२५२४४७
(क) एकूण जमा (अ + ब)	१५११	२०१४६८	२१८८	३१०३०७	२३०१	३६९४८०
(ड) वाटप (स्थानांतर नागपूर १५ टन)	३२९	४८५८२	१४५८	१९३२७४	१८०४	२५६२७४
(इ) अखेरची शिल्लक	११८२	१५२८८६	७३०	११७०३३	४९७	११३२०६

(क) लेखनसामग्री खरेदी (कागदाखेरीज).—खालील तक्त्यात निरनिराळ्या तऱ्हेची खरेदीची साधने दर्शविली आहेत :—

तक्ता ५

(रुपये हजारांत)

अ.क्र.	लेखनसामग्री भांडार	डी.जी.एस.डी. मार्फत खरेदी (कागदाखेरीज) I						मध्यवर्ती सामान खरेदी संघटनेमार्फत खरेदी		
		वस्तुचे प्रकार			वस्तुची किंमत			वस्तुचे प्रकार		
		प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	संभाव्य २०२३- २०२४	अंदाजे २०२४- २०२५	प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	संभाव्य २०२३- २०२४	अंदाजे २०२४- २०२५	प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	संभाव्य २०२३- २०२४	अंदाजे २०२४- २०२५
१	मुंबई	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२	कोल्हापूर	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३	नागपूर	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४	छत्रपती संभाजीनगर	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५	पुणे	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	एकूण	०	०	०	०	०	०	०	०	०

स.सा. खरेदी संघटना मार्फत खरेदी			संचालनालयामार्फत खरेदी III						एकूण खरेदी IV		
वस्तुची किंमत			वस्तुचे प्रकार			वस्तुची किंमत			वस्तुची किंमत		
प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	संभाव्य २०२३- २०२४	अंदाजे २०२४- २०२५	प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	संभाव्य २०२३- २०२४	अंदाजे २०२४- २०२५	प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	संभाव्य २०२३- २०२४	अंदाजे २०२४- २०२५	प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	संभाव्य २०२३- २०२४	अंदाजे २०२४- २०२५
०	०	०	१५	४०	४५	१५८१०	६००००	८००००	१५८१०	६००००	८००००
०	०	०	१०	१६	२०	४३५	४७८	५२५	४३५	४७८	५२५
०	०	०	१८	१५	१५	४८९०	१५३३१	१८०००	४८९०	१५३३१	१८०००
०	३९	६५	१२	१५	१८	४०	४५	५०	१०	१२	१५
०	०	०	१६	१६	१९	२७९३	३०६२	३०६२	२७९३	३०६२	३०६२
०	३९	६५	७१	१०२	११४	२३९६८	७८९१६	१०१६३७	२३९३८	७८८८३	१०१६०२

(ड) वार्षिक मागणीपत्रक (लेखनसामग्री)—खालील तक्त्यात प्राप्त आणि अनुपालन झालेल्या मागणीपत्रकांचा सारांश दिला आहे.

तक्ता ६ (लेखनसामग्री)

अनु-क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	लेखनसामग्री पुरवठा जिल्हे	प्रत्यक्ष २०२२-२०२३		(संभाव्य) २०२३-२०२४		(अंदाजे) २०२४-२०२५	
			प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके
१	मुंबई . .	८	६२३	६१५	६७३	६४८	७३५	७००
२	कोल्हापूर . .	५	२२८	१८४	२६०	२००	३००	२४०
३	नागपूर . .	११	७००	५०२	७१०	५२५	८००	५५०
४	छ. संभाजीनगर . .	१०	३५७	३०७	१५९	१४५	६००	५५०
५	पुणे . .	२	३७७	३७७	५००	५००	५५०	५५०
	एकूण . .	३६	२२८५	१९८५	२३०२	२०१८	२९८५	२५९०

तक्ता ७

इतर मागणीपत्रकाबाबत (आरेखने गणवेशाकरिता मागणीपत्रके)

अनु-क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	लेखनसामग्री पुरवठा जिल्हे	प्रत्यक्ष २०२२-२०२३		(संभाव्य) २०२३-२०२४		(अंदाजे) २०२४-२०२५	
			प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके
१	मुंबई . .	८	१०	१०	१४	१०	१९	११
२	कोल्हापूर . .	५	०	०	०	०	०	०
३	नागपूर . .	११	१५	५	३०	३०	३०	३०
४	छ. संभाजीनगर . .	१०	२४	१८	४	२	५०	४५
५	पुणे . .	२	२	२	२	०	०	०
	एकूण	३६	५१	३५	५०	४२	९९	८६

(इ) खाली दिलेल्या तक्त्यात लेखनसामग्री भांडाराकडून प्राप्त आणि निर्गम झालेल्या लेखनसामग्रीबद्दलच्या बाबीबाबत सविस्तर माहिती दिली आहे :—

तक्ता ८

व = वस्तू मू = मूल्य

(रुपये हजारांत)

अनु-क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	(प्रत्यक्ष) २०२२-२०२३		(संभाव्य) २०२३-२०२४		(अंदाजे) २०२४-२०२५	
		व.	मू. रु.	व.	मू. रु.	व.	मू. रु.
	सुरुवातीची शिल्लक—						
१	मुंबई . . .	१३	२१७९	२४	५५९८	१२	२९४५
२	कोल्हापूर . . .	२४	१९३०	३४	३१६७	३४	३१३२
३	नागपूर . . .	२०	७६३	२९	५२०४	४	२०५३
४	छ. संभाजीनगर . . .	१२	९००	१९	१३९४	१८	१२५४
५	पुणे . . .	०	०	१६	२७९३	१६	३०६२
	एकूण . . .	६९	५७७२	१२२	१८१५६	८४	१२४४६

तक्ता ८—समाप्त

व = वस्तू मू = मूल्य

(रुपये हजारान्त)

अनु- क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	(प्रत्यक्ष) २०२२-२०२३		(संभाव्य) २०२३-२०२४		(अंदाजे) २०२४-२०२५	
		व.	मू. रु.	व.	मू. रु.	व.	मू. रु.
		वर्षभरात आवक					
१	मुंबई . .	२४	६०९६	२६	६६७१	४०	११७८०
२	कोल्हापूर . .	१०	१२३७	१५	१३६५	१७	१५०२
३	नागपूर . .	४१	५०२६	१५	१५३३१	१५	१८०००
४	छ. संभाजीनगर . .	१७	१३५०	२३	१७५४	२५	१९३८
५	पुणे . .	१६	२७९३	१६	३०६२	१६	३०६२
	एकूण . .	१०८	१६५०२	९५	२८१८३	११३	३६२८२
वर्षभरात वापरलेला माल							
१	मुंबई . .	२६	२६७७	३८	९३२४	४२	११८९३
२	कोल्हापूर . .	०	०	१५	१४००	१८	१५६०
३	नागपूर . .	३२	५८५	४०	१८४८२	१८	१८०४८
४	छ. संभाजीनगर . .	६	८५६	२४	१८९४	१९	१३९४
५	पुणे . .	१०	०	१६	२७९३	१६	३०६२
	एकूण . .	६८	४११८	१३३	३३८९३	११३	३५९५७
अखेरची शिल्लक—							
१	मुंबई . .	२४	५५९८	१२	२९४५	१०	२८३२
२	कोल्हापूर . .	३४	३१६७	३४	३१३२	३३	३०७४
३	नागपूर . .	२९	५२०४	४	२०५३	१	२००५
४	छ. संभाजीनगर . .	१९	१३९४	१८	१२५४	२४	१७९८
५	पुणे . .	१६	२७९३	१६	३०६२	१६	३०६२
	एकूण . .	१२२	१८१५६	८४	१२४४६	८४	१२७७१

टिप्पणी.— (१) वरील बाबतीत पुढील वस्तूंचा समावेश होतो. उदा. (टंकलेखन व लेखनाचा), टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांचे सुटे भाग, अगणवेषाकरिता कापड, दुचाक्या, घड्याळे, टाईम पिसेस, छत्र्या, कांबळी इत्यादी.

(२) परिमाणांच्या संख्या लेखनसामग्रीचा साठा, आवक आणि वापरलेला माल या बाबींचे क्रमांक न दर्शविता प्रकार दर्शवितात.

(फ) टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची खरेदी.—महाराष्ट्र शासनाच्या सर्व शासकीय कार्यालयांना लागणाऱ्या टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांचा पुरवठा या संचालनालयामार्फत केला जात होता. परंतु आता म.भां.ख.स. मार्फत टंकलेखन यंत्रासाठी दर संविधा निश्चित केली जाते. त्यानुसार संबंधित विभाग प्रशासनाकडून टंकलेखन यंत्रे खरेदी केली जातात. मात्र चक्रमुद्रित यंत्रे यांची खरेदी मुंबईच्या लेखनसामग्री भांडाराकडून केली जाते. वरील कार्ये मुंबईच्या मुख्य कार्यालयात केंद्रीभूत झालेली आहेत. खाली दिलेल्या तक्त्यावरून चक्रमुद्रित यंत्राच्या खरेदीची कल्पना येईल :—

(ग) टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती.—संचालनालयामार्फत इतर कार्यालयांना पुरविलेली टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती व संधारण संचालनालयाच्या मुंबई, नाशिक, कोल्हापूर, नागपूर, अकोला, औरंगाबाद व पुणे या कर्मशाळांतून केले जाते. सर्वसाधारण हे काम लेखनसामग्री भांडाराशी संलग्न असलेल्या सहायक संचालकांकडून केले जाते. परंतु वरील बाबीकडे खास जातीने लक्ष पुरविण्याकरिता मुंबई या ठिकाणी यंत्र अभियंता (कर्मशाळा) यांची नेमणूक केलेली आहे.

खालील तक्त्यात दुरुस्तीला आलेल्या टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांबद्दल माहिती दिलेली आहे :—

तक्ता ९

टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती

अनुक्रमांक (१)	कर्मशाळा (२)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)		२०२३-२०२४ (संभाव्य)		२०२४-२०२५ (अंदाजे)	
		प्राप्त झालेली (३)	दुरुस्त केलेली	प्राप्त झालेली (४)	दुरुस्त केलेली	प्राप्त झालेली (५)	दुरुस्त केलेली
इंग्रजी टंकलेखन यंत्रे—							
१	मुंबई . . .	३२	०	३५	०	३६	०
२	नाशिक . . .	३२	०	०	०	१	०
३	कोल्हापूर . . .	७८	०	९०	०	९५	०
४	नागपूर . . .	१५४	५	११०	५०	११५	७५
५	अकोला . . .	२७	०	८०	६०	१३०	९०
६	छ. संभाजीनगर . . .	३६	०	४७	०	१४०	०
७	पुणे . . .	१२	१२	२२	२२	२५	०
एकूण . .		३७१	१७	१३२	१३२	५४२	१६५
मराठी टंकलेखन यंत्रे—							
१	मुंबई . .	३२	०	३५	०	४०	०
२	नाशिक . .	१६	०	०	०	१	०
३	कोल्हापूर . .	३६	०	५०	०	५५	०
४	नागपूर . .	६९	७	२००	७५	२२०	१००
५	अकोला . . .	३५	०	९०	७५	११०	१००
६	छ. संभाजीनगर . .	१७	०	४५	०	१३०	०
७	पुणे . .	१५	१५	१५	१५	३०	०
एकूण . .		२२०	२२	४३५	१६५	५८६	२००
चक्रमुद्रण यंत्रे—							
१	मुंबई . .	४	०	३	०	४	०
२	नाशिक . .	०	०	०	०	०	०
३	कोल्हापूर . .	०	०	५	०	४	०
४	नागपूर . .	४	०	३५	०	४०	०
५	अकोला . . .	६	०	१५	०	२८	०
६	छ. संभाजीनगर . .	१	०	१८	०	२०	०
७	पुणे . .	३	३	२	२	५	०
एकूण . .		१८	३	७८	२	१०१	०

तक्ता १०

टंकलेखन यंत्र संधारण

(रु. हजारात)

अनुक्रमांक (१)	कर्मशाळा (२)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)		२०२३-२०२४ (संभाव्य)		२०२४-२०२५ (अंदाजे)	
		संधारण करावयाची	प्रत्यक्ष संधारणा केलेली	संधारण करावयाची	प्रत्यक्ष संधारणा केलेली	संधारण करावयाची	प्रत्यक्ष संधारणा केलेली
		(३)		(४)		(५)	
१	मुंबई	९२००	८१	८५००	५०	८०००	५०
२	नाशिक	१८००	०	१६००	०	१४००	०
३	कोल्हापूर	११४	०	१२०	०	१२०	०
४	नागपूर	४६३२	१४३	३७८८	१६०	४०००	१६५
५	अकोला	२२८०	०	२००८	०	१९००	०
६	छ. संभाजीनगर	२३०	०	२३०	०	२३०	०
७	पुणे	८०००	०	८०००	०	८०००	०
एकूण . .		२६२५६	२२४	२४२४६	२१०	२३६५०	२१५

टिप्पणी.— यंत्र संधारणा वर्षातून चार वेळा अथवा जरूर लागेल तेव्हा केले जाते.

(ह) लेखनसामग्री भांडाराची आवक.— लेखनसामग्री भांडाराची आवक बाब म्हणजे आकारणी पात्र अशा कार्यालयांना लेखनसामग्री पुरवठा व रद्दी कागदाची विक्री यामुळे झालेली वसुली रक्कम.

खालील तक्त्यात लेखनसामग्री भांडाराचा जमेचा सारांश दिलेला आहे :—

तक्ता ११

लेखनसामग्री भांडाराची आवक (जमा)

(रुपये हजारांत)

अनुक्रमांक (१)	लेखनसामग्री भांडार (२)	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्प	सुधारित अंदाज	अर्थसंकल्प
		२०२२-२०२३ (३)	२०२३-२०२४ (४)	२०२३-२०२४ (५)	२०२४-२०२५ (६)
१	मुंबई	०	११८१	५००	४००
२	नागपूर	१३००	१९४०	२०४३	४०००
३	छ. संभाजीनगर	८००९	९२९३	९४९६	९८६५
४	पुणे	०	५००	५००	५००
५	कोल्हापूर	०	०	०	०
एकूण		९३०९	१२९१४	१२५३९	१४७६५

तक्ता-१२
टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रावर परिरक्षण खर्च

(रु. हजारत)

	छ. संभाजीनगर			पुणे		
	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२०२४ (संभाव्य)	२०२४-२०२५ (अंदाजे)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२०२४ (संभाव्य)	२०२४-२०२५ (अंदाजे)
दुरुस्ती केलेल्या टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांची संख्या	०	०	०	३०	२९	०
दुरुस्ती खर्च—	०	०	०	०	०	०
वेतन	२६५०	२४००	२६००	९६१	९६५	१००४
प्रवास भत्ता	१०	१०	१०	०	०	०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च . .	२६६०	२४१०	२६१०	९६१	९६५	१००४
संधारण केलेल्या टंकलेखन यंत्रांची संख्या	०	०	०	०	०	०
संधारणाचा खर्च—	०	०	०	०	०	०
वेतन	०	०	०	०	०	०
प्रवास भत्ता	०	०	०	०	०	०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च . .	०	०	०	०	०	०

	मुंबई			कोल्हापूर			नागपूर		
	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२०२४ (संभाव्य)	२०२४-२०२५ (अंदाजे)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२०२४ (संभाव्य)	२०२४-२०२५ (अंदाजे)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२०२४ (संभाव्य)	२०२४-२०२५ (अंदाजे)
दुरुस्ती केलेल्या टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांची संख्या	०	०	०	०	०	०	१२	२६५	३३५
दुरुस्ती खर्च—	०	०	०	०	०	०	०	०	०
वेतन	०	०	०	५९३३	६३२०	७०००	१७९०	१८६९	१९२५
प्रवास भत्ता	०	०	०	०	०	०	१०	११	३०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च . .	०	०	०	५९३३	६३२०	७०००	१८००	१८८०	१९५५
संधारण केलेल्या टंकलेखन यंत्रांची संख्या	८१	५०	५०	०	०	०	१४३	५७९६	५९००
संधारणाचा खर्च—	०	०	०	०	०	०	०	०	०
वेतन	६३१	४२१	४२१	५९३३	६३२०	७०००	६१७९	६४२०	६६१३
प्रवास भत्ता	१४	१३	१३	०	०	०	१०	११	३०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च . .	६४५	४३४	४३४	५९३३	६३२०	७०००	६१८९	६४३१	६६४३

टीप.—सदर आकडेवारी ही टंकलेखन यंत्रांच्या संधारणेसाठी विहित प्रमाणावर आधारलेली आहे. साधारणतः एक यांत्रिक एका दिवसाला सहा टंकलेखन यंत्रांची देखभाल करू शकतो. २०२३-२०२४ चे आकडे संभाव्य आहेत.

शासकीय मुद्रणालये

(एक) प्रास्ताविक

महाराष्ट्र शासनाने सर्व मुद्रणकाम निरनिराळ्या ८ शासकीय मुद्रणालयांकडून मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालयातर्फे केले जाते. या कामामध्ये राजपत्रे, अंदाजपत्रके, सांस्कृतिक प्रकाशने, अहवाल, नमुने, शासकीय नियम, परीक्षा प्रश्नपत्रिका, नकाशे दैनंदिनी, दिनदर्शिका आणि मतपत्रिकांचा समावेश होतो.

शासकीय कार्यालयांना लागणारे प्रमाण नमुन्यांचे मुद्रण, साठवण व वितरण येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे व मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर यांच्याकडून होत असते. मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर तर्फे विदर्भ विभागातील कार्यालयांना प्रमाण नमुन्यांचा पुरवठा होतो. येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे तर्फे इतर सर्व विभागांतील कार्यालयांना प्रमाण नमुन्यांचा पुरवठा केला जातो.

ही मुद्रणालये केंद्र शासन, जिल्हा परिषदा, नगरपालिका यांची छपाईची कामे आकारणीपात्र दरावर स्वीकारतात. छपाईचे वर्गीकरण, आकारणीपात्र व विनाआकारणीपात्र असे होते ज्या कामाचा आकार लावला जात नाही अशा कामामध्ये प्रशासनासाठी लागणारी अनिवार्य कामे म्हणजे राजपत्रे, अंदाजपत्रके, बिले, अधिनियम, नमुने वगैरे कामांचा अंतर्भाव होतो. ही कामे सोडून इतर सर्व कामे आकारणीपात्र काम धरले जाते व त्याचा खर्च संबंधित विभागाकडून घेतला जातो. प्रशासकीय विभागांना उत्पादन खर्चाची जाणीव करून देणे हा या पद्धतीमागील मूळ उद्देश आहे.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता - १

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
कारागृह मुद्रणालय- अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण-								
(१) येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१३३७९०		१५९८६४	१५९८६४	१८३५६३	१८३५६३	१९९५१५	१९९५१५
(२) मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	४४१३८		५३९९६	५३९९६	५१४७९	५१४७९	६२७३०	६२७३०
एकूण-अ-स्थूल. वज-वसुली.	१७७९२८		२१३८६०	२१३८६०	२३५०४२	२३५०४२	२६२२४५	२६२२४५
एकूण-अ-निव्वळ.	१७७९२८		२१३८६०	२१३८६०	२३५०४२	२३५०४२	२६२२४५	२६२२४५
उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण-								
(१) येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे								
वेतन	१२१३१६		१४४५१४	१४४५१४	१४४५१४	१४४५१४	१५०४११	१५०४११
मजुरी								
इतर खर्चाच्या बाबी	१२४७४		१५३५०	१५३५०	३९०४९	३९०४९	४९१०४	४९१०४
एकूण-(१)-स्थूल. घसारा.	१३३७९०		१५९८६४	१५९८६४	१८३५६३	१८३५६३	१९९५१५	१९९५१५
एकूण-(१)-स्थूल. वजा-वसुली.	१३३७९०		१५९८६४	१५९८६४	१८३५६३	१८३५६३	१९९५१५	१९९५१५
एकूण-(१)-निव्वळ.	१३३७९०		१५९८६४	१५९८६४	१८३५६३	१८३५६३	१९९५१५	१९९५१५

तक्ता-१-चालू

(रुपये हजारत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
(२) मध्यवर्ती कारगृह मुद्रणालय, नागपूर								
बेतन	३८२८१		४६६१०		४४५१७		५१७३७	५१७३७
मजुरी								
इतर खर्चाच्या बाबी	५८५७		७३८६		६९६२			
एकूण-(२)	४४१३८		५३९९६		५१४७९		६२७३०	६२७३०
घसारा.								
एकूण-(२)-स्थूल.	४४१३८		५३९९६		५१४७९		६२७३०	६२७३०
वजा-वसुली.								
एकूण-(२)-निव्वळ.	४४१३८		५३९९६		५१४७९		६२७३०	६२७३०
क. वित्तव्यवस्थेची साधने- मागणी क्रमांक २०५८								
एकूण-(क)	१७७९२८		२१३८६०		२३५०४२		२६२२४५	२६२२४५
घसारा.								
एकूण-(क)-स्थूल.	१७७९२८		२१३८६०		२३५०४२		२६२२४५	२६२२४५
वजा-वसुली.								
एकूण-(क)-निव्वळ.	१७७९२८		२१३८६०		२३५०४२		२६२२४५	२६२२४५
इतर मुद्रणालये								
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण-								
(१) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	६४२८२२		६७४७४९		६९१८६६		७७४५२०	७७४५२०
(२) शासकीय फोटोडिप्लो मुद्रणालय, पुणे	२०९५३७		२३७५४५		२३७५४५		३१६१९०	३१६१९०
(३) शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	९४९५७		११६०३९		११६०३९		१५३२५६	१५३२५६
(४) शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	७८७०५		९३८०५		९३८०५		१०९३२९	१०९३२९
(५) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२१४९३८		२४४०५१		२४४०५१		३२६४७६	३२६४७६
(६) शासकीय मुद्रणालय, वाई	१८६३७		२३३७४		२३३७४		२३९०५	२३९०५
(७) शिवराज फाईन आर्ट लियो वर्क्स, नागपूर	११०१०		१४०७०		१४०७०		१६१९७	१६१९७
एकूण(१)-स्थूल	१२७०५९६		१४०३६३३		१४०३६३३		१७९१८७३	१७९१८७३
वजा-वसुली								
एकूण-(अ)-निव्वळ	१२७०५९६		१४०३६३३		१४०३६३३		१७९१८७३	१७९१८७३

तक्ता-१-चालू

(रुपये हजारात)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३			अर्थसंकल्प अंदाज २०२३-२०२४			सुधारलेले अंदाज २०२३-२०२४			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५		
	योजनांतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनांतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनांतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनांतर	योजनांतर्गत	एकूण
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—												
(१) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई												
वेतन	४७७३५०	...	४७७३५०	५३४०६०	...	५३४०६०	५३४०६०	...	५३४०६०	...	५५८४९०	
मजुरी	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
इतर खर्चाच्या बाबी	१६५४६२	...	१६५४६२	१४०६८९	...	१४०६८९	१५७८०६	...	१५७८०६	...	२१६०३०	
एकूण—(१)-स्थूल	६४२८१२	...	६४२८१२	६७४७४९	...	६७४७४९	६९१८६६	...	६९१८६६	...	७७४५२०	
घसारा	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण—(१)-स्थूल	६४२८१२	...	६४२८१२	६७४७४९	...	६७४७४९	६९१८६६	...	६९१८६६	...	७७४५२०	
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण—(१)-निव्वळ	६४२८१२	...	६४२८१२	६७४७४९	...	६७४७४९	६९१८६६	...	६९१८६६	...	७७४५२०	
(२) शासकीय फोटोडिंको मुद्रणालय, पुणे												
वेतन	१८७५२५	...	१८७५२५	२०७७०८	...	२०७७०८	२०७७०८	...	२०७७०८	...	२२३२७४	
मजुरी	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
इतर खर्चाच्या बाबी	२२०१२	...	२२०१२	२९८३७	...	२९८३७	५६८४२	...	५६८४२	...	९२९१६	
एकूण—(२)	२०९५३७	...	२०९५३७	२३७५४५	...	२३७५४५	२६४५५०	...	२६४५५०	...	३१६१९०	
घसारा	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण—(२)-स्थूल	२०९५३७	...	२०९५३७	२३७५४५	...	२३७५४५	२६४५५०	...	२६४५५०	...	३१६१९०	
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण—(२)-निव्वळ	२०९५३७	...	२०९५३७	२३७५४५	...	२३७५४५	२६४५५०	...	२६४५५०	...	३१६१९०	
(३) शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर												
वेतन	८५४९९	...	८५४९९	१०५२३४	...	१०५२३४	९९९७२	...	९९९७२	...	१०५२३४	
मजुरी	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
इतर खर्चाच्या बाबी	९४५८	...	९४५८	१०८०५	...	१०८०५	२१८१८	...	२१८१८	...	४८०२२	
एकूण—(३)	९४९५७	...	९४९५७	११६०३९	...	११६०३९	१२१७९०	...	१२१७९०	...	१५३२५६	
घसारा	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण—(३)-स्थूल	९४९५७	...	९४९५७	११६०३९	...	११६०३९	१२१७९०	...	१२१७९०	...	१५३२५६	
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण—(३)-निव्वळ	९४९५७	...	९४९५७	११६०३९	...	११६०३९	१२१७९०	...	१२१७९०	...	१५३२५६	

तक्ता-१-चालू

(रुपये हजारत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
	योजनांतर	योजनांतर्गत	योजनांतर	योजनांतर्गत	योजनांतर	योजनांतर्गत	योजनांतर	योजनांतर्गत
(४) शासकीय मुद्रणालय, छत्रपती संभाजीनगर--								
वेतन ...	६९९४४	...	८३२००	८३२००	८३२००	८७७०२	...	८७७०२
मजुरी ...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी ...	८७६१	...	१०६०५	१०६०५	१०६०५	२१६२७	...	२१६२७
एकूण--(४)-स्थूल ...	७८७०५	...	७८७०५	७८७०५	७८७०५	१०९३२९	...	१०९३२९
घसारा ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण--(४)-स्थूल ...	७८७०५	...	७८७०५	७८७०५	७८७०५	१०९३२९	...	१०९३२९
वजा--वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण--(४)-निव्वळ ...	७८७०५	...	७८७०५	७८७०५	७८७०५	१०९३२९	...	१०९३२९
(५) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर--								
वेतन ...	१८६७४३	...	२१०२७१	२१०२७१	२१०२७१	२२९५५२	...	२२९५५२
मजुरी ...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी ...	२८१९५	...	३३७८०	३३७८०	३३७८०	१६९२४	...	१६९२४
एकूण--(५)-स्थूल ...	२१४९३८	...	२१४९३८	२१४९३८	२१४९३८	३२६४७६	...	३२६४७६
घसारा ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण--(५)-स्थूल ...	२१४९३८	...	२१४९३८	२१४९३८	२१४९३८	३२६४७६	...	३२६४७६
वजा--वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण--(५)-निव्वळ ...	२१४९३८	...	२१४९३८	२१४९३८	२१४९३८	३२६४७६	...	३२६४७६
(६) शासकीय मुद्रणालय, वाई--								
वेतन ...	१६८५७	...	२१२७५	२१२७५	२१२७५	२१२०२	...	२१२०२
मजुरी ...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी ...	१७८०	...	२०९९	२०९९	१९८०	२७०३	...	२७०३
एकूण--(६)-स्थूल ...	१८६३७	...	२३३७४	२३३७४	२३३७४	२३९०५	...	२३९०५
घसारा ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण--(६)-स्थूल ...	१८६३७	...	२३३७४	२३३७४	२३३७४	२३९०५	...	२३९०५
वजा--वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण--(६)-निव्वळ ...	१८६३७	...	२३३७४	२३३७४	२३३७४	२३९०५	...	२३९०५

तक्ता-१-समाप्त

(कार्ये हजारांत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
(७) शिवराज फाईन आर्ट लिथो वर्क्स नागपूर—								
वेतन ...	८३३५	...	९७६५	...	९०५०	...	९७६५	...
मजुरी ...	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्चाच्या बाबी ...	२६७५	...	४३०५	...	३४१९	...	६४३२	...
एकूण (७)-स्थूल ...	११०१०	...	१४०७०	...	१२४६९	...	१६१९७	...
घसारा ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण (७)-स्थूल ...	११०१०	...	१४०७०	...	१२४६९	...	१६१९७	...
वजा—वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण (७)-निव्वळ ...	११०१०	...	१४०७०	...	१२४६९	...	१६१९७	...
क. वित्तवस्थेची साधने—								
मागणी क्रमांक ...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रधान शीर्ष ...	...	...	...	...	...	...	...	...
के-३ ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(क) स्थूल ...	१२७०५९६	...	१४०३६३३	...	१४०३६३३	...	१६१९७	...
घसारा ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(क) स्थूल ...	१२७०५९६	...	१४०३६३३	...	१४०३६३३	...	१६१९७	...
वजा—वसुली ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण (क)-निव्वळ ...	१२७०५९६	...	१४०३६३३	...	१४०३६३३	...	१६१९७	...
राज्य योजनांतर्गत योजना—								
(००) शासकीय मुद्रणालयासाठी	...	...	...	...	...	...	...	...
नवीन यंत्रसामग्री खरेदी करणे	...	...	...	...	...	...	...	...
(२०५८ ०६१ १).	...	...	...	...	...	...	...	...
२. यंत्रसामग्री व साधनसामग्री ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण (००) (०८) दत्तमत ...	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण (१) निव्वळ ...	...	...	...	...	...	...	...	...

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(अ) खाली दिलेल्या तक्त्यात नमुन्याचे मुद्रण, साठवण व वितरण यांचा गोषवारा दिला आहे :-

तक्ता २

अनु- क्रमांक	मुद्रणालय		(प्रत्यक्ष) २०२२-२०२३	(संभाव्य) २०२३-२०२४	(अंदाजे) २०२४-२०२५
वार्षिक मागणीपत्रके					
१	प्रमाणपत्रकांची मागणी करणाऱ्या अधिकाऱ्यांची संख्या.	ये.का.मु.	८८७७	८९०२	८९२७
		म.का.मु.	५५९७	५६३५	५७००
		एकूण ..	१४४७४	१४५३७	१४६२७
२	मागणी पत्रकांची संख्या	ये.का.मु.	१४३८	१४६३	१४८८
		म.का.मु.	२५८०	३०५०	३५८०
		एकूण ..	४०१८	४५१३	५०६८
३	अनुपालन केलेल्या मागणीपत्रकांची संख्या.	ये.का.मु.	१३९८	१४२३	१४४८
		म.का.मु.	२५३५	३०४०	३०९७
		एकूण ..	३९३३	४४६३	४५४५
प्रमाणपत्रकांचा तपशील					
४	प्रमाणिकृत नमुन्यांची एकूण संख्या	ये.का.मु.	१८००	१८००	१८००
		म.का.मु.	२१२५	२१५५	२१७५
		एकूण ..	३९२५	३९५५	३९७५
५	वर्षभरात छापलेल्या प्रमाणपत्रकांची संख्या.	ये.का.मु.	२८४	३४१	४०९
		म.का.मु.	३२५	३७७	४२३
		एकूण ..	६०९	७१८	८३२
६	मागणी नसलेल्या प्रमाणपत्रकांची संख्या.	ये.का.मु. ..	५४७	५४७	५४७
		म.का.मु. ..	२१५	२४०	२६५
		एकूण ..	७६२	७८७	८१२

(अ) मागणीपत्रकाची प्रक्रिया ही एक सतत चालणारी व संबंध वर्षभर विस्तारित केलेली अशी बाब आहे. म्हणून वर्षातील कोणत्याही कालात पुरी न केलेली मागणीपत्रके असणे ही अटळ बाब आहे.

(ब) विशिष्ट विभागांची मागणीपत्रके तीन वर्षांच्या मागणीसाठी असतात.

(ब) **उत्पादन.** — शासकीय मुद्रणालये भिन्न तऱ्हेने व विविध प्रकारे उत्पादन करीत असल्यामुळे उत्पादित वस्तू ही एकजातीय होऊ शकत नाही. खालील तक्त्यात जुळणी, मुद्रण व बांधणी या उप विभागांतर्फे उत्पादित केलेल्या कार्याची माहिती दिलेली आहे. मुद्रण व्यवसायामध्ये उत्पादनाचे मोजमाप करताना नेहमीच ज्या घटकांचा उपयोग केला जातो तशा प्रकारचा उपयोग तक्त्यात केला आहे. ए-४ साईज म्हणजे $८\frac{१}{४}'' \times १२''$ आणि ए-३ साईज म्हणजे $१२'' \times १६\frac{१}{८}''$ असा आकार दर्शवितो. उत्पादनांचे मोजमाप करताना १,००० पृष्ठांची छपाई हे एक घटक घेतलेले आहे. उत्पादन घटकांचे अंदाज निश्चित केलेल्या प्रमाणपद्धतीप्रमाणे आहेत.

तक्ता ३
उत्पादन विवरणपत्र

(उत्पादन घटक एककांत)

अनुक्रमांक (१)	कार्य आणि त्याचे घटक (२)	उत्पादन घटक		
		२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (३)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (४)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (५)
१	फोटो कंपोजिंग (फुलस्केप फोलिओ पेज) ए-४— डी.टी.पी.			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२३१२३३	२१३३६०	२७९४००
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२०	२८	४०
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	८२२५	१००००	१००००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	३६६९४	४०३६३	४४४००
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	१८७८	३०००	३०००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	९३९८	९०००	९५००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	११६४	१५००	१७००
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	१३८३५	१३८५०	१३९००
	एकूण ..	३०२४२७	२९११०१	३६१९४०
२	अक्षर मुद्रण जुळणी (१,००० इंप्रेशन्स) ए-३ साइज			
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	०	०	०
	एकूण ..	०	०	०
३	प्रतिरूप मुद्रण (Offset Printing) (१००० इंप्रेशन्स) ए-३			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	५३९०५५	५१२१००	६६५५००
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	८३७६	१५०००	२००००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	१०४१४	१२५०००	१२५०००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	३६१३७	३९७५०	४३७२५
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	३४८५	६०००	६०००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	३६५३६	२४०००	३००००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२३५३६	२७०००	३००००
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	८७५६४	८७५७५	८७६००
	एकूण ..	७४५१०३	८३६४२५	१००७८२५
	बांधणी			
४	गेंदरींग (१००० सिग्नेचर्स)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	५५५६९	५२७२६	६६५५०
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	११००	१४०५०	१३९४०
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	३०५२	६०००	६०००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१०२५५	११२८१	१२४०९
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	५५	२५०	२५०
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१११४०	३५००	६०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२१७८	२५००	३०००
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	९५२९	९५५०	९६००
	एकूण ..	९२८७८	९९८५७	११७७४९
५	फोल्डींग (१००० सिंगल फोल्डस) ए-४ साइज			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	५४१९३	५३९९६	६६५५०
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	१०६५१	१०६७५	१०७००

तक्ता ३—समाप्त
उत्पादन विवरणपत्र

(उत्पादन घटक एककांत)

अनुक्रमांक (१)	कार्य आणि त्याचे घटक (२)	उत्पादन घटक		
		२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (३)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (४)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (५)
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२०००	६०४०	६५६०
	शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	२७७१	४५००	४५००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	७२९०	८०१९	८८२१
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	८६७	१५००	१५००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	९६०३	११०००	१००००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२७१५	३०००	३२००
	एकूण ..	१००९०	१८७३०	१११८३१
६	तार शिलाई (१००० सिंगल स्टीचेस)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२६५४८	२५५१५	३३०००
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	२०६०	२०७५	२१००
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१०००	२०६०	४२०७
	शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	४९२८	६०००	६०००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२६३३	२८१६	३१८६
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	४२	१००	१००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१६८५५	१२०००	१३०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१३१५	१५००	१७००
	एकूण ..	५५३८१	५२१४६	६३२९३
७	शिलाई (१० विभागाचे एक पुस्तक याप्रमाणे)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	४८४४४	५०८२०	६६५५०
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	१३६४७५	१३६५००	१३६६००
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२०००	२१०५	३०९६
	शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	०	५०००	५०००
	शासकीय मुद्रणालय नागपूर	७७२२	८४९४	९३४३
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	१००	५००	५००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१२५१४	३०००	६०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	८९४	१०००	२०००
	एकूण ..	२०८१४९	२०७४१९	२२९०८९
८	उत्पादनाचे मूल्य			
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	८४८४३	९४६०८	९६०७०
	शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	११८४६	१७०७८	१७०७८
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	८६९७७	९००००	२१००००
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	१८६३६	२३३७४	२४५२२
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	४८१७१	५२९८८	५८२८७
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	३१८०२	३६५००	४१६००
	एकूण ..	२८२२७५	३१४५४८	४४७५५७
टीप - खालील मुद्रणालयांमध्ये अद्यापि हस्तजुळणीचे काम चालू आहे :-				
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	०	०	०
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	०	०	०
	एकूण ..	०	०	०

तक्ता ४
यंत्र व संयंत्र तपशील

(रुपये हजारत)

अनु- क्रमांक	मुद्रणालयाचे नाव	२०२२-२०२३	२०२३-२०२४	२०२४-२०२५
		१ एप्रिल २०२२ रोजी असल्याप्रमाणे (३)	१ एप्रिल २०२३ रोजी असल्याप्रमाणे (४)	१ एप्रिल २०२४ रोजी असल्याप्रमाणे (५)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	फोटो कंपॉझिंग (डी.टी.पी.) —			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई . .	०	०	०
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे . .	२७	२९	३१
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर . .	३३	३५	३३
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	१५	१५	१५
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर . .	१७	१७	२२
	शासकीय मुद्रणालय, वाई . .	१०	१०	१०
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे . .	२२	२२	२२
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर . .	८	८	८
	एकूण . .	१३२	१३६	१४१
टीप— खालील मुद्रणालयांमध्ये अद्यापि जुळणीची यंत्र आहेत -				
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	५	५	५
	शासकीय मुद्रणालय, वाई . .	०	०	०
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर . .	०	०	०
	एकूण . .	५	५	५
२	प्रतिरूप मुद्रण - (Offset)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई . .	३८	३८	३८
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे . .	६१	६३	६५
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर . .	१०	६	६
	शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर . .	११	११	११
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर . .	२३	२३	३०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई . .	५	५	५
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे . .	१५	१५	१५
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर . .	७	७	७
	एकूण . .	१७०	१६८	१७७
टीप— खालील मुद्रणालयांमध्ये अद्यापि अक्षर मुद्रणाची यंत्र आहेत—				
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	१५	१५	१५
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर . .	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई . .	०	०	०
	एकूण . .	१५	१५	१५

तक्ता ४—चालू

अनु- क्रमांक (१)	मुद्रणालयाचे नाव (२)	२०२२-२०२३	२०२३-२०२४	२०२४-२०२५
		१ एप्रिल २०२२ रोजी असल्याप्रमाणे (३)	१ एप्रिल २०२३ रोजी असल्याप्रमाणे (४)	१ एप्रिल २०२४ रोजी असल्याप्रमाणे (५)
३	प्रक्रिया विभाग— (Plate Making)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई . . .	१५	१५	१५
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे . . .	२५	२७	२९
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर . . .	५	५	५
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर . . .	३	३	३
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर . . .	२३	२३	२७
	शासकीय मुद्रणालय, वाई . . .	१	१	१
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे . . .	४	४	४
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर . . .	२	२	२
	एकूण . . .	७८	८०	८६
४	बांधणी विभाग— (Binding)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई . . .	५५	५५	५३
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे . . .	५५	५७	५९
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर . . .	१२	१२	१२
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर . . .	१३	१६	१६
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर . . .	३०	३०	४२
	शासकीय मुद्रणालय, वाई . . .	९	९	९
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे . . .	२०	२०	२०
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर . . .	२०	२१	२१
	एकूण . . .	२१४	२२०	२३२
	एकूण बेरीज . . .	२९२	३००	३१८

(ब) यंत्रसामग्री.— खालील तक्त्यात शासकीय मुद्रणालयांतील यंत्रे आणि यंत्रसामग्रीबद्दल माहिती दिली आहे :-

तक्ता ५

यंत्रसामग्रीचे मूल्य

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	मुद्रणालयाचे नाव	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२०२४ (संभाव्य)	२०२४-२०२५ (अंदाजे)
१	सुरुवातीची शिल्लक			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१६४२८	३०४२६७	६२०८९०
	शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	३१५३५	३०९१६	१११२४६
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	५०२७४	६४३९६	२१३३९६
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२२२४५	२१९७४	२२००६
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	३१०३३	२९६२८	२९६२८
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	६११३	६२११	६२११
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	९३	३२७३	७२७३
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२३४२८	२०४८२	१९७११
	एकूण . .	१८११४९	४८११४७	१०३०३६१
२	वर्षभरात अधिक भर			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२९८७७३	३२८६५०	३४५०८२
	शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	०	९००००	१००००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२१५०८	१७००००	१८००००
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	०	१५०	५००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	०	०	०
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	३१८०	४०००	४५००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	०	२०००	०
	एकूण . .	३२३४६१	५९४८००	५४००८२
३	निलेखित केलेल्या अशा अनुपयोगी वस्तुंची किंमत व घसारा			
	१)शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१०९३४	१२०२७	१२६२८
	२)शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	६१९	९६७०	९७००
	३) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	७३८६	२१०००	२१५००
	४) शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	१४०५	०	२०००
	५)मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२९४६	२७७१	२७१४
	६)शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२७१	११८	२४०
	७)येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	०	०	०
	८)शासकीय मुद्रणालय, वाई	९८	०	०
	एकूण . .	१२६२७	३३५५९	३६१५४
४	अखेरची शिल्लक			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	३०४२६७	६२०८९०	९५३३४४
	शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	३०९१६	१११२४६	१११५४६
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	६४३९६	२१३३९६	३७१८९६
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२१९७४	२२००६	२२२६६
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	२९६२८	२९६२८	२७६२८
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	६२११	६२११	६२११
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	३२७३	७२७३	११७७३
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२०४८२	१९७११	१६९९७
	एकूण . .	४८११४७	१०३०३६१	१५२१६६१

मुद्रणालयांचा कागद आणि भांडार—संचालनालयातील आठ मुद्रणालयांना आवश्यक असलेला कागद संचालनालयाने ठरवून दिलेल्या भागवाट्याप्रमाणे प्रत्यक्ष दिला जातो. मुद्रणालये छपाईसाठी लागणारी शाई, सुटे भाग आणि बांधणी व इतर भांडारसामग्री प्रत्यक्षरित्या मागवून त्यांचा हिशेब वेगळा ठेवतात.

खाली दिलेल्या तक्त्यात संचालनालयातील मुद्रणालयात लागणारा कागद व भांडार लेखासंबंधी माहिती दिली आहे :—

तक्ता ६

मुद्रणालय भांडार लेखा

(रक्कम निकटच्या हजारांमध्ये दर्शविली आहे)

	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)			२०२३-२०२४ (संभाव्य)			२०२४-२०२५ (अंदाजे)		
	शाई (१)	सुटे भाग (२)	भांडार (३)	शाई (४)	सुटे भाग (५)	भांडार (६)	शाई (७)	सुटे भाग (८)	भांडार (९)
	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये
(अ) सुरुवातीची शिल्लक—									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	७७२५	१३५३	५३८९	८०६६	२२२९	४५१४	८४४२	३१९२	३५५१
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	१५४७	२२०७	१२६३९	१४७७	३१४२	११९००	१४००	४१७१	११०८८
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	५५८	२९	९२५९	८१४	१४	७३९४	९७९	६४	१६२०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१८१	६९	२५००	५२०	६९	१९३२	५०९	६९	७५४
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	६६५	३५	५५०	७२०	५५	३५०	६८०	५०	६४५
शासकीय मुद्रणालय, वाई	८३	५०	१९०	१०४	३०	२७५	११४	५०	३४५
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१०१०	३५	११२२९	९९५	७३	८८०१	९८०	११३	६२५१
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	६७	६९	२३३४	१४१	१४७	२५७३	९३	८४	१८८८
एकूण . .	११८३६	३८४७	४४०९०	१२८३७	५७५९	३७७३९	१३१९७	७७९३	२६१४२
(ब) वर्षभरात आवक—									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२३२५	२६२४	४३०	२५५८	२८८६	४७३	२८१४	३१७५	५२०
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	२५२	२४२९	४५१३	२७७	२६७२	४९१५	३०५	२६३९	५४६२
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	४९१	५५४	२४४५५	५५०	७००	२०४५०	९७५	९२५	४५१५०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	७१५	१५४	८९०	५०	१६२	३६८	४६६	१६८	६२६
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	११०	३०	७००	१००	२०	८००	२००	३५	७५०
शासकीय मुद्रणालय, वाई	४६	२०	३५५	८०	४०	३५०	९०	७०	३७०
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१०९	५१८	४८०२	११५	५४४	५०४२	१२१	५७२	५०६१
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१०५	१४३३	६५६	१५२	२३०७	१८१५	१८६	२५६०	२११२
एकूण . .	४१५३	७७६२	३६८०१	३८८२	९३३१	३४२१३	५१५७	१०१४४	६००५१

तक्ता ६—चालू

(रक्कम निकटच्या हजारामध्ये दर्शविली आहे)

	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)			२०२३-२०२४ (संभाव्य)			२०२४-२०२५ (अंदाजे)		
	शाई (१)	सुटे भाग (२)	भांडार (३)	शाई (४)	सुटे भाग (५)	भांडार (६)	शाई (७)	सुटे भाग (८)	भांडार (९)
	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये
(क) एकूण जमा (अ) अ (ब) —									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१००५०	३९७७	५८१९	१०६२४	५११५	४९८७	११२५६	६३६७	४०७१
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	१७९९	४६३६	१७१५२	१७५४	५८१४	१६८६५	१७०५	७११०	१६५५०
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१०४९	५८३	३३७१४	१३६४	७१४	२७८४४	१९५४	९८९	४६७७०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	८९६	२२३	३३९०	५७०	२३१	२३००	९७५	२३७	१३८०
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	७७५	६५	१२५०	८२०	७५	११५०	८८०	८५	१३९५
शासकीय मुद्रणालय, वार्ड	१२९	७०	५४५	१८४	७०	६२५	२०४	१२०	७१५
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१११९	५५३	१६०३१	१११०	६१७	१३८४३	११०१	६८५	११३१२
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१७२	१५०२	२९९०	२९३	२४५४	४३८८	२७९	२६४४	४०००
एकूण . .	१५९८९	११६०९	८०८९१	१६७१९	१५०९०	७२००२	१८३५४	१८२३७	८६१९३
(ड) वर्षभरात वापरलेला माल -									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१९८४	१७४८	१३०५	२१८२	१९२३	१४३६	२४००	२११५	१५८०
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	३२२	१४९४	५२५२	३५४	१६४३	५७७७	३८९	१८०७	६३५५
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२३५	५६९	२६३२०	३८५	६५०	२६२२४	१७२५	८७९	४५१५०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	३७६	१५४	१४५८	६१	१६२	१५४६	२३५	१६८	१३१०
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	५५	१०	९००	१४०	२५	५०५	१२५	२०	७५०
शासकीय मुद्रणालय, वार्ड	२५	४०	२७०	७०	२०	२८०	६०	३०	३२५
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१२४	४८०	७२३०	१३०	५०४	७५१२	१३७	५२९	७९७२
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	३१	१३५५	४१७	२००	२३७०	२५००	२००	२५००	३५००
एकूण . .	३१५२	५८५०	४३१५२	३५२२	७२९७	४५८६०	५२७१	८०४८	६६९४२
(इ) अखेरची शिल्लक (क) - (ड)									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	८०६६	२२२९	४५१४	८४४२	३१९२	३५५१	८८५६	४२५२	२४९१
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	१४७७	३१४२	११९००	१४००	४१७१	११०८८	१३१६	५३०३	१०१९५
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	८१४	१४	७३९४	९७९	६४	१६२०	२२९	११०	१६२०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	५२०	६९	१९३२	५०९	६९	७५४	७४०	६९	७०
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	७२०	५५	३५०	६८०	५०	६४५	७५५	६५	६४५
शासकीय मुद्रणालय, वार्ड	१०४	३०	२७५	११४	५०	३४५	१४४	९०	३९०
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	९९५	७३	८८०१	९८०	११३	६२५१	९६४	१५६	३३४०
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१४१	१४७	२५७३	९३	८४	१८८८	७९	१४४	५००
एकूण . .	१२८३७	५७५९	३७७३९	१३१९७	७७९३	२६१४२	१३०८३	१०१८९	१९२५१

तक्ता ७
मुद्रण कागद लेखा

टिप्पणी-(१) परिमाण (टन)

(२) किंमत निकटच्या हजार रुपयांत दर्शविली आहे.

	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)		२०२३-२०२४ (संभाव्य)		२०२४-२०२५ (अंदाजे)	
	परिमाण मे.टन (१)	किंमत (२)	परिमाण मे.टन (३)	किंमत (४)	परिमाण मे.टन (५)	किंमत (६)
(अ) सुरुवातीची शिल्लक—						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१६७९	१७६२९५	१५१३	१६४११३	१३३०	१४९४९५
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	६५०	७२२५१	६२७	७३९९२	६०१	७५९०७
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	४०४	४००८५	५०७	५७७१४	६२०	७७१०५
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२३९०	१७२४६५	२७५५	२०२९६७	३१५७	२३००९४
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	११३३	६२४०२	७८३	४२३७७	५६३	४२१७७
शासकीय मुद्रणालय, वाई	५५	५६५८	५०	५४३६	५५	५९२६
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	११६८	११३३५६	९६८	८६२९७	८३८	७४७४७
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	४२४	२९५५७	५३४	५८८२८	२६५	३२२०९
एकूण . .	७९०३	६७२०६९	७७३७	६९१७२४	७४२९	६८७६६०
(ब) वर्षभरात आवक -						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	३६१	४४९८०	३९७	५३९७६	४३६	६४७७१
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	२०६	२७९७३	२२७	३०७७०	२४९	३३८४७
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	३३९	४५३१४	३७३	४९८४५	४१०	५४८३०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	७४८	७३८४२	८२४	७४८०१	९०७	७५७९२
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	१७५	२५२५०	२३०	३७५५०	१०००	१०००००
शासकीय मुद्रणालय, वाई	२५	१९२८	४०	४०५०	७०	७८००
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	८६	५७१	१८०	१८३९०	२४०	२३१८६
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१९५	३९६२०	२३१	३४१५४	३००	४४३५६
एकूण . .	२१३५	२५९४७८	२५०२	३०३५३६	३६१२	४०४५८२
(क) वर्षभरात एकूण जमा (अ + ब)						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२०४०	२२१२७५	१९१०	२१८०८९	१७६६	२१४२६६
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	८५६	१००२२४	८५४	१०४७६२	८५०	१०९७५४
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	७४३	८५३९९	८८०	१०७५५९	१०३०	१३१९३५
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	३१३८	२४६३०७	३५७९	२७७७६८	४०६४	३०५८८६
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	१३०८	८७६५२	१०१३	७९९२७	१५६३	१४२१७७
शासकीय मुद्रणालय, वाई	८०	७५८६	९०	९४८६	१२५	१३७२६
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१२५४	११३९२७	११४८	१०४६८७	१०७८	९७९३३
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	६१९	६९१७७	७६५	९२९८२	५६५	७६५६५
एकूण . .	१००३८	९३१५४७	१०२३९	९९५२६०	११०४१	१०९२२४२

तक्ता ७—समाप्त

	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
(ड) वापरलेला माल—						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	५२७	५७१६२	५८०	६८५९४	६३८	८२३१३
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	२२९	२६२३२	२५३	२८८५५	२७९	३१७४०
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२३६	२७६८५	२६०	३०४५४	२८६	३३५००
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	३८३	४३३४०	४२२	४७६७४	४६७	५१७९३
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	५२५	४५२७५	४५०	३७७५०	७००	७००००
शासकीय मुद्रणालय, वाई	३०	२१५०	३५	३५६०	९०	९२७०
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	२८६	२७६३०	३१०	२९९४०	३७५	३६२२८
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	८५	१०३४९	५००	६०७७३	५०५	६१३८०
एकूण . .	२३०१	२३९८२३	२८१०	३०७६००	३३४०	३७६२२४
(इ) अखेरची शिल्लक (क-ड) -						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१५१३	१६४११३	१३३०	१४९४९५	११२८	१३१९५३
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	६२७	७३९९२	६०१	७५९०७	५७१	७८०१४
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	५०७	५७७१४	६२०	७७१०५	७४४	९८४३५
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२७५५	२०२९६७	३१५७	२३००९४	३५९७	२५४०९३
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	७८३	४२३७७	५६३	४२१७७	८६३	७२१७७
शासकीय मुद्रणालय, वाई	५०	५४३६	५५	५९२६	३५	४४५६
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	९६८	८६२९७	८३८	७४७४७	७०३	६१७०५
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	५३४	५८८२८	२६५	३२२०९	६०	१५१८५
एकूण . .	७७३७	६९१७२४	७४२९	६८७६६०	७७०१	७१६०१८

टिपणी.—(१) कागदाची खरेदी शा.नि. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग क्रमांक भाखंस-/२०१४/प्र.क३. ८२ भाग III/उद्योग-४ दिनांक १/१२/२०१६,
(२) म.शा. उद्योग उर्जा व कामगार विभाग शासन निर्णय क्रमांक - संकीर्ण-२०१६/प्र.क्र.२१५/उद्योग-४, दि. २४ ऑगस्ट २०१७ अन्वये विहित खरेदी पद्धतीनुसार केली जाते.

प्रधान कार्यक्रम

शासकीय मुद्रणालयामध्ये

तक्ता क्र. ८

प्रधान कार्यक्रम

(१)	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई			येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे		
	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (२)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (३)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (४)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (५)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (६)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (७)
१. अपिले व न्यायनिर्णय						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याची बाकी राहिलेली अपिले व न्यायनिर्णय यांची संख्या	२६	२४	४१	८	८	०
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेली	२२	३४	५४	०	२	४
(अ + ब) एकूण . .	४८	५८	९५	८	१०	४
(क) वर्षभरात छापलेली	२	१३	१८	०	१०	४
(ड) वर्षाच्या अखेर शिल्लक राहिलेली	२४	४१	३८	८	०	०
(क + ड) एकूण . .	२६	५४	५६	८	१०	४
२. स्थायीकरण व फौजदारी वाद						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याचे बाकी राहिलेले स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	०	०	०	०	०	०
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेले	०	०	०	०	१	१
(अ + ब) एकूण . .	०	०	०	०	१	१
(क) वर्षभरात छापलेले	०	०	०	०	१	१
(ड) वर्षअखेरीस छापण्याचे राहिलेले	०	०	०	०	०	०
(क + ड) एकूण . .	०	०	०	०	१	१
३. राजपत्र मुद्रण						
वर्षभरात छापलेली पृष्ठ संख्या	साप्ताहिक	०	०	१८०५९	१८९६२	१९९१०
	असाधारण	०	०	४५३४	४७६१	४९९९
एकूण . .		०	०	२२५९३	२३७२३	२४९०९
४. विशेष नमुने						
(अ) वर्षभरात भिन्न तऱ्हेच्या छापलेल्या विशेष नमुन्यांची संख्या	५४०३८६	५९४४२६	६५३८६७	१५	१६	१८
(ब) वर्षाच्या सुरुवातीला संग्रही असलेली प्रतींची संख्या	१४०३६००	८६३११४	३४२६८९	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेल्या प्रतींची संख्या	१००३५७४	११०३९३१	१२१४३२४	१५	१६	१८
(ब + क) एकूण . .	२४०७१७४	१९६७०४५	१५५७०१३	१५	१६	१८
(ड) वर्षभरात पुरविण्यात आलेल्या प्रतींची संख्या	१५४४०६०	१६२४३५६	१५५७०१३	१५	१६	१८
(इ) वर्षअखेर संग्रही असलेल्या प्रतींची संख्या	८६३११४	३४२६८९	०	०	०	०
(ड + इ) एकूण . .	२४०७१७४	१९६७०४५	१५५७०१३	१५	१६	१८
५. सामान्य नमुने						
(अ) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांची संख्या	२५०	२५५	२६०	२३७	२४९	२७४
(ब) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांच्या प्रतींची संख्या	१९८०००००	२१७८००००	२३९५८०००	२६०१२	२७३१३	२८६७९
(अ + ब) एकूण . .	१९८००२५०	२१७८०२५५	२३९५८२६०	२६२४९	२७५६२	२८९५३
६. वादविवाद पृष्ठे						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला छापवावयाच्या शिल्लक असलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या	०	०	०	५६९८	५०३५	४०३५
(ब) वर्षभरात छापण्याकरिता आलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या	०	०	०	५०३५	६०००	६०००
(अ + ब) एकूण . .	०	०	०	१०७३३	११०३५	१००३५
(क) वर्षभरात छापलेल्या वादविवादांच्या प्रतींची संख्या	०	०	०	०	०	०
(ड) वर्षअखेरीस छापवावयाच्या राहिलेल्या वादविवादांच्या प्रतींची संख्या	०	०	०	०	०	०
(क + ड) एकूण . .	०	०	०	०	०	०

सन २०२३-२०२४ चे आकडे संभाव्य आहेत.

(१)	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई			येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे		
	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (१४)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (१५)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (१६)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (१७)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (१८)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (१९)
७. विश्वकोष						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीच्या छापावयाचे राहिलेल्या विश्वकोषाच्या पृष्ठांची संख्या	०	०	०	०	०	०
(ब) वर्षभरात छापावयाचे शिल्लक राहिलेल्या विश्वकोषाच्या पृष्ठ संख्या	०	०	०	०	०	०
(अ + ब) एकूण	०	०	०	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेले विश्वकोषाच्या पृष्ठ संख्या	०	०	०	०	०	०
(ड) वर्ष अखेरीस छापावयाचे शिल्लक राहिलेल्या विश्वकोषाच्या पृष्ठांची संख्या	०	०	०	०	०	०
(क + ड) एकूण	०	०	०	०	०	०
८. केसबोर्ड व फाईल कव्हर्स						
(१) वर्षभरात मुद्रणालयात तयार फाईल कव्हर्सची संख्या	०	०	०	५२६४६	५५३६७	५८२८५
(२) मुद्रणालयात तयार केलेल्या भिन्न लिफाफ्यांची संख्या	०	०	०	८६४०१०	९६०२००	९५५४६०
(३) मुद्रित केलेल्या प्रमाण नमुन्यांची संख्या	०	०	०	२८४	३४१	४०९
(४) मुद्रित केलेल्या प्रमाण नमुन्यांची प्रतींची संख्या	०	०	०	१११६८६४६	११७२७०७८	१२३१३४३२
एकूण	०	०	०	१२०८५५८६	१२७४२९८६	१३३२७५८६
९. गावांचे नकाशे						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला छापावयाचे राहिलेल्या गावांचे नकाशे	०	०	०	०	०	०
(ब) वर्षभरात छापण्यासाठी आलेले नकाशे	०	०	०	०	०	०
(अ + ब) एकूण	०	०	०	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेले गावांचे नकाशे	०	०	०	०	०	०
(ड) वर्षभरात छापावयाचे शिल्लक राहिलेले गावांचे नकाशे	०	०	०	०	०	०
(क + ड) एकूण	०	०	०	०	०	०

शासकीय फाटोझिको मुद्रणालय, पुणे			शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर		
२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (२०)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (२१)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (२२)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (२३)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (२४)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (२५)
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
१५५८	१४५३	१४०३	०	०	०
०	५०	१००	०	०	०
१५५८	१५०३	१५०३	०	०	०
१०५	१००	२००	०	०	०
१४५३	१४०३	१३०३	०	०	०
१५५८	१५०३	१५०३	०	०	०

(१)	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर			शासकीय मुद्रणालय, नागपूर		
	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (२)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (३)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (४)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (५)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (६)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (७)
१. अपिले व न्यायनिर्णय						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याची बाकी राहिलेली अपिले व न्यायनिर्णय यांची संख्या	०	१२००	१२००	०	०	०
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेली अपिले	०	०	०	०	०	०
(अ + ब) एकूण	०	१२००	१२००	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेली अपिले	०	०	०	०	०	०
(ड) वर्षाच्या अखेरीस छापवावयाची शिल्लक राहिलेली	०	०	०	०	०	०
(क + ड) एकूण	०	०	०	०	०	०
२. स्थायीकरण व फौजदारीबाबत						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याची बाकी राहिलेले स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	०	०	०	०	०	०
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेले स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	६	९	९	१	२	३
(अ + ब) एकूण	६	९	९	१	२	३
(क) वर्षभरात छापलेले स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	२	२	२	१	२	३
(ड) वर्षअखेरीस छापण्याची राहिलेली स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	१	१	१	०	०	०
(क + ड) एकूण	३	३	३	१	२	३
३. राजपत्र मुद्रण						
वर्षात छापलेल्या राजपत्राची पृष्ठ संख्या (ऑनलाईन)	१७५६	३०००	३०००	७३२२	८०५०	८८००
असाधारण राजपत्र	४४५	१०००	१०००	४७२१	५११०	५६००
(साप्ताहिक) असाधारण पोलीस राजपत्र	१५५३	१५००	१५००	०	०	०
नाव, धर्म, जन्म तारखेत बदल राजपत्र	१२००	१५००	१५००	२९९७	३३००	३६००
एकूण	४९५४	७०००	७०००	१५०४०	१६४६०	१८०००
४. विशेष नमुने						
(अ) वर्षभरात भिन्न तऱ्हेच्या छापलेल्या विशेष नमुन्यांची संख्या	३९	०	०	१२५	१४०	१५५
(ब) वर्षाच्या सुरुवातीला संग्रही असलेल्या प्रतींची संख्या	०	०	०	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेल्या प्रतींची संख्या	४,४५०,०००	४,६००,०००	४,६००,०००	१२५०००००	१५००००००	२१००००००
(ब + क) एकूण	४,४५०,०००	४,६००,०००	४,६००,०००	१२५०००००	१५००००००	२१००००००
(ड) वर्षभरात पुरविण्यात आलेल्या विशेष प्रतींची संख्या	४,००१,०००	३,४००,०००	३,४००,०००	१२५०००००	१५००००००	२१००००००
(इ) वर्षअखेरीस संग्रही असलेल्या विशेष नमुन्यांच्या प्रतींची संख्या	०	०	०	०	०	०
(ड + इ) एकूण	४००१०००	३४०००००	३४०००००	१२५०००००	१५००००००	२१००००००

(१)	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर			शासकीय मुद्रणालय, नागपूर		
	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (१४)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (१५)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (१६)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (१७)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (१८)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (१९)
५. सामान्य नमुने						
(अ) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांची संख्या	०	०	०	१९१०	२०१०	२१००
(ब) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांची प्रतींची संख्या . .	५,८००,०००	६,५००,०००	६,५००,०००	३४५१००००	३५५१५०००	३७५०००००
(अ + ब) एकूण . .	५८०००००	६५०००००	६५०००००	३४५११९१०	३५५१७०१०	३७५०२१००
६. वादविवाद पृष्ठे						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला छापवयाच्या शिल्लक असलेल्या . . वादविवादांची पृष्ठ संख्या.	०	०	०	०	०	०
(ब) वर्षभरात छापण्याकरिता आलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या.	२,५००	३,०००	३,०००	०	०	०
(अ + ब) एकूण . .	२,५००	३,०००	३,०००	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या . .	०	०	०	०	०	०
(ड) वर्षअखेरीस छापवयाच्या राहिलेल्या वादविवादांची . . पृष्ठ संख्या	२,५००	३,०००	३,०००	०	०	०
(क + ड) एकूण . .	२,५००	३,०००	३,०००	...	...	...
७. केसबोर्ड व फाईल कव्हर्स	...	...	...	...	...	...
(१) वर्षभरात मुद्रणालयात तयार केलेल्या फाईल . . कव्हर्सची संख्या	०	०	०	२७००००	२९००००	३१००००
(२) मुद्रणालयात तयार केलेल्या भिन्न तऱ्हेच्या लिफाफ्यांची . . संख्या	०	०	०	०	०	०
(३) मुद्रित केलेल्या प्रमाण नमुन्यांची संख्या . .	०	०	०	०	०	०
(४) मुद्रित केलेल्या प्रमाण नमुन्यांच्या प्रतींची संख्या . .	०	०	०	०	०	०
एकूण . .	०	०	०	२७००००	२९००००	३१००००
८. गावांचे नकाशे						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला छापवयाचे राहिलेले गावांचे नकाशे . .	०	०	०	२१५०	२२५०	२३५०
(ब) वर्षभरात छापण्यासाठी आलेल्या गावांचे नकाशे . .	०	०	०	०	१००	२००
(अ + ब) एकूण . .	०	०	०	२१५०	२३५०	२५५०
(क) वर्षभरात छापलेले गावांचे नकाशे . .	०	०	०	३६०	४००	४५०
(ड) वर्षअखेरीस छापवयाचे शिल्लक राहिलेले गावांचे नकाशे . .	०	०	०	१७८०	२१८०	२२३०
(क + ड) एकूण . .	०	०	०	२१४०	२५८०	२६८०

टिप.—वाई मुद्रणालयामध्ये विश्वकोश जुळणी व छपाईचे काम केले जाते.

शासकीय मुद्रणालय, वाई			मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर		
२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (२०)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (२१)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (२२)	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष) (२३)	२०२३-२०२४ (संभाव्य) (२४)	२०२४-२०२५ (अंदाजे) (२५)
१५९	१५०	१५०	४	६	८
१५२८२६८	१००००००	१००००००	३०००	६०००	१००००
१५२८४२७	१०००१५०	१०००१५०	३००४	६००६	१०००८
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
...	...	...	...	...	...
...	...	...	५८५०	७०००	९०००
...	...	...	१४५४६००	१५०००००	२००००००
...	...	...	५६	६०	६५
...	...	...	१७१८९४५०	१८००००००	२०००००००
...	...	...	१८६४९९५६	१९५०७०६०	२२००९०६५
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०

तक्ता ९
शासकीय मुद्रणविषयक जमा रकमा

(रुपये हजारांत)

	प्रत्यक्ष रकमा २०२२-२०२३ (१)	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ (२)	सुधारित अंदाजे २०२३-२०२४ (३)	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५ (४)
(अ) इतर मुद्रणालय जमा रकमा—				
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१७७८३५	२०११९८	२२१३१८	२२१३१८
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	९९५३५	१९०००	१९०००	१८०००
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	६४,९७०	६८,२१८	७१४६७	७४,७१५
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	५४८७२	६००००	६००००	७००००
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१७९१४२	२०००००	२०००००	२०१०००
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१७०९४	४५५४४	४५५४४	७८९६४
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	५५००	६०००	६५००	६५००
शासकीय मुद्रणालय, वाई	४३०७	३५००	३५००	३५००
एकूण - (अ) . .	६०३२५५	६०३४६०	६२७३२९	६७३९९७
(ब) इतर जमा रकमा :				
(१) अतिप्रदानाची वसुली	६३५	७५९	७८६	८१५
(२) दंड	०	७०	७०	९०
(३) (पुस्तक आगार व मुद्रणालय यांच्याकडील) संकीर्ण जमा रक्कम	५८०१०	६५८७२	६५८७२	७२९३५
(४) रद्दी कागदांची विक्री	५८५३	११२८१	११५८७	१२८३०
(५) रजा वेतन	०	०	०	०
(६) इतर बाबी	१२	१४	१४	१५
एकूण - (ब) . .	६४५१०	७७९९६	७८३२९	८६६८५

शासकीय प्रकाशने

(एक) प्रास्ताविक

शासकीय प्रकाशनांचे वितरण व विक्री करण्यासाठी शासकीय ग्रंथभांडारे एकूण ५ असून ती मुंबई, पुणे, नागपूर, औरंगाबाद व कोल्हापूर येथे आहेत. याशिवाय अधिकृत विक्रेत्यांकडूनही महाराष्ट्र शासनाच्या प्रकाशनांची विक्री होते. महत्वाच्या धार्मिक सणानिमित्त व यात्रानिमित्त विक्रीची व्यवस्था करण्यात येते. शासकीय प्रकाशनांचा जास्तीत जास्त खप व्हावा या हेतूने वृत्तपत्रात जाहिरात दिल्या जातात.

शासकीय प्रकाशनांचा साठा, वितरण व विक्री व्यवस्थेसाठी एक स्वतंत्र शाखा स्थापन केली असून तिची महत्वाची कार्ये पुढीलप्रमाणे :-

- (१) विक्रीकरिता मुद्रणादेश निश्चित करणे.
- (२) प्रकाशनांचा संग्रह, वितरण व विक्री.
- (३) जाहिरातीद्वारा उत्तरित विक्री व राष्ट्रीय ग्रंथ मेळा, मुद्रण परिषद वगैरे ठिकाणी भरविल्या जाणाऱ्या प्रदर्शनांत भाग घेणे.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प, २०२४-२०२५	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—								
(१) शासकीय ग्रंथगार, मुंबई	१३२०७		१४६६८		१४६४३		१४९६५	
(२) शासकीय ग्रंथगार, नागपूर	७१८५		७८४७		७४५०		८७७१	
(३) शासकीय ग्रंथगार, छ. संभाजीनगर	२६४८		३२८२		३२७८		३६४७	
(४) शासकीय ग्रंथगार, पुणे	३६२०		५२०९		५१९९		५७७७	
एकूण—(अ) स्थूल	२६६६०		३१००६		३०५७०		३३१६०	
वजा (-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण - (अ) निव्वळ	२६६६०		३१००६		३०५७०		३३१६०	
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—								
(१) शासकीय ग्रंथगार, मुंबई	१३०९९		१४५१०		१४५१०		१४७७५	
इतर खर्चाच्या बाबी	१०८		१५८		१३३		१९०	
एकूण—(१) स्थूल	१३२०७		१४६६८		१४६४३		१४९६५	
वजा (-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(१) निव्वळ	१३२०७		१४६६८		१४६४३		१४९६५	
(२) शासकीय ग्रंथगार, नागपूर	...	...	...	...	...	...	...	...
वजा (-) वसुली	७०८७		७७२८		७३४२		८५७८	
इतर खर्चाच्या बाबी	९८		११९		१०८		१९३	
एकूण—(२) स्थूल	७१८५		७८४७		७४५०		८७७१	
वजा (-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(२) निव्वळ	७१८५		७८४७		७४५०		८७७१	

(रुपये हजारत)

तक्ता १-समाप्त

(रुपये हजारतः)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४			सुधारलोलें अंदाज, २०२३-२०२४			अर्थसंकल्प, २०२४-२०२५		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
(३) शासकीय प्रंथागर, छत्रपती संभाजीनगर	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
वेतन	२६००		२६००	३२००		३२००	३२००		३२००	३५५२	३५५२	
इतर खर्चाच्या बाबी	४८		४८	८२		८२	७८		७८	९५	९५	
एकूण-(३) स्थूल	२६४८		२६४८	३२८२		३२८२	३२७८		३२७८	३६४७	३६४७	
वजा (-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण-(३) निव्वळ	२६४८		२६४८	३२८२		३२८२	३२७८		३२७८	३६४७	३६४७	
(४) शासकीय प्रंथागर, पुणे	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
वेतन	३५५२		३५५२	५११६		५११६	५११६		५११६	५६७९	५६७९	
इतर खर्चाच्या बाबी	६८		६८	९३		९३	८३		८३	९८	९८	
एकूण-(४) स्थूल	३६२०		३६२०	५२०९		५२०९	५१९९		५१९९	५७७७	५७७७	
वजा (-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण-(४) निव्वळ	३६२०		३६२०	५२०९		५२०९	५१९९		५१९९	५७७७	५७७७	
क. वित्तवस्थेची साधने-												
मागणी क्र. प्रधान शीर्ष												
के-३ २०५८	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	
एकूण-(१) स्थूल	२६६६०		२६६६०	३१००६		३१००६	३०५७०		३०५७०	३३१६०	३३१६०	
वजा (-) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	

बि (तीन) कार्यभाराचा गोषवारा

(अ) शासकीय ग्रंथागारातील प्रकाशनांची विक्री

खालील तक्त्यात शासकीय प्रकाशनांचा विनामूल्य पुरवठा व विक्री ह्यासंबंधी माहिती दिली :-

तक्ता २
प्रकाशनांच्या विक्रीसंबंधीचा तपशील

(संख्या आणि रुपये हजारत)

	मुंबई			पुणे			नागपूर			औरंगाबाद			कोल्हापूर		
	२०२२-२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२४ (संभाव्य)	२०२४-२५ (अंदाज)	२०२२-२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२४ (संभाव्य)	२०२४-२५ (अंदाज)	२०२२-२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२४ (संभाव्य)	२०२४-२५ (अंदाज)	२०२२-२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२४ (संभाव्य)	२०२४-२५ (अंदाज)	२०२२-२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२४ (संभाव्य)	२०२४-२५ (अंदाज)
१. वर्षाच्या सुरुवातीला प्रकाशनांच्या प्रतींची एकूण संख्या -															
संख्या	१०२५	१०५७	१०९२	३५२	३५१	३५०	६५६	६८५	६९०	७९४	६९०	४२४	४२६	४२५	४२४
मूल्य रुपये	५१७७४	५७५६२	६३९४९	१०९१७	११२४६	१२४८७	४५७२०	४४३२४	७८६८९	८४७०६	७८६८९	४६७३७	४५३९०	४६०३१	४६७३७
२. वर्षभरात अधिक आलेली प्रकाशने-															
संख्या	६७	७४	८१	८८	९७	१०७	४०	४४	४३	१११	२३५	३९	३६	३९	४३
मूल्य रुपये	१५०२	१०४७२	११४९७	६८२६	७५०८	८२५९	७७३७	८५३०	१६२१०	१५१०८	१६२१०	४०९८	३७२५	४०९८	४५०७
३. वर्षभरात झालेली विक्री संख्या-															
संख्या	३५	३९	४३	८९	९८	१०८	२६	२७	२८	२१५	२२०	४५	३७	४०	४५
मूल्य रुपये	३७९४	४०८५	४४९४	५६१७	६२६७	६८९४	३५४०	३९०३	१९०३	२११८५	२२१५०	३३९२	३०८४	३३९२	३७३९
४. अखेरची शिल्लक-															
संख्या	१०५७	१०९२	११३०	३५१	३५०	३४९	६७०	७०९	७०९	६९०	७०५	४२४	४२५	४२४	४२२
मूल्य रुपये	५७५६२	६३९४९	७०९५२	११२४६	१२४८७	१३८५९	४९९१७	५८३२४	५८६८९	७८६८९	७२७४९	४६७३७	४६०३१	४६७३७	४७५३३

तक्ता ३
प्रकाशनांचे वितरण

	२०२२-२०२३ (प्रत्यक्ष)	२०२३-२०२४ (संभाव्य)	२०२४-२०२५ (अंदाज)
(१) प्रकाशनाचा विनामूल्य पुरवठा केलेल्या कार्यालयाची संख्या			
मुंबई	०	०	०
नागपूर	०	२	४
छ. संभाजीनगर	१	१	१
एकूण	१	३	५
(२) विनामूल्य पुरवठा केलेल्या पुस्तकांची संख्या—			
मुंबई	०	०	०
नागपूर	०	१०	२०
छ. संभाजीनगर	२११	३१०	४२०
एकूण	२११	३२०	४४०
(३) विनामूल्य पुरवठा केलेल्या पुस्तकांची किंमत—			
मुंबई	०	०	०
नागपूर	०	४०००	८०००
छ. संभाजीनगर	२७६२३	३०२५०	३५६३०
एकूण	२७६२३	३४२५०	४३६३०

तक्ता ४
शासकीय ग्रंथागारविषयक जमा रकमा

(रुपये हजारान्त)

	प्रत्यक्ष २०२२-२०२३	अर्थसंकल्प २०२३-२०२४	सुधारित अंदाज २०२३-२०२४	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५
(१) राजपत्र व इतर प्रकाशने यांची विक्री—				
शासकीय ग्रंथागार, मुंबई	३१२१	३२२२	३२२२	३५४५
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	५७८७५	५००००	५००००	६००००
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	५६९७	६२६७	६२६७	६८९४
शासकीय ग्रंथागार, नागपूर	२७५४	२१४५	२२५२	२३६०
शासकीय ग्रंथागार, छ. संभाजीनगर	८६२	१०४१	११४२	१२७२
एकूण—(१)	७०३०९	६२६७५	६२८८३	७४०७१
(२) राजपत्र जाहिरात आकार—				
शासकीय ग्रंथागार, मुंबई	१३१७५८	१२५३९०	१२५३९०	१५०४६८
शासकीय ग्रंथागार, नागपूर	२२७००	१८३१७	१९२३३	२०१४९
शासकीय ग्रंथागार, पुणे	४९३९५	५४३३५	५४३३५	५९७६९
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	०	०	०	०
शासकीय ग्रंथागार, छ. संभाजीनगर	१०९७	७५४१	७६५५	७६१५
एकूण—(२)	२०४९५०	२०५५८३	२०६६१३	२३८००१
एकूण—(१) ते (२)	२७५२५९	२६८२५८	२६९४९६	३१२०७२

(५) इतर मार्गांनी केलेले मुद्रण

(एक) प्रास्ताविक

सर्वसाधारणपणे शासकीय मुद्रणालयांकडून शासन मुद्रणाचे काम केले जाते. तथापि, अपवादात्मक परिस्थितीमध्ये खाजगी मुद्रकांकडून किंवा धर्मादाय संस्थेकडूनसुद्धा काम करून घेतले जाते. केस बोर्ड्स, फाईल बोर्ड्स, लिफाफे अशासारखी कामे खा. प्रा. मंडळाद्वारा पुरस्कृत संस्थांकडून प्रदान पद्धतीवर बनवून घेतली जातात. तसेच बहुतांश खाजगी मुद्रणालयांकडून मतदारांची यादी छापून घेतली जाते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—								
(१) शासकीय मुद्रणालय, मुंबई	०	०	०	०	०	०	०	०
(२) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१२	१२	२०	२०	२०	२०	१००	१००
(३) मध्यवर्ती कारगृह मुद्रणालय, नागपूर	०	०	०	०	०	०	०	०
(४) येरवडा कारगृह मुद्रणालय, पुणे	१०५२	०	३०००	३०००	३६३३	३६३३	३०००	३०००
एकूण—(अ) स्थूल	१०६४	०	१०६४	३०२०	३६५३	३६५३	३१००	३१००
वजा (—) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण — (अ) निव्वळ	१०६४	०	१०६४	३०२०	३६५३	३६५३	३१००	३१००
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—								
(१) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई								
इतर खर्च (खाजगी मुद्रणालयांकडून छपाई करून घेण्याचा खर्च)	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण—(१) स्थूल	०	०	०	०	०	०	०	०
वजा (—) वसुली	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण—(१) निव्वळ	०	०	०	०	०	०	०	०
(२) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	...	...	...	...	...	...	...	...
इतर खर्च (खाजगी मुद्रणालयांकडून छपाई करून घेण्याचा खर्च)	१२	१२	२०	२०	२०	२०	१००	१००
एकूण—(२) स्थूल	१२	१२	२०	२०	२०	२०	१००	१००
वजा (—) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(२) निव्वळ	१२	१२	२०	२०	२०	२०	१००	१००

तक्ता १ - समाप्त

(रुपये हजारान्त)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
(३) मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर इतर खर्च (खाजगी मुद्रणालयाकडून छपाई करून घेण्याचा खर्च)	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण—(३) स्थूल	०	०	०	०	०	०	०	०
वजा (—) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(३) निव्वळ	०	०	०	०	०	०	०	०
(४) येवढा कारागृह मुद्रणालय, पुणे								
इतर खर्च (धर्मादाय संस्थांकडून केस बोर्ड व फाईल बोर्ड उत्पादन करून घेण्याचा खर्च)	१०५२	१०५२	३०००	३०००	३६३३	३६३३	३०००	३०००
एकूण—(४) स्थूल	१०५२	१०५२	३०००	३०००	३६३३	३६३३	३०००	३०००
वजा (—) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(४) निव्वळ	१०५२	१०५२	३०००	३०००	३६३३	३६३३	३०००	३०००
क. वित्त व्यवस्थेची साधने								
मागणी क्र. प्रधान शीर्ष								
के-३ २०५८	...	...	...	...	...	...	...	...
एकूण—(क) स्थूल	१०५२	१०५२	३०००	३०००	३६३३	३६३३	३०००	३०००
वजा (—) वसुली	...	...	...	...	...	...	...	...

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण—

तक्ता २

इतर मार्गांनी कामे उत्पादित करून घेतल्याचा आढावा

(रुपये हजारान्त)

तपशील	मुद्रणालय	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		सुधारलेले अंदाज, २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२४-२०२५	
		संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य
१ लिफाफे	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१५०००००	...	१८०००००	...	२००००००	...	...	...
	एकूण	१५०००००	...	१८०००००	...	२००००००	...	...	...

तक्ता १

---

(६) इतर खर्च शिकाऊ उमेदवारांचे प्रशिक्षण

(एक) प्रास्ताविक

शिकाऊ उमेदवारी कायदा, १९६१ च्या तरतुदीनुसार संचालनालयाला शिकाऊ उमेदवारांना प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. शासनाने या योजनेला १९७४ साली मान्यता दिली आहे. या योजनेची अंमलबजावणी करण्याकरिता प्रशिक्षण अधिकारी, शिकाऊ उमेदवार यांचे पद मंजूर झालेले आहे. शिकाऊ उमेदवार निरनिराळ्या विषयांमध्ये प्रशिक्षण घेत असून प्रशिक्षणाची व्यवस्था मुंबई, नागपूर, कोल्हापूर, पुणे व छत्रपती संभाजीनगर येथील शासकीय मुद्रणालयांत केली आहे. या योजनेत भाग घेणाऱ्या उमेदवारांना मासिक विद्यावेतन दिले जाते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

(रुपये हजारांत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
(१) शिकाऊ उमेदवारांचे प्रशिक्षण -						
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—						
(१) शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई ..	१११		१११	१७९		१७९
(२) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई ..	५३६		५३६	६८५		६८५
(३) शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे ..	६१		६१	१९४		१९४
(४) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर ..	५५०		५५०	६६१		६६१
(५) शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	०		०	१५२		१५२
(६) शासकीय मुद्रणालय, छत्रपती संभाजीनगर ..	०		०	६४४		६४४
(७) मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	०		०	०		०
इतर खर्च {	भारित	...	...	...	...	...
	दत्तमत	१२५८		१२५८	२५१५	२५१५
एकूण—(अ) स्थूल {	भारित	...	...	...	...	...
	दत्तमत	१२५८		१२५८	२५१५	२५१५
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...
एकूण—(अ) निव्वळ {	भारित	...	...	...	...	...
	दत्तमत	१२५८		१२५८	२५१५	२५१५
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—						
(१) शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई —						
वेतन ..	१११		१११	१७८		१७८
इतर खर्चाच्या बाबी ..	०		०	१		१
एकूण—(१) स्थूल ..	१११		१११	१७९		१७९
वजा—वसुली ..						
एकूण—(१) निव्वळ ..	१११		१११	१७९		१७९
(२) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई —						
वेतन ..	०		०	११०		११०
इतर खर्चाच्या बाबी ..	५३६		५३६	५७५		५७५
एकूण—(२) स्थूल ..	५३६		५३६	६८५		६८५
वजा—वसुली ..	...	...	...	...	...	...
एकूण—(२) निव्वळ ..	५३६		५३६	६८५		६८५
(३) शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे —						
वेतन ..	०		०	७५		७५
इतर खर्चाच्या बाबी ..	६१		६१	११९		११९
एकूण—(३) स्थूल ..	६१		६१	१९४		१९४
वजा—वसुली ..	...	...	...	...	...	...
एकूण—(३) निव्वळ ..	६१		६१	१९४		१९४

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२२-२०२३			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२३-२०२४		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
(४) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर -						
वेतन	०	...	०	७१	...	७१
इतर खर्चाच्या बाबी	५५०	...	५५०	५९०	...	५९०
एकूण—(४) स्थूल	५५०	...	५५०	६६१	...	६६१
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...
एकूण—(४) निव्वळ	५५०	...	५५०	६६१	...	६६१
(५) शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर -						
वेतन	०	...	०	५०	...	५०
इतर खर्चाच्या बाबी	०	...	०	१०२	...	१०२
एकूण—(५) स्थूल	०	...	०	१५२	...	१५२
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...
एकूण—(५) निव्वळ	०	...	०	१५२	...	१५२
(६) शासकीय मुद्रणालय, छत्रपती संभाजीनगर -						
वेतन	०	...	०	६९	...	६९
इतर खर्चाच्या बाबी	०	...	०	५७५	...	५७५
एकूण—(६) स्थूल	०	...	०	६४४	...	६४४
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...
एकूण—(६) निव्वळ	०	...	०	६४४	...	६४४
(७) मध्यवर्ती कारागृह नागपूर -						
वेतन	०	...	०	०	...	०
इतर खर्चाच्या बाबी	०	...	०	०	...	०
एकूण—(७) स्थूल	०	...	०	०	...	०
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...
एकूण—(७) निव्वळ	०	...	०	०	...	०
क. वित्त व्यवस्थेची साधने—						
मागणी क्र. प्रधान शीर्ष						
के-३ २०५८						
एकूण—(क) स्थूल	१२५८	...	१२५८	२५१५	...	२५१५
वजा—वसुली	...	...	...	...	...	...
एकूण—(क) निव्वळ	१२५८	...	१२५८	२५१५	...	२५१५
(१) शिकाऊ उमेदवारांचे शिक्षण	१२५८	...	१२५८	२५१५	...	२५१५
(२) कामगारांना नुकसान भरपाई	०	...	०	०	...	०
भारित	०	...	०	१००	...	१००
(३) विधिविषयक शुल्क :	३८	...	३८	२७०	...	२७०
दत्तमत	०	...	०	...	...	...
(४) तुरुंग विभागाला वैद्यकीय खर्च	०	...	०	...	...	...
भारित	०	...	०	२५	...	२५
एकूण—इतर खर्च	...	...	...	१००	...	१००
दत्तमत	०	...	०	...	...	...
भारित	३८	...	३८	२९५	...	२९५
एकूण—	...	...	...	...	...	...
दत्तमत	१२९६	...	१२९६	२८१०	...	२८१०

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

निरनिराळ्या शासकीय मुद्रणालयांतील शिकाऊ उमेदवारांना सेवा प्रवेश, तसेच भविष्यकाळातील अंदाजे सेवा प्रवेश ह्यासंबंधी माहिती खालील तक्त्यात दिली आहे :-

तक्ता २

मुद्रणालयाचे नाव	(प्रत्यक्ष) २०२२-२०२३	(संभाव्य) २०२३-२०२४	(अंदाजे) २०२४-२५
(१) वर्षाच्या सुरुवातीला शिकाऊ उमेदवारांची संख्या —			
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१२	७	२७
शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	३१	३१
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	०	०	१६
शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	०	०
एकूण . .	१२	३८	७४
(२) वर्षभरात शिकाऊ उमेदवारांना सेवाप्रवेश			
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	६	२०	२७
शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	३१	३१
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	०	०	०
शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	०	०
एकूण . .	६	५१	५८
(३) शिकाऊ उमेदवारी पूर्ण करणाऱ्यांची संख्या			
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	११	७	०
शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	०	०
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	०	०	०
शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	०	०
एकूण . .	११	७	०
(४) वर्षअखेरीस उमेदवारांची संख्या			
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	७	२०	२७
शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	३१	३१
शासकीय फोटोझिको मुद्रणालय, पुणे	०	०	१६
शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	०	०
एकूण . .	७	५१	७४
वरीलपैकी मागासवर्गीय जातीपैकी उमेदवारांची संख्या खालीलप्रमाणे			
अनुसूचित जाती	१	९	९
अनुसूचित जमाती	०	५	५
भटक्या व विमुक्त जाती	०	६	६
इतर मागासवर्गीय जमातीतील उमेदवार	२	१२	१२
विशेष मागास प्रवर्ग	०	१	१
खुला	४	४१	४१
एकूण . .	७	७४	७४

संघटनीय तक्ता व कर्मचारीविषयक गोषवारा (७)

संघटनीय तक्ता
मुद्रण आणि लेखनसामग्री विभाग

संचालक

उप संचालक

शासकीय मुद्रणालये-८

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	शासकीय मुद्रणालय आणि ग्रंथागार, नागपूर	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	शासकीय मुद्रणालय, औरंगाबाद	शासकीय मुद्रणालय, शासकीय मुद्रणालय, वाई
-----------------------------------	----------------------------------	--	--------------------------------	-----------------------------	-------------------------------------	----------------------------	---

शासकीय लेखनसामग्री भांडारे-५

नागपूर

कोल्हापूर

नागपूर

पुणे

पुणे

मुंबई

औरंगाबाद

शासकीय ग्रंथागारे-५

पुणे

चर्नी रोड, मुंबई

कोल्हापूर

औरंगाबाद

शासकीय टंकलेखन कर्मशाळा-७

नागपूर

नाशिक

पुणे

मुंबई

कोल्हापूर

औरंगाबाद

मुद्रण आणि लेखनसामग्री विभाग

संचालक

उप संचालक

लेखनसामग्री भांडार	लेखा	परिव्यय लेखा	ग्रंथागार	परिरक्षण (यंत्रसामग्री व साधनसामग्री)	परिरक्षण (टंकलेखनयंत्र)	प्रशिक्षण योजना	कला विभाग
सहायक संचालक	लेखा अधिकारी	परिव्यय लेखा अधिकारी	सहायक व्यवस्थापक	यंत्र अभियंता	यंत्र अभियंता	अंतर्गत प्रशिक्षण अधिकारी	कला अधिकारी

(टंकलेखन कर्मशाळा)

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का., पुणे	शा. फो. प्रेस, पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
राजपत्रित अधिकारी (वर्ग १ व २)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
१ संचालक एस-२७ : ११८५००-२१४१००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
२ उप संचालक एस-२५ : ७८८००-२०९२००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
३ व्यवस्थापक, मोठी मुद्रणालय एस-२३ : ६७७००-२०८७००	०	१	१	१	१	१	०	०	०
४ वैद्यकीय अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	०	१	१	०	०	०	०	०	०
५ परिव्यय लेखा अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
६ उप व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
७ व्यवस्थापक, (लहान मुद्रणालय) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	१	१	१
८ अंतर्गत प्रशिक्षण अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
९ सहायक व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	३	२	१	२	०	०	०	०
१० लेखा अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
११ आस्थापना अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	१	०	०	०	०	०	०	०
१२ सहायक व्यवस्थापक (प्रकाशने) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
१३ कामगार कल्याण अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	१	१	०	१	०	०	०	०
१४ यंत्र अभियंता (मुद्रणालय/टंक.यंत्र) एस-१५ : ४१८००-१३२३००१	२	०	०	०	०	०	०	०	०
१५ कला कार्याधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
१६ सहायक संचालक (ले.सा.मुंबई) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
१७ सहा. लेखा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	१	०	०	०	०	०	०	०
१८ सहा. लेखा परिक्षा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	२	०	०	०	०	०	०	०	०
अराजपत्रीत वर्ग-३									
१९ लघुलेखक (उच्च श्रेणी) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
२० प्रतिरूपमुद्रण तंत्रज्ञ एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	२	०	०	१	०	०	०	०
२१ कनिष्ठ सहायक व्यवस्थापक एस-१५ : ४१८००-१३२३००	२	४	२	२	२	२	२	१	०
२२ प्रमुख चित्रकार एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
२३ अधीक्षक एस-१४ : ३८६००-१२२८००	२	१	१	१	१	०	०	०	०
२४ लघुलेखक (निम्न श्रेणी) एस-१४ : ३८६००-१२२८००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
२५ प्रमुख लिपिक एस-१३ : ३५४००-११२४००	७	७	३	३	१	२	१	२	१

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	सहायक संचालक					बुक डेपो			
	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे	कोल्हापूर	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	कोल्हापूर
राजपत्रित अधिकारी (वर्ग १ व २)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
१ संचालक एस-२७ : ११८५००-२१४१००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२ उप संचालक एस-२५ : ७८८००-२०९२००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३ व्यवस्थापक, मुंबई एस-२३ : ६७७००-२०८७००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४ वेद्यक्रिय अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५ परिव्यय लेखा अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
६ उप व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
७ व्यवस्थापक, (लहान मुद्रणालय) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
८ अंतर्गत प्रशिक्षण अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
९ सहायक व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१० लेखा अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
११ आस्थापना अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२ सहायक व्यवस्थापक (प्रकाशने) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१३ कामगार कल्याण अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१४ यंत्र अभियंता (मुद्रणालय) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१५ कला कार्याधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१६ सहायक संचालक एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	१	१	१	०	०	०	०	०
१७ सहा.लेखा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१८ सहा.लेखा परिक्षा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
अराजपत्रीत वर्ग-३	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१९ लघुलेखक (उच्च श्रेणी) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२० प्रतिरूपमुद्रण तंत्रज्ञ एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२१ कनिष्ठ सहायक व्यवस्थापक एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२२ प्रमुख चित्रकार एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२३ अधीक्षक एस-१४ : ३८६००-१२२८००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२४ लघुलेखक (निम्न श्रेणी) एस-१४ : ३८६००-१२२८००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२५ प्रमुख लिपिक एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	१	१	१	०	०	०	०	०

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का., पुणे	शा. फो. प्रेस, पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
२६	वरिष्ठ चित्रकार एस-१३ : ३५४००-११२४००	२	१	०	०	०	०	०	०
२७	परिचारिका एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	१	०	०	०	०	०	०
२८	परिरक्षण पर्यवेक्षक एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	१	०	०	०	०
२९	मुद्रण पर्यवेक्षक एस-१३ : ३५४००-११२४००	१	०	०	०	०	०	०	०
३०	पर्यवेक्षक जुळणी एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	०	०	०	०	०	०
३१	पर्यवेक्षक (मुद्रितशोधन) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	२	२	०	१	०	०
३२	पर्यवेक्षक प्रतिरूप एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	४	२	२	०	२	०	०
३३	पर्यवेक्षक प्रक्रिया एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	०	१	१	०	०	०
३४	पर्यवेक्षक बांधणी एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	६	२	२	२	१	१	०
३५	पर्यवेक्षक (नियोजन / मानक) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	२	२	१	०	१	०
३६	पर्यवेक्षक (प्रशिक्षण) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	०	०	१	२	१	०
३७	सहा.पर्यवेक्षक लेखपट एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	६	४	२	१	२	१	१
३८	पुरुष परिचारक एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	१	०	०	०	०	०	०
३९	सुरक्षा अधिकारी एस-१० : २९२००-९२३००	०	२	०	०	०	०	०	०
४०	सहायक पर्यवेक्षक (जुळणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	२	०	०	०	२	०	०
४१	सहायक पर्यवेक्षक (प्रतिरूप) एस-१० : २९२००-९२३००	०	८	२	२	६	१	१	१
४२	सहायक पर्यवेक्षक (प्रक्रिया) एस-१० : २९२००-९२३००	०	२	१	२	३	२	२	०
४३	सहायक पर्यवेक्षक (बांधणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	१२	१	२	२	२	१	१
४४	सहायक पर्यवेक्षक (मानक/नियोजन) एस-१० : २९२००-९२३००	०	८	६	३	२	०	१	०
४५	वरिष्ठ मुद्रित शोधक एस-१० : २९२००-९२३००	०	१८	१२	३	०	२	३	१
४६	वरिष्ठ आरेखक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	३	०	१	०	०	०
४७	प्रतिरूप यंत्र चालक श्रेणी-१ एस-१० : २९२००-९२३००	०	१६	५	४	५	०	२	१
४८	लेखपट यंत्रचालक एस-१० : २९२००-९२३००	०	२६	१४	६	४	४	४	१
४९	औषध निर्माता एस -१० : २९२००-९२३००	०	१	२	०	०	०	०	०
५०	प्रमुख यांत्रिक एस -१० : २९२००-९२३००	०	२	१	१	०	२	०	१
५१	तांत्रिक सहायक लेखपट एस -८ : २५५००-८११००	०	४	४	२	२	२	०	१
५२	पर्यवेक्षक टंकन एस -८ : २५५००-८११००	२	०	०	०	०	२	०	०
५३	विक्रेता एस -८ : २५५००-८११००	३	०	०	०	०	०	०	०
५४	लघुटंकलेखक एस -८ : २५५००-८११००	१	१	१	०	१	०	०	०
५५	वरिष्ठ लिपिक एस -८ : २५५००-८११००	२२	२६	१२	१८	११	७	५	५

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	सहायक संचालक					बुक डेपो			
	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे	कोल्हापूर	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	कोल्हापूर
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
२६ वरिष्ठ चित्रकार एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२७ परिचारिका एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२८ पर्यवेक्षक (परिक्षण) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२९ पर्यवेक्षक (मुद्रण) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३० पर्यवेक्षक (जुळणी) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३१ पर्यवेक्षक (मुद्रितशोधन) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३२ पर्यवेक्षक (प्रतिरूप मुद्रण) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३३ पर्यवेक्षक (प्रक्रिया) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३४ पर्यवेक्षक (बांधणी) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३५ पर्यवेक्षक (नियोजन/मानक) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३६ पर्यवेक्षक (प्रशिक्षण) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३७ सहा.पर्यवेक्षक लेखपट एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३८ पुरुष परिचारक एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३९ सुरक्षा अधिकारी एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४० सहायक पर्यवेक्षक (जुळणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४१ सहायक पर्यवेक्षक (प्रतिरूप) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४२ सहायक पर्यवेक्षक (प्रक्रिया) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४३ सहायक पर्यवेक्षक (बांधणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४४ सहायक पर्यवेक्षक (मानक/नियोजन) एस -१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४५ वरिष्ठ मुद्रित शोधक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४६ वरिष्ठ आरेखक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४७ यंत्र चालक श्रेणी-१ एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४८ लेखपट यंत्रचालक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४९ औषध निर्माता एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५० प्रमुख यांत्रिक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५१ तांत्रिक सहायक लेखपट एस-८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५२ पर्यवेक्षक टंकन एस-८ : २५५००-८११००	०	१	१	१	०	०	०	०	०
५३ विक्रेता एस-८ : २५५००-८११००	०	०	१	०	०	०	०	०	०
५४ लघुटंकलेखक एस-८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५५ वरिष्ठ लिपिक एस-८ : २५५००-८११००	०	५	१	२	०	०	०	०	०

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का., पुणे	शा. फो. प्रेस, पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
५६ कनिष्ठ लेखा परीक्षक एस -८ : २५५००-८११००	२	०	०	०	०	०	०	०	०
५७ वरिष्ठ टंकयांत्रिक एस -८ : २५५००-८११००	१२	०	०	०	०	७	०	०	०
५८ प्रगती तपासणीस लेखनीक एस -८ : २५५००-८११००	०	०	०	१	०	०	०	०	०
५९ सजावट जुळारी एस -८ : २५५००-८११००	०	१२	०	०	०	०	०	०	०
६० यांत्रिक एस -८ : २५५००-८११००	०	२	१	१	२	०	१	०	०
६१ प्रगती तपासणीस जुळणी एस -८ : २५५००-८११००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
६२ मुद्रितशोधक एस -८ : २५५००-८११००	०	५१	२६	१५	४	७	६	४	२
६३ प्रगती तपासणीस प्रतिरूप एस -८ : २५५००-८११००	०	८	४	०	०	१	१	०	१
६४ कनिष्ठ आरेखक एस -८ : २५५००-८११००	०	०	१०	०	११	०	०	०	०
६५ यंत्र चालक प्रतिरूप एस -८ : २५५००-८११००	०	७०	५०	३७	३४	१८	१२	८	७
६६ प्रक्रिया चालक एस -८ : २५५००-८११००	०	११	२	८	३	४	४	२	१
६७ लेखपट यंत्रचालक ग्रेड-२ एस -८ : २५५००-८११००	०	६६	५२	३२	१२	१३	१२	६	५
६८ प्रमुख अस्तरनिकार एस -८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	१	०	०	०	०
६९ प्रगती तपासणीस बांधणी एस -८ : २५५००-८११००	०	३६	७	४	११	०	४	५	१
७० वीजतंत्री (तारतंत्री)/इलक्ट्रिशियन एस -८ : २५५००-८११००	०	०	१	०	१	०	०	०	०
७१ बांधणीकार एस -८ : २५५००-८११००	०	१८३	३७	३२	४१	१२	११	१०	५
७२ सहायक मानक/नियोजन एस -८ : २५५००-८११००	०	२७	१३	३	८	०	३	२	०
७३ वरिष्ठ टंकलेखन यंत्र पर्यवेक्षक एस -८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
७४ दूरध्वनी चालक एस -७ : २१७००-६९१००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
७५ अनुरेखक एस -७ : २१७००-६९१००	०	०	२	०	३	०	०	०	०
७६ वाहन चालक एस -६ : १९९००-६३२००	१	१	१	१	१	०	०	१	०
७७ वरिष्ठ सुतार एस -६ : १९९००-६३२००	२	१	२	१	२	१	०	०	०
७८ प्रमुख आवेष्टक एस -६ : १९९००-६३२००	०	१	०	०	०	०	०	०	०
७९ कनिष्ठ टंक यांत्रिक एस -६ : १९९००-६३२००	५	०	०	०	०	०	०	०	०
८० लिपिक टंकलेखक एस -६ : १९९००-६३२००	५२	७६	४५	४९	३२	१६	१०	१६	५
८१ वितरण तपासणीस एस -६ : १९९००-६३२००	३	०	०	०	०	१	०	०	०
८२ जावक लिपिक सहायक एस -६ : १९९००-६३२००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
८३ प्रमुख काढारी एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	१	०	०	०	१	०
८४ प्रमुख गणक एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	०	१	०	०	०	०
८५ परिचर प्रतिरूप एस -६ : १९९००-६३२००	०	१२१	५१	५०	४५	८	१८	१४	७

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक								
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का., पुणे	शा. फो. प्रेस, पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई	
अराजपत्रित (वर्ग ३)										
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)										
८६	प्रक्रिया सहाय्यक एस -६ : १९९००-६३२००	०	१३	८	१७	२२	८	४	२	२
८७	अस्तरणिकार एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	०	६	०	०	०	०
८८	सहायक बांधणीकार एस -६ : १९९००-६३२००	०	१३१	५९	२६	४५	२०	१०	०	६
८९	जुळारी एस -६ : १९९००-६३२००	०	८	०	०	०	०	०	०	०
९०	वितरक एस -६ : १९९००-६३२००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
९१	सहा. यांत्रिक एस -६ : १९९००-६३२००	०	४	०	२	१	१	१	२	०
९२	मुकादम एस -५ : १८०००-५६९००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
९३	गणक एस -५ : १८०००-५६९००	०	०	०	५	३	०	०	४	०
९४	सहाय्यक वीजतंत्री एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	१	०	०	०	०	०	०
९५	मूळप्रतवाचक एस -६ : १९९००-६३२००	०	७२	३७	१३	४	९	६	४	३
९६	प्रुफ प्रेसमन एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	०	०	०	१	०	०
९७	प्रक्रीया सहाय्यकारी एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	४	०	०	२	०	०
९८	आवेष्टक/काढारी एस -५ : १८०००-५६९००	९	०	८	७	७	०	२	६	०
९९	कनिष्ठ सुतार एस -५ : १८०००-५६९००	०	३	१	०	०	१	१	०	१
१००	जावक एस -५ : १८०००-५६९००	२	०	०	०	०	०	०	०	०
१०१	ब्रणोपचारक एस -५ : १८०००-५६९००	०	३	०	०	०	०	०	०	०
१०२	सुरक्षा रक्षक एस -५ : १८०००-५६९००	०	०	०	१	०	०	०	०	०
१०३	आवेष्टक एस -५ : १८०००-५६९००	०	११	७	०	०	३	४	०	०
१०४	तपासणीस एस -५ : १८०००-५६९००	७	०	०	०	०	०	०	०	०
१०५	मजदूर मुकादम एस -५ : १८०००-५६९००	०	२	१	०	०	०	०	०	०
१०६	रबरी ठसेकार एस -५ : १८०००-५६९००	०	०	०	०	०	०	०	१	०
१०७	बांधणी सहाय्यकारी एस -५ : १८०००-५६९००	०	९१	३६	२६	४९	१५	११	२६	५
१०८	जावक प्रमुख एस -५ : १८०००-५६९००	०	१	०	०	०	०	०	०	०
१०९	प्रक्रिया सहाय्यकारी एस -४ : १७१००-५४०००	०	६	०	०	३	२	०	०	०
११०	दफ्तरी एस -३ : १६६००-५२४००	२	३	१	१	१	०	१	०	०
१११	कामकरी एस -३ : १६६००-५२४००	११	०	१०	०	१०	१	०	०	०
११२	पंप परिचर एस -३ : १६६००-५२४००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
११३	नाईक एस -३ : १६६००-५२४००	२	१	१	०	१	०	०	०	०
११४	सफाई मुकादम एस -३ : १६६००-५२४००	०	०	१	०	१	०	०	०	०
११५	जमादार एस -३ : १६६००-५२४००	१	२	१	०	२	०	१	०	०

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का., पुणे	शा. फो. प्रेस, पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
११६ सफाईगार एस -१ : १५०००-४७६००	४	१३	९	१	८	३	४	०	२
११७ शिपाई एस -१ : १५०००-४७६००	१६	१५	१०	५	७	४	३	२	२
११८ मेहेतर वेट अँड ड्राय एस -१ : १५०००-४७६००	०	१०	०	०	०	०	०	०	०
११९ स्वच्छक एस -१ : १५०००-४७६००	१	१	१	०	०	०	०	०	०
१२० पहारेकरी एस -१ : १५०००-४७६००	६	१८	८	५	१५	७	८	०	२
१२१ माळी नि सफाईगार एस -१ : १५०००-४७६००	०	१	१	१	०	१	०	०	०
१२२ मजदूर (भंडार) एस १-१६६००-५२४००	६	४२	१९	१६	१	१८	६	०	५
१२३ मजदूर (ग्रंथागार) एस १-१५०००-४७६००	३	०	०	०	०	०	०	०	०
१२४ भाई (वखार) एस -१ : १५०००-४७६००	०	३	०	०	०	०	०	०	०
१२५ कर्मशाळा परिचर एस -१ : १५०००-४७६००	३	०	०	०	०	०	०	०	०
१२६ टंकलेखक यंत्र परिचर एस -१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	१	०	०	०
१२७ सामग्री परिचर एस -१ : १५०००-४७६००	०	०	१	०	०	०	०	०	०
Total/एकूण . .	२१०	१३०९	६१०	४२६	४५४	२१५	१७८	१३६	७१

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	सहायक संचालक					बुक डेपो			
	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे	कोल्हापूर	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	कोल्हापूर
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
११६ सफाईगार एस-१ : १५०००-४७६००	०	१	१	१	०	०	०	०	०
११७ चपराशी एस-१ : १५०००-४७६००	०	२	४	२	०	०	०	०	०
११८ मेहेतर वेट अँड ड्राय एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
११९ स्वच्छक एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२० पहारेकरी एस-१ : १५०००-४७६००	०	३	३	४	०	०	०	०	०
१२१ माळी एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२२ मजदूर (भांडार) एस-३ : १६६००-५२४००	०	१	१	४	०	०	०	०	०
१२३ मजदूर (ग्रंथागार) एस १-१५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२४ भाई (वखार) एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२५ कर्मशाळा परिचर एस-१ : १५०००-४७६००	०	२	१	२	०	०	०	०	०
१२६ टंकलेखक यंत्र परिचर एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२७ सामग्री परिचर एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
Total/एकूण . .	०	५२	५१	३३	०	०	०	०	०

विदर्भ विकास महामंडळ मर्यादित, नागपूर बाबत माहिती

उपरोक्त विषयाबाबत बाबनिहाय माहिती खालीलप्रमाणे.

१. महामंडळाचे नाव

— विदर्भ विकास महामंडळ मर्यादित, नागपूर

२. स्थापना (संबंधित तरतूद) व वर्ष.

— उद्योगांची प्रोत्साहनात्मक आणि शिस्तबद्ध वाढ करून औद्योगिकरण प्राप्तीसाठी व विदर्भातील आर्थिक समतोल वृद्धी, विकास करण्यासाठी महामंडळ व्यक्तिशः किंवा एकत्रितपणे इतर कंपन्यांसह, संस्थेद्वारे किंवा वैयक्तिक प्रकल्पाद्वारे जबाबदारी स्विकारून उद्योगाची उन्नती करण्याकरिता महाराष्ट्र शासनाद्वारे या महामंडळाची स्थापना कंपनी कायदा १९५६ नुसार ३ डिसेंबर १९७० ला करण्यात आली.

विदर्भ विकास महामंडळ, नागपूर

३. संचालक मंडळ

अ.क्र.	अधिकार्यांचे नाव	पदनाम
१	श्री. गजेंद्र ओंकार भारती	उद्योग सहसंचालक, विभागीय कार्यालय, अमरावती
२	श्री. एस. एस. मुद्दमवार	अधिक्षकीय उद्योग अधिकारी (तां) गट-अ, महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, नागपूर
३	श्री. हेमंत के. बदर	महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, भंडारा

४. भागधारकांची यादी

अ.क्र.	भागधारकाचे नाव	कार्यालयीन पदनाम व कार्यालयाचा पत्ता
१	मा. राज्यपाल	राजभवन, मलबार हिल, मुंबई
२	श्री. लक्ष्मीकांत गोपाळराव ढोके	सहसचिव, उ. ऊ. व का. वि., मंत्रालय, मुंबई
३	श्री. गजेंद्र ओंकार भारती	उद्योग सहसंचालक, विभागीय कार्यालय, नागपूर विभाग, नागपूर
४	श्री. एस. एस. मुद्दमवार	महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, वर्धा
५	श्री. हेमंत के. बदर	महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, भंडारा
६	श्रीमती संजना रासम	कक्ष अधिकारी, उ. ऊ. का. व ख. वि., मंत्रालय, मुंबई

५. उद्दिष्टे :—

- आर्थिक सर्वेक्षण करणे आणि इतरांनी केलेल्या आर्थिक सर्वेक्षणाचे विश्लेषण करून विकासाच्या योजना तयार करणे.
- स्थानिक उद्योग जगताची वाढ करणे आणि लघुउद्योग स्थापन करण्याकरिता सर्वोत्तोपरीसहाय्य करणे.
- विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा उपयोग करण्यासाठी प्रकल्प स्वतः किंवा उद्योजकांच्या सहाय्याने स्थापन करणे.
- मध्यम व मोठे उद्योग विदर्भातील औद्योगिक विकास केंद्रावर स्थापन करण्याकरिता उद्योजकांना प्रोत्साहित करणे व मदत करणे.

६. आर्थिक तरतूद :

महामंडळाचे अधिकृत सामान्य अंशाचे भांडवल रु ८,००,००,०००/- असून, निर्गमित, आहुत व पुर्ण दत्त भांडवल रु. ७,१६,८४,०००/- आहे. शासन निर्णय दि. १८-१२-१९९२ नुसार महामंडळ बंद करण्याचा निर्णय महाराष्ट्र शासनाने घेतला आणि तेव्हापासून अंदाजपत्रकीय तरतूद बंद करण्यात आली आहे.

७. कामकाजासंबंधी माहिती

महामंडळाचे कार्य संक्षेपाने खालीलप्रमाणे होते.

(१) **सुशिक्षित बेरोजगार योजना** :—महामंडळातर्फे सुशिक्षित बेरोजगार प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत १९७२ ते १९९२ पर्यंत अंदाजे २५००० बेरोजगारांना व्यवसाय/उद्योग उभारण्यासाठी बीज भांडवलाद्वारे रु. १५५०/- लक्ष एवढी मदत करण्यात आली. नंतर शासनाचे प्रस्ताव क्र. इपीपी-१०९२/१३१९१/६३५६/उद्योग/१०, दि. ३०-९-१९९३ द्वारे ही योजना जिल्हा उद्योग केंद्रास हस्तांतरीत करण्यात आली व बीज भांडवलाची फक्त वसुली या महामंडळाकडे ठेवण्यात आली होती. एप्रिल २००७ पासून वसुलीचे काम सुद्धा जिल्हा उद्योग केंद्राकडे वळते करण्यात आले.

(२) **सामुहिक प्रोत्साहन योजना** :—सामुहिक प्रोत्साहन योजना १९७६ ते १९८८ अंतर्गत जवळपास ४००० उद्योग घटकांना रु. ६५७७/- लक्ष एवढी ची मदत करण्यात आली आहे. ही योजना शासन निर्णय क्र आ. डी. एल. १०९३/(८०८५)/उद्योग-८, दि. ७-५-१९९३ अन्वये जिल्हा उद्योग केंद्र व महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळास हस्तांतरीत करण्यात आली.

(३) **गुंतवणूक** :—महामंडळाने आचार्य इलेक्ट्रॉनिक्स लि. नागपूर, चंद्रपूर इन्सुलेटर्स लि. नागपूर, एन.टी. पावर ट्रान्सफॉर्मर्स लि. मुंबई, अखिल भारतीय हातमाग कापड विक्री सहकारी संस्था मर्यादित, मुंबई, महाराष्ट्र राज्य हातमाग सहकारी महासंघ मर्यादित, मुंबई, भंडारा औद्योगिक सहकारी वसाहत मर्यादित, भंडारा, महाराष्ट्र औद्योगिक व तांत्रिक सल्ला संघटना, मुंबई, शुभम पॉलीमर लि. नागपूर, विदर्भ फॉस्फेट अँड फर्टिलायझर्स लि. नागपूर इ. च्या खाजगी क्षेत्रातील उद्योग उभारणीकरिता भाग भांडवलात सहभाग घेतला होता.

(४) **लघु उद्योग वसाहत** :—तालुका पातळीवर लघुउद्योगजकांना, विशेषतः सुशिक्षित बेरोजगारांना पायाभूत सुविधा पुरवून उद्योग जगतेस प्रोत्साहन द्यावे अशी ही योजना शासनाने पत्र क्र. आयईबी मिनी-आयएनडीएल/७६७, दि. २६-२-१९७६ अन्वये प्रादेशिक विकास महामंडळाने ही योजना पुरस्कृत करावी असे आदेश देण्यात आले होते. त्यानुसार लघु औद्योगिक वसाहती स्थापन करण्याकरिता शासनाकडून जमीन व इतर सुविधा प्राप्त करून अकरा ठिकाणी वसाहती बांधण्यात आल्यात व त्यातील गाळ्यांचे वाटप उद्योजकांना करण्यात आले.

(५) **गालीचा प्रकल्प** :—स्थानिक रोजगारांचा प्रश्न सोडविण्याकरिता हातमागावर उनी गालीचे विणकाम प्रशिक्षण केंद्रांची स्थापना करून १००० मुलामुर्लीना प्रशिक्षण देण्यात आले.

(६) **किरकोळ वन उत्पादन प्रकल्प** :—विदर्भातील अतिशय दुर्गम व मागासलेल्या मेळघाट विभागात तिखाडी तेल प्रकल्प व गोंद संकलन प्रकल्प राबवून स्थानिक लोकांना रोजगाराची संधी उपलब्ध करून देण्यात आली. अशा प्रकारचे प्रकल्प नंतर महाराष्ट्र आदिवासी विकास महामंडळातर्फे राबविण्यात आल्यामुळे विदर्भ विकास महामंडळाने हे प्रकल्प बंद केले.

(७) **खांडसारी साखर** :—शेतकऱ्यांना उसाचे नगदी पीक घेऊन योग्य मोबदला मिळवून देण्यासाठी महामंडळातर्फे खांडसारी साखर प्रकल्प राबविण्यात आले. उसाची लागवड वाढल्यानंतर या भागात साखर कारखान्याची उभारणी झाल्यामुळे हे प्रकल्प बंद करण्यात आले.

(८) **आंतरराज्यीय कोसा प्रकल्प** :—महामंडळाने आंतरराज्यीय कोसा प्रकल्पाअंतर्गत विदर्भातील अतिशय मागासलेल्या भंडारा, चंद्रपूर, आणि गडचिरोली जिल्ह्यात ११०० हेक्टर जागेत अर्जुन वृक्षाची लागवड केली. या प्रकल्पाद्वारे अत्यंत दुर्गम भागातील कोष उत्पादक, कताई कारागीर आणि विणकरांना रोजगार मिळवून दिला. नंतर हा प्रकल्प रेशीम संचालनालय, महाराष्ट्र शासन यांचेकडे दि. १-१२-१९९७ ला वर्ग करण्यात आला.

(९) **कोसा प्रकल्प** :—कोसा रेशीम प्रकल्प हा परंपरागत श्रमिकाभिमुख निसर्ग उत्पादित व मागासवर्गीय जमातीतील बहुसंख्य रेशीम किटक संगोपक व विणकर यांना व्यवसाय पुरवठा करणारा उद्योग असून महामंडळाने २५०० रेशीम किटक संगोपकाच्या सहाय्याने वनातून रेशीम कोष उत्पादन करून विणकर जमातीतील जवळजवळ १००० कुशल कारागिराकडून सुत, कोसा कापड, साड्या व तयार पोशाख इ. उत्पादन करून महामंडळाद्वारे विक्री करण्यात आली.

(१०) **विदर्भ क्वालिटी सिडस् लिमिटेड** :—महामंडळाच्या विदर्भ क्वालिटी सिडस् लिमिटेड या कंपनीद्वारे शेतकऱ्यांना मुख्यतः ज्यूट व सरकीच्या उत्तम प्रतीच्या संकरीत बीजाचा पुरवठा करण्यात येत होता. महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळाची स्थापना झाल्याने या कंपनीचे कार्य त्यांना हस्तांतरीत करण्यात आले.

(११) **गोंडवाना पेन्टस् व मिनरल्स लिमिटेड** :—महामंडळाची अंगीकृत कंपनी गोंडवाना पेन्टस् व मिनरल्स लिमिटेड द्वारे रंगाचे उत्पादन व खनिजाची भुकटी करणारा जुना पेन्टस् कारखाना कार्यान्वित करण्याकरिता १९७९-८० या वर्षी कारखान्याचे नविनीकरण करण्यात आले परंतु स्पर्धेच्या अनिश्चित स्थितीत हे टिकाव धरू शकले नाही. त्यामुळे येथील कर्मचाऱ्यांना सेवामुक्त करून कंपनीची संपत्ती, मालमत्ता यांची विक्री करण्यात आली.

(१२) **विदर्भ टॅनरीज लिमिटेड** :—महामंडळाची अंगीकृत कंपनी विदर्भ टॅनरीज लिमिटेड या कंपनीद्वारे चंद्रपूर जिल्ह्यातील वरोरा येथे प्रतिदिन ५०० चामड्यावर प्रक्रीया करून कमावलेल्या कातड्यात रूपांतर करण्याकरिता पूरक कंपनी विदर्भ टॅनरीज लि. या नावाने व शैलीत कातडे कमाविणाऱ्या प्रकल्पाची स्थापना केली होती. परंतु वाईट हवामान व स्थानिक तसेच निर्यातीच्या बाजारातील परिवर्तनामुळे हा उद्योग टिकाव धरू शकला नाही. त्यामुळे येथील कर्मचाऱ्यांना सेवामुक्त करून कंपनीच्या संपत्ती व मालमत्ता यांची विक्री करण्यात आली.

(१३) **शिवराज फाईन आर्ट लिथो वर्क्स** :—में. शिवराज फाईन आर्ट लिथो वर्क्स या घटकाच सन १९८४ मध्ये शासनाने राष्ट्रीयकरण करून महामंडळाच्या व्यवस्थापना अंतर्गत सुपूर्द करण्यात आला. परंतु पाहीजे असलेली यंत्रसामुग्रीची दुरुस्ती तसेच छपाईसाठी आवश्यक असलेले भरपूर काम मिळत नसल्यामुळे कंपनी आर्थिक दृष्ट्या अडचणीत आली असल्यामुळे याबाबत आर्थिक मदतीसाठी कंपनीने कार्य दुसऱ्या एजन्सीकडे सुपूर्द करावे अशी शासनाकडे विनंती केली, त्याप्रमाणे शासकीय परिपत्रक डीसीव्ही-१०९४/पीटी २/आयएमडी-१९, दि. ३-६-१९९४ अन्वये संबंधीत कंपनीचे व्यवस्थापन संचालक शासकीय मुद्रण व लेखनसामुग्री महाराष्ट्र शासनाकडे सुपूर्द करण्यात आले. महामंडळाने दि. ६-६-१९९४ रोजी कंपनीचा ताबा दिला.

आढावा घेण्याच्या दृष्टीने उपयुक्त अन्य माहिती.

(अ) शासन निर्णय पत्र क्र. शासाउ १०.९२/प्र.क्र.३९/९२, साउ, दि. १८-१२-१९९२.

Ref. :— (1) Government Resolution, Finance Department No. PSU-1186/CR-24/86 PSU-1, dated 22-10-1986.

(2) Government Resolution, Finance Department No. PSU-1087/CR-156/87 PSU-1, dated 5-5-1987.

(ब) महाराष्ट्र राज्य सार्वजनिक उपक्रम पुनर्रचना समितीचा निर्णय—संदर्भ क्र. २/२००४, दि. १८-८-२००४.

वरील निर्णयानुसार महामंडळातील संपूर्ण कर्मचाऱ्यांना स्वेच्छानिवृत्ती देऊन महामंडळ बंद करण्याच्या प्रक्रियेला गती देण्यात आली.

(क) महाराष्ट्र शासनाने विदर्भ विकास महामंडळ बंद करण्याचा निर्णय घेतल्यानुसार येथील सर्व कर्मचाऱ्यांना स्वेच्छानिवृत्ती देण्यात आली असून त्यांना सेवामुक्त करण्यात आले आहे. महामंडळाची उर्वरित कामे कंत्राटी व्यक्तींकडून करून घेण्यात येत आहेत.

(ड) महामंडळाशी संबंधीत असलेल्या ८ न्यायालयीन प्रकरणाचा पाठपुरावा करण्यात येत असून लवकरात लवकर निपटारा करण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत.

(इ) महामंडळाच्या अंगीकृत कंपनी विदर्भ टॅनरीज लिमिटेड, गोंडवाना पेन्टस् व मिनरल्स लिमिटेड व विदर्भ क्वालीटी सिडस् लिमिटेड, लिक्वीडेटर द्वारे बंद करण्यात आल्या. विदर्भ विकास महामंडळ कंपनी कायदानुसार बंद करण्याचे प्रयत्न करण्यात येईल.

(फ) लेखापरिक्षणाबाबतची सद्यःस्थिती.

विदर्भ विकास महामंडळाचे आर्थिक लेखे सन २०२१-२२ पर्यंत पूर्ण झाले आहेत.

पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ मर्यादित
कुबेरा चेंबर्स, शिवाजीनगर, पुणे-४११ ००५
कार्य आणि फलश्रुती

(दिनांक ३१.३.२०२२)

१. महामंडळाचे नांव व पत्ता : पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ मर्यादित, पुणे
२ रा मजला, कुबेरा चेंबर्स, डॉ. राजेंद्रप्रसाद पथ, संचेती हॉस्पिटलसमोर, शिवाजीनगर,
पुणे-४११००५
- महामंडळाचे मुख्यालय : महामंडळाचे मुख्यालय कुबेरा चेंबर्स, संचेती हास्पिटल, शिवाजीनगर, पुणे येथे
असून मुख्यालयाचे एकूण क्षेत्र १२२१.६६ चौ. मी. आहे. तसेच महामंडळाचे
प्रभात रस्ता, पुणे येथे प्रभात चेंबर्स या ठिकाणी दोन निवासी सदनिका असून
त्याचे क्षेत्र २०६.२४ चौ. मी. आहे.
२. महामंडळाचे संचालक मंडळ :
- (१) मा. श्री. एस. एस. सुरवसे - व्यवस्थापकीय संचालक, पमविम, पुणे (अतिरिक्त कार्यभार)
(उद्योग सह संचालक, पुणे विभाग)
- (२) मा. श्री. एस. एस. देगांवकर - संचालक-पमविम, पुणे
(सह सचिव, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई)
- (३) श्री. राजीव राजमाने - संचालक, कक्ष अधिकारी, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग
- (४) मा. श्री. व्ही. एस. मेंढे - संचालक पमविम, पुणे
(अवर सचिव,, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई)
- (५) श्रीमती संजना रासम - संचालक - पमविम, पुणे
(कक्ष अधिकारी उद्योग, ऊर्जा कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई.)
३. महामंडळाचे भाग भांडवल : अधिकृत भाग भांडवल रु. : ५००.०० लक्ष
राज्य शासनाच्या मालकीचे भरणा केलेले भाग भांडवल : ३०५.७७ लक्ष
४. आस्थापनेवरील कर्मचारी : महामंडळात एकूण १९ कर्मचारी कार्यरत आहेत.
५. महामंडळाच्या आर्थिक स्थिती : महामंडळाने सन २०२१-२२ पर्यंतचे सर्व लेखे विधीमंडळास सादर केलेले आहेत.
महामंडळाला सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षामध्ये रु. १०८९.०९ लक्ष इतका
नफा झालेला असून सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षामध्ये रु. ११००.०० लक्ष
इतका नफा अपेक्षित आहे.
६. महामंडळाच्या ५ वर्षांच्या आर्थिक स्थितीचा आढावा :

(रुपये लाखांत)

	सन २०१९-२०	सन २०२०-२१	सन २०२१-२२	सन २०२२-२३
(१) उत्पन्न :	२६०९१.४४	१८२५.७०	१६४५.८६	१९१०.८४
(२) खर्च :	३५०३.१९	८८४.६०	७२२.५१	८२१.७५
ताळेबंदात :	(+) २२५८८.२५	९४१.१०	९२३.३५	१०८९.०९
वर्ग केलेला नफा				
शासनास दिलेला लाभांश :	१२२९.४१ लक्ष	४७.०६ लक्ष	६४.६३ लक्ष	७६.२४ लक्ष

७. महामंडळाने राबविलेल्या योजना व झालेली फलश्रुती :

(अ) सुशिक्षित बेरोजगार योजना : सुशिक्षित बेरोजगार योजने अंतर्गत महामंडळाने २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात ३१ मार्च २०२३ अखेर रु. २२.०४ लक्ष इतकी वसुली केली आहे. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षात रु. १००.०० लक्ष इतकी वसुली अपेक्षित आहे.

(ब) सामुहिक प्रोत्साहन योजना : सामुहिक प्रोत्साहन योजने अंतर्गत महामंडळाने सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात ३१ मार्च २०२३ अखेर रु. १७२.७८ लक्ष इतकी वसुली केली आहे. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षात रु. २००.०० लक्ष इतकी वसुली अपेक्षित आहे.

सन २०२१-२२ व २०२२-२३ मध्ये महामंडळाने कोणतेही नवीन उपक्रम राबविलेले नसले तरी सुशिक्षित बेरोजगार योजना व सामुहिक प्रोत्साहन योजने अंतर्गत जास्तीत जास्त वसुली करित आहे. तसेच महामंडळाच्या असणान्या लघु औद्योगिक वसाहतींपासून जास्तीत जास्त उत्पन्न मिळण्यासाठी प्रयत्न चालू आहेत.

वरील योजना राबविण्यासाठी महामंडळास शासनाकडून कोणताही निधी मिळत नाही. महामंडळ वरील योजनेच्या वसुलीसाठी येणारा खर्च स्वनिधीतून करित आहे.

८. महामंडळाने राबविलेले विविध प्रकल्प :

(अ) लघु औद्योगिक वसाहती : महामंडळाने खालील ठिकाणी लघु औद्योगिक वसाहती स्थापन केलेल्या आहेत.

- (१) रावेर, जिल्हा जळगाव
- (२) एरंडोल, जिल्हा जळगाव
- (३) सिन्नर, जिल्हा नाशिक
- (४) चाकण, जि. पुणे
- (५) शिरूर, जि. पुणे
- (६) हातकणंगले, जि. कोल्हापूर.

लघु औद्योगिक वसाहतीसंबंधाने सविस्तर माहिती पुढीलप्रमाणे आहे.

Sr. No.	Location of Land	Type of Land	Land Possession Date	Value paid for land (Rs.)	Area of land		Details of Plot Total no. of Plots
					Acre	Sq. Mtr	
1	Kharabwadi Chakan, Pune	purchased from private party	3.2.1983	5,02,000	49.50	200392.379	62
2	Shirur, Pune	purchased from State Govt.	7.9.1979	21,021	01.22	14978.810	35 (Shop)
3	Hatkanangale Kolhapur	Gift Deed	1.7.1980	Land gifted by Shri Ingawale/Khot	3.18	12873.680	16
4	Sinnar, Nasik	purchased from private party	2.8.1980	9,304	-	1163.000	5
5	Raver, Jalgaon	purchased from State Govt.	25.1.1980	1,200	2.00	8096.654	9
6	Erandol Jalgaon	purchased from State Govt.	11.3.1980	18,900	3.15	12755.000	16
7	Gadhinglaj, Kolhapur	purchased from State Govt.	25.2.1988	83,673	2.50	10120.817	-

या औद्योगिक वसाहतीतील प्लॉट ट्रान्सफर व ना-हरकत दाखला या माध्यमातून सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात रु. ५९.३७ लक्ष इतकी रक्कम प्राप्त झालेली आहे. तसेच एरंडोल, हातकणंगले व शिरूर येथून जास्तीत जास्त उत्पन्न मिळविण्याच्या दृष्टीने महामंडळ प्रयत्न करीत आहे. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षात ३१ मार्च २०२४ अखेर रु. २००.०० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

(ब) दस्त एवजाचे मुद्रांकन करणे (Stamp Franking) : सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात याउपक्रमाद्वारे मार्च २०२३ अखेर रुपये ९००.८५ लक्ष रुपयांचे मुद्रांकन केलेले असून, त्यापासून कमीशन व सर्व्हिस चार्जेस मिळून रु. ३४.२८ लक्ष उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षात मार्च २०२४ अखेर रु. ५०.०० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

(क) मळी प्रयोगशाळा : जुलै २००९ पासून महामंडळाने मळी तपासणीची प्रयोगशाळा सुरु केली आहे त्यास मोठ्या प्रमाणावर प्रतिसाद मिळत असून तपासणी शुल्काद्वारे महामंडळास सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात रु. ०.४० लक्ष इतके उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षात मार्च, २०२४ अखेर रु. १.०० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

(इ) चितळी आसवनीच्या सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांचे निवृत्तीवेतन अदा करणे :

महामंडळ शासन आदेशानुसार सन २००९-१० पासून चितळी आसवनीतील सेवानिवृत्त झालेल्या कर्मचाऱ्यांचे निवृत्तीवेतन अदा करण्याचे काम करीत आहे. निवृत्तीवेतन अदा करणेसाठी शासनाकडून दरमहा जिल्हा उद्योग केंद्राला निधी उपलब्ध केला जातो. सदर निधी जिल्हा उद्योग केंद्राकडून महामंडळास प्राप्त झालेनंतर निवृत्तीवेतन अदा केले जाते. त्यापोटी महामंडळास व्यवस्थापन खर्च म्हणून सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात महामंडळास रु. १८.८७ लक्ष उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षात मार्च २०२४ अखेर रु. २५.०० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

(फ) भाडेतत्वापासून मिळणारे उत्पन्न :

महामंडळाच्या मुख्य कार्यालयातील काही भाग भाडेतत्वावर देवून, महामंडळास सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात रु. १८.५३ लक्ष इतके उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षात रु. ३०.०० लक्ष इतके उत्पन्न होणे अपेक्षित आहे.

महामंडळात राबविण्यात येत असलेल्या शासकीय योजना व महामंडळातील इतर खर्च व कर्मचाऱ्यांवर होणारा खर्च महामंडळ स्वनिधीतूनच करीत असून शासनावर कोणत्याही प्रकारचा आर्थिक बोजा आत्तापर्यंत पडलेला नाही व शासनाच्या अर्थसंकल्पामध्ये कोणतीही खर्चाची तरतूद शासनास करावी लागत नाही. भविष्यात देखील महामंडळ सतत नफ्यात राहणार असल्याने महामंडळाचा कोणताही आर्थिक भार भविष्यात शासनावर पडणार नाही.

कोंकण विकास महामंडळ मर्यादित

- महामंडळाविषयी थोडक्यात माहिती :** सन २०२३-२४
- नोंदणीकृत कार्यालय :** युनिट नं. १६, आरे दुग्ध वसाहत, गोरेगाव (पूर्व), मुंबई - ६५.
- स्थापना :** ३ डिसेंबर, १९७०
- भागभांडवल :** रु. १०,००,००,०००/-
- भरणा झालेले भागभांडवल :** रु. ८,८०,९९,६००/- महाराष्ट्र शासनाकडून
- बिनव्याजी कर्ज :** रु. ५,९२,४३,६२०/- महाराष्ट्र शासनाकडून
- महामंडळाचे उद्दिष्ट :** कोंकणातील सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, रायगड व ठाणे या चार जिल्ह्यांमध्ये उद्योग व औद्योगिक करणामध्ये शिस्तबद्ध पद्धतीने वाढ व्हावी व कोंकणाचा सर्वांगीण विकास व्हावा हे महामंडळाचे उद्दिष्ट आहे.
- सद्यःस्थिती :** महाराष्ट्र शासनाने हे महामंडळ बंद करण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेतलेला आहे. तसेच महाराष्ट्र शासनाच्या सूचनेनुसार या महामंडळाने आपल्या दुय्यम कंपनी आणि हाती घेतलेले प्रकल्प बंद केले आहेत किंवा खाजगी संस्थेच्या मदतीने संयुक्त क्षेत्रात हस्तांतरित केले आहेत. या महामंडळाचा गट क्र. १६, आरे दुग्ध वसाहत, गोरेगाव पूर्व, मुंबई - ६५ येथे सुरू असलेला जैविक केंद्र प्रकल्प बंद करण्यात येऊन तेथील चल अचल माल मत्तेची विल्हेवाट लावण्यात आली आहे.
- व्यवस्थापन :** महामंडळाचा कारभार व्यवस्थापकीय संचालक, संचालक मंडळाच्या मार्गदर्शनाखाली पाहतात. व्यवस्थापकीय संचालक हे उच्चस्तरीय शासकीय अधिकारी असतात. संचालक मंडळात अशासकीय अध्यक्ष व अशासकीय सदस्य तसेच काही शासकीय सदस्यांचा समावेश असतो. सद्या तीन शासकीय संचालक या महामंडळाच्या संचालक मंडळावर आहेत.
- सध्या या महामंडळावर अशासकीय अध्यक्ष आणि संचालक नियुक्त केले जात नाहीत.**
- व्यवस्थापकीय संचालक :** श्री पी. डी. रेंदाळकर, उद्योग सह संचालक, मुंबई प्रादेशिक विभाग, उद्योग संचालनालय (अतिरिक्त कार्यभार)
- संचालक :** (१) श्री. लक्ष्मीकांत ढोके, सहसचिव, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय.
(२) श्रीमती वृषाली बा. सोने, महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, ठाणे.
(३) श्रीमती संजना रासम, कक्ष अधिकारी, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, मंत्रालय.
- आस्थापनेवरील कर्मचारी :** सध्या या महामंडळात एकही कायमस्वरूपी चतुर्थ श्रेणीतील कर्मचारी काम करत नाही. या व्यतिरिक्त एक महाव्यवस्थापक आणि एक लेखा सहाय्यक एकत्रित वेतनावर काम करीत आहेत या व्यतिरिक्त २ मजूर आवश्यकतेनुसार रोजंदारीवर घेतले जातात.
- दायित्व / देणी :** महामंडळास शासनाव्यतिरिक्त कोणत्याही बँकेस अथवा वित्तीय संस्थेस काहीही देणे नाही. परंतु शासन आदेशानुसार संयुक्त क्षेत्रात हस्तांतरित केलेल्या तेल ताड प्रकल्पासाठी सहभागी झालेल्या खाजगी कंपनीने केलेल्या नुकसानभरपाईसाठी दाव्यामध्ये नेमलेल्या लवादाने महामंडळाविरुद्ध दिलेल्या निर्णयानुसार खाजगी कंपनीस महामंडळाने रु. १८.६३ कोटी नुकसान भरपाई देणे होते. महामंडळाने या निर्णयाविरुद्ध उच्च न्यायालयात दाखल केलेल्या फेर याचिकेचा निकाल महामंडळाच्या बाजूने लागला. या निकालाप्रमाणे महामंडळाने खाजगी कंपनीस कुठल्याही प्रकारची नुकसानभरपाई देणे नाही. या निकालाविरुद्ध खाजगी कंपनीने दोन न्यायमूर्तींचा समावेश असलेल्या खंडपीठासमोर फेर याचिका दाखल केली आहे सद्या हे प्रकरण न्यायप्रविष्ट आहे.

- महामंडळाचा संचित तोटा** : सन २०२२-२३ च्या वार्षिक लेख्यानुसार या महामंडळाचा संचित तोटा रु. १६.०१ कोटी आहे.
- अर्थसंकल्पीय तरतूद** : गेली सुमारे २८ वर्षे शासनाकडून या महामंडळासाठी आर्थिक सहाय्य दिले जात नाही. तसेच अर्थसंकल्पामध्ये या महामंडळासाठी तरतूद केली जात नाही.
- वार्षिक लेखे सद्यःस्थिती** : या महामंडळाचे सन २०२२-२३ या वर्षाचे वार्षिक लेखे विधानसभेत गेल्या अर्थसंकल्पीय अधिवेशनात सादर करण्यात आले आहेत.
- बँकेतील मुदतठेव** : या महामंडळाचा निधी रु. १,७१,२४,२५३/- अनुक्रमे कॅनरा बँक आणि बँक ऑफ महाराष्ट्र या बँकांमध्ये मुदत ठेवीत आहे. तसेच महामंडळाचा मुलुंड पश्चिम येथील सदनिका विक्रीतून प्राप्त झालेले आहेत. सदर मुदत ठेव रकमेमध्ये कर्मचाऱ्यांच्या स्वेच्छानिवृत्तीसाठी महाराष्ट्र शासनाने दिलेल्या रकमेचा समावेश आहे. तसेच महामंडळाने विविध कंपन्यांकडून घेतलेल्या रकमेचा समावेश आहे. यापैकी रु. ४०.०० लाख जैविक केंद्रामध्ये सहभागी होण्यासाठी भरणा केलेल्या मे. आर्क सरुफेस टनेल कंपनीने आपली रक्कम परत मिळविण्यासाठी उच्च न्यायालयात दावा दाखल केलेला आहे. या दाव्याचा निकाल महामंडळाविरुद्ध गेल्यास व्याजासह हि रक्कम परत करावी लागणार आहे.
- महामंडळाकडील वाहने** : सध्या या महामंडळाकडे कोणत्याही प्रकारचे वाहन नाही.
- चल / अचल मालमत्ता** : या महामंडळामधील चल मालमत्ता (जैविक केंद्रमधील वळू) यांची विल्हेवाट लावण्यात आली आहे. तसेच जैविक केंद्रामधील काही अचल मालमत्तेचीपण विल्हेवाट लावण्यात आलेली आहे. या व्यतिरिक्त मौजे कणकवली येथे ७४.७१ आर जमीन आहे. सदर जमीन विक्री प्रस्ताव शासनास सादर करणेत आला होता. वित्त विभाग महाराष्ट्र शासन यांच्या सुचनेनुसार या जागेचे प्रथम मुल्यांकन व नंतर फेरमुल्यांकन करून प्रस्ताव सादर केला होता. या मुल्यांकनानुसार या जमिनीची अनुक्रमे बाजारभाव व शासकीय दर यानुसार किंमत रु.२.८० कोटी आणि रु २.६० कोटी आहे. या जमिनीच्या विक्रीस शासनाने मंजूरी दिली आहे. त्यानुसार विक्री कार्यवाही सुरू असून ४ वेळा ऑनलाईन पध्दतीने निविदा मागविण्यात आल्या होत्या. परंतु त्यास प्रतिसाद लाभला नाही. त्यामुळे सदर जमीन केंद्र सरकार किंवा महाराष्ट्र शासनाने सिंधुदुर्ग येथे कार्यरत असलेल्या संस्थेकडे जमिनीचे हस्तांतरण करण्याबाबत शासनास प्रस्ताव सादर केला आहे. या व्यतिरिक्त किरकोळ कार्यालयीन साहित्य वगळता महामंडळाकडे कुठलीही मालमत्ता शिल्लक नाही.

महामंडळ बंद करणेसंबंधी सुरू असलेल्या कार्यवाही कार्यवाहीबाबत-

१. लघु औद्योगिक वसाहत - हे महामंडळ स्थापन झाल्यानंतर कोंकणासारख्या मागासलेल्या प्रदेशात उद्योग धंद्याची वाढ व्हावी यासाठी शासन आदेशानुसार महामंडळाने मौजे वाफे, ता. शहापूर, जि. ठाणे व मौजे कणकवली, जि. सिंधुदुर्ग येथे अनुक्रमे ३४ व १७ औद्योगिक गाळ्यांची लघु औद्योगिक वसाहती स्थापून, हे गाळे स्थानिक उद्योजकांना “ना नफा ना तोटा” या धर्तीवर वितरित केले होते. या करिता शासनाने मौजे वाफे, ता. शहापूर, जि. ठाणे येथे वन विभागाची ४ एकर ३६ गुंठे जमीन ९९ वर्षांच्या भाडेपट्टा कराराने घेतलेली आहे. मौजे कणकवली, जि. सिंधुदुर्ग येथे ७४.७१ आर जमीन महामंडळाने विकत घेतलेली आहे. या लघु औद्योगिक वसाहतीपैकी मौजे कणकवली, जि. सिंधुदुर्ग येथील लघु औद्योगिक वसाहतीमधील औद्योगिक गाळे गेली काही वर्षे बंद आहेत. महामंडळ समापनाच्या पार्श्वभूमीवर, महामंडळ व्यवस्थापनाने संचालक मंडळ व महाराष्ट्र शासनाची मंजूरी घेऊन सदर जमीन विक्रीची कार्यवाही सुरू केली आहे. मौजे वाफे, ता. शहापूर, जि. ठाणे येथील लघु औद्योगिक वसाहतीमधील औद्योगिक गाळे सुरू आहेत. उद्योजकांबरोबर महामंडळाने केलेले भाडेपट्टा करार सन २०२३ ते २०२५ या कालावधीत संपत आहेत. सदर लघु औद्योगिक वसाहत, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ किंवा तत्सम शासकीय संस्थेकडे हस्तांतर करण्याचा प्रस्ताव महाराष्ट्र शासनाला सादर करण्यात येणार आहे.

२. **संयुक्त क्षेत्रातील कोलंबी उत्पादन प्रकल्प** - महाराष्ट्र शासनाने मौजे सफाळे, जि. पालघर येथील नजीकच्या गावांमधील ६०० हेक्टर खाजन जमीन महामंडळाकडे ३० वर्षे भाडेकराराने सन १९९१ मध्ये हस्तांतर केली होती. या जमिनीवर महामंडळाने खाजगी कंपनी मे. पंचम अॅक्वाकल्चर फॉर्म लि. बरोबर संयुक्त कंपनी स्थापन " कोलंबी उत्पादन " प्रकल्प १९९२ मध्ये शासन आदेशानुसार सुरू केला. या प्रकल्पात महामंडळाचे भाग भांडवल २६% जमिनीच्या स्वरूपात आहे. उर्वरित ७४% भाग भांडवल मे. पंचम अॅक्वाकल्चर फॉर्म लि. व खाजगी भांडवलदारांचे आहे. या कंपनीच्या दैनंदिन कामकाजामध्ये महामंडळाचा सहभाग नसतो. या प्रकल्पाला दिलेल्या जमिनीचा भाडेपट्टा करार दि. ३१ डिसेंबर २०२१ रोजी संपत आहे. या संयुक्त कंपनीने महामंडळाकडे भाडेकरार मुदत २० वर्षांनी वाढवून घेण्यासाठी अर्ज केला होता. महामंडळ समापनाच्या पार्श्वभूमीवर महामंडळाने संचालक मंडळाच्या बैठकीत प्रस्ताव सादर केला होता. संचालक मंडळाने सुचित केल्याप्रमाणे महामंडळाने शासनाला कळविले आहे की, महामंडळ बंद करणे असल्याने यापुढे महाराष्ट्र शासनाने मे. पंचम अॅक्वाकल्चर फॉर्म लि. यांच्या कोलंबी प्रकल्पासाठी जमीन भाडेकरार मुदत वाढवून देण्याचा निर्णय आपल्या अधिकारात घ्यावा त्यानुसार महाराष्ट्र शासनाच्या आदेशानुसार या कंपनीचे सर्व अभिलेख महसुल विभागाकडे हस्तांतरीत केला आहे.

३. **कर्मचारी स्वेच्छा निवृत्ती** :— सन १९९२ मध्ये हजेरी पटावर ३२८ कर्मचारी कार्यरत होते या पैकी सुमारे ६८ टक्के कर्मचाऱ्यांनी स्वेच्छा निवृत्ती स्वीकारली आणि उर्वरित कर्मचारी नियत वयोमानानुसार सेवानिवृत्त झाले आहेत, सध्या या महामंडळात एकही कायमस्वरूपी कर्मचारी कार्यरत नाही. महामंडळाच्या समापनाची कार्यवाही एकत्रित वेतनावर कार्यरत असलेल्या अधिकारी/कर्मचाऱ्यांकडून सुरू आहे.

४. **महामंडळ दुय्यम कंपनी** :—या महामंडळाने ४ दुय्यम कंपन्या सुरू करण्यात आल्या होत्या. यापैकी खालील ३ कंपन्या बंद करण्याची कार्यवाही पूर्ण करण्यात आली आहे.

अ. कोंकण क्रिस्टल सॉल्ट आणि मरिम केमिकल्स लि. (प्रारंभ दि.२१.३.१९७८ - बंद १.४.१९८१)

ब. कोंकण डेअरी डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लि. (प्रारंभ मार्च, १९७८ बंद दि. ०१.०४.१९८१)

क. कोंकण सी फुड लि. (प्रारंभ दि. १४.०१.१९७७-बंद मार्च, १९८५)

ड. सह्याद्री ग्लास वर्क्स लि.

या महामंडळाची चौथी दुय्यम कंपनी मे. सह्याद्री ग्लास वर्क्स लि. ही कंपनी परिसमापित करण्याचे आदेश उद्योग वित्तिय पुनर्रचना मंडळ, नवी दिल्ली यांनी नोव्हेंबर, १९९३ मध्ये दिलेले आहेत व त्यांच्या आदेशानुसार मुंबई उच्च न्यायालयाने शासकीय परिसमापकाची नेमणूक केली आहे. परिसमापकांनी या दुय्यम कंपनीच्या मालमत्तेचा ताबा दि. ८ ऑगस्ट २००० रोजी घेतला आहे. परिसमापकाच्या दि. १ जानेवारी २०१२ पत्रानुसार कंपनीची सर्वमालमत्तेची विक्री करण्यात आलेली आहे. तसेच समापकाकडून या विक्रीतून प्राप्त रकमेतून देणीदारांची देणी देण्यात आली आहेत. परंतु महामंडळ किंवा महाराष्ट्र शासन सह्याद्री ग्लास वर्क्सकडून येणे रकमेपैकी काहीही मिळालेले नाही.

शासकीय समापकांनी समापनाचा अंतिम अहवाल अद्याप सादर केलेला नाही.

बंद केलेले प्रकल्प

१. जहाज तोडणी प्रकल्प

२. जैविक केंद्र

हस्तांतर केलेले प्रकल्प

१. काथ्या प्रकल्प

२. मिठ प्रकल्प

३. रबर प्रकल्प

४. तेल ताड प्रकल्प

५. जैविक प्रकल्प

शासन आदेशानुसार महामंडळ राबवित असलेल्या खालील योजना संबंधित जिल्हा उद्योग केंद्राकडे २००७ साली हस्तांतरीत केल्या आहेत.

१. भाग भांडवल सहभाग योजना
२. सामुहिक प्रोत्साहन योजना
३. सुशिक्षित बेरोजगार योजना

महामंडळ बंद करण्यासाठी व्यवस्थापनाने खालीलप्रमाणे कृती आराखडा तयार केला आहे.

१. कणकवली येथील लघु औद्योगिक वसाहतीची जागा विक्री करणे
२. शहापूर येथील लघु औद्योगिक वसाहत इतर शासकीय संस्थेकडे हस्तांतरण करणे.
३. सह्याद्री ग्लास वर्क लि. या कंपनीचा समापन अहवाल प्राप्त होताच, कंपनी बंद करण्याची कार्यवाही पूर्ण करणे.
४. न्यायालयीन दावे निकाली काढणे.

CORPORATION OF KONKAN LIMITED

Information of Corporation : 2023-24

1. **Date of Incorporation :** 3rd December, 1970.
2. **Authorised Capital :** Rs. 10,00,00,000/-
3. **Paid up Capital :** Rs. 8,80,99,600/-
4. **Registered Office :** Unit No. 16, Aarey Milk Colony, Goregaon (E), Mumbai-400 065.
5. **Objectives :** To promote orderly growth of Industries and Industrilization in four Districts in Thane, Raigad, Ratnagiri and Sindhudurg of Konkan Region. To help industrial units either by itself or jointly with other companies institutions or individuals to achieve economic growth and in turn creat employment opportunity to educated youth.

Management : The Managing Director is appointed by the Government of Maharashtra and he looks after management work of this Corporation under the guidelines of the Board of Directors consisting senior officers of the Industry, Energy and Labour Department, Government of Maharashtra. Since 1999-2000 Chairman and non official Directors are not appointed by Govt. of Maharashtra.

Managing Director : **Shri P. D. Rendalkar, Joint Director, Mumbai Region** having additional charge of this Corporation as a Managing Director

- Directors :**
1. **Shri Laxmikant G. Dhoke, Joint Secretary, Industry, Energy and Labour Department, Mantralaya, Mumbai-400 032.**
  2. **Smt. Sanjana Rasam, Desk Officer, Industry, Energy and Labour Department, Mantralaya Mumbai-400 032.**
  3. **Smt. Vrushali B. Sone, General Manager, District Industrial Centre - Palghar.**

Employees On contract basis : **General Manager - 1**
Account Assistant. — 1.

Apart from above employees 2 labour used as and when required on daily wages basis.

Loss / Profit : As per annual report for the year 2022-23, Corporation having accruing loss of Rs.16.01 crores.

Liability: This Corporation is not having any liability from Banks/ Financial Institute except Govt. of Maharashtra. Except claim made by M/s Saidhara Agro Plantation Pvt. Ltd. company a case is pending against Corporation and Government of Maharashtra before bench of two Justices, for getting compensation of Rs. 18.63 crore to participate in Joint Sector Company form to implement "Oil Palm Demonstration Project" in Sindhudurg District with Development Corporation of Konkan Ltd. The matter is at present pending in High Court.

Annual Report Status: The Annual Report for the year 2022-23 has been placed in the Legislative Assembly during Budget Session of 2024.

Budgetary Provision: Since last 28 years no budgetary provision is made for this Corporation.

Fix Deposit : The Corporation is having Fix Deposit of Rs. 1,71,24,253/- in Bank of Maharashtra, Goregaon (East) Branch and Canara Bank at Fort Branch. This Fix deposit includes earnest Money Deposit given by various private parties for participation in various Projects of the Corporation and amount raised by the sale of some movable and immovable assets. Which includes Rs.40.00 Lakh from M/s Arc Surface Tunnel Co. to participate in the Biotic Centre project of this Corporation. Company as filed suit against Corporation in the High Court to get return their amount from Corporation. If High Court gives Judgement against Corporation then Corporation has to return the amount with interest to the Company. At present matter is pending in High Court. The interest from this deposit is utilized to fulfill day to day expenditure of this Corporation.

Assets : This Corporation is having 74.71 R land at Kankavali acquired for establishment of MIE. Now as per instruction from State Government, Corporation is trying to sale this land for industry pupose. The M/s. SICOM Ltd. has carried out valuation of this land which is as per Market rate is **Rs. 2.80 crore and Rs. 2.60 crore as per Govt. rate.**

Vehicle: This Corporation is not having any vehicle.

Valuntary Retirement Scheme:

There were 328 employees working in this Corporation during the year 1994-95. Since 1995 to 2021, 68% employees opted VRS and 32% retired by superannuation. At present no one class IVth employee is working as permanent worker.

Biotic Centre : During 2020-21 as per board resolution sanctioned in Board Meeting, Corporation has closedown it's Biotic Centre Project in August, 2021 due to increase loss due to COVID-19 epidamic and sold out all moveable and immovable assets of the Biotic Centre by calling tenders.

Joint Sector Project with M/s. Pancham Aquaculture Farms Ltd.

: Corporation has started prawns culture Project in joint venture with M/s Pancham Aquaculture Farms Ltd. in 1991. Govt. of Maharashtra has made available 600 hectares Khar Land near Saphala, Dist. Palghar on lease for 30 years for this project. Corporation has 26% equity shares in this Project. The lease period of 30 years is expired on 31st December, 2021. As suggested by Directors Board of this Corporation, a proposal is submitted to State Government stating that as Corporation is under liquidation and hence Govt. has to take lease period extension decision at their level.

Mini Industrial Estates: This Corporation has established two Mini Industrial Estates respectively at Village Vaphe, Tal. Shahapur, Dist. Thane and Kankavali, Dist. Sindhudurg in 1981.

The Govt. of Maharashtra has given 4 acres 36 Gunthas land on 99 years lease at Vaphe Village - Shahapur Taluka, Dist

Thane during 1978-79. Corporation has established Mini Industrial Estate by constructing 34 Industries Galas of various size and these Galas were allotted to small entrepreneur on 21 years lease rent agreement. The lease rent agreement has been extended for further 21 years and will be expired during 2023-24.

The land at Kankavali admeasuring 74.71 R were acquired by State Government and given to Corporation on right purchased basis and Corporation established 17 Industrial Galas and allotted to small entrepreneurs during the 1982-83 on 21 years lease. After completing 21 years lease Entrepreneurs has not extended lease agreement and also not maintained galas properly. As a result all galas were partially damaged and lying idle.

A proposal has been submitted to State Government stating that land may be transferred to either State or Central Government agency for utilizing it for their future project in that area.

Subsidiaries Companies of Corporation:

This Corporation has started 4 subsidiaries out of these 3 companies were closed.

(a) **M/s. Konkan Crystal and Marine Chemicals Ltd.** (Started on 21.03.1978 closed 01.04.1981)

(b) **M/s. Konkan Dairy Development Corporation Ltd.** (Started during 1978 closed 01.04.1981)

(c) **M/s. Konkan Sea foods Ltd.** (Started on 14.01.1977 closed during March, 1985)

to losses, Corporation has closed all subsidiaries.

d. Sahyadri Glass Works Ltd.:

This company was established in 1976 with a view to utilize natural resources to produce glass bottle and other material in Dist. Sidhudurg. But due to unavailability of funds and proper market, it was closed on 01.09.1987. Later on as per order from B.I.F.R. Delhi, the Liquidation of this Company was undertaken by special Liquidator appointed by High Court Mumbai. All assets are in the possession of official Liquidator from 08.08.2000. It is learnt that the special Liquidator has completed disposal of movable and immovable assets of this company but so far final report of liquidation has not submitted by Liquidator's office. The Corporation and Govt. of Maharashtra has not received any amount from Liquidator's office.

Steps under taken to close down Corporation.

The Corporation has closed down following project which were started earlier.

- 1. Ship breaking**
- 2. Coir Project**
- 3. Salt Project**
- 4. Rubber Project**
- 5. Oil Palm Demonstration Project.**
- 6. Biotic Centre.**

Following Schemes were transferred/ hand over to respective D.I.C. during 2007.

1. Capital Participation

2. Various Package Scheme of Incentives.

3. Employment Promotion Programme

Present Status :

The Government of Maharashtra has decided in principally to close down this Corporation. So as instructed by Government of Maharashtra, Corporation has undertaken liquidation of this Corporation by closing down 3 subsidiaries, all project up to this date. Now remaining liquidation process is under progress in which Corporation will submit proposal to Government that MIE at Shahapur, Dist. Thane is to be hand over to another State Department. Also Corporation is looking after court cases against Corporation and other work related to liquidation of this Corporation.

मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादित औरंगाबाद

मराठवाडाच्यासारख्या मागास भागाचा औद्योगिक विकास व्हावा यासाठी महाराष्ट्र शासनाने सन १९६७ मध्ये मराठवाडा विकास महामंडळाची स्थापना केली. महामंडळाचे अधिकृत भागभांडवल १२०० लक्ष असून भरणा झालेले भागभांडवल रुपये १०१६.९४ लक्ष एवढे आहे. संपूर्ण वितरित झालेले समभाग शासनाच्या नावे आहेत. या महामंडळाच्या कार्यक्षेत्रात विभागातील सध्याच्या आठही जिल्ह्यांचा समावेश करण्यात आला. महाराष्ट्र शासनाने वेळोवेळी कर्जरूपाने सहाय्य केले आहे. सदरील कर्जाची रक्कम ३१ मार्च २०२३ अखेर रुपये ४८.१५ कोटी इतकी आहे. शासनाने महामंडळासाठी कोणतीही विशिष्ट आर्थिक तरतूद केलेली नसून महामंडळाचा / दुय्यम कंपनी करिता करावा लागणारा खर्च महामंडळाच्या स्वनिधीतून / उत्पन्न स्रोतातून भागविण्यात येतो.

महामंडळाचे भागधारक :

महामंडळाचे भागधारक खालीलप्रमाणे आहेत :—

०१. माननीय राज्यपाल
०२. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, महाराष्ट्र शासन—२ समभाग
०३. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग महाराष्ट्र शासन मार्फत व्यवस्थापकीय संचालक व संचालक यांच्या नावे प्रत्येकी एक समभाग.

सुधारित कंपनी कायदा, २०१३ अंतर्गत असलेल्या तरतुदीप्रमाणे महाराष्ट्र शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्रमांक मविम-१४१६/प्रक्र-७१/उद्योग-१०, दिनांक १ सप्टेंबर २०१६ अन्वये भागधारकांची किमान संख्या (०७) झालेली आहे, त्याप्रमाणे उर्वरित (०२) भागधारक खालीलप्रमाणे आहेत :—

०१. पदसिद्ध प्रादेशिक अधिकारी, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, प्रादेशिक कार्यालय, औरंगाबाद.
०२. पदसिद्ध महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केन्द्र, औरंगाबाद.

संचालक मंडळ (सद्यस्थिती)

महामंडळाकडे कोणत्याही योजना नसल्यामुळे महामंडळाच्या अध्यक्षपदी शासनाने नियुक्ती केलेली नाही. महामंडळाच्या संचालक मंडळावर ३१ मार्च २०२३ अखेर पुढील संचालक कार्यरत आहेत :—

०१. श्री. बा. त्रि. यशवंत उद्योग सहसंचालक, विभागीय कार्यालय, छ. संभाजीनगर.
०२. श्री. चेतन आ. गिरासे प्रादेशिक अधिकारी, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, प्रादेशिक कार्यालय, छ. संभाजीनगर.
०३. श्रीमती करुणा व्ही. खरात महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केन्द्र, जालना.

मराठवाडा विकास महामंडळाच्या खालीलप्रमाणे दुय्यम कंपनी आहेत :—

०१. मराठवाडा दुग्ध विकास महामंडळ मर्यादित
०२. एलोरा मिल्क प्रॉडक्टस् मर्यादित
०३. गोदावरी गारमेंटस् मर्यादित
०४. किनवट रुफिंग टाईल्स मर्यादित
०५. मराठवाडा सिरेमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादित
०६. मराठवाडा चर्मोद्योग महामंडळ मर्यादित
०७. परभणी कृषी गोसंवर्धन मर्यादित

मराठवाडा विकास महामंडळ व त्या अंतर्गत असलेल्या दुय्यम कंपन्यांच्या आस्थापनेवरील सर्व कर्मचारी यांनी स्वेच्छानिवृत्ती स्वीकारली असल्यामुळे आस्थापनेवर एकही कर्मचारी नसून महामंडळ व दुय्यम कंपनी बंद प्रक्रियेत आहेत. कंत्राटी सहाय्यकांची नियुक्ती करून त्यांच्याकडून महामंडळ व दुय्यम कंपन्यांचे कामकाज करून घेण्यात येत आहे.

मराठवाडा विकास महामंडळांतर्गत असलेल्या ०१. मराठवाडा दुग्ध विकास महामंडळ मर्यादित, ०२. मराठवाडा चर्मोद्योग महामंडळ मर्यादित, ०३. मराठवाडा सिरेमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादित, ०४. किनवट रुफिंग टाईल्स मर्यादित, ०५. गोदावरी गारमेंटस् मर्यादित, ०६. एलोरा मिल्क प्रॉडक्टस् मर्यादित या कंपन्या बंद प्रक्रियेत असल्यातरी या ०६ दुय्यम कंपन्यांचे सांविधिक लेखा परिक्षक यांच्याकडून दरवर्षी लेखा परिक्षण करून घ्यावे लागते व कायदांतर्गत असलेल्या तरतुदीप्रमाणे वार्षिक विवरणपत्रे दाखल करावी लागतात. या बाबी विचारात घेऊन महामंडळांतर्गत असलेल्या या ०६

दुय्यम कंपनी Insolvency and Bankruptcy code २०१६ and Rule २०१७ अंतर्गत असलेल्या तरतुदीप्रमाणे या कंपनी बंद करण्याकरीता महाराष्ट्र शासनाने परवानगी द्यावी असा प्रस्ताव महामंडळाने शासनास दिल्याप्रमाणे महाराष्ट्र शासन उद्योग, उर्जा व कामगार विभाग, मंत्रालय मुंबई ४०० ०३२ यांनी पत्र क्रमांक मविम२०२२/प्रक्र-२४/उद्योग-१०, दिनांक १२ ऑगस्ट २०२२ अन्वये या ०६ दुय्यम कंपनी Liquidator अथवा Resolution Professional यांची नियुक्ती करण्यास शासनाने मराठवाडा विकास महामंडळास परवानगी दिली आहे.

महामंडळाकडे पूर्वी राबविण्यात येणाऱ्या बीज भांडवल व सामुहिक प्रोत्साहन योजना विभागातील जिल्हा उद्योग केंद्राकडे शासनाच्या आदेशानुसार वर्ग करण्यात आलेल्या आहेत. तद्वतच महामंडळ ज्यावेळेस या योजना राबवित होती त्यावेळेस महामंडळाकडून ज्या उद्योजकांना कर्ज वितरित केले होते त्याच्या वसुलीचे काम संबंधीत जिल्हा उद्योग केंद्र करते. लाभार्थी यांचेकडून येणे असलेल्या रकमेच्या वसुलीबाबत प्राधान्याने कार्यवाही करण्यासाठी विभागातील जिल्हा उद्योग केंद्र यांना पत्र व्यवहार करण्यात येत आहे.

उद्योग, ऊर्जा कामगार व खनिकर्म विभाग, शासन निर्णय क्र. मविम-१४१४/प्र. क्र. २ (भाग-२)/उद्योग-१०, दिनांक २७ एप्रिल २०२३ अन्वये परभणी येथे १०० विद्यार्थी प्रवेश क्षमतेचे नवीन शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय व त्यास संलग्नित ४३० खाटांचे रुग्णालय स्थापन करण्याकरीता मराठवाडा विकास महामंडळ, छत्रपती संभाजीनगर यांची दुय्यम कंपनी परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित यांची २० हेक्टर आर जमीन रेडीरेकनर मूल्यास हस्तांतरीत करण्यास मान्यता दिली आहे.

उद्योग, ऊर्जा कामगार व खनिकर्म विभाग, शासन निर्णय क्र. मविम-२०२३/प्र. क्र. १०/उद्योग-१०, दिनांक १६ मार्च २०२३ अन्वये परभणी शहारातील आदिवासी मुलां-मुलींच्या शासकीय वसतीगृहाच्या बांधकामाकरीता मराठवाडा विकास महामंडळ मर्या., छत्रपती संभाजीनगर यांची दुय्यम कंपनी परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित यांची ५.११ हेक्टर जमीन रेडीरेकनर मूल्यास हस्तांतरीत करण्यास मान्यता दिली आहे.

मराठवाडा विकास महामंडळ व अंतर्गत असलेल्या सात दुय्यम कंपन्या यांचे वर्ष २०२२-२३ लेख्याचे संबंधीत सांविधिक लेखा परिक्षणाचे काम पूर्ण केलेली असून या लेख्यास संचालक मंडळाने मान्यता/स्विकृती दिलेली आहे हे वार्षिक लेखे महालेखाकार (लेखापरिक्षा) मुंबई यांच्याकडे या लेख्यावर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांचे अभिप्राय देण्यासाठी सादर करण्यात आलेले आहेत. त्याप्रमाणे मराठवाडा विकास महामंडळाच्या लेख्यावर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांनी ना आढावा प्रमाणपत्र प्राप्त झालेले आहे. दुय्यम कंपन्यांच्या वार्षिक लेख्यावर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांचे अभिप्राय लवकरच प्राप्त होतील, अशी अपेक्षा आहे.

महामंडळ व दुय्यम कंपन्यांचे वर्ष २०२१-२०२२ चा वार्षिक अहवाल विधान मंडळाच्या दोन्ही सभागृहासमोर पावसाळी अधिवेशन, २०२३ मध्ये सादर झालेला आहे.

महामंडळ व अंतर्गत असलेल्या दुय्यम कंपनी संदर्भातील सद्यस्थितीत मोजकीच न्यायप्रविष्ट प्रकरणे आहेत.

आजारी उद्योग कक्ष

आजारी उद्योग - शासनाने उद्योग संचालनालयात आजारी उद्योगांना जाहिर केलेल्या स्टॅंडर्ड पॅकेज मधील (Standard Package) सोयी व सवलती देण्यासाठी स्वतंत्र आजारी उद्योग कक्ष स्थापन केला आहे. तसेच मुंबई सहाय्यक उपक्रम (खास उपबंध) अधिनियम, १९५८, अंतर्गत उद्योग विभाग महाराष्ट्र शासन यांच्यामार्फत दिले जाते.

आजारी उद्योग असल्याबाबतची व्याख्या (भारतीय रिझर्व बँकेच्या सुधारीत मार्गदर्शक तत्त्वानुसार)

(अ) ज्या उद्योगाचे कोणतेही एक कर्ज खाते (मुद्दल अगर व्याज) सहा महिन्यांपेक्षा जास्त कालावधी दुय्यम दर्जाचे (सब स्टॅंडर्ड) तसेच मुद्दल किंवा व्याज एक वर्षापेक्षा जास्त) कालावधीसाठी थकीत आहे.

किंवा

(ब) एकत्रित तोट्यामुळे घटकाच्या मागील वर्षातील नक्तमूल्यामध्ये ५० टक्क्यापर्यंत घसरण झाली असल्यास

आणि

(क) घटक कमीत कमी दोन वर्षे व्यापारी उत्पादनांत असावा.

आजारी लघु उद्योगाबाबतची माहिती

आजारी लघु व मोठ्या उद्योगांचे पुनर्वसन करण्यासाठी शासनाने खालीलप्रमाणे शासन निर्णय निर्गमित केले आहेत. (लघु उद्योग)- शासन निर्णय उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग क्र. २ एसयूसी- २००१/(२८९१) उ-१०, दि. २१.०४.२००१ व दिनांक ०७.०६.२००१ एसयूसी - २००१/ (२८९१) उ-१०, शासन निर्णय क्र. एसयूसी-२००७/(१/०७)/उ-१०, दिनांक ३०.०३.२००७ नुसार

आजारी उद्योग म्हणून प्रमाणित करण्याची पद्धती

- संबंधित उद्योगाने विहित नमुन्यात जिल्ह्याचे ठिकाणी महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र व उद्योग सह संचालक, मुंबई प्राधिकरण विभाग अर्ज यांचेकडे बँकेच्या प्रमाणपत्रासह करावा. (भारतीय रिझर्व बँकेने ठरवून दिलेल्या निकषानुसार).
- जिल्हास्तरावर संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली असणाऱ्या जिल्हा सल्लागार उपसमिती समोर सदर अर्ज विचारार्थ ठेवून समितीच्या निर्णयानुसार आजारी उद्योग प्रमाणपत्र देणे/न देणे ठरविण्यांत येते.
- जिल्हा सल्लागार उपसमितीच्या निर्णयानुसार महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र/ उद्योग, सह संचालक, मुंबई प्राधिकरण विभाग प्रमाणपत्र देतात.
- महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र कार्यालयांकडून प्राप्त झालेल्या माहितीच्या आधारे आतापर्यंत महाराष्ट्र राज्यातील एकूण ३४५ लघु उद्योग घटकांना आजारी उद्योग प्रमाणपत्र निर्गमित करण्यात आलेली आहेत.

आजारी लघु उद्योगांना देण्यात येणा-या सोयी व सवलती

१. राज्यातील सर्व भागातील आजारी उद्योगांचे पुनर्वसनासाठी शुश्रूषा दिनांकापर्यंतची सर्व - शासकिय थकबाकीची उदा. विक्रीकर - मूल्यवर्धित कर, खरेदी कर, (Sales Tax, -Purchase tax, Additional Tax, Turnover Tax, Land Revenue, Electricity Duty, Irrigation Charges etc.) वसूली ७ टक्के व्याज आकारून समान ६० मासिक हप्त्यामध्ये करण्यात येते. महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम अंतर्गत आयुक्त (सहकार) यांचेकडे नोंदणीकृत आलेल्या उद्योगांनाही लागू राहिल.

२. सामुहिक प्रोत्साहन योजनेतर्गत पात्रता प्रमाणपत्र घेतलेल्या उद्योग घटक आजारी प्रमाणपत्रधारक असतील तर अशा घटकांना शासनाकडून दिले जाणारे अनुदान प्राधान्याने वितरित करण्यांत येते.

३. दिनांक २.५.२०१३ शासन निर्णयान्वये जे घटक पुनरुज्जीवनक्षम नसलेल्या तसेच बंद घटकांची जमीनसकटची स्थिर मालमत्ता वापरात येणे अत्यंत जरूरीचे आहे. त्यामुळे जे उद्योग घटक खालील निकष पूर्ण करतील अशा उद्योग घटकांना विशेष अभय योजनेद्वारे सुलभ निर्गमन पर्याय उपलब्ध करून देण्यास शासन मान्यता देण्यांत येत आहे.

अ) एक वर्षापेक्षा अधिक कालावधीसाठी बंद असलेला किंवा न्यायालयाकडून नादार/दिवाळखोर म्हणून घोषित झालेला उद्योग घटक.

ब) रिझर्व्ह बँक आफ इंडियाच्या मार्गदर्शक सूत्रानुसार पुनरुज्जीवनक्षम नसलेला उद्योग घटक

क) घटकाच्या व्यवस्थापनात बदल होऊन घटक पुढे यशस्वीरित्या चालू रहावे.

या योजनेअंतर्गत पात्र ठरणाऱ्या घटकाने राज्य शासनाची सर्व मुद्दलाची रक्कम एक रकमी भरल्यास व्याज व दंडव्याज माफ केले जाते. सदर योजना ही शासनाची सर्व प्रकारची देणी म्हणजेच विक्रीकर, महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळाच्या थकबाकीची मूळ रक्कम, व्याज व दंडव्याज इत्यादीसह जी रक्कम येईल ती सर्व रक्कम थकबाकी असेल, सदर योजना निमशासकीय संस्था, शासकीय संस्था, शासकीय कंपनी व महामंडळे यांच्याकडील थकीत देण्यांसाठी देखील लागू आहे. ही योजना दिनांक १८.८.२०२१ च्या निर्णयानुसार नवीन औद्योगिक धोरण-२०१९ च्या कालावधीपर्यंत सुरु ठेवण्यास शासन मान्यता दिली आहे. आतापर्यंत महाराष्ट्र राज्यामधील एकूण २२१ उद्योग घटकांनी विशेष अभय योजनेचा लाभ घेतलेला आहे.

४. एमआयडीसी किंवा सहकारी औद्योगिक वसाहतीतील बाहेरील आजारी उद्योगांना बाहेर पडण्यासाठी व त्यासाठी उद्योगांना स्थिर मालमत्ता विकण्यास परवानगी देण्यात येईल. परंतु सदर जागा ही यापुढे अनुक्रमे स्थानिक विकास नियमानुसार औद्योगिक किंवा सेवा उद्योग या कारणासाठी वापरण्यात यावी. परंतु त्या जागेचा वापर हा स्थानिक विकास आराखडयानुसार असलेल्या झोन प्रमाणेच त्याचा पुनर्वापर करण्यात यावा.

५. दिनांक २०.११.२०१४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये बेकारीस प्रतिबंध करण्यासाठी किंवा बेकारीचे निवारण करण्यासाठी उपाययोजना म्हणून विवक्षित औद्योगिक उपक्रम चालविणे किंवा चालविण्यासाठी कर्ज देणे, हमी देणे किंवा वित्तीय सहाय्य देण्याकरिता राज्य शासनास शक्य व्हावे म्हणून औद्योगिक संबंध व इतर बाबी याविषयी तात्पुरते उपबंध करण्याबाबत अधिनियम. या अधिनियमास मुंबई सहाय्यक उपक्रम अधिनियम १९५२ अंतर्गत सहाय्यक उपक्रम म्हणून घोषित केला जातो.

आजारी लघु उद्योगांच्या पुनर्वसनाकरिता जिल्ह्यामध्ये जिल्हा उद्योग मित्र समितीशी संलग्न जिल्हा स्तरीय आजारी पुनर्वसन समिती मा. जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली त्यांचे निमंत्रक जिल्हा समन्वयक म्हणून वाणिज्य बँकेचे प्रतिनिधी यांचे मार्फत लघु उद्योगांचे पुनर्वसन करण्याकरिता मदत दिली जाते. वादग्रस्त प्रकरणाचा निपटारा, करण्याकरिता राज्यामध्ये राज्य स्तरीय आंतरसंस्था समिती (सबस्लिक), मा.विकास आयुक्त (उद्योग) यांचे अध्यक्षतेखाली कार्यरत असून त्याचे **निमंत्रक सदस्य** बँक ऑफ महाराष्ट्राचे प्रतिनिधी आहेत. आजारी उद्योगांच्या पुनर्वसनाकरिता राज्यामध्ये राज्यस्तरीय आंतरसंस्था समिती (स्लिक) मा. प्रधान सचिव (उद्योग) यांच्या अध्यक्षतेखाली कार्यरत असून त्याचे निमंत्रक भारतीय रिझर्व बँकेचे प्रतिनिधी आहेत.

आजारी मोठ्या उद्योगाबाबतची माहिती

आजारी मोठ्या उद्योगांचे पुनर्वसन करण्याकरिता आजारी औद्योगिक कंपनी (विशेष तरतूदी) अधिनियम, १९८५ च्या तरतूदीनुसार केंद्र शासनाने औद्योगिक व वित्तीय फेररचना मंडळ (बीआयएफआर) ची स्थापना केली होती. तोटयात गेलेल्या घटकाने औद्योगिक व वित्तीय फेररचना मंडळाकडे संपर्क साधल्यास त्याच्या अर्जाच्या छाननीनुसार योग्य वाटल्यास कंपनीला आजारी घोषित करून मंडळाकडून प्रातिनिधीक संस्थेची नेमणूक करण्यांत येत होती. बीआयएफआर खंडपीठाने कंपनीला पुनर्वसन योजना मंजूर केल्यास राज्य शासन पत्र क्र. बीआयएफआर-१०८९ (११११)/आयएनडी-१० ए, दिनांक १७.१०.१९९० व सुधारीत पत्र दिनांक १९.०९.१९९२ अन्वये देण्यात स्टॅन्डर्ड पॅकेज अंतर्गत) तसेच शासन पत्र क्र एसयुसी-२००७/(१/०७)/उ-१० दिनांक ३०.३.२००७ नुसार आजारी मोठ्या उद्योगांना पुढीलप्रमाणे सोयी व सवलती देण्यात येत होत्या :-

आर्थिक सवलती (Fiscal Concession) :- कट ऑफ डेट च्या दिनांका पासून राज्य शासनाची मूळ रक्कमेची थकीत देणी (उदा. विक्रीकर- मूल्यवर्धित कर, खरेदी कर, अतिरिक्त कर, उलाढाल कर, जमिन महसूल कर, पाटबंधारे दर) (Sales Tax, Purchase Tax, Additional Tax, Turnover Tax, Land Revenue, Electricity Duty, Irrigation Charges etc.) ५ वर्षा पर्यंत परतफेडीचा कालावधी देण्यात येत होता. सदर परतफेडीसाठी ७ टक्के सरळ व्याज आकारले जात होते.

आर्थिक सवलती व्यतिरिक्त इतर सवलती:-

महाराष्ट्र शासनाने उद्योग गुंतवणूक व पायाभूत सुविधा धोरण २००६ खालील प्रमाणे सवलती देण्यात आल्या होत्या व त्यास अनुसरून दिनांक ३०.३.२००७ रोजी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आले आहेत.

- (१) बॉम्बे रिलिफ अंडरटेकिंग अधिनियम, १९५२, अंतर्गत रिलिफ अंडरटेकिंग म्हणून घोषित करणे.
- (२) कामगारांशी चर्चा करताना आजारी उद्योगाला शासकीय यंत्रणेमार्फत मदत
- (३) शासकीय व शासनाच्या महामंडळाची देणी अदा करताना बँक/वित्तीय संस्थेच्या गॅरंटीचा आग्रह धरला जाणार नाही.

दिनांक १ डिसेंबर २०१६ पासून आजारी उद्योग कंपन्या (विशेष तरतूदी) पुनरावृत्ती कायदा, २००३ रद्द करण्यात आला आहे. याचा परिणाम म्हणून SICA अंतर्गत बनविलेल्या BIFR व तत्सम खंडपीठांचे विघटन झाले आहे.

त्यानुसार कंपनी कायदा २०१३ अंतर्गत नॅशनल कंपनी लॉ ट्रिब्यूनल (NCLT) आणि नॅशनल कंपनी लॉ अपिलीट ट्रिब्यूनल (NCLAT) ची स्थापना करण्यात आली. एनसीएलटी कडे कंपनीचे व्यवस्थापन, विलीनीकरण आणि एकत्रीकरण आणि कंपन्यांचे पुनरुज्जीवन आणि पुनर्वसन यासंबंधी प्रकरण सुनावणीचे अधिकार आहेत. तसेच कॉर्पोरेट दिवाळखोरी प्रक्रीया एनसीएलटी समोर आधी सुरू करता येऊ शकेल.

Insolvency Bankruptcy Code २०१६ द्वारे NCLT चे सक्षमीकरण करण्यात आले असून, Bankruptcy Code अंमलात आल्यामुळे BIFR आणि AAIFR कडील प्रलंबित सर्व दाव्यांची कार्यवाही संपुष्टात आली आहे. तथापि ज्या घटकाचा दावा BIFR खंडपीठाकडे प्रलंबित होता अशा घटकास NCLT खंडपीठाकडे नव्याने दावा सादर करावा लागेल. परंतू असा दावा हा Bankruptcy Code अंमलात आल्याच्या दिनांकापासून म्हणजेच दिनांक १ डिसेंबर २०१६ पासून १८० दिवसांच्या आत दाखल करणे बंधनकारक राहिल.

Rehabilitation of Sick SSI units

As per the guidelines issued under circular dated 16th January 2002 by Reserve Bank of India, the definition of Sick Small Scale Industry as follows :

A) If borrowal accounts of unit remains overdue for a period of exceeding one year.

OR

B) Erosion in the net worth due to accumulated cash losses to the extent of 50% of its net worth during the previous accounting year.

AND

C) Unit has been commercial production for last 2 years.

Rehabilitation of Small Scale units.

The relief and concessions being provided as per Government of Maharashtra G.R. dated 21.04.2001, 7.06.2001 and 30.03.2007.

If the sick SSI units is viable, then the concerned bank/ financial institution has to take the concerned sick unit under their nursing programmer and should intimate the concerned General Manager of the District Industries Centre indicating clearly the date of commencement of nursing package and the period for which it is in operation.

On receipt of above advice from bank / financial institution, the General Manager of the District Industries Centre issues sickness certificate to such units indicating the date of commencement and period of nursing package.

Once the unit is declared as the sick unit is entitled to get following relief and concessions from State Government. :—

1. The principal dues of State Government / Sales Tax, Purchase tax, Additional tax, Turnover tax, Land revenue, Electricity duty, Irrigation charges etc., as also the interest thereon, may be quantified as on the date of commencement of nursing programme. The arrears so quantified can be cleared by the sick unit in maximum of 60 monthly installments at 7% interest p.a. including units benefited under the Package Scheme of Incentives (PSI) of the areas C,D, + D+, No Industry District.

2. The special capital incentive approved to the SSI units under Package Scheme of Incentives will be disbursed to the sick units on priority basis.

3. Govt. has declared GR for easy exit scheme *vide* dated 2.5.2013. The scheme is for amnesty scheme for unviable and closed units. As per GR eligible units will be offered complete Eligible units will be offered complete waiver of interest and penalty provided that the principle amount is repaid in one single installment. The scheme is applicable to all relevant Government dues and will be offered to semi-government institutions/companies/bodies as well as under the scheme it is imperative to unlock the precious assets including land, within unviable and closed units. All the units who wants to take benefit of scheme should fulfill following condition viz.

As per the Government Resolution dated 18/8/2021, this scheme has been approved by the Government to continue till the period of New Industrial Policy -2019

(a) Closure for more than one year or the unit is declared to be insolvent by a competent court.

(b) Unit is unviable according to RBI guidelines.

(c) There should be change in Management and the unit should be further run successfully.

4. The sick units in MIDC areas and Co-operative Industrial Estates opting for an exist will be permitted to dispose of their assets provided that the land should be used either for industrial purpose or for service industries only. Units located outside the MIDC areas/Co-operative Industrial Estates opting for exist will be permitted to dispose their assets. However, the land in such cases will have to be used as per the zoning regulations of the Competent Development Authority.

5. As per Government Resolution dated 20.11.2014, Bombay Relief Undertaking Act 1958 is to make temporary provision for industrial relations and other matters to enable the state Government to conduct or to provide loan, guarantee or financial assistance for the conduct of, certain industrial undertakings as a measure of preventing unemployment or of unemployment relief.

At District level, District Level Sick Unit Rehabilitation Committee” which is formed under the Chairmanship of the Collector of the respective districts for taking progress of revival of sick SSI units and problems faced by SSI units getting finance from banks. The members of the committee consist of the Lead Bank Officers, Bankers, Industrial Associations and Industries Representatives. The General Managers of District Industries Centers is member Secretary.

According to the provision of sick industrial companies (Special Provisions) Act 1985, the Central Government established the Industrial and Financial Reconstruction Board (BIFR) for the rehabilitation of sick big industries. If the affected entity approached the Industrial and financial Reconstruction Board, by filling the application, the company was declared sick and the appointment of a representative body was done by the Board. If the BIFR bench approves the rehabilitation plan, then the state government as per the letter Ref No.BIFR-1089(1111)/ IND-10A, dated 17.10.90 and revised dated 19.09.1992, under standard package and also government letter No SUC-2007/ (1/07)/U-10 dated 30.03.2007 will give the following facilities to the sick industry.

Fiscal concession – Outstanding Debt of State Government from the date of cut off date (eg. Sales Tax, Value Added Tax, Purchase Tax, Additional Tax, Turnover Tax, Land Revenue, Irrigation rate) (Sale Tax, Purchase Tax, Additional Tax, Turnover Tax, Land Revenue, Electricity Duty, Irrigation Charges etc.) were paid for 5 years of repayment period. For this repayment, 7 percent direct interest was being charged for repayment.

Government Resolution of Special Amnesty Scheme is issued by Government dated 18.08.2021. This G. R. is valid upto dated 31.03.2021.

Other concessions in additional to financial concessions :-

The Government of Maharashtra has given the following concessions under the Industry Investment and Infrastructure 2006 and the government decisions have been issued on 30.03.2007.

(1) To declare the entity as Relief Undertaking under Bombay Relief Undertaking Act, 1952.

(2) During the discussions with the workers, the sick industry is assisted by government machinery.

(3) The guarantee of bank/financial institutions will not be insisted for payment of the government and government corporation’s liabilities.

With effect from December 1, 2016, the SICA has been repealed by the sick industrial companies (Special Provisions) Repeal Act 2003. This has resulted in dissolution of the BIFR & other bodies formed under SICA.

Accordingly, the National Company Law Tribunal (NCLT) & the National Company Law Appellate Tribunal (NCLAT) were constituted under companies Act 2013. The NCLT has the jurisdiction to hear matter with respect to the management of a company, mergers & amalgamations & revival & rehabilitation of Companies. The jurisdiction of NCLT has been further supported by the insolvency & Bankruptcy code 2016 which provides that corporate insolvency processes may be initiated before the NCLT.

With the Bankruptcy code coming into effect, all proceedings pending before the BIFR & AAIFR stand abated. However, the entity whose reference has abated may initiate fresh proceedings before the NCLT under the Bankruptcy code, within 180 days of the commencement of Bankruptcy code i.e. December 1, 2016.

(अ) जिल्हा उद्योग केंद्राच्या इमारतीची पुनर्बांधणी व नूतनीकरण-२८५१५२९१-२७ लहान बांधकामे

(६) सन २०२३-२४ साठी २ जिउकें इमारत दुरुस्ती व बांधकाम व संचालनालयाचे नूतनीकरण यासाठी रु. ५००.०० लक्ष नियतव्यय प्रस्तावित करण्यात आला आहे.

जिल्हा उद्योग केंद्राच्या इमारतीची दुरुस्ती व बांधकाम व संचालनालयाचे नूतनीकरणासाठी सन २०२३-२४ मध्ये अर्थसंकल्पीत तरतूद रु. २०९.९९ लक्ष होती. त्यापैकी २०८.५१ इतका खर्च झाला व रु. २.८१ लक्ष प्रत्यार्पित केले आहे.

(ब) जिल्हा उद्योग भवनाचे बांधकाम व दुरुस्ती योजनेची माहिती खालीलप्रमाणे :—

(७) सन २०२३-२४ साठी २ जिल्हा उद्योग भवनाचे बांधकाम यासाठी रु. ३००.०० लक्ष नियतव्यय प्रस्तावित करण्यात आला आहे.

निरंक

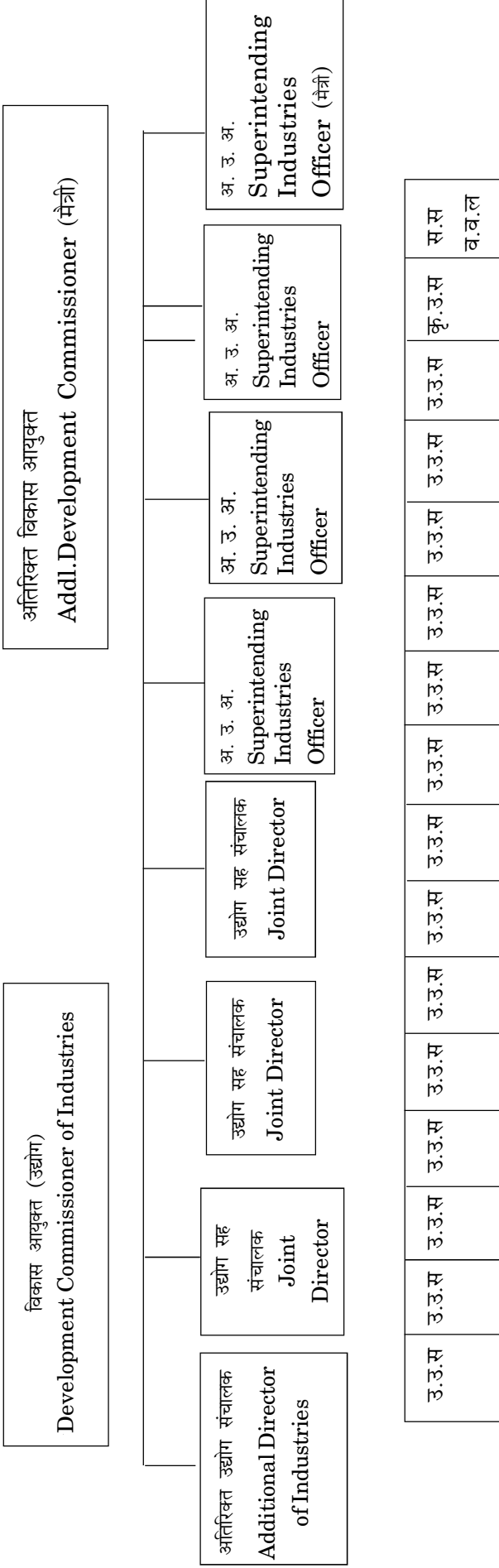

उद्योग संचालनालय

DIRECTORATE OF INDUSTRIES

मुख्य कार्यालयाची सन २०२३-२४ पदांची चौकट

SETUP OF HEAD OFFICE FOR THE YEAR 2023-24

२४

1) Dy. Director of Industries (Tech.) sanction Post-11

2) Dy. Director of Industries (ADM) sanction Post-3

2) Dy. Director of Agriculture sanction Post-1

उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.	उ. अ.
-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

D) Industries Officer (Tech.) total sanction Post – 16

D) Industries Officer (ADM) total sanction Post – 2

औद्योगिक समूह विकास कार्यक्रम

सुक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांच्या सर्वांगीण विकासासाठी औद्योगिक समूह विकासाची संकल्पना केंद्र शासनाने स्वीकारली आहे. यास अनुसरून केंद्र शासनाने औद्योगिक समूहांच्या विकासासाठी योजना जाहीर केल्या आहेत. उद्योग संचालनालय, मुंबई द्वारा सदर औद्योगिक समूह विकास योजनांची राज्यात प्रभावी अंमलबजावणी होणेसाठी औद्योगिक समूहांच्या विकासासाठी कार्यवाही करणेत येत आहे.

१. सुक्ष्म, लघु उपक्रम-समूह विकास योजना (MSE-CDP)

केंद्र शासनाच्या सुक्ष्म, लघु व मध्यम (MSME) मंत्रालयामार्फत सुक्ष्म व लघु उपक्रमासाठी सुधारीत सुक्ष्म, लघु उपक्रम-समूह विकास योजना (MSE-CDP) दिनांक २४ मे २०२२ रोजी घोषित केली आहे. सदर योजनेतून सुक्ष्म व लघु उपक्रमाच्या सर्वांगीण विकास व वाढीकरीता सामायिक सुविधा निर्मितीसाठी अनुदान देण्यात येते.

पात्रता :— विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्रावर कार्यरत एकाच प्रकारच्या उद्योग प्रवर्गातील रू. १० कोटी प्रकल्प किंमतीपर्यंत किमान १० व रू. १० कोटीपुढील प्रकल्प किंमतीच्या प्रकल्पांसाठी किमान २० सुक्ष्म, लघु कार्यरत घटक.

योजनेतर्गत सुविधा :—

MSE-CDP योजनेच्या सुधारीत मार्गदर्शक सूचनांप्रमाणे सामायिक सुविधा केंद्राची प्रकल्प किंमत मर्यादा रू. ३० कोटी इतकी असून पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी प्रकल्प किंमत मर्यादा रू. १५ कोटी इतकी आहे. त्याअंतर्गत केंद्र शासनाचे अनुदान तपशिल खालीलप्रमाणे आहे.

अ.क्र.	तपशील	सर्वसाधारण प्रवर्गातील औद्योगिक समूहांसाठी केंद्र शासनाचे अनुदान मर्यादा	ज्या औद्योगिक समूहामध्ये ५०% सुक्ष्म, महिला, ग्रामीण किंवा अनुसूचित जाती/जमातीचे उद्योग घटक असतील अशा औद्योगिक समूहांसाठी केंद्र शासनाचे अनुदान मर्यादा
(१)	(२)	(३)	(४)
१.	रू. ५ कोटी ते रू. १० कोटी पर्यंतच्या CFC उभारणीच्या प्रकल्पांसाठी.	७०%	८०%
२.	रू. १० कोटी ते रू. ३० कोटी पर्यंतच्या CFC उभारणीच्या प्रकल्पांसाठी.	६०%	७०%
३.	रू. ५ कोटी ते रू. १५ कोटी पर्यंतच्या पायाभूत उभारणीच्या नविन प्रकल्पांसाठी.	६०%	७०%
४.	रू. ५ कोटी ते रू. १० कोटी पर्यंतच्या पायाभूत उभारणीच्या Existing प्रकल्पांच्या up gradation साठी	५०%	६०%

सदर योजने अंतर्गत राज्यातील ४६ प्रकल्प प्रस्तावांना अंतिम मंजूरी व ०७ प्रकल्पांना तत्त्वतः याप्रमाणे एकूण ३८ प्रकल्प प्रस्तावांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी मंजूरी मिळाली आहे. अंतिम मंजूरी प्राप्त एकूण ४६ प्रकल्पांपैकी २४ औद्योगिक समूह प्रकल्पांचे सामायिक सुविधा केंद्रे कार्यान्वित झालेली आहेत.

सुक्ष्म, लघु उपक्रम-समूह विकास कार्यक्रम अंतर्गत सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी मंजूरीप्राप्त ३८ मंजूरी प्राप्त प्रकल्पांची यादी :—

अ.क्र.	क्लस्टरचे नाव	ठिकाण
(१)	(२)	(३)
१.	टेक्स्टाईल (गारमेंट) क्लस्टर	विटा, जि. सांगली
२.	रेझिन मेर्कांग क्लस्टर	मिरज, जि. सांगली
३.	पॉवरलूम क्लस्टर	शिरपूर, जि. धुळे
४.	फ्लाय अॅश क्लस्टर	जि.चंद्रपूर

अ.क्र. (१)	क्लस्टरचे नाव (२)	ठिकाण (३)
५.	टेरी टॉवेल क्लस्टर	जि. सोलापूर
६.	टर्मरिक क्लस्टर	जि. सांगली
७.	टेक्सटाईल क्लस्टर	नवापूर, जि. नंदूरबार
८.	कॉटन फॅब्रीक क्लस्टर	हातकणंगले, जि. कोल्हापूर
९.	जनरल इंजिनिअरिंग अँड अलाईड क्लस्टर	भोसरी, जि. पुणे
१०.	दाल मिल क्लस्टर, नागपूर	जि. नागपूर
११.	टेक्सटाईल क्लस्टर, मालेगाव	मालेगाव, जि. नाशिक
१२.	रेडीमेड गारमेंट	जि. नागपूर
१३.	टेक्सटाईल क्लस्टर	इचलकरंजी, जि. कोल्हापूर
१४.	ऑटो अँड इंजिनीअरींग क्लस्टर	जि. अहमदनगर
१५.	आंबा प्रक्रिया क्लस्टर	जि. रत्नागिरी
१६.	राईस मिल क्लस्टर, रामटेक	जि. नागपूर
१७.	इंजिनियरींग क्लस्टर	याद्राव, जि. कोल्हापूर
१८.	इंजिनिअरिंग (MESCO) क्लस्टर	भोसरी, जि. पुणे
१९.	प्रिंटींग क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
२०.	राईस मिल क्लस्टर	पवनी, जि. भंडारा
२१.	इंजिनिअरिंग क्लस्टर	जि. जळगांव
२२.	प्लास्टीक क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
२३.	इंजिनिअरिंग क्लस्टर	जि. नागपूर
२४.	ऑटो काम्पोनन्ट क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
२५.	हाय-टेक इंजिनिअरिंग क्लस्टर	जि. कोल्हापूर
२६.	रबर क्लस्टर	चाकण, जि. पुणे
२७.	इंजिनिअरिंग क्लस्टर	कुपवाड, जि. सांगली
२८.	फुड (फ्रुट) प्रोसेसिंग क्लस्टर	सिल्लोड, जि. औरंगाबाद
२९.	टेक्सटाईल अँड गारमेंट डिजिटल प्रिंटींग क्लस्टर	मिरज, जि. सांगली
३०.	फ्लेक्झीबल प्रिंट पॅकेजिंग क्लस्टर	जि. अहमदनगर
३१.	प्रिसिशन मेटा टेक टुल्स क्लस्टर	भोसरी, जि. पुणे
३२.	तारापूर मॉड्युलर क्लस्टर	पालघर
३३.	इंजिनिअरींग अँड फॅब्रिकेशन क्लस्टर	जि. ठाणे
३४.	इंजिनिअरींग क्लस्टर	अंबरनाथ, जि. ठाणे
३५.	मल्टिफ्रुट प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. सिंधुदुर्ग
३६.	हेल्थ फुड क्लस्टर	जि. सातारा
३७.	रेझीन क्लस्टर	जत, जि. सांगली
३८.	इंजिनिअरींग अँड फॅब्रिकेशन क्लस्टर	भोसरी, जि. पुणे

अ.क्र. (१)	क्लस्टरचे नाव (२)	ठिकाण (३)
३९.	फर्निचर क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
४०.	आत्मनिर्भर स्टील प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. अहमदनगर
४१.	कोटिंग क्लस्टर, शिरवळ	जि. सातारा
४२.	फर्निचर क्लस्टर	जि. धाराशिव
४३.	कॉटन टू फॅब्रिक क्लस्टर, नरडाना	जि. धुळे
४४.	प्रिंटींग अँड पॅकेजिंग क्लस्टर, हडपसर	जि. पुणे
४५.	निलराज मल्टीफ्रूट अँड फूड प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. सिंधुदुर्ग
४६.	स्टील प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. सोलापूर

(अ) MSE-CDP योजनेतर्गत केंद्र शासनाचे वर्षनिहाय वितरित अनुदान :-

अ.क्र.	वर्ष	हेतू (कार्यक्रम)	केंद्र शासनाचे वितरित अनुदान (रु. लाखात)
१.	२००८-२००९	१५ समूह प्रकल्पांना निदानोपयोगी अभ्यास अहवाल तयार करणेसाठी	२०.२५
२.	२००९-२०१०	११ समूह प्रकल्पांकरीता क्षमतेचा निदानोपयोगी अभ्यास अहवाल तयार करणेसाठी.	५७.४५५
३.	२००९-२०१०	३ समूह प्रकल्पांचा निदानोपयोगी अभ्यास अहवाल तयार करणेसाठी	६.७५
४.	२०१०-२०११	२ समूह प्रकल्पांचा निदानोपयोगी अभ्यास अहवाल १ समूह प्रकल्पाचा क्षमतावृद्धी कार्यक्रम	१.६९ ७.२०
		२ समूह प्रकल्पांच्या सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	७०८.००
५.	२०११-२०१२	४ समूह प्रकल्पांचा निदानोपयोगी अभ्यास अहवाल तसेच क्षमतावृद्धी कार्यक्रम २ समूह प्रकल्पाचा सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	२५.०१५ ८७४.५०
६.	२०१२-२०१३	१ समूह प्रकल्पाचा क्षमतावृद्धी कार्यक्रमासाठी	७.४०
७.	२०१३-२०१४	२ समूह प्रकल्पांच्या सामायिक सुविधा केंद्र पूर्णत्वाकरीता १ समूह प्रकल्पाचा निदानोपयोगी अभ्यास अहवालासाठी ५ समूह प्रकल्पाचा क्षमतावृद्धी कार्यक्रमासाठी	६४१.९५ १.८५ ४०.२६
८.	२०१४-२०१५	६ समूह प्रकल्पाचा सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	२५२२.३७
९.	२०१५-१६	६ समूह प्रकल्पाचा सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	२२५१.३२
	२०१५-१६	१ प्रकल्प औद्योगिक पायाभूत विकास	२००.००
	२०१५-१६	३ प्रकल्प क्षमतावृद्धी कार्यक्रम	१९.९१
१०.	२०१६-१७	१० समूह प्रकल्पाचा सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	३४९९.६१
	२०१६-१७	१ प्रकल्प औद्योगिक पायाभूत विकास	२६३.३०
११.	२०१७-१८	११ समूह प्रकल्पाचा सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	२४६५.४५
१२.	२०१८-१९	७ समूह प्रकल्पाचा सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	२४४६.०५
१३.	२०१९-२०	४ समूह प्रकल्पाचा सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	९२५.४०
१४.	२०२०-२०२१	१ समूह प्रकल्पास सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	४७२.७४४
१५.	२०२२-२३	३ समूह प्रकल्पास सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	१६५४.५५
१६.	२०२३-२४	६ समूह प्रकल्पास सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीकरीता	५५५४.५७
एकूण			२४६६७.५९४

अंतिम मंजूरी प्राप्त झालेल्या समूह प्रकल्पांच्या वर्षनिहाय मंजूरी तपशील खालीलप्रमाणे आहे :-

(रक्कम रु. कोटीत)

अ.क्र.	वर्ष निहाय	प्रकल्पाचे नाव	मंजूर प्रकल्प किंमत	केंद्र शासनाचे मंजूर अनुदान
१	२०१०-२०११	१. गारमॅट क्लस्टर, विटा, जि. सांगली	०९.१००९	०६.८२५८
		२. रेझीन क्लस्टर, जि. सांगली	०७.०८८५	०४.९६१८
		३. फ्लाय अॅश क्लस्टर, जि. चंद्रपूर	१५.३७७८	१३.५०
२	२०११-२०१२	४. पॉवरलूम क्लस्टर, शिरपूर, जि. धुळे	१४.२३१	९.९६१७
		५. गारमॅट क्लस्टर, जि. नागपूर	१५.९१२८	१३.३९९५
३	२०१२-२०१३	६. इचलकरंजी टेक्स्टाईल क्लस्टर, जि. कोल्हापूर	१६.५७७५	१२.७०७५
		७. टेक्स्टाईल क्लस्टर, मालेगांव, जि. नाशिक	१५.८४४७	११.९६
		८. दाल मिल क्लस्टर, जि. नागपूर	१६.२७४६	१०.०३५

अ.क्र.	वर्ष निहाय	प्रकल्पाचे नाव	मंजूर प्रकल्प किंमत	केंद्र शासनाचे मंजूर अनुदान
४	२०१३-२०१४	९. अहमदनगर ऑटो अॅन्ड इंजिनिअरिंग क्लस्टर, जि. अहमदनगर	१५.२२८६	१०.२०७४
		१०. जनरल इंजिनिअरिंग अॅन्ड अलाईड क्लस्टर, भोसरी, जि. पुणे	१५.२९१६	१३.४३
		११. मँगो प्रोसेसिंग क्लस्टर, जि. रत्नागिरी	१५.०३	११.३९२४
५.	२०१४-१५	१२. टर्मरिक क्लस्टर, जि. सांगली	१५.५०	१३.४९
		१३. महासैनिक औद्योगिक इंडस्ट्रियल इस्टेट, जि. पुणे	८.१७९१	६.५४३३
६.	२०१५-१६	१४. टेक्सटाईल्स क्लस्टर, नवापूर, जि. नंदुरबार	१५.९३	१०.५०
		१५. टेरिटॉवल क्लस्टर, जि. सोलापूर	१७.९१४८	१२.९१३८
		१६. कॉटन फॅब्रीक क्लस्टर, जि. कोल्हापूर	१६.७४११	१२.००
७.	२०१७-१८	१७. राईस मिल क्लस्टर, रामटेक, जि. नागपूर	१८.२५	११.२५
		१८. प्रिन्टींग क्लस्टर, जि. औरंगाबाद	१६.३३८	१२.००
		१९. इंजिनिअरिंग क्लस्टर, याडव, जि. कोल्हापूर	१६.१५१	११.८१८६
८.	२०१८-१९	२०. राईस मिल क्लस्टर, पवनी, जि. भंडारा	१६.३६४	१०.५०
९.	२०१९-२०	२१. इंजिनिअरिंग क्लस्टर, जि. जळगांव	१७.१०	१३.५०
		२२. प्लास्टीक क्लस्टर, जि. औरंगाबाद	१२.०५३	९.६४२४
१०.	२०२०-२१	२३. ऑटो इंजिनिअरींग क्लस्टर, जि. नागपूर	१७.६३	१२.३४१
११.	२०२१-२०२२	२४. रबर क्लस्टर, पुणे	२२.१२३०	१८.००
		२५. हायटेक इंजिनिअरींग क्लस्टर, जि. कोल्हापूर	२१.१४२१	१४.००
		२६. टेक्सटाईल अॅन्ड गारमेंट डिजिटल प्रिंटींग क्लस्टर, मिरज, जि. सांगली.	१९.९९८०	१५.९९८४
		२७. ऑटो कंपोनेंट क्लस्टर, वाळुंज, जि. औरंगाबाद	२०.३४	१६.००
		२८. फुड प्रोसेसिंग (फ्रुट) क्लस्टर, सिल्लोड, जि. औरंगाबाद	२१.६४	१६.००
		२९. प्रिसिशन मेटाटेक टुल्स क्लस्टर, भोसरी, जि. पुणे	२२.११	१७.६८८०
		३०. इंजिनिअरींग क्लस्टर, कुपवाड, जि. सांगली	२०.२०९२	१६.००
१२.	२०२२-२३	३१. फ्लेक्सिबल प्रिन्ट पॅकेजिंग क्लस्टर, अहमदनगर	२०.०६९२	१६.००
		३२. हेल्थ फुड क्लस्टर, सातारा	२१.८४३६	१५.८०१६
		३३. मॉड्युलर क्लस्टर, तारापूर-पालघर	१९.५३६७	१५.६२९४
		३४. रेझीन क्लस्टर, जत, जि. सांगली	१९.२६०३	१५.४०८२
		३५. इंजिनिअरींग अॅन्ड फॅब्रिकेशन क्लस्टर, भोसरी, जि. पुणे	२१.२५०७	१६.००
		३६. फर्निचर क्लस्टर, औरंगाबाद	२१.२९१५	१७.०३३२
		३७. इंजिनिअरींग क्लस्टर, अंबरनाथ, जि. ठाणे	१०.९९९	८.७९९२
		३८. इंजिनिअरींग अॅन्ड फॅब्रिकेशन क्लस्टर, टीटीसी, जि. ठाणे	१४.२२११	११.३७६९
		३९. मल्टिफ्रुट प्रोसेसिंग क्लस्टर, सिंधुदुर्ग	२०.११२२	१५.३९३८
१३.	२०२३-२४	४०. आत्मनिर्भर स्टील फॅब्रिकेशन क्लस्टर, अहमदनगर	२७.२३८४	१९.०६६९
		४१. कोटिंग क्लस्टर, शिरवळ, सातारा	२८.८५७	२०.१९९९
		४२. फर्निचर क्लस्टर, धाराशिव	२९.३२५७	२०.५२८
		४३. कॉटन टू फॅब्रिक क्लस्टर, नरडाना, धुळे	२९.५७४९	२०.५८२४
		४४. प्रिंटींग अॅन्ड पॅकेजिंग क्लस्टर, पुणे	२९.२१२४	२०.४४८७
१४.	२०२३-२४	४५. निलराज मल्टीफ्रुट अॅन्ड फूड प्रोसेसिंग क्लस्टर, सिंधुदुर्ग	३०.००	२१.००
		४६. स्टील प्रोसेसिंग क्लस्टर, माढा, सोलापूर	२७.७८२३	१९.०१४२
एकूण			८६२.६५	६४१.२४९

राज्य शासनाचा सहभाग :- शासन निर्णय दिनांक ९ जून, २०१०, दिनांक २२ ऑक्टोबर, २०१० व २ जून, २०१५ अन्वये सामायिक सुविधा केंद्राच्या उभारणीकरीता राज्य शासनाचा १०% सहभाग देण्यास योजना जाहीर करणेत आली आहे. केंद्र शासनाने जाहीर केलेल्या MSE-CDP योजनेच्या सुधारीत मार्गदर्शक सूचनानुसार दिनांक २५ एप्रिल २०२३ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये राज्य शासनाच्या सहभागाबाबत सुधारणा करण्यात आले असून प्रकल्प उभारणी अंतर्गत राज्य शासनाचे सहभाग १५%-२०% इतका राहिल. खालील समूह प्रकल्पांना राज्याच्या सदर योजनेचा लाभ देण्यात आला आहे.

अ.क्र.	हेतू (कार्यक्रम) सामायिक सुविधा केंद्राच्या उभारणीकरीता राज्य शासनाचा १० टक्के सहभाग	वर्ष	राज्य शासनाचे वितरित अनुदान (रु. लाखात)
१.	गारमेंट क्लस्टर, विटा, जि. सांगली	२०१०-२०११	५३.८८
२.	सांगली ग्रेप प्रोसेसिंग क्लस्टर, जि. सांगली	२०१०-२०११ २०११-२०१२	४२.५३ २८.३६
३.	टेक्सटाईल क्लस्टर, मालेगांव, जि. नाशिक	२०१३-२०१४ २०१४-२०१५ २०१५-२०१६	६०.०० ६०.०० ३०.००
४.	दाल मिल क्लस्टर, जि. नागपूर	२०१३-२०१४ २०१५-२०१६ २०१६-२०१७	५७.५८४ ५७.५८० २८.७९६
५.	पॉवरलूम क्लस्टर, शिरपूर, जि. धुळे	२०१३-२०१४ २०१४-२०१५ २०१६-२०१७	५६.९२४ ४२.६९३ ४२.६९३
६.	ऑटो अँड इंजिनिअरिंग क्लस्टर, जि. अहमदनगर	२०१५-२०१६ २०१५-२०१६ २०१६-२०१७	६०.०० ६०.०० २९.७५३४४
७.	राईस मिल क्लस्टर, रामटेक, जि. नागपूर	२०१७-२०१८ २०१८-२०१९ २०१८-२०१९	५९.०६ ४४.३० ४४.३१
८.	टेक्सटाईल क्लस्टर, नवापूर, जि. नंदुरबार	२०१७-२०१८ २०१८-२०१९ २०१८-२०१९	६०.०० ४५.०० ४५.००
९.	प्रिंटींग क्लस्टर, जि. औरंगाबाद	२०१८-२०१९	६०.००
१०.	इंजिनिअरिंग अँड ऑटो कंपोनेंट क्लस्टर, यड्राव, जि. कोल्हापूर	२०२०-२०२१	१५०.००
११.	प्रिंटींग क्लस्टर, जि. औरंगाबाद	२०२१-२०२२	४५.००
१२.	हाय-टेक इंजिनिअरींग क्लस्टर, कागल, जि. कोल्हापूर		१०५.००
१३.	राईस मिल क्लस्टर, पवनी, भंडारा		१५०.००
१४.	टेक्सटाईल अँड गारमेंट क्लस्टर, मिरज, जि. सांगली	२०२२-२०२३	१०४.९९३
	इंजिनिअरींग क्लस्टर, कुपवाड, जि. सांगली		१०५.००
	हाय-टेक इंजिनिअरींग क्लस्टर, कागल, जि. कोल्हापूर		४५.००
	प्रिसिजन मेटाटेक क्लस्टर, भोसरी, जि. पुणे		१०४.९३७
	प्रिंटींग क्लस्टर, औरंगाबाद		४५.००

अ.क्र.	हेतू (कार्यक्रम) सामायिक सुविधा केंद्राच्या उभारणीकरीता राज्य शासनाचा १० टक्के सहभाग	वर्ष	राज्य शासनाचे वितरित अनुदान (रू. लाखात)
१५.	मॉड्युलर फर्निचर क्लस्टर, जि. पालघर	२०२३-२०२४	१५०.००
	रबर क्लस्टर, चाकण, जि. पुणे		१५०.००
	फ्रुट (फुड) क्लस्टर, औरंगाबाद		१५०.००
	फ्लेक्झिबल प्रिंट पॅकेजिंग क्लस्टर, अहमदनगर		१०५.००
	प्रिसिजन मेटाटेक क्लस्टर, भोसरी, जि. पुणे		४४.९७३
	इंजिनिअरींग क्लस्टर, कुपवाड, जि. सांगली		४५.००
	मल्टिफ्रुट पोसेसिंग क्लस्टर, कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग		१०५.००
	टेक्सटाईल अँड गारमेंट क्लस्टर, मिरज, जि. सांगली		४४.९९७
	ग्रीन हाऊस रेझिन प्रोसेसिंग क्लस्टर, जि. सांगली		९९.४९८
	मासिआ ऑटो कम्पोनेन्ट क्लस्टर, जि. छ. संभाजीनगर		१५०.००
एकूण . .			२९६७.८६१४४

२. महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक समूह विकास योजना (एमएसआय-सीडीपी) :—

सन २०१३-२०१४ मध्ये महाराष्ट्र राज्याची औद्योगिक समूह विकास योजना शासन निर्णय दि.२५ फेब्रुवारी २०१४ अन्वये अंमलात आली असून दि.२४.०७.२०१९ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये सुधारीत मार्गदर्शक तत्वे जाहीर करण्यात आलेली आहेत.

पात्रता :— (अ) विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्रावर कार्यरत एकाच प्रकारच्या उद्योग प्रवर्गातील किमान १० सूक्ष्म, लघु कार्यरत घटक

(ब) सामूहिक प्रोत्साहन योजनेनुसार क, “ड”, “ड+” आणि “विना उद्योग जिल्हे” तसेच नक्षलग्रस्त क्षेत्रे या भागात असणारे औद्योगिक समूह

१. योजने अंतर्गत सुविधा :—

(i) क्षमता वृद्धी कार्यक्रम अंमलबजावणी :

क्षमता वृद्धी कार्यक्रमाकरिता मंजूर प्रकल्प किंमत मर्यादा ` १०.०० लाख असून त्याअंतर्गत राज्य शासनाचे अनुदान ९०% व लाभार्थ्यांचा सहभाग १०% राहिल.

(ii) सामायिक सुविधा केंद्र उभारणी :

सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी राज्य शासनाची अनुदान मर्यादा ` १०.०० कोटी किंवा मंजूर प्रकल्प किंमतीच्या ७०% यापैकी जी कमी रक्कम असेल ती.

औद्योगिक समूहात १००% सूक्ष्म उद्योग घटक असणाऱ्या औद्योगिक सममूहाकरिता राज्य शासनाचे अनुदान ८०% राहिल.

औद्योगिक समूहात १००% अनुसूचित जाती-जमाती प्रवर्गातील उद्योग घटक, १००% महिला प्रवर्गातील उद्योग घटक असणाऱ्या औद्योगिक सममूहाकरिता राज्य शासनाचे अनुदान ९०% राहिल.

सदर योजनेंतर्गत राज्यातील एकूण २४२ औद्योगिक समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरी देण्यात आलेली असून त्यापैकी ११२ औद्योगिक समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणींतर्गत अंतिम मंजुरी देण्यात आलेली आहे. अंतिम मंजुरी प्राप्त एकूण १२२ प्रकल्पांपैकी ७१ औद्योगिक समूह प्रकल्पांचे सामायिक सुविधा केंद्रे कार्यान्वित झालेली आहेत.

महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक समूह विकास योजनेतर्गत सामायिक सुविधा केंद्र (CFC)
उभारणीसाठी मंजूरीप्राप्त १२२ प्रकल्पांची यादी

अ.क्र. (१)	औद्योगिक समूहाचे नांव (२)	ठिकाण (३)
१	कॅशु प्रोसेसिंग क्लस्टर	लांजा, जि. रत्नागिरी
२	कॉयलर क्लस्टर	वेंगुर्ला, सिंधुदुर्ग
३	अॅग्रीकल्चर इम्प्लेमेंट क्लस्टर	संगमेश्वर, जि.र त्नागिरी
४	कॅशु प्रोसेसिंग क्लस्टर	वेंगुर्ला, जि. सिंधुदुर्ग
५	कॅशु प्रोसेसिंग क्लस्टर	मालवण, जि. सिंधुदुर्ग
६	मॉड्युलर फर्निचर क्लस्टर	कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग
७	मॅंगो (मिक्स फ्रुट) प्रोसेसिंग क्लस्टर	देवगड, जि. सिंधुदुर्ग
८	प्रिंटींग क्लस्टर	आंबेगांव, जि. पुणे
९	कॅशु क्लस्टर	शृंगारवाडी, जि. कोल्हापूर
१०	रेझिन क्लस्टर	कवठे-महाकाळ, जि. सांगली
११	रेझिन क्लस्टर	पंढरपूर, जि. सोलापूर
१२	रबर क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
१३	लेदर क्लस्टर	मंठा, जि. जालना
१४	खवा (डेअरी प्रोडक्ट्स) क्लस्टर	भूम, जि. उस्मानाबाद
१५	प्रिंटींग क्लस्टर	जि. नांदेड
१६	गारमेंट क्लस्टर	कडा, जि.बीड
१७	गोल्ड ज्वेलरी क्लस्टर	जि. नांदेड
१८	अॅग्री कल्चर इक्यूपमेंट क्लस्टर	जि. लातूर
१९	इंजिनिअरिंग अॅन्ड फॅब्रिकेशन क्लस्टर	जि. उस्मानाबाद
२०	रेडिमेड गारमेंट क्लस्टर	जि. अमरावती
२१	हनी प्रोसेसिंग क्लस्टर	दर्यापूर, जि.अमरावती
२२	राईस मिल क्लस्टर	मूल-सावोली, जि.चंद्रपूर
२३	राईस मिल क्लस्टर	चामोशी, जि.गडचिरोली
२४	राईस मिल क्लस्टर	सडक-अर्जुनी, जि. गोंदिया
२५	जॅंगरी क्लस्टर	कासा-बिरसोला, जि.गोंदिया
२६	अगरबत्ती क्लस्टर	पोंभुर्णा, जि.चंद्रपूर
२७	प्रिंटींग क्लस्टर	कबनूर, जि.कोल्हापूर
२८	फाईल मेकिंग अॅन्ड प्रिंटींग क्लस्टर	जि. अहमदनगर
२९	गोल्ड ज्वेलरी क्लस्टर	जि. अहमदनगर
३०	वारली पॅन्टिंग अॅन्ड फ्रेमिंग क्लस्टर	जव्हार, जि.पालघर
३१	पेठणी साडी क्लस्टर	पैठण, जि.औरंगाबाद
३२	म्युझिकल इन्स्ट्रुमेंट क्लस्टर	मिरज, जि.सांगली
३३	अॅग्रीकल्चर इम्प्लेमेंट अॅन्ड फॅब्रिकेशन क्लस्टर	जाफ्राबाद, जि.जालना
३४	मसाला क्लस्टर	जि. जालना

अ.क्र.	औद्योगिक समूहाचे नाव	ठिकाण
३५	गारमेंट क्लस्टर	जुन्नर, जि.पुणे
३६	भेळ भत्ता क्लस्टर	चांदवड, जि.नाशिक
३७	गारमेंट क्लस्टर	भूम, जि.उस्मानाबाद
३८	फॅब्रिकेशन क्लस्टर	वाठार, जि.सातारा
३९	स्टील फर्निचर क्लस्टर	जि. लातूर
४०	बेकरी क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
४१	फॅब्रिकेशन अॅन्ड इंजिनिअरिंग क्लस्टर	जि. हिंगोली
४२	टेरी टॉवेल क्लस्टर,	जि. सोलापूर
४३	फोरजिंग (इंजिनिअरिंग) क्लस्टर	वाळूज, जि. औरंगाबाद
४४	रेझिन क्लस्टर,	चिंचणी, जि. सांगली
४५	गारमेंट क्लस्टर	संगमनेर, जि. अहमदनगर
४६	पावरलूम क्लस्टर	हातकणंगले, जि. कोल्हापूर
४७	टेक्सटाईल क्लस्टर	शिरपूर, जि. धुळे
४८	अगरबत्ती क्लस्टर	जि. नागपूर
४९	सोलार चरखा क्लस्टर	जि. अमरावती
५०	कात क्लस्टर	अबलोली, जि. रत्नागिरी
५१	मसाला क्लस्टर	अंबेजोगाई, जि. बीड
५२	रेझिन क्लस्टर	भूम, जि. उस्मानाबाद
५३	जॅंगरी क्लस्टर	जि. लातूर
५४	लेदर क्लस्टर	दर्यापूर, जि. अमरावती
५५	रेझिन क्लस्टर	मंद्रूप, जि. सोलापूर
५६	गारमेंट क्लस्टर	कोपरगांव, जि. अहमदनगर
५७	ग्लोव्हज क्लस्टर	जि. सांगली
५८	बंजारा आर्ट अॅन्ड क्राफ्ट क्लस्टर	जि. यवतमाळ
५९	टर्मरीक क्लस्टर	सेनगांव, जि. हिंगोली
६०	टेक्सटाईल क्लस्टर	वसमत, जि. हिंगोली
६१	सर्वोदय गारमेंट क्लस्टर	जि.बीड
६२	टेक्सटाईल क्लस्टर	जि.सोलापूर
६३	सोप क्लस्टर	जि.औरंगाबाद
६४	लेदर क्लस्टर,	जि.उस्मानाबाद
६५	जिन्नर्स अॅन्ड मिलर्स क्लस्टर	जि.औरंगाबाद
६६	टेक्सटाईल क्लस्टर	अब्दुललाट, जि. कोल्हापूर
६७	स्पार्डसेस क्लस्टर	पिंपळनेर, जि. बीड
६८	हनी प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. लातूर
६९	बांबू क्लस्टर	सुरगाणा, जि. नाशिक
७०	ट्रक बॉडी बिल्डिंग क्लस्टर	माडलमोही, जि. बीड
७१	पॅकजिंग अॅन्ड पिंटर क्लस्टर	जि. सातारा

अ.क्र.	औद्योगिक समूहाचे नाव	ठिकाणी
७२	सिक्विरिटी प्रिंटींग क्लस्टर	जि. कोल्हापूर
७३	अॅल्युमिनिया क्लस्टर	जि. कोल्हापूर
७४	इंडस्ट्रीयल इंजिनिअरींग अँड कंपोनेंट क्लस्टर	आष्टा, जि. सांगली
७५	जनरल इंजिनिअरींग क्लस्टर	कडेगाव, जि. सांगली
७६	लेदर क्लस्टर	जत, जि. सांगली
७७	जॅंगरी क्लस्टर	जि. सातारा
७८	गारमेंट क्लस्टर	जि. नागपूर
७९	राईस मिल क्लस्टर	जुन्नर, आंबेगाव, जि. पुणे
८०	चिक्कू क्लस्टर	डहाणू, जि. पालघर
८१	संघा टेक्सटाईल क्लस्टर	जि. अकोला
८२	सोलार पॅनेल क्लस्टर	जि. लातूर
८३	अॅग्रो पॅकेजिंग अँड प्रिंटींग क्लस्टर	जि. लातूर
८४	राईस मिल क्लस्टर	शहापूर, जि. ठाणे
८५	लेदर क्लस्टर	जि. सातारा
८६	कॉटन प्रोसेसिंग क्लस्टर	सेलू, जि. परभणी
८७	गारमेंट क्लस्टर	चाळीसगाव, जि. जळगाव
८८	स्टील फर्निचर अँड अॅग्री. इक्विपमेंट क्लस्टर	केज, जि. बीड
८९	राईस मिल क्लस्टर	आजरा, जि. कोल्हापूर
९०	टेक्सटाईल क्लस्टर	रेंदाळ, जि. कोल्हापूर
९१	टिकवुड फर्निचर क्लस्टर	परतवाडा, जि. अमरावती
९२	चिल्ली पावडर अँड स्पायसेस क्लस्टर	भिवापूर, जि. नागपूर
९३	जॅकफ्रुट अँड मल्टिफ्रुट क्लस्टर	कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग
९४	इंजिनिअरींग ग्रामोद्योग क्लस्टर	वणी, जि. नाशिक
९५	फ्लेमप्रुफ अँड सेफ्टी इक्विपमेंट स्पेशलाईज्ड इंजिनिअरींग क्लस्टर	औरंगाबाद
९६	टेक्सटाईल (टेस्टिंग लॅबोरेटरी) क्लस्टर	शिरपूर, जि. धुळे
९७	फुड प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. अकोला
९८	मिल्क अँड मिल्क प्रोडक्ट्स क्लस्टर	अचलपूर, जि. अमरावती
९९	स्पायसेस क्लस्टर	कुंभारी, जि. लातूर
१००	बंजारा आर्ट अँड गारमेंट क्लस्टर	लातूर
१०१	गारमेंट क्लस्टर	चाळीसगाव, जि. जळगाव
१०२	कोल्ड प्रेस ऑईल क्लस्टर	यवतमाळ
१०३	गारमेंट क्लस्टर	चिखली, जि. बुलढाणा
१०४	फुड प्रोसेसिंग क्लस्टर	जळगाव ( )
१०५	टेक्सटाईल क्लस्टर	नवापूर, जि. नंदुरबार
१०६	टमेरीक क्लस्टर	इस्लामपूर, जि. सांगली
१०७	एफएमसीजी अँड अॅग्रीकल्चर पॅकेजिंग क्लस्टर	जि. नाशिक
१०८	फूड टेस्टिंग अँड लॅबोरेटरी क्लस्टर	निफाड, जि. नाशिक

अ.क्र.	औद्योगिक समूहाचे नाव	ठिकाणी
१०९	ॲल्युमिनिअम क्लस्टर	जि. अहमदनगर
११०	स्पायसेस क्लस्टर	पढेगाव, श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर
१११	गारमेंट क्लस्टर	कागल, जि. कोल्हापूर
११२	पॅकेजिंग क्लस्टर	जि. सातारा
११३	स्पायसेस क्लस्टर	मंगळवेढा, जि. सोलापूर
११४	पॉटरी (संत गोरबाकाका मातीकला) क्लस्टर	जि. बीड
११५	ॲग्रो प्रोसेसिंग क्लस्टर	कन्नड, जि. छ. संभाजीनगर
११६	गोल्डन व्हॅल्यू फूड क्लस्टर	जि. छ. संभाजीनगर
११७	मॉड्युलर फर्निचर क्लस्टर	उदगीर, जि. लातूर
११८	रेडीमेड गारमेंट क्लस्टर	अंडनगाव, जि. अमरावती
११९	फर्निचर क्लस्टर	उमरखेड, जि. यवतमाळ
१२०	बेसिक अपॅरल क्लस्टर	बुटीबोरी, जि. नागपूर
१२१	अगरबत्ती क्लस्टर	लाखनी, जि. भंडारा
१२२	स्पायसेस क्लस्टर	भिवापूर, जि. नागपूर

(अ) वर्षनिहाय मंजूरीप्राप्त प्रकल्प :-

अ.क्र.	वर्ष	हेतू (कार्यक्रम)	मंजूर प्रकल्प
१.	२०१४-२०१५	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	२१ ००
२.	२०१५-२०१६	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	२७ १२
३.	२०१६-२०१७	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	३१ १६
४.	२०१७-२०१८	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	२५ ०६
५.	२०१८-२०१९	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	२६ १५
६.	२०१९-२०२०	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	४१ २४
७.	२०२०-२०२१	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	१७ ०५
८.	२०२१-२०२२	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	१९ ०७
९.	२०२२-२०२३	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	११ १३
१०.	२०२३-२०२४	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजूरीप्राप्त	२५ २४

(ब) राज्य शासनाचे वर्षनिहाय वितरीत अनुदान :-

अ.क्र.	वर्ष	हेतू (कार्यक्रम)	राज्य शासनाचे वितरीत अनुदान (रु. लाखात)
१.	२०१४-२०१५	१६ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	७१.५३
२.	२०१५-२०१६	३९ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	१७५.८८
३.	२०१६-२०१७	५६ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी ५ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	२१३.२५ २१६३.२४
४.	२०१७-२०१८	४८ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी ८ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	१४१.५३ २१५८.४७
५.	२०१८-२०१९	५२ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी १८ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	१७०.४२ ४६२९.५८
६.	२०१९-२०२०	४९ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी ०९ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	१५८.६८ १२४३.७६

७.	२०२०-२०२१	५२ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी २८ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	१६१.८३ ४०८८.१७
८.	२०२१-२०२२	३८ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी २४ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	११४.६४ ५२८५.२६
	२०२२-२०२३	९ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी २६ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	३७.६० ६३३९.१७२
९.	२०२३-२०२४	४५ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी २५ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	१८२.१५ ४८१७.८५

एकूण . .

३२१४३.०१२

Note on Industrial Cluster Development Programme

Govt. of India has announced schemes for upgradation of potential industrial clusters. Maharashtra has a rich inherent potential for cluster of traditional enterprises. Directorate of Industries has taken elaborate steps to explore these clusters by effectively implementing the cluster schemes.

1. Micro Small Enterprises – Cluster Development Programme (MSE-CDP) :

Micro, Small, Medium Enterprises Ministry (MSME), Government of India has modified MSE-CDP scheme for micro & small enterprises on 24th May, 2022. Under the said scheme, Govt. of India gives financial support by grant-in-aid to establish Common Facilities Centre (CFC) to enhance the productivity and competitiveness of the clusters. CFC includes R & D facilities, Packaging Centre, Testing Centre, Training Centre, CETP, Common Processing Centre etc. The scheme is implemented by the Special Purpose Vehicle (SPV) under PPP mode.

Eligibility : — i) Minimum 20 MSEs/Startups/Green Field MSEs/FPOs for CFCs with project cost of above Rs.10 Crore and above.

ii) Minimum 10 MSEs/Startups/Green Field MSEs/FPOs for CFCs with project cost of below Rs.10 Crore

Broad features of modifications are as belows:

Maximum project cost for Common Facility Centre (CFC) is of Rs. 30 Crore and maximum project cost for Infrastructure Development is of Rs.15.00 crore. The GoI grant would be as follows:—

Sr. No.	Components with Project cost	GoI grant for General projects	GoI grant for project located in the Aspirational Districts and clusters with more than 50% (a) Micro/village or (b) women owned or (c) SC/ST owned units
1	2	3	4
1	Setting up of Common Facility centre for project cost upto Rs. 5.00 Cr. to Rs.10.00 Cr.	70%	80%
2	Setting up of Common Facility centre for project cost upto Rs.10.00 Cr. to Rs. 30.00 Cr.	60%	70%
3	Infrastructure Development New projects with project cost upto Rs. 5.00 cr. to Rs.15 Cr.	60%	70%
4	Infrastructure Development for existing infrastructure with project cost upto Rs. 5.00 cr. to Rs. 10 Cr.	50%	60%

GoI has given Final approval to 31 Common Facility Centre proposals & 07 Cluster proposals are in-principally approved. Out of 31 finally approved projects 18 CFC's are operational.

List approved 38 Common Facility Centres under MSE-CDP

No.	Cluster Activity	Location
1.	Textile (Readymade Garments) cluster	Vita, Sangli
2.	Raisin Making Cluster	Miraj, Dist. Sangli
3.	Textile Cluster	Shirpur, Dhule
4.	Fly Ash based cluster	Dist. Chandrapur
5.	Terry Towel Cluster	Dist. Solapur

No.	Cluster Activity	Location
6.	Turmeric Cluster	Dist. Sangli
7.	Textile Cluster	Navapur, Dist. Nandurbar
8.	Cotton Fabric Cluster	Hatkanagle, Dist. Kolhapur
9.	General Engg. & Allied Cluster	Bhosari, Dist. Pune
10.	Dal Mil Cluster	Dist. Nagpur
11.	Textile Cluster	Malegaon, Dist. Nashik
12.	Readymade Garments Cluster	Dist. Nagpur
13.	Textile Cluster	Ichalkaranji, Dist. Kolhapur
14.	Auto & Engineering Cluster	Dist. Ahmednagar
15.	Mango Processing	Dist. Ratnagiri
16.	Rice Mill Cluster	Ramtek, Dist. Nagpur
17.	Engineering Cluster	Yadrav, Kolhapur
18.	Engineering (MESCO) Cluster	Bhosari, Dist. Pune
19.	Printing Cluster	Dist. Aurangabad
20.	Rice Mill Cluster	Pawani, Dist. Bhandara
21.	Engineering Cluster	Dist. Jalgaon
22.	Plastic Cluster	Dist. Aurangabad
23.	Engineering Cluster	Dist. Nagpur
24.	Auto Component Cluster	Dist. Aurangabad
25.	Engineering Cluster	Dist. Kolhapur
26.	Rubber Cluster	Dist. Pune
27.	Engineering Cluster	Kupwad, Dist. Sangli
28.	Food (Fruit) Processing Cluster	Sillod, Dist. Aurangabad
29.	Textile and Garment Digital Printing Cluster	Miraj, Dist. Sangli
30.	Flexible Print Packaging Cluster	Dist. Ahmednagar
31.	Pression Meta tek Tools Cluster	Bhosari, Dist. Pune
32.	Tarapur Modular Cluster	Palghar
33.	Engineering and Fabrication Cluster	Bhoisari, Dist. Pune
34.	Multifruit Processing Cluster	Sindhudurg
35.	Health Food Cluster	Satara
36.	Raisin Cluster	Jut, Dist. Sangali
37.	Engineering and Fabrication Cluster	TTC, Dist. Thane
38.	Engineering Cluster	Ambarnath, Dist. Thane
39.	Furniture Cluster	Aurangabad
40.	Atmanirbhar Steel Processing Cluster	Ahmednagar
41.	Coating Cluster, Shirwal	Satara
42.	Furniture Cluster	Dharashiv
43.	Cotton to Fabric Cluster, Nardana	Dhule
44.	Printign & Packaging Cluster, Hadapsar	Pune
45.	Nilraj Mutifruit & Food Procesing Cluster	Sindhudurg
46.	Steel Processing Cluster	Solapur.

Sr. No.	Year	Programme & Purpose	GoI Grant release
Grant : Year wise release of GoI grants under MSE-CDP is as below :—			
Sr. No.	Year	Programme & Purpose	GoI Grant release
1.	2008-2009	15 Cluster projects proposal for DSR preparing	20.25
2.	2009-2010	11 Cluster projects proposal for Soft Intervention programme	57.455
3.	2009-2010	3 Cluster projects proposal for DSR Preparing	6.75
4.	2010-2011	2 Cluster projects proposal for DSR preparing	1.69
		1 Cluster project proposal for Soft Intervention programme	7.20
		2 Cluster project proposal for CFC establishment	708.00
5.	2011-2012	4 Cluster projects proposal for DSR & SI Programme	25.015
		2 Cluster projects proposal for CFC Establishment	874.50
6.	2012-2013	1 Cluster project for Soft Intervention Programmed	7.40
7.	2013-2014	2 Cluster projects proposal for CFC Completion	641.95
		1 Cluster project proposal for DSR	1.85
		5 Cluster projects for Soft Intervention Programme	40.26
8.	2014-15	6 Cluster projects proposal for CFC Establishment	2522.37
9.	2015-16	6 Cluster projects proposal for CFC	2251.32
	2015-16	1 Industrial Infrastructure Development Project	200.00
	2015-16	3 Cluster projects for Soft Intervention Programme	19.91
10.	2016-17	10 Cluster projects proposal for CFC Establishment	3499.61
	2016-17	1 Industrial Infrastructure Development Project	263.30
11.	2017-18	11 Cluster projects proposal for CFC Establishment	2465.45
12.	2018-19	7 Cluster projects proposal for CFC Establishment	2446.05
13.	2019-20	3 Cluster projects proposal for CFC Establishment	925.40
14.	2020-21	1 Cluster project proposal for CFC Establishment	472.744
15.	2022-23	3 Cluster projects proposal for CFC Establishment	1654.55
16.	2023-24	8 Cluster projects proposal for CFC Establishment	5554.57
Total . .			24667.594

The year wise final approval of cluster projects are as below:—

(Rs. in Crore)

Sr. No.	Yearly	Name of Cluster	Approved Project Cost	GoI Contribution
1.	2010-2011	1. Garment Cluster, Vita, Sangli	09.1009	06.8258
		2. Raisin Making Cluster, Sangli	07.0885	04.9618
		3. Fly Ash Cluster, Chandrapur	15.3778	13.50
2.	2011-2012	4. Porloom Cluster, Shirpur, Dhule	14.231	09.9617
		5. Garment Cluster, Nagpur	15.9128	13.3995
3.	2012-2013	6. Ichalkaranji Textile Cluster, Kolhapur	16.5775	12.7075
		7. Textile Cluster, Malegaon, Nashik	15.8447	11.96
		8. Dal Mill Cluster, Nagpur	16.2746	10.035

(Rs. in Crore)

Sr. No.	Yearly	Name of Cluster	Approved Project Cost	GoI Contribution
4.	2013-2014	9. Auto & Engineering Cluster, Ahmednagar	15.2286	10.2074
		10. General Engineering & Allied Cluster, Bhosari, Pune.	15.2916	13.43
		11. Mango Processing Cluster, Ratnagiri	15.03	11.3924
5.	2014-15	12. Turmeric Cluster, Sangli	15.50	13.49
		13. Mahasainik Industrial Estate, Pune	8.1791	6.5433
6.	2015-16	14. Textile Cluster Navapur, Nandurbar	15.93	10.50
	2015-16	15. Terry Towel Cluster, Solapur	17.9148	12.9138
	2015-16	16. Cotton Fabric Cluster, Kolhapur	16.7411	12.00
7.	2017-18	17. Rice Mill Cluster, Ramtek, Nagpur	18.25	11.25
		18. Printing Cluster, Aurangabad	16.338	12.00
		19. Engineering Cluster, Yadrav, Dist. Kolhapur	16.151	11.8186
8.	2018-19	20. Rice Mill Cluster, Pawni, Dist. Bhandara	16.364	10.50
9.	2019-20	21. Engineering Cluster, Jalgaon	17.10	13.50
		22. Plastic Cluster, Aurangabad	12.053	9.6424
10.	2020-21	23. Auto Engineering Cluster, Nagpur	17.63	12.341
		24. High-Tech Engineering Cluster, Kolhapur	21.1421	14.00
11.	2021-22	25. Rubber Cluster, Pune	22.1230	18.00
		26. Textile and Garment Digital Printing Cluster, Miraj, Dist. Sangli.	19.9980	15.9984
		27. Auto Component Cluster, Walunj, Dist. Aurangabad	20.34	16.00
		28. Food Processing (Fruit) Cluster, Sillod, Dist. Aurgangabad.	21.64	16.00
		29. Precision Metatech Tools Cluster, Bhosari, Dist. Pune.	22.11	17.6880
12.	2022-23	30. Engineering Cluster, Kupwad, Dist. Sangli	20.2092	16.00
		31. Flexible Print Packaing Cluster, Ahmednagar	20.0692	16.00
		32. Health Food Cluster, Satara	21.8436	15.8016
		33. Tarapur Modular Cluster, Palghar	19.5367	15.6294
		34. Raisin Cluster, Jut, Dist. Sangali	19.2603	15.4082
		35. Engineering and Fabrication Cluster, Bhosari, Dist. Pune	21.257	16.00
		36. Furnitue Cluster, Aurangabad	21.2915	17.0332
		37. Engineering Cluster, Ambernath, Dist. Thane	10.999	8.7992
13.	2023-24	38. Engineering and Fabrication Cluster, TTC, Dist. Thane	14.2211	11.3769
		39. Multifruit Processing Cluster, Sindhudurg	20.1122	15.3938
		40. Atmanirbhar Steel Processing Cluster	27.2384	19.0669
		41. Coating Cluster, Shirwal	28.857	20.1999
		42. Furnitue Cluster	29.3257	20.528
		43. Cotton to Fabric Cluster. Nardana	29.9749	20.9824
		44. Printing & Packaging Cluster, Hadapsar	29.2124	20.4487
		45. Nilraj Multifruit & Food Processing Cluster	30.00	21.00
		47. Steel Processing Cluster, Madha, Solapur	27.7823	19.0142
		Total	862.65	641.249

State Contribution:—

Government of Maharashtra vides GR No. SME-2009/(229)/Ind-7, dated 09/06/2010 and G.R. dt. 22/10/2010 & dt. 02/06/2015 has supported cluster projects approved by Government of India (under MSE-CDP). As per the revised guidelines of the MSE-CDP scheme, State Government has been amended State Govt. contribution under the Government Resolution dated 25.04.2023. The revised State Government contribution will be 15%-20%. The following clusters have been given the benefit of this scheme.

List of Cluster projects supported with 10% State Govt. grant.

Sr. No.	Cluster Project (Programme)10% contribution of State Govt. during installation of CFC	Name of Scheme	Year	GoM grant release (Rs. in Lakh)
1.	Garment Cluster, Vita, Sangli	MSE-CDP	2010-2011	53.88
2.	Sangli Grape processing Cluster, Sangli	MSE-CDP	2010-2011 2011-2012	42.53 28.36
3.	Textile Cluster, Malegaon, Nashik	MSE-CDP	2013-2014 2014-2015 2015-2016	60.00 60.00 30.00
4.	Dal Mill Cluster, Nagpur	MSE-CDP	2013-2014 2015-2016 2016-2017	57.584 57.58 28.796
5.	Powerloom Cluster, Shirpur, Dhule	MSE-CDP	2013-2014 2014-2015 2016-2017	56.924 42.693 42.693
6.	Auto and Engineering Cluster, Ahmednagar	MSE-CDP	2015-2016 2015-2016 2016-2017	60.00 60.00 29.75344
7.	Rice Mill Cluster, Ramtek, Dist. Nagpur	MSE-CDP	2017-2018 2018-2019 2018-2019	59.06 44.30 44.31
8.	Textile Cluster, Navapur, Nandurbar	MSE-CDP	2017-2018 2018-2019 2018-2019	60.00 45.00 45.00
9.	Printing Cluster, Aurangabad	MSE-CDP	2018-2019	60.00
10.	Engineering and Auto Component Cluster, Yadrav, Dist. Kolhapur.	MSE-CDP	2020-2021	150.00
11.	Rice Mill Cluster, Pavani, Dist. Bhandara	MSE-CDP	2021-2022	150.00
12.	Hi-Tech Engineering Clsuter, Kolhapur	MSE-CDP		105.00
13.	Printing Cluster, Aurangabad	MSE-CDP		45.00
14.	Textile and Garment Cluster, Miraj, Dist Sangli	MSE-CDP	2022-2023	104.993
	Engineering Cluster, Kupwad, Dist. Sangli			105.00
	Engineering Cluster, Kagal, Dist. Kolhapur			45.00
	Precision Metatek Cluster, Bhosari, Dist. Pune			104.937
	Printing Cluster, Aurangabad			45.00
15.	Modular Furniture Cluster, Palghar	MSE-CDP	2023-2024	150.00
	Rubber Cluster, Chakan, Dist. Pune			150.00
	Food (Fruit) Cluster, Aurangabad			150.00

Sr. No.	Cluster Project (Programme) 10% contribution of State Govt. during installation of CFC	Name of Scheme	Year	GoM grant release (Rs. in Lakh)
	Flexible Print Packaging Cluster, Ahmednagar			105.00
	Precision Metatek Cluster, Bhosari, Dist. Pune			44.973
	Engineering Cluster, Kupwad, Dist. Sangli			45.00
	Multi-fruit Processing Cluster, Kudal, Dist. Sindhudurg			105.00
	Textile and Garment Cluster, Miraj, Dist. Sangli			44.9970
	Greenhouse Raisin Processing Cluster, Dist. Sangli			99.498
	Massia Auto Component Cluster, Dist. Chh. Sambhajinagar			150.00
Total Amt.				2967.86144

2. Maharashtra State Industrial Cluster Development Programme (MSI-CDP) :—

Govt. of Maharashtra has announced Maharashtra State Industrial Cluster Development Programme (MSICDP) *vide* Govt. Resolution dated 25th February 2014 for D and D+, No industry districts and Naxalite affected areas. Modifications in MSICDP are issued *vide* GR dated 24th July 2019.

Eligibility :— a) **Minimum 10 Micro, Small working units in same or similar sector located within an identifiable and as far as practicable, contiguous area.**

b) **Existing clusters in Zone, 'C', 'D', 'D+', 'No Industry District' and 'Naxalite Affected Area' as per PSI-2019.**

Broad features of the MSICDP are as below :—

(i) Implementation of Soft Intervention Programme :—

For capacity building (soft intervention) Govt. of Maharashtra provides 90% grant subject to ceiling limit of project cost of Rs.10.00 lakh and 10% beneficiaries contribution.

(ii) Establishment Common Facility Center :—

- The GoM grant will be restricted to 70% of the cost of project subject to maximum grant of Rs.10.00 crore.
- GoM grant for CFC will be 80% for the clusters with 100% micro subject to maximum grant of Rs.10.00 crore.
- GoM grant for CFC will be 90% for the clusters with 100% SC/ST/Women entrepreneurs subject to maximum grant of Rs.10.00 crore.

The total 242 Clusters approved for implementation of Soft Intervention Programme under MSICDP out of which 122 cluster proposals are finally approved. Out of 122 finally approved projects 71 CFC's are operational.

List of approved 98 Common Facility Centre (CFC's) under MSICDP

Sr. No.	Name of Cluster	Location
1.	Cashew Processing Cluster	Lanja, Dist. Ratnagiri
2.	Coir Cluster	Vengurla, Dist. Sindhudurg
3.	Agriculture Equipment Cluster	Sangmeshwar, Dist. Ratnagiri

Sr. No.	Name of Cluster	Location
4.	Cashew Processing Cluster	Vengurla, Dist. Sindhudurg
5.	Cashew Processing Cluster	Malvan, Dist. Sindhudurg
6.	Modular Furniture Cluster	Kudal, Dist. Sindhudurg
7.	Mango Processing (Mix Fruit Processing) Cluster	Devgad, Dist. Sindhudurg
8.	Printing Cluster	Ambegaon, Dist. Pune
9.	Cashew Cluster	Shrungarwadi, Dist. Kolhapur
10.	Raisin Making Cluster	Kawathe-Mahankal, Dist. Sangli
11.	Raisin Making Cluster	Tal. Pandharpur, Dist. Solapur
12.	Rubber Cluster	Dist. Aurangabad
13.	Leather Cluster	Matha, Dist. Jalna
14.	Khawa Cluster	Bhoom, Dist. Osmanabad.
15.	Printing Cluster	Dist. Nanded
16.	Garment Cluster	Kada, Ashta, Dist. Beed
17.	Gold Jeweler Cluster	Dist. Nanded
18.	Agriculture Equipment Cluster	Dist. Latur
19.	Engineering & Fabrication Cluster	Dist. Osmanabad
20.	Garment Cluster	Dist. Amravati
21.	Honey Processing Cluster	Daryapur, Dist. Amravati
22.	Rice Mill Cluster	Mul-Saoli, Dist. Chandrapur
23.	Rice Mill Cluster	Chamorshi, Dist. Gadchiroli
24.	Rice Mill Cluster	Sadak-Arjuni, Dist. Gondia
25.	Jaggery Cluster	Kasa- Birsola, Dist. Gondia
26.	Agarbatti Cluster	Pombhurna, Dist. Chandrapur
27.	Printing Cluster	Kabnur, Dist. Kolhapur
28.	File Making & Printing Cluster	Dist. Ahmednagar
29.	Gold Jewellery Cluster	Dist. Ahmednagar
30.	Warli Painting & Framing Cluster	Jawhar, Dist. Palghar
31.	Paithani Saree Cluster	Dist. Aurangabad
32.	Musical Instruments Cluster	Miraj, Dist. Sangli
33.	Agricultural Implements & Engineering Cluster	Jafrabad, Dist. Jalna
34.	Spices Cluster	Dist. Jalna
35.	Garment Cluster	Junnar, Dist. Pune
36.	Bhel Bhatta Cluster	Dist. Nashik
37.	Garment Cluster	Bhoom, Dist. Osmanabad.
38.	Fabrication Cluster	Dist. Satara

Sr. No.	Name of Cluster	Location
39	Steel Furniture Cluster	Dist. Latur
40	Bakery Cluster	Dist. Aurangabad
41	Fabrication & Engineering Cluster	Dist. Hingoli
42	Terry Towel Cluster	Dist. Solapur
43	Forging (Engineering) Cluster	Dist. Aurangabad
44	Raisin Cluster	Chinchani, Dist. Sangli
45	Garment Cluster	Sangamner, Dist. Ahmednagar
46	Powerloom Cluster	Hatkangale, Dist. Kolhapur
47	Textile Cluster	Dist. Dhule
48	Agarbatti Cluster	Dist. Nagpur
49	Solar Charkha Cluster	Dist. Amravati
50	Catechu (Kath) Cluster	Abloli, Dist. Ratnagiri
51	Spices Cluster	Ambejogai, Dist. Beed
52	Raisin Cluster	Bhoom, Dist. Osmanabad
53	Jaggery Cluster	Dist. Latur
54	Leather Cluster	Daryapur, Dist. Amravati
55	Raisin Cluster	Mandrup, Dist. Solapur
56	Garment Cluster	Kopargaon, Dist. Ahmednagar
57	Gloves Cluster	Dist. Sangli
58	Banjara Art & Craft Cluster	Dist. Yavatmal
59	Turmeric Cluster	Sengaon, Dist. Hingoli
60	Textile Cluster	Basmat, Dist. Hingoli
61	Sarvoday Garment Cluster	Dist. Beed
62	Textile Cluster	Dist. Solapur
63	Soap Cluster	Dist. Aurangabad
64	Leather Cluster	Dist. Osmanabad
65	Ginners & Millers Cluster	Dist. Aurangabad
66	Textile cluster	Abdhullat, Dist. Kolhapur
67	Spices Cluster	Pimpalner, Dist. Beed
68	Honey Processing Cluster	Dist. Latur
69	Bamboo Cluster	Surgana, Dist. Nashik
70	Truck Body Building Cluster	Madalmohi, Dist. Beed
71	Packaging and Pinter Cluster	Dist. Satara
72	Security Printing Cluster	Dist. Kolhapur
73	Alumina Cluster,	Dist. Kolhapur
74	Industrial Engineering & Pump Component Cluster	Ashta, Dist. Sangli

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	Approved Project
75		Leather Cluster	Jat, Dist. Sangli
76		General Engineering Cluster	Kadegaon, Dist. Sangli
77		Jaggery Cluster	Dist. Satara
78		Garment Cluster	Dist. Nagpur
79		Rice Mill Cluster	Junner, Ambegaon, Dist. Pune
80		Chikku Cluster	Dahanu, Dist. Palghar
81		Sangha Textile Cluster	Dist. Akola
82		Solar Panel Cluster	Dist. Latur
83		Agro Packaging and Printing Cluster	Dist. Latur
84		Rice Mill Cluster	Shahapur, Dist. Pune
85		Leather Cluster	Dist. Satara
86		Cotton Processing Cluster	Selu, Dist. Parbhani
87		Garment Cluster	Chalisgaon, Dist. Jalgaon
88		Steel Furniture & Agri Equipment Cluster	Kej, Dist. Beed
89		Rice Mill Cluster	Ajra, Dist. Kolhapur
90		Textile Cluster	Rendal, Dist. Kolhapur
91		Teakwood Furniture Cluster	Paratwada, Dist. Amravati
92		Chilli Powder & Spices Cluster	Bhiwapur, Dist. Nagpur
93		Jackfruit & Multifruit Cluster	Kudal, Dist. Sindhudurg
94		Engineering Gramodyog Cluster	Vani, Dist. Nashik
95		Flameproof & Safety Equipment Specialized Engineering Cluster,	Aurangabad
96		Textile (Testing Laboratory) Cluster	Shirpur, Dist. Dhule
97		Food Processing Cluster	Akola
98		Milk and Milk Products Cluster	Achalpur, Dist. Amravati
99		Spices Cluster	Kumbhari, Dist. Latur
100		Banjara Art & Garment Cluster	Latur
101		Garment Cluster	Chalisgaon, Dist. Jalgaon
102		Cold Pressed Oil Cluster	Yavatmal
103		Garment Cluster	Chikhali, Dist. Buldhana
104		Food Processing Cluster	Jalgaon (ODOP)
105		Textile Cluster	Navapur, Dist. Nandurbar
106		Turmeric Cluster	Islampur, Dist. Sangali
107		FMCG & Agriculture Packaging Cluster	Dist. Nashik
108		Food Testing & Laboratory Cluster	Niphad, Dist. Nashik
109		Aluminium Cluster	Dist. Ahmednagar

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	Approved Project
110	Spices Cluster		Padhegaon, Shrirampur Dist. Ahmednagar
111	Garment Cluster,		Kagal, Dist. Kolhapur
112	Packaging Cluster		Dist. Satara
113	Spices Cluster		Mangalvedha, Dist. Solapur
114	Potterty (Sant Gorobakaka Matikala) Cluster		Dist. Beed
115	Agro Processing Cluster		Kannad, Dist. Nagpur
116	Golden Value Food Cluster		Dist. Chh. Sambhajinagar
117	Modular Furniture Cluster,		Udgir, Dist. Latur
118	Readymade Garment Cluster,		Anjangoan, Dist. Amravati
119	Furniture Cluster		Umerkhed, Dist. Yavatmal
120	Bsic Apparel Cluster		Butibori, Dist. Nagpur
121	Agarbatti Cluster		Lakhani, Dist. Bhabdara
122	Spices Cluster		Bhiwapur, Dist. Nagpur.

(A) Year wise approved projects :—

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	Approved Project
1.	2014-2015	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	21 00
2.	2015-2016	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	27 12
3.	2016-2017	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	31 16
4.	2017-2018	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	25 06
5.	2018-2019	Approved under the Soft Intervention Programme	26
7.	2020-2021	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	17 05
8.	2021-2022	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	19 07
9.	2022-2023	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	11 13
10.	2023-2024	Approved under the Soft Intervention Programme Approved under Common Facility Center	25 24

(B) Year wise Distribution of GoM grants :—

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	GoM grant release (Rs. in Lakh)
1.	2014-2015	16 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme.	71.53
2.	2015-2016	39 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	175.88
3.	2016-2017	56 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme. 5 Clusters Project Common Facility Center	213.25 2163.24
4.	2017-2018	48 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme. 08 Clusters Project Common Facility Center	141.53 2158.47
5.	2018-2019	52 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme. 18 Clusters Project Common Facility Center	170.42 4629.58
6.	2019-2020	49 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme. 09 Cluster Project Common Facility Center	158.68 1243.76
7.	2020-2021	52 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme. 28 Cluster Project Common Facility Center	161.83 4088.17
8.	2021-2022	24 Cluster Project Common Facility Center 38 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme.	5285.26 114.64
9.	2022-2023	26 Cluster Project Common Facility Center 9 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme.	6339.172 37.60
10.	2023-2024	25 Cluster Project Common Facility Center 45 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme.	4817.85 182.15
Total . .			32153.012

मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजना आढावा बैठक टिप्पणी

(Chief Minister Employment Generation Programme- CMEGP)

योजना :-

- राज्यातील होतकरु युवक/युवतींसाठी राज्याची सर्वसमावेशक व स्वयंरोजगारास प्रोत्साहन देणारी मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजना दि. १ ऑगस्ट, २०१९ च्या शासन निर्णय अन्वये जाहीर केली आहे.
- योजनेची अंमलबजावणी पूर्णतः ऑनलाईन पद्धतीने महाराष्ट्र शासनाच्या उद्योग विभाग यांचे मार्गदर्शनाने व विकास आयुक्त(उद्योग) यांच्या सनियंत्रणा खाली करण्यात येते.
- मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजनेकरीता maha-cmegp.gov.in हे ऑनलाईन पोर्टल विकसित करण्यात आलेले असून सदर पोर्टल सुलभतेने कार्यान्वित झालेले आहे.
- सीएमईजीपीयोजनेची अंमलबजावणी ऑगस्ट २०१९ पासून ऑनलाईन पद्धतीने सुरू झाली असून योजनेची प्रभावीपणे व जलद गतीने अंमलबजावणी होण्याकरितायोजनेतर्गत सुयोग्य प्रस्ताव प्राप्त करुन बँकेमार्फत मंजूरी मिळण्यासाठीची कार्यवाही जिल्हा उद्योग केंद्र (DIC) व जिल्हा खादी व ग्रामोद्योग कार्यालय (KVIB) या कार्यालयाकडून सुरू आहे.
- राज्यस्तरीय बँकर्स समिती (SLBC) यांच्या मान्यतेने एकूण २३ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका , ११ खाजगी क्षेत्रातील बँका , सारस्वत को ऑपरेटिव्ह बँक लि. व १४ जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका योजनेतर्गत पात्र आहेत.

योजनेतर्गत पात्रतेचे निकष :-

- उत्पादन उद्योग, कृषीपुरक उद्योग व सेवा उद्योग प्रकल्प योजने अंतर्गत लाभासाठी पात्रआहे.
- सेवा क्षेत्रातील व कृषीपुरक उद्योग प्रकल्पांसाठी प्रकल्प मर्यादा रु. २० लाख तसेच उत्पादन क्षेत्रातील प्रकल्पासाठी प्रकल्प मर्यादा रु. ५० लाख.
- शैक्षणिक पात्रता रु.१० लाख च्या पुढील प्रकल्पांसाठी किमान ७ वी पास व रु.२५ लाखाच्या पुढील प्रकल्पांसाठी किमान १० वी पास आहे.
- राज्यशासनाकडून प्रकल्प मंजूरीच्या १५ ते ३५ टक्के इतके आर्थिक सहाय्य हे अनुदान स्वरूपात उपलब्ध करण्यात आले आहे.
- एकुण लक्षांकापैकी किमान ३० टक्के महिला लाभार्थी व किमान २० टक्के अनुसुचित जाती /जमातीचे लाभार्थी असतील या दृष्टीने योजनेची आखणी करण्यात आली आहे.
- मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजनेत लाभार्थ्यांची स्वः गुतवणूक ५ ते १० टक्के बँक कर्ज ६० ते ८० टक्के व राज्यशासनाचे अनुदान १५ ते ३५ टक्के याप्रमाणे सहभाग असेल.
- लाभार्थ्यांची वयोमर्यादा १८ ते ४५ इतके असून याअंतर्गत महिला, अनुसुचित जाती-जमाती प्रवर्गासाठी, माजी सैनिक व अपंग यांसाठी वयोमर्यादा ५वर्षापर्यंत अट शिथिल आहे.

योजनेतर्गत कार्यवाही :

- मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजनेकरीता www.maha-cmegp.gov.in हे ऑनलाईन पोर्टल विकसित करण्यात आले असून जिल्हा उद्योग केंद्र (DIC) आणि जिल्हा खादी व ग्रामोद्योग मंडळ (KVIB) या अंमलबजावणी यंत्रणा आहेत.
- २३ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका, ११ खाजगी क्षेत्रातील बँका, सारस्वत को ऑपरेटिव्ह बँक लि. व १४ जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका योजनेतर्गत पात्र आहेत.
- मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजनेची सुलभ व प्रभावी अंमलबजावणी होणेसाठी मा.मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांच्या अध्यक्षतेखाली योजना सनियंत्रण समिती तसेच विकास आयुक्त (उद्योग) यांचे अध्यक्षतेखाली योजना अंमलबजावणी व समन्वय समिती स्थापित करण्यात आली आहे.

योजनेची अंमलबजावणी :-

जिल्हास्तरावर महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांचे अध्यक्षते खाली समितीकडून (DLSCC) पात्र उमेदवारांची निवड होवून अर्ज जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखालील जिल्हा कार्यबल समितीच्या (DLTFC) मान्यतेने संबंधित बँकाकडे मंजूरीसाठी शिफारस करण्यांत येते. मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजनेची सुलभ व प्रभावी अंमलबजावणी होण्याच्या दृष्टीने राज्यात विभाग स्तरावर संबंधित विभागाचे उद्योग सह संचालक, तसेच जिल्हास्तरावर संबंधित जिल्हाचे महाव्यवस्थापक व जिल्हा ग्रामोद्योग अधिकारी, खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांचे मार्फत योजनेचे सनियंत्रण करण्यात येते.

➤ सन २०२३-२४ करिता प्राप्त लक्षांक :

१. भौतिक लक्षांक - २५००० कर्ज प्रकरणे
२. मार्जिन मनी अनुदानाकरिता अर्थसंकल्पित निधी - रु. ५३८.४३ कोटी
३. शासनाद्वारे अर्थसंकल्पित एकूण तरतूद रु. ५५६.०० कोटी एवढी करण्यात आलेली आहे.
  - सर्वसाधारण प्रवर्ग द्व रु. ५०१.०० कोटी
  - अनुसूचित जाती प्रवर्ग द्व रु. ५०.०० कोटी
  - अनुसूचित जमाती प्रवर्ग द्व रु. ५.०० कोटी

मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रमअंतर्गत जिल्हा उद्योग केंद्र व खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांचे प्रगतीचा आढावा खालीलप्रमाणे आहे :-

रुपये लाखात

वर्ष	उद्दिष्ट	मंजूर प्रकरणे		वितरीत प्रकरणे	
	प्रकल्प संख्या	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	प्रकल्पसंख्या	मार्जिन मनी रक्कम
२०२०-२१	१५०००	४१४८	१५०६४.००	२५४५	८७९७.००
२०२१-२२	६०००	५०५३	१५५४३.००	२८२०	१०३०७.००
२०२२-२३	२५६००	१२३२६	२७६५७.००	५१४७	१४२६०.००
२०२३-२४	२५०००	१९८००	४३८३३.४४	९५६३	२५३५०.८१

राज्यात मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजनेच्या माध्यमातून संपुर्ण राज्यातील नवयुवक- युवतींना उत्कर्षाची मोठी संधी प्राप्त झाली असून राज्यातून योजनेस उत्तम प्रतिसाद लाभत आहे. सन २०२३-२४ साठीचे उद्दिष्ट साध्य होण्यासाठी उद्योग संचालनालयाकडून आवश्यक तो पाठवुरावा, आढावा बैठकांचे आयोजन करण्यात येऊन या आर्थिक वर्षात उद्दिष्ट पूर्तता होईल या दृष्टीने नियोजन करण्यात आले आहे.

Chief Minister Employment Generation Programme (CMEGP)

Scheme :—

- Chief Minister's Employment Generation Program Scheme for the state's comprehensive and self-employment promotion for the aspiring youth/young women of the state. It has been announced under the Government Decision dated August 1, 2019.
- The implementation of the scheme is completely online under the guidance of the Industries Department of the Government of Maharashtra and under the supervision of the Development Commissioner (Industries).
- An online portal maha-cmegp.gov.in has been developed for the Chief Minister's Employment Generation Program and the said portal is easily operational.
- The implementation of CMEGP Scheme has been started online from August 2019 and for the effective and speedy implementation of the scheme, the process of receiving suitable proposals under the scheme and getting approved through the bank is being started from the office of District Industries Center (DIC) and District Khadi and Village Industries Office (KVIB)
- Objectives have been distributed to a total of 23 public sector banks and 11 private sector banks with the approval of the State Level Bankers Committee (SLBC). Also Saraswat Cooperative Bank Ltd. These schedule cooperative banks have been included in the list of eligible banks under the scheme from the current financial year (from the year 2020-21).

Eligibility criteria under the scheme :—

- Manufacturing industries, agribusiness industries and service industries eligible for benefits under the project scheme.
- For projects in manufacturing sectors the project limit is Rs. 50 lakhs and for service sector and agro-based/primary agro processing industry projects the project limit is Rs. 20 lakh
- Educational qualification is minimum 7th pass for projects above Rs.20 lakh and minimum 10th pass for projects above Rs.25 lakh.
- Financial assistance of 15 to 35 percent of the project approval from the state government in the form of grant. Beneficiary's own investment 5 to 10 percent, bank loan 60 to 80 percent and state government subsidy 15 to 35 percent.
- Design of the scheme in such a way that at least 30 percent of the total lakhs will be women beneficiaries and at least 20 percent scheduled caste/tribe beneficiaries.
- Age limit of beneficiary is 18 to 45.
- Age limit relaxed up to 5 years for women, scheduled castes, ex-servicemen and disabled.
- Only one person in a family can avail the program. Family shall be defined as husband and wife.
- The applicant should not have availed the benefit of Pradhan Mantri Rojgar Nirvana Program (PMEGP) or any similar self-employment scheme based on subsidy from the Center or any other department/corporation of the State Government.

Target for the year 2023-24 :

1. Physical Target - 30000 loan cases
2. Marginal Fund for Grant of Margin Money - Rs. 538.43 crores
3. Budgeted total provision by Govt Rs. 556.00 crores.
General Category – Rs. 501.00 crores
Scheduled Caste Category – Rs. 10.00 crores
Scheduled Tribe Category – Rs. 5.00 crores

Amendments made under the scheme :—

1. Grant limit of service sector under the scheme is Rs. 10.00 lakhs has been increased to Rs.20.00 lakhs.
2. Sole Proprietorship Company (OPC) including Self Help Savings Groups (S.H.G), Partnership Institutions and limited liability companies have been newly included under the scheme.
3. Other Backward Classes (OBCs), Nomadic Tribes and Minorities are included under Special Backward Category.
4. 14 District Central Co-operative Banks awarded 'A' status under audit have been included in the list of eligible banks.

Statement of Achievement through DICs & KVIB under Chief Ministerus Employment Generation Programme :

रुपये लाखात

Year	Target	Sanctioned		Disbursemet	
	No of Proj.	No of Proj.	MM	No of Proj.	MM
2020-21	15000	4148	15064.00	2545	8797.00
2021-22	6000	5053	15543.00	2820	10307.00
2022-23	25600	12326	27657.00	5147	14260.00
2023-24	25000	19800	43833.44	9563	25350.81

The Scheme is getting over helming response from the state youths & also helping in solving employment problem in the state. The necessary follow up & planning is made to archive the Target for the year 2023-24.

पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम

केंद्रशासनाने पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजना आणि ग्रामीण रोजगार निर्मिती योजना या दोन योजना एकत्रित करून पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम (पीएमईजीपी) १५ ऑगस्ट २००८ पासून जाहीर केला आहे. सदर योजनेचा मुख्य उद्देश हा स्वयंरोजगार उभारणीस प्रोत्साहन देण्यासाठी सुलभ तत्वावर भांडवल उभारणी करून देणे हा आहे. राज्यात राष्ट्रीयीकृत बँकांच्यामार्फत सदर योजने अंतर्गत अर्थसहाय्य उपलब्ध करण्यात येते. यासाठी खादी ग्रामोद्योग आयोग, खादी ग्रामोद्योग मंडळ व जिल्हा उद्योग केंद्र या तीन यंत्रणेमार्फत योजनेची अंमलबजावणी करण्यात येते. खादी ग्रामोद्योग आयोग ही संस्था सदर योजनेसाठी नोडल एजन्सी म्हणून काम करते.

योजनेअंतर्गत सुविधा :-

- रु. ५० लाखापर्यंत गुंतवणुकीपर्यंतचे उद्योग प्रकल्प तथा रु. २० लाखापर्यंतच्या व्यवसाय सेवा घटक प्रकल्पांना ९० ते ९५ टक्के कर्ज राष्ट्रीयीकृत बँका तथा विभागीय ग्रामीण बँका, आयडीबीआय मार्फत उपलब्ध होते. उर्वरीत ५ ते १० टक्के रक्कम अर्जदाराने स्वतः भरावी लागते.
- एकूण कर्जापैकी सर्वसाधारण गटातील उमेदवाराला शहरी भागात १५ टक्के व ग्रामीण भागात २५ टक्के मार्जिन मनी अनुदान देय असून विशेष गटातील उमेदवाराला शहरी भागात २५ टक्के व ग्रामीण भागात ३५ टक्के मार्जिन मनी अनुदान सुविधा आहे. विशेष गटात अनुसूचित जाती/जमाती, इतर मागासवर्ग, अल्पसंख्यांक, महिला, अपंग उमेदवार, माजी सैनिक यांचा समावेश होतो. संक्षिप्त विवरण खालील प्रमाणे आहे.

प्रवर्ग	लाभार्थ्याचे भांडवल	मार्जिन मनी (अनुदान)	
		शहरी भागासाठी	ग्रामीण भागासाठी
सर्वसाधारण गट	१०%	१५%	२५%
अनु.जाती/जमाती/इतरमागास वर्गीयजाती/ अल्पसंख्यांक/माजीसैनिक/स्त्री/अपंग	५%	२५%	३५%

२. योजनेअंतर्गत पात्रता अटी:-

१. अर्जदाराचे वय कमीत कमी १८ पूर्ण असावे.
२. उत्पन्नाची अट नाही.
३. रु.५ लाखापेक्षा अधिक गुंतवणुकीचे व्यापार-सेवा घटकासाठी तसेच रु. १० लाखापेक्षा अधिक गुंतवणुकीच्या उद्योग प्रकल्पासाठी शिक्षण आठवी वर्ग पास अन्यथा शिक्षणाची अट नाही.
४. वैयक्तिक लाभार्थी स्वतंत्र सहायता गट, सहकारी सोसायट्या, उत्पादीत सहसोसायटी, चॅरीटेबल ट्रस्ट यांना अर्थसहाय्य करण्यात येते.

३. संलग्न माहिती :-

१. बँकेच्या रकमेचा व्याजदर प्रचलित बँकेच्या दराप्रमाणे
२. कर्जवाटपा पूर्वी आवश्यक प्रशिक्षण कालावधी- दोन आठवडे.
३. फक्त नवीन प्रकल्पाकरिता व शासनाच्या कोणत्याही योजनेमध्ये अनुदान घेतलेले नसावे.

अंमलबजावणी :-

सदर योजनेसाठीचा यंत्रणेनिहाय लक्षांक व मार्जिन मनी निधी केंद्र शासनाकडून खादी ग्रामोद्योग आयोग या नोडल एजन्सीकडे प्राप्त होतो. नोडल एजन्सीमार्फत सदर प्रकल्प लक्षांक व मार्जिन मनी निधी प्रत्येक यंत्रणेला वाटप केला जातो. यंत्रणेमार्फत त्यांच्या अधिपत्याखाली असलेल्या सर्व जिल्हा कार्यालयास लक्षांक वाटप करण्यात येतो.

संबंधित जिल्हा कार्यालयामार्फत जिल्ह्यास दिलेल्या लक्षांकाच्या दीड ते दोन पट अर्ज स्विकारण्यात येतात. प्राप्त अर्जांची छाननी योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार केली जाते. व पात्र ठरलेले अर्ज जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली गठीत केलेल्या जिल्हा कार्यबल समितीच्या शिफारशीने संबंधित जिल्हास्तरीय बँकेकडे पाठविले जातात. बँकेने कर्ज मंजूर केल्यानंतर व लाभार्थीने आवश्यक प्रक्रिया पूर्ण केल्यानंतर बँक लाभार्थ्यास कर्जवितरण करते. तदनंतर मार्जिन मनी (अनुदान) नोडल बँकेकडून कर्ज देणाऱ्या बँकेस वितरीत करण्यात येते.

वितरीत करण्यात आलेले मार्जिन मनी (अनुदान) लाभार्थीचे नांवे ३ वर्षाकरिता टिडीआर (टर्म डिपॉझिट रिसीट) मध्ये डिपॉझिट करण्यात तीन वर्षांनंतर आवश्यक ती खात्री केल्यानंतर मार्जिन मनी रक्कम कर्ज खात्यात वळती केली जाते. याप्रकारे लाभार्थीस त्याच्या उद्योग व्यवसायासाठी कर्ज सुविधा तसेच अनुदान सुविधा उपलब्ध करण्यात येते.

पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम अंतर्गत जिल्हा उद्योग केंद्र, खादी व ग्रामोद्योग आयोग व खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांचे प्रगतीचा आढावा खालील प्रमाणे आहे:-

रु. लाखात

वर्ष	उद्दिष्ट			मंजूर प्रकरणे			वितरीत प्रकरणे		
	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार
२०१६-१७	३९४९	७८९८.४२	३१५९३	३६८६	९२३६.७०	२९४८८	२३१६	५९७७.१६	१८८२८
२०१६-१७	३४१८	६८३५.७०	२७३४४	५२१९	१३०५९.९५	४१७५२	३३२९	८६७१.८५	२९९४४
२०१८-१९	३६४०	१०८३३.७	२९१२०	२९१२०	५१४०	१४११४.९५	५४१८	१४८०९.१७	४२६०८
२०१९-२०	४१४७	१२४४२.०२	३३१७६	३६०५	९३६३.६६	२८८४०	४३०३	१०८६४.००	३४४२४
२०२०-२१	४१०९	१२६८७.६७	३२८७२	३९६४	११०७०.९३	३१७१२	३०७०	८७२१.७०	२४५६०
२०२१-२२	४४५४	१३३६८.७५	३५६३२	३८७५	१२०२३.७६	३१०००	४११६	१२९५५.९२	३२९२८
२०२२-२३	४८५८	१४०८८.००	३८८४८	६३००	२२७९१.५६	५०४००	३६०७	१३०६३.७५	२८८५६
२०२३-२४	७३४७	२१६६१.९३	५८७७६	६१७५	३०६०७.१४	४९४००	२७२७	११९०६.७५	२१८१६

पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रमअंतर्गत जिल्हा उद्योग केंद्र, यांचे प्रगतीचा आढावा खालील प्रमाणे आहे :-

रु. लाखात

वर्ष	उद्दिष्ट			मंजूर प्रकरणे			वितरीत प्रकरणे		
	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार
२०१७-१८	१०८०	२१४२.२०	८६४०	२१५२	५२९६.३२	१७२१६	१४७८	३७१५.६३	११८२४
२०१८-१९	१५६२	४५८९.९३	१२४९६	२४२०	६६४९.०१	१९३०७	२७२०	७२४७.७४	२१७६०
२०१९-२०	१९५०	५८५०.६०	१५६००	१८६१	४८०५.७८	१४८८८	२१७५	५६२१.२८	१७४००
२०२०-२१	१६२२	४६८६.४१	१२९७६	२२१०	६१३१.५८	१७६९०	१६२२	४६८६.४१	१२९७६
२०२१-२२	२२५६	६७७०.३८	१८०४८	२९४७	८९६५.१५	२३५७६	२२५९	७२२०.८९	१८०७२
२०२२-२३	१९४४	५६३७.६०	१५५५२	२६८९	९५०४.७९	२१५१२	१५८५	५३९७.९३	१२६८०
२०२३-२४	२९४०	८६७३.४०	२३५२०	२६३५	१३९२९.६०	२१०८०	१२२०	५३४२.८८	९७६०

PRIME MINISTER'S EMPLOYMENT GENERATION PROGRAMME

The Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises (MSME), Government of India, has launched a new scheme called PRIME MINISTER'S EMPLOYMENT GENERATION PROGRAMME (PMEGP) to empower first generation entrepreneurs in rural and urban areas for setting up micro enterprises by merging Rural Employment Generation Programme (REGP) and Prime Ministers Rojgar Yojana (PMRY). The scheme is launched on 15th Aug, 2008 by Govt. of India. The scheme is implemented through agencies namely Khadi & Village Industries Commission, Khadi & Village Industries Board and District Industries Centre (Directorate of Industries) in the state. KVIC is the nodal agency for implementation of the scheme.

Features of the scheme :

- Rs. 50 lakhs cost of the project under manufacturing sector and Rs. 20 lakhs under Business/ Service sector. 90 to 95% amount will be given as loan by banks and 5 to 10% will be applicants share.
- Scheme is implemented through by Nationalized Banks, Regional Rural Banks and IDBI.

Eligibility :—

1. Any individual, above 18 years of age
2. No family Income Ceiling.
3. For setting up of project costing above Rs.10 lakh in the manufacturing sector and above Rs. 5 lakh in the service sector, the beneficiaries should passed at least VIII standard.
4. Individual applicant as well as Institutions registered under Societies Registration Act, 1860, Self Help Groups (including those belonging to BPL provided that they have not availed benefits under any other Scheme), Co- operative Societies, and Charitable Trusts are also eligible for assistance under PMEGP.
5. Existing Units (under PMRY, REGP or any other scheme of Government of India or State Government) and the units that have already availed Government Subsidy under any other scheme of Government of India or State Government are not eligible.

Other Details :

1. Rate of interest on loan sanctioned is as per bank norms on bank loan.
2. Two weeks EDP Training certificates/ under taking required before disbursement of loan.
3. Assistance under the Scheme is available only for new projects sanctioned specifically under the PMEGP and they have not availed benefits under any other scheme.

Implementation :

The Govt. of India is grant -in- aid (subsidy) under the scheme will be routed by KVIC through the identified banks for distribution to the beneficiaries/ entrepreneurs in their bank accounts. The target allocated by Govt. of India is distributed by KVIC to all concerned agencies. As per the scheme guidelines, district offices scrutinizes all the applications that are received and put them before the Task Force Committee under the chairmanship of District Collector for recommendation to the concern financing banks. After the inspection and proper documentation by the beneficiaries financing bank sanction and disburse the loan under the scheme claim for margin money funds (subsidy) from Nodal Banks. After receipt of the claim, nodal bank disburse margin money (subsidy) amount to the concern bank.

The Margin money (subsidy) is kept in deposit for 3 years period. After completion of this lock-in period (3 years) and by confirming the regular payment by beneficiary, margin money (subsidy) is adjusted against his loan account.

Statement of Achievment through DICS, KVIC & KVIB under Prime Minister's Employment Generation Programme.

in lakh

Year	Target			Sanctioned Cases			Disbursed Cases		
	No. of Projects	Margin Money Amt	Employment	No. of Projects	Margin Money Amt.	Employment	No. of Project	Margin Money Amt.	Employment
2015-16	4618	9235.10	36944	4232	8595.98	33856	2343	4872.74	19053
2016-17	3949	7898.42	31593	3686	9236.70	29488	2316	5977.16	18828
2017-18	3418	6835.56	27344	5239	13135.66	41912	2904	7587.43	23232
2018-19	3640	10833.60	29120	5140	14114.95	41120	5418	14809.17	643344
2019-20	4147	12442.02	33176	3605	9363.66	28840	3685	9180.54	29480
2020-21	4109	12687.67	32872	3964	11070.93	31712	3070	8721.70	24560
2021-22	4454	13368.75	35632	3875	12023.76	31000	4116	12955.92	32928
2022-23	4858	14088.00	38848	6300	22791.56	50400	3607	13063.75	28856
2023-24	7347	21661.93	58776	6175	30607.14	49400	2727	11906.75	21816

Statement of Achievment through DICS, under Prime Minister's Employment Generation Programme

Year	Target			Sanctioned			Disbursed		
	No. of Projects	Margin Money Amt	Employment	No. of Projects	Margin Money Amt.	Employment	No. of Project	Margin Money Amt.	Employment
2015-16	4618	9235.10	36944	4232	8595.98	33856	2343	4872.74	19053
2017-18	1080	2142.20	8640	2152	5296.32	17216	1478	3715.63	11824
2018-19	1562	4589.93	12496	2420	6649.01	19360	2720	7247.74	21760
2019-20	1950	5850.60	15600	1861	4805.78	14888	2175	5621.28	17400
2020-21	2052	6320.96	16416	2142	5987.34	17136	1622	4686.41	12976
2021-22	2256	6770.38	18048	2947	8965.15	23576	2259	7220.89	18072
2022-23	1944	5637.60	15552	2689	9504.79	21512	1585	5397.93	12680
2023-24	2940	8673.40	23520	2635	13929.60	21080	1220	5342.88	9760

रसायन शाखा

केंद्र शासनाच्या पेट्रोलियम विभागाच्या वंगणतेल व ग्रीस (नियंत्रण) आदेश १९८७ नुसार वंगणतेल व ग्रीस इत्यादीचे उत्पादन करणारे व त्यावर प्रक्रिया करणारे, आवेष्टन करणारे, पुनर्शुद्धीकरण करणारे घटक किंवा या उत्पादनाची विक्री करणाऱ्यांना अनुज्ञप्ती देण्याचे काम रसायन शाखेमार्फत केले जात होते.

योजनेची माहिती

या आदेशाचा मुख्य उद्देश दुय्यम दर्जाचे वंगणतेल व ग्रीस तसेच तत्सम पदार्थांचे उत्पादन तथा विक्री होण्यास आळा बसावा असा असा. या ओदशानुसार वंगणतेल व ग्रीस इत्यादीचे उत्पादन करणारे व त्यावर प्रक्रिया करणारे, आवेष्टन करणारे पुनर्शुद्धीकरण करणारे घटक किंवा या उत्पादनाची विक्री करणारे विक्रेते यांनी सक्षम अधिकाऱ्यांकडून अनुज्ञप्ती घेणे आवश्यक आहे. तो कालापव्यय टाळून किमानकालावधीत उत्पादकांना एकाच ठिकाणी मार्गदर्शन व परवाने ? बाबी सुलभतेने मिळतील या उद्दिष्टांची पूर्तता होण्याच्या दृष्टीने वंगणतेल प्रक्रिया व ग्रीस तसेच वंगणतेलावर प्रक्रिया करण्याच्या घटकांचे अनुज्ञप्ति मंजूर करण्याची अधिकार प्राधिकृत करण्याचे आवश्यकता निर्माण झाल्याने सदर आदेशाची अंमलबजावणी करण्यासाठी विकास आयुक्त (उद्योग) यांनी सर्व विभागीय उद्योग सह संचालक व अधीक्षकिय उद्योग अधिकारी, नांदेड यांना वंगणतेल व ग्रीस यांचे उत्पादन व त्यावरील प्रक्रिया तसेच नुतनीकरण यासाठी मंजूरी देण्याकरिता क्रम. रसायन/सक्षम अधिकारी कार्यभार / संकीर्ण/२००६/बी-६८४२, दिनांक ३० सप्टेंबर २००६ च्या आदेशान्वये सक्षम अधिकारी म्हणून प्राधिकृत केले आहे.

(अ) वंगण तेल व ग्रीस विक्रेत्यांना अनुज्ञप्ती :-

वंगणतेल व ग्रीस विक्रेत्यांना त्वरित अनुज्ञप्ती मिळणे शक्य व्हावे यादृष्टीने आता वंगणतेल व ग्रीस विक्रेत्यांना अनुज्ञप्ती देण्याचे अधिकार जिल्हा उद्योग केंद्र यांना देण्यात आले आहेत. वंगणतेल व ग्रीस विक्रेत्यांनी त्यांच्या महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांचेकडे विहित नमुन्यात अर्ज करणे आवश्यक आहे. विहित नमुन्यातील अर्जासोबत विकास आयुक्त (उद्योग) यांच्या नावाने काढलेला रूपये २५ फक्त इतक्या रकमेचा दर्शनी धनाकर्ष व अर्जात नमूद केलेली इतर कागदपत्रे सादर करणे आवश्यक आहे. सदर अर्जाची छाननी केल्यानंतर संबंधित जिल्हांचे महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र पात्र विक्रेत्यांना अनुज्ञप्ती देतात. सदर अनुज्ञप्ती ५ वर्षासाठी विधीग्राह्य असते.

(आ) औद्योगिक घटकांना औद्योगिक वापरासाठी लागणाऱ्या मद्यार्क /मद्यार्क मळीबाबतचे/ शिफारशी राज्य उत्पादन विभागास करणे :-

औद्योगिक कारणास्तव मद्यार्क व मळीचे वाटप करण्याची तसेच त्यांच्या वापरावर संनियंत्रण ठेवण्याची जबाबदारी राज्य उत्पादन शुल्क विभागावर आहे. तथापि राज्य उत्पादन शुल्क विभागाकडे तांत्रिक कर्मचारी वर्ग उपलब्ध नसल्यामुळे औद्योगिक घटकाची उत्पादन क्षमता व उत्पादन प्रक्रियेत मद्यार्क व मळीच्या वापराची आवश्यकता व त्यांचे प्रमाण इ. तांत्रिक बाबींच्या संदर्भात उद्योग संचालनालयाचे अभिप्राय मागविले जातात.

प्रचलित धोरणानुसार ज्या कच्चा मालाच्या वापराबाबतची तपासणी/संनियंत्रण करण्याचे अधिकार विकास आयुक्त (उद्योग) यांना त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्यांना नाहीत. त्या कच्च्या मालाचे संनियंत्रण कच्चा माल असे वर्गीकरण करून त्या कच्च्या मालाची शिफारस घटकाने सादर केलेल्या विहित नमुन्यातील अर्ज व शपथपत्राच्या आधारे केली जाते.

देशातील उद्योगांची वाढ होण्याच्या दृष्टीने, तसेच शहरी भागात एकवटलेले उद्योग अविकसित भागात विकेंद्रीकरण करण्याच्या व ग्रामीण भागात रोजगार उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीने एक साधन म्हणून औद्योगिक वसाहतीची योजना केंद्र शासनाने राज्य सरकारला दिली. महाराष्ट्रात ही योजना १९६२ मध्ये कार्यान्वित झाली.

औद्योगिक वसाहतींचे अनेक प्रकार असले तरी, महाराष्ट्रात सहकारी तत्वावर वसाहती विकसित करण्यावर भर देण्यात आला आहे. सहकारी औद्योगिक वसाहतींना राज्य शासनांतर्फे २०:२०:६० ह्या आकृतीबंधात शासकीय भाग भांडवल म्हणून अर्थसहाय्य देण्यात येत होते. १५ वर्षांनंतर सदर भागभांडवलाची एकरकमी परतफेड शासनास करावी लागते, २० टक्के सभासदाचे, २० टक्के शासनाचे व ६० टक्के वित्तीय संस्थेकडून कर्ज अशी ही योजना आहे. या आर्थिक सहाय्याचा उपयोग वसाहतींचे रस्ते, पाणीपुरवठा, विद्युत पुरवठा, बँक, पोस्ट, उपाहारगृहे वगैरे विविध विकासांची कामे, तसेच उद्योजक सभासदांसाठी त्यांच्या कारखान्याच्या इमारती बांधणीसाठी करण्यात येतो.

नवीन सहकारी औद्योगिक वसाहतींची स्थापना करण्यापूर्वी त्या ठिकाणाचे तांत्रिक व आर्थिक सर्वेक्षण करण्यात येऊन त्यांच्या निष्कर्षानुसार जिल्हा नियोजन व विकास मंडळ औद्योगिक वसाहतींस अर्थ पुरवठा करण्यास तयार असल्यास अशा नवीन ठिकाणास शासन प्रशासकीय मंजूरी देते. अशा मंजूर संस्थांना त्यांच्या प्रकल्प योजनेस उद्योग खात्याने प्रशासकीय मंजूरी व उद्योग संचालनालयाने तांत्रिक मंजूरी दिल्यास संस्थेला २०:२०:६० या आकृतीबंधात आर्थिक सहाय्य देण्यात येते.

दिनांक ३१ ऑक्टोबर २०२२ अखेर राज्यात १४२ नोंदणीकृत सहकारी औद्योगिक वसाहतीना मंजूरी मिळाली असून १०७ सहकारी औद्योगिक वसाहतींचे काम प्रत्यक्ष सुरु झालेले आहे व त्यामध्ये ८०३७ उद्योग घटक कार्यरत आहेत. तसेच १,७९,४७४ लोकांना रोजगार प्राप्त झालेला आहे. ६ सहकारी औद्योगिक वसाहती या अवसायनात गेलेल्या असून शिल्लक २९ औद्योगिक वसाहतींना अद्याप पायाभूत सुविधा मिळाल्या नसल्याचे सदर वसाहती अद्यापपर्यंत सुरु झालेल्या नाहीत.

दि.३१/१०/२०२२ अखेर राज्यातील सहकारी औद्योगिक वसाहतींची स्थिति.

विभाग (१)	औद्योगिक वसाहती			
	मजूर (२)	कार्यरत (३)	उद्योग घटक (४)	रोजगार (५)
बृहन्मुंबई	०४	०३	४७५	१९४००
कोकण	१४	०९	६०२	९८८८
नाशिक	३३	३३	२१०९	५०१०९
पुणे	४५	३८	३६६७	८७३२८
अमरावती	१०	०४	११२	७०२
नागपूर	१०	०६	४४१	४००१
औरंगाबाद	१८	०६	३१७	८२८
नांदेड	०८	०८	३१४	७२१८
एकूण	१४२	१०७	८०३७	१७९४७४

सन १९६७ पासून ते ऑक्टोबर २०२२ पर्यंत राज्य शासनाकडून शासकिय समभाग भांडवल योजने (सहकारी औद्योगिक वसाहत योजना लेखाशिर्ष क्र. ४४२५०४०९) अंतर्गत आतापर्यंत एकूण ५१ औद्योगिक वसाहतींना रुपये १५.८३ लक्ष शासकीय समभाग भांडवल म्हणून देण्यात आलेले आहे.

मागील ३ वर्षात वाटप केलेले शासकिय समभाग भांडवल

(रुपये लाखांत)

अ.क्र.	आर्थिक वर्ष	केलेली तरतूद	प्रत्यक्षात झालेला	
			खर्च	रक्कम
१.	२०१९-२०२०	निरंक	निरंक	निरंक
२.	२०२० - २०२१	निरंक	निरंक	निरंक
३.	२०२१-२०२२	निरंक	निरंक	निरंक

(माहे ऑक्टोबर-२०२२ पर्यंत)

Industrial Estate Branch

~: Co-operative Industrial Estates:

- The main objective of the scheme of establishing co-operative industrial estates is to relocate industries concentrated in urban areas to rural areas and thereby generate more employment opportunities in rural areas.
- Minimum land required for formation of co-operative Industrial Estate is 2 acre. Minimum 10 members can form co-operative Industrial Estate. Land is given by Govt. on long term lease basis. If Govt. land is not available in the particular area Govt. may acquire land and give it to the society on nominal rent. Society may also purchase private land and organize a co-operative Industrial Estate on such private land.
- The Government gives 20 per cent matching share capital of the total cost of project for establishing co-operative industrial estate. The balance 60 percent amount of the total cost of the project is to raise as a loan from financial institutions. The remaining 20 per cent amount is to be collected from the members of the industrial estates in the form of share capital.
- There are 142 registered co-operative industrial estates out of which 107 are working, 6 have gone into liquidation and the remaining 29 are yet to complete their infrastructure programme. So far 51 co-operative Industrial Estate have been given govt. matching share capital.
- By the end of 31/10/2022 the total 142 Registered Co-operative Industrial estate are establish in Maharashtra and 8037 units sheds were constructed and were in operation. The State Government had contributed Rs. 1581 lacs Share capital to 51 co- operative Industrial Estate in the state as on 31/10/2022.

Status of Co-operative Industrial Estates in the State of Maharashtra as on 31/10/2022

Industrial Estates				
Region (१)	Sanctioned (२)	Functioning (३)	Industrial Units (४)	Employment (५)
Greater Mumbai	04	03	475	19400
Konkan	14	09	602	9888
Nashik	33	33	2109	50109
Pune	45	38	3667	87328
Aurangabad	10	04	112	702
Nanded	10	06	441	4001
Amravati	18	06	317	828
Nagpur	08	08	314	7218
Total	142	107	8037	179474

Since 1967 to 31st October 2022 Government has given Rs. 1581 Lacs to 51 Co- op Industrial Estates as a Government matching share Capital.

Details regarding Budget provision and actual expenditure for last 3 years as follows

(Rs. Lacks).

Sr. No.	Year	Budget Provision	Expenditure	Return to Govt.
1.	2019-2020	Nil	Nil	Nil
2.	2020 - 2021	Nil	Nil	Nil
3.	2021-2022	Nil	Nil	Nil

(Up to Oct. 2022)

औद्योगिक विकासातून होणाऱ्या आर्थिक फायद्यामध्ये महाराष्ट्रातील स्थानिक लोकांना योग्य हिस्सा मिळावा तसेच स्थानिक लोकांचा बेरोजगार कमी व्हावा या दृष्टीकोनातून स्थानिक लोकांना नोकऱ्यांमध्ये प्राधान्य देण्याचे धोरण राज्य शासनाने सन १९६८ पासून अवलंबिले आहे. या धोरणाची परिणामकारकपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी राज्यशासनाने शासन निर्णय क्रमांक स्था.लो.रो./२००८/प्र.क्र.९३/उद्योग-६. दिनांक १७ नोव्हेंबर, २००८ अन्वये सुधारित कार्यपध्दती जाहिर केली आहे. या नविन कार्यपध्दतीनुसार-

(अ) सर्व औद्योगिक उपक्रमांमध्ये पर्यवेक्षकीय श्रेणीत किमान ५० टक्के व पर्यवेक्षकीय श्रेणीसहित इतर श्रेणीत किमान ८० टक्के स्थानिक उमेदवारांना नोकऱ्यांमध्ये प्राधान्याने देणे आवश्यक आहे.

(ब) प्रस्तावित औद्योगिक उपक्रमामध्ये स्थालोरो-१ विहित नमुन्यात ज्ञापनाची स्विकृती घेताना हमीपत्र म्हणून तसेच उत्पादन सुरू झालेल्या औद्योगिक घटकाकडून स्थालोरो - १ विहित नमुन्यात संबंधित जिल्हा उद्योग केंद्राकडे व उद्योग सहसंचालक, मुंबई प्राधिकरण विभाग यांचेकडे देणे आवश्यक आहे.

(क) सर्व औद्योगिक उपक्रमांना दरवर्षी ३० जून पर्यंत स्थालोरो - १ या विहित नमुन्यात विवरणपत्र सादर करणे बंधनकारक आहे.

सादर शासन निर्णयाची प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी व संनियंत्रण करण्यासाठी जिल्हास्तरावर संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी व राज्यस्तरावर मा. विकास आयुक्त (उद्योग) यांचे अध्यक्षतेखाली समिती स्थापन करण्यात आली आहे. या नवीन कार्यपध्दतीनुसार, एखाद्या उद्योग उपक्रमामध्ये स्थानिक लोकांना आवश्यक त्या प्रमाणात रोजगार देण्यामध्ये काही अडचणी असल्यास त्याबाबत जिल्हास्तरीय समितीमध्ये चर्चा करून अडचणीचे निराकरण करणे, ठराविक कौशल्याचे मनुष्यबळ आवश्यक असल्यास, न्यानुसार व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षणविषयक संस्थामध्ये प्रशिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध करण्यासाठी आवश्यक ती कार्यवाही करणे किंवा इतर उपाययोजना सुचविणे या महत्वाच्या तरतुदी करण्यात आल्या आहेत.

राज्यस्तरीय समितीचे कार्य जिल्हा पातळीवरील समितीने केलेली कार्यवाही तसेच त्यांचेकडून प्राप्त झालेल्या सूचनांबाबत चर्चा करून निर्णय घेणे तसेच जास्तीत जास्त स्थानिक लोकांना नोकऱ्यांमध्ये घेण्यासाठी उपाययोजना आखणे हे राहिल.

माहे जून, २०२२ अखेरची जिल्हा उद्योग केंद्र यांच्याकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार, राज्यातील औद्योगिक उपक्रमातील स्थानिक लोकांना रोजगाराबाबतची स्थितीखालील प्रमाणे आहे.

(अ) मोठे व विशाल उपक्रम

उपक्रमांची सख्या	एकूण रोजगार	पर्यवेक्षकीय श्रेणी			पर्यवेक्षकीयसहित इतर श्रेणीत		
		एकूण	स्थानिक लोकांची सख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी	एकूण	स्थानिक लोकांची सख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी
३००४	१०३१७२५	२४५७८८	२०३०४६	८३	९३८४२७	८३७६११	८९

(ब) सुक्ष्म लघु व मध्यम उपक्रम

उपक्रमांची सख्या	एकूण रोजगार	पर्यवेक्षकीय श्रेणी			पर्यवेक्षकीयसहित इतर श्रेणीत		
		एकूण	स्थानिक लोकांची सख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी	एकूण	स्थानिक लोकांची सख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी
१७८७१०७	९७४४६१०	२१७३९११	१८८३०३३	८७	९०५९२७३	८१७१८३८	९०

- ❖ उद्योग संचालनालयाकडील अनुज्ञाप्ती शाखेअंतर्गत महाराष्ट्रातील औद्योगिक प्रकल्पांच्या गुंतवणुकीची माहिती संकलित करून संग्रहीत करण्यात येते.
- ❖ तसेच केंद्र शासनाच्या औद्योगिक परवाना विभागाकडून प्राप्त अर्जाबाबत संबंधित घटकाकडून तसेच राज्यातील काही क्षेत्रातील स्थानिक निर्बंध इ. बाबींविषयी माहिती गोळा करून केंद्र शासनाकडे शिफारस करण्याचे काम करते.

औद्योगिक आवेदनपत्र (IEM) Industrial Entrepreneurs Memorandum (IEM)

- औद्योगिक कायदा (विकास आणि नियमन - १९५१) म्हणजेच (IDR Act-१९५१) अंतर्गत औद्योगिक परवान्याच्या आवश्यकतांमधून सूट देण्यात आलेल्या औद्योगिक उपक्रमांना उद्योगांच्या स्थापनेशी संबंधित माहिती दाखल करणे आवश्यक आहे. ज्याला IEM (औद्योगिक आवेदन पत्र) म्हणून ओळखले जाते.
- केंद्र शासनाच्या Ministry of Commerce & Industry, Department for promotion of Industry and Internal Trade (DPIIT), Secretariat for Industrial Assistance (SIA), Industrial Entrepreneurs Memorandum (IEM) Section (वाणिज्य आणि उद्योग मंत्रालय, उद्योग संवर्धन आणि आंतरिक व्यापार विभाग, औद्योगिक सहाय्य सचिवालय, औद्योगिक उद्योजक ज्ञापन कक्ष) यांचेकडून अशी माहिती मिळाल्याची पुष्टी 'आयईएम पावती' म्हणून ओळखली जाते. IEM ची पोचपावती (Ack.) जी परवान्याच्या तरतुदींना आकर्षित करत नसल्याच्या प्रथमदर्शनी पुराव्यावर ऑनलाइन जारी केली जाते. म्हणून IEM मध्ये विचारात घेतलेली औद्योगिक उपक्रम सुरू ठेवण्याची मंजुरी किंवा मान्यता असे समजले जाऊ शकत नाही. केंद्र किंवा राज्य सरकारांनी वेळोवेळी जारी केलेले कायदे / नियम / सूचना इ. किंवा अशा कृतीशी संबंधित न्यायालय / सक्षम प्राधिकरणाने जारी केलेले कोणतेही विशिष्ट निर्देश किंवा स्थगिती आदेश यांचेही पूर्ण पालन केले जाते.
- ज्या प्रकल्पातील प्रस्तावित यंत्रसामुग्रीमधील गुंतवणूक रुपये ५० कोटीपेक्षा जास्त आहे किंवा उपकरणांमधील गुंतवणूक रुपये २५० कोटीपेक्षा जास्त असलेले सेवा उद्योग अशा उद्योग घटकांच्या प्रवर्तकांना आवेदनपत्र प्राप्त करण्यासाठी विहित नमुन्यातील (प्रस्तावित उद्योग) अर्ज IEM च्या 'भाग A' ऑनलाईन G2B पोर्टलद्वारे तपशीलवार भरून दाखल करणे आवश्यक आहे.
- IEM चे पेपरलेस प्रक्रियेकरीता Press Information Bureau (PIB) द्वारे दिनांक. ३० मार्च, २०२१ रोजी प्रेसनोट जारी करण्यात आली आहे.
- केंद्र शासनाच्या संबंधित पोर्टलवर दाखल केलेल्या सर्व ऑनलाइन अर्जांची 'इनकॉर्पोरेशन सर्टिफिकेट'शी संबंधित पडताळणीसाठी 'आयईएम विभागात' छाननी केली जाते ; 'मेमोरँडम ऑफ आर्टिकल'; 'आर्टिकल ऑफ असोसिएशन', 'मास्टर डेटा', 'पॅन' आणि 'एनआयसी आणि प्रशासकीय मंत्रालय/विभाग इ. शी संबंधित कोड इत्यादींची पडताळणी झाली आणि ती बरोबर आढळल्यावर DPIIT विभाग इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने IEM ची पोचपावती अर्जदाराला जारी करतो.
- सर्व औद्योगिक उपक्रम ज्यांनी IEM Part 'A' दाखल केले होते त्यांनी व्यावसायिक उत्पादन सुरू झाल्याचा अहवाल देणे आवश्यक आहे, आणि हे त्याच पोर्टलवर ऑन-लाइन दाखल केले जाते. ज्याद्वारे व्यावसायिक उत्पादन सुरू केल्यानंतर IEM च्या विहित फॉर्म 'भाग B' नुसार माहिती दाखल केली जाते.
- ३० जून १९९८ पूर्वी दाखल केलेल्या कोणत्याही IEM मध्ये त्रुटी वगळता कोणतीही सुधारणा / बदल केले जात नाहीत. १ जुलै, १९९८ पासून लागू केलेल्या नवीन फॉर्ममध्ये दाखल केलेल्या आणि १९९८ मधील प्रेस नोट ४ दिनांक १५ जून १९९८ द्वारे अधिसूचित केलेल्या IEMs मध्ये उद्योजकांच्या विनंतीनुसार सुधारणा करण्यात येईल, असे आता ठरविण्यात आले आहे. सदर बाब २७ नोव्हेंबर, १९९७ च्या (१९९७ मधील प्रेस नोट - १७) मध्ये नमुद केल्यानुसार केंद्र आणि राज्य सरकारांनी वेळोवेळी जारी केलेल्या नियम/ अधिसूचनांच्या संदर्भात सुधारणा केलेल्या अटी व शर्तीच्या अधीन असतील.
- <https://services.dpiit.gov.in/lms/login> या पोर्टलवर IEMS (भाग A आणि भाग B) आणि सुधारणांसाठी अर्ज ऑनलाइन दाखल केले जाऊ शकतात.

औद्योगिक परवाना (आय.एल.) Industrial License (IL)

- ❖ Industries (Development & Regulation) Act-1951 (IDR कायदा, १९५१) आणि Arms Act (शस्त्रास्त्र कायदा) १९५९ अंतर्गत औद्योगिक परवान्यासाठी सर्व अर्ज आता G2B पोर्टलवर त्यांच्या संबंधित फॉर्ममध्ये उद्योग आणि अंतर्गत व्यापार प्रोत्साहन विभाग (DPIIT), भारत सरकार <https://services.dpiit.gov.in/Im/login> या संकेतस्थळावर ऑनलाइन अर्ज केले जाऊ शकतात.
- ❖ सदर अर्जाची केंद्र शासनस्तरावर त्यांच्या पूर्णतेसाठी छाननी केली जाते. अपूर्ण अर्जांच्या संदर्भात अर्जदारांकडून माहिती मागविली जाते. जर परवाना मंजूर करण्यासाठीचे अर्ज आवश्यक कागदपत्रांसह सर्व बाबतीत पूर्ण असतील, तर उद्योग आणि अंतर्गत व्यापार प्रोत्साहन विभाग (DPIIT), भारत सरकार त्यांना संबंधित प्रशासकीय मंत्रालये, गृह मंत्रालये, संबंधित राज्य सरकार आणि इतर संबंधित संस्थांना अभिप्रायार्थ/ शिफारशीकरीता पाठवते.
- ❖ संबंधित मंत्रालये/ राज्य सरकार / एजन्सीकडून टिप्पण्या / अभिप्राय/ शिफारशी मिळाल्यानंतर, फायलींवर प्रक्रिया करून त्या परवाना समितीकडे (Licensing committee) विचारार्थ सादर केल्या जातात. प्राप्त झालेल्या टिप्पण्या आणि विचारविमर्शाच्या आधारे परवाना समिती परवाना/ प्रस्ताव नाकारणे / प्रस्ताव पुढे ढकलण्यासाठी शिफारस करू शकते.
- ❖ उद्योग संचालनालय सदरील अर्जाबाबत संबंधित घटकाकडून तसेच राज्यातील काही क्षेत्रातील स्थानिक निर्बंध इ. बाबींविषयी माहिती गोळा करून केंद्र शासनाकडे शिफारस करण्याचे काम करते.
- ❖ प्रेस नोट क्र. ०३ (१९९९ मालिका) अंतर्गत औद्योगिक धोरण सुधारणा १९९१ नंतर, आणि २५ जुलै १९९१ च्या अधिसूचना क्रमांक ४७७ (E) मध्ये केलेल्या विविध सुधारणांचा विचार करून केवळ खालील चार उद्योग अनिवार्य परवाना अंतर्गत येतात:

१. तंबाखूचे सिगार आणि सिगारेट आणि उत्पादित तंबाखूचे पर्याय (Cigars and Cigarettes of tobacco and manufactured tobacco substitutes)

२. इलेक्ट्रॉनिक एरोस्पेस आणि संरक्षण उपकरणे. (Electronic aerospace and defence equipment)

३. औद्योगिक स्फोटके (Industrial Explosives)

४. घातक रसायने (Hazardous chemicals)

थेटविदेशी गुंतवणुकीबाबत महाराष्ट्र देशात आघाडीवर असून त्याची सद्यस्थिती तक्ता क्र. २ प्रमाणे

FDI-

- RBI regional office wise data has been discontinued and it has been replaced with state wise data w.e.f October 2019 hence following.

Foreign direct investment in the state from October, 2019 to June, 2022 is as follows.

Amount Rupees in Crores (US\$ in Million)

Sr. No.	State Covered	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	Cumulative Inflows	% age to total Inflows
		(October-March)	(April-March)	(April-March)	(April-June)	(October 2019 - June, 2022)	(in terms of US \$)
1	Maharashtra	52073 (7263)	119734 (16170)	114964 (15439)	40386 (5241)	329292 (44406)	28%

Source:- (DIPP) Govt. of India.

- Note* :—(i.) Cumulative State-wise/UT-wise FDI equity inflows (from October, 2019 to June, 2022)
- (ii.) %age worked out in US\$ terms & FDI inflows received through FIPB/SIA+ RBI's Automatic Route + acquisition of existing shares only.
- (iii.) Figures are provisional.
- Since October, 2019 to June, 2022 FDI is Rs 329292/-Cr. Maharashtra is leading in the total Foreign Direct Investment in the country.

निर्यात प्रचालन शाखा

उद्योग संचालनालयात निर्यात प्रचालनाची खालील योजना राबविली जाते.

राज्यस्तरीय योजना : निर्यात प्रचालनात वाढ करणे

(अ) देशातील / परदेशातील प्रदर्शनातून भाग घेणाऱ्या लघु उद्योजकांना प्रदर्शनातील जागेच्या भाड्यामध्ये ५०% अनुदान देणे

निर्यात प्रचालन कार्यवृद्धीअंतर्गत इंडिया ट्रेड प्रमोशन ऑर्गनायझेशन, नवी दिल्ली तसेच केंद्र शासन मान्य इतर अंगीकृत निर्यात प्रचालन संस्था/ परिषदांनी प्रमाणित केलेल्या देशातील व परदेशातील आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनात भाग घेणाऱ्या लघु उद्योजकांना प्रदर्शनातील जागेच्या भुईभाड्यामध्ये राज्य शासनाकडून ५०% किंवा जास्तीत जास्त रु. १.०० लाख (रुपये एक लाख) इतके अनुदान देण्यात येते. देशातील व परदेशातील आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनात भाग घेण्यासाठी लघु उद्योजकांवरील आर्थिक भार अंशतः कमी करून त्यांना अशा प्रकारच्या प्रदर्शनात भाग घेण्यास प्रवृत्त करणे हा या योजनेचा प्रमुख हेतू आहे. त्यामुळे लघु उद्योग क्षेत्रातील औद्योगिक घटकांच्या उत्पादित वस्तूंना जागतिक बाजारपेठ मिळण्यास व पर्यायानी राज्यातून निर्यातीत वाढ होण्यास मदत होते.

(ब) उत्कृष्ट निर्यातदारांना त्यांच्या निर्यातीच्या उत्कृष्ट कामगिरीबद्दल पुरस्कार आणि गुणवत्ता प्रमाणपत्र देण्याबाबतची योजना

राज्यातील निर्यातदारांना मान्यता प्राप्त व्हावी आणि त्यांनी केलेल्या उत्कृष्ट निर्यातीबद्दल त्यांचे कौतुक व्हावे व त्यामुळे त्यांनी भविष्यकाळात वरील निर्यातदारांनी गतकालापेक्षा अधिक चांगली कामगिरी करून जास्तीत जास्त निर्यात करावी व निर्यात प्रचालनास हातभार लावावा या हेतूने सन १९७१-७२ या वर्षापासून राज्यातील उत्कृष्ट निर्यातदारांना पुरस्कार (सन्मान चिन्हे व गुणवत्ता प्रमाणपत्रे) प्रदान करणे बाबतची योजना राबविली जात आहे.

या योजनेतर्गत राज्यातील विविध प्रवर्गातील उद्योग घटकाकडून दरवर्षी अर्ज मागविण्यांत येतात. या योजनेतर्गत नियुक्त केलेल्या निवड समितीमार्फत विविध प्रवर्गातील “उत्कृष्ट निर्यातदाराची” निवड करण्यांत येते. निवड झालेल्या निर्यातदारांना निर्यात पुरस्कार (सन्मान चिन्हे आणि गुणवत्ता प्रमाणपत्रे) समारंभपूर्वक प्रदान करण्यांत येतात.

अ. क्र.	आर्थिक वर्ष	तरतूद (रु. लाखात)	उपलब्ध निधी (रु. लाख)
१	२०१२-२०१३	२२.००	१७.६०
२	२०१३-२०१४	२५.००	०२.८४
३	२०१४-२०१५	२५.००	१५.००
४	२०१५-२०१६	१५.००	१०.५०
५	२०१६-२०१७	११.००	८.८०
६	२०१७-२०१८	७५.००	६०.००
७	२०१८-२०१९	४०.००	२८.००
८	२०१९-२०२०	४०.००	२४.००
९	२०२०-२०२१	४५.००	१५.७५
१०	२०२१-२०२२	४५.००	२२.५०

निर्यात प्रचालन शाखेतील इतर कामाबाबतची माहिती

१. औद्योगिक प्रदर्शनांत भाग घेणे.

सुक्ष्म व लघु उद्योग घटकांनी तयार केलेल्या मालाला दृष्य प्रसिद्धी मिळावी या हेतूने भारतीय व्यापार मेळा प्राधिकरण, नवी दिल्ली यांनी आयोजित केलेल्या आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनात दरवर्षी भाग घेण्यांत येतो. सन १९८३ पर्यंत उद्योग संचालनालयामार्फत या प्रदर्शनात भाग घेतला जात असे. तथापि सन १९८४ पासून महाराष्ट्र लघु उद्योग विकास महामंडळ शासनाच्या वतीने या प्रदर्शनात भाग घेते. त्यासाठी लागणाऱ्या खर्चाची रक्कम उद्योग संचालनालयामार्फत महामंडळास दिली जाते. या प्रदर्शनात भाग घेणाऱ्या लघु उद्योग घटकांकडून सामान्यतः स्टॉलचे भुईभाडे अथवा तदनुषांगिक होणारा कोणताही खर्च वसूल केला जात नाही. अशा प्रकारच्या आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनात भाग घेतल्यामुळे राज्यातील सुक्ष्म व लघु उद्योग क्षेत्रातील घटकांच्या उत्पादित वस्तूंना मोठ्या प्रमाणावर प्रसिद्धी मिळून, त्यांना आंतरराष्ट्रीय बाजार पेठ उपलब्ध होण्यास मोलाची मदत होते. या प्रदर्शनात जगातील अनेक राष्ट्रे भाग घेत असतात त्यामुळे त्यांचेशी आंतरराष्ट्रीय निर्यात व्यापार विषयी बोलणी व करारमदार करणे राज्यातील सुक्ष्म व लघु उद्योग घटकांना शक्य होते. त्यामुळे आपल्या राज्याची निर्यात व्यापारात वाढ होण्यास फार मोठा हातभार लागतो.

प्रगती मैदान, नवी दिल्ली येथे सन २०२२ - २३ या आर्थिक वर्षात भारत आंतरराष्ट्रीय व्यापार मेळ्याचे आयोजन १४ नोव्हेंबर २०२२ ते २७ नोव्हेंबर २०२२ या कालावधीत आयोजित करण्यात आले. सदर व्यापार मेळ्यासाठी महाराष्ट्र हे सहयोगी राज्य असून याकरीता रक्कम रू ३.०० कोटी इतकी अर्थसंकल्पीय तरतूद मंजूर करण्यात आलेली आहे. प्रदर्शनाच्या आयोजनासाठी औद्योगिक महाराष्ट्र लघु उद्योग विकास महामंडळ हे नोडल संस्था म्हणून कार्य करते.

२. कायमस्वरूपाचे प्रदर्शन केंद्र स्थापन करणे.

पुणे-नाशिक मार्गावरील मोशी येथे, औरंगाबाद जवळील शेंद्रे औद्योगिक वसाहतीत व नागपूरमधील अंबाझरी गार्डन येथे विविध शासकीय व स्थानिक संस्थांच्या सहभागाने आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शन केंद्रे विकसित करण्यात येत आहेत.

महाराष्ट्र राज्यातून होणाऱ्या निर्यातीची सांख्यिकी माहिती

राज्याच्या सर्वांगीण विकासास व औद्योगिक वाढीस चालना मिळण्याच्या दृष्टीने राज्य शासनाने निर्यात प्रचालनास प्राधान्य दिले आहे. राज्यातील निर्यात वाढावी या हेतूने राज्य शासन निर्यात प्रचालनाची योजना राबवित आहे. राज्यातून अभियांत्रिकी, रसायने, कापड व तयार कपडे, चामडे व चामड्याच्या वस्तू, इलेक्ट्रॉनिक्स, हिरे व आभुषणे, इत्यादि प्रमुख उत्पादने निर्यात होतात.

राज्यातील सुक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांद्वारे होणाऱ्या निर्यातीस प्रोत्साहन मिळणेसाठी राज्य शासनाने महत्वपूर्ण निर्णय घेतले आहेत. त्याअंतर्गत मा. मंत्री (उद्योग) यांचे अध्यक्षतेखाली महाराष्ट्र राज्य निर्यात प्रचालन परिषदेची स्थापना तसेच जिल्ह्यात जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली जिल्हा निर्यात प्रचालन समिती दिनांक १९ ऑक्टोबर २०२० रोजीच्या शासन निर्णयाद्वारे गठीत करण्यात आली आहे. प्रत्येक जिल्ह्याचा निर्यात आराखडा तयार करून जिल्हा हा विशिष्ट उत्पादनांसाठी निर्यात हब म्हणून उदयास येण्यासाठी कार्यवाही करणेत येत आहे.

केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनेस अनुसरून दिनांक २० ते २६ सप्टेंबर २०२१ दरम्यान निर्यात सप्ताहाचे आयोजन करणेत आले. निर्यात सप्ताहात राज्यातील सर्व ३६ जिल्ह्यात दिनांक २४ सप्टेंबर २०२१ रोजी निर्यात दिन तसेच दिनांक २१ व २२ सप्टेंबर २०२१ रोजी राज्यस्तरीय निर्यात परिषदेचे आयोजन यशस्वीपणे करणेत आले. राज्याचा निर्यातीतील वाटा आणखी उंचावण्यासाठी केंद्र शासनाच्या समन्वयाने राज्याचे पूरक निर्यात प्रोत्साहन धोरण जाहीर करण्याच्या अनुषंगाने कार्यवाही करण्यात येत आहे.

उद्योग संचालनालयाने निर्यातिसंबंधी इत्तंभुत माहिती देऊन निर्यात प्रोत्साहनाच्या उद्देशाने राज्यातील उद्योजकांसाठी निर्यात मार्गदर्शक पुस्तिका तयार केली आहे. निर्यात - केंद्रित व्यवसायांना निर्यातिसंबंधी सर्वकंश मार्गदर्शन करणेसाठी समर्पित वेब पोर्टल विकसित केले आहे जेणेकरून सदर पोर्टल राज्यातील उद्योजक व निर्यातदारासाठी वन स्टॉप वेब पोर्टल म्हणून काम करेल.

तसेच जिल्ह्यांना निर्यात हब बनविण्याच्या उद्देशाने राबविण्यात येणाऱ्या ' एक जिल्हा एक उत्पादन ' उपक्रमांतर्गत जिल्ह्यांमधील निर्यात क्षमता असणारी कृषी व औद्योगिक उत्पादने निश्चित करणेत आली असून, त्यांना आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ उपलब्ध व्हावी म्हणून कार्यवाही करणेत येत आहे. ODOP अंतर्गत राज्य शासनमार्फत एकूण ७२ कृषी व औद्योगिक उत्पादने निश्चित केली गेली आहेत. सदर उत्पादनांवर मूल्यवर्धित साखळी निर्माण होण्यासाठी ODOP उत्पादनांवर आधारीत औद्योगिक समूह प्रकल्प उभारणीसाठी उद्योग विभागाने निश्चित स्वरूपाची कार्यवाही केली आहे.

उद्योग विभागाच्या मार्गदर्शनाखाली व सिडबीच्या सहयोगाने राज्यातील सर्व ३६ जिल्ह्यात गुंतवणूक, एक जिल्हा एक उत्पादन, व्यवसाय सुलभता व निर्यात या विषयावर एक दिवसीय कार्यशाळा सप्टेंबर - ऑक्टोबर, २०२२ या कालावधीत यशस्वीपणे आयोजित करण्यात आली आहेत व त्यास जोडून प्रदर्शने संपन्न झाली आहेत.

EXPORTS FROM MAHARASHTRA

Following Schemes are implemented by Directorate of Industries for export promotion:—

State Planned Scheme: Strengthening of Export Promotion

(A) 50 % space rent subsidy to SSI units for participation in Industrial Exhibition in foreign countries :—

The Small Scale Industrial Entrepreneurs participating in the International Exhibition/ Trade Fare held in India or abroad are assisted by giving space rent incentive 50% of the actual space rent paid or maximum Rs. 1.00 lakh, after certification by ITPO, New Delhi or the Export Promotion Councils established by the Central Government. The objective of the scheme is to motivate the Small Scale Industrial Entrepreneurs to participate in the International Exhibition / Trade Fare by reducing the financial burden. The scheme helps SSI industrial products to get global market consequently increasing the exports from the State.

(B) Export Award Scheme for the BEST EXPORTERS in State—

Export Awards in the form of gold and silver plaques are given to the best exporters. Similarly, merit certificates are also given to exporters who have shown the minimum prescribed performance in the field of export. The main objective of this scheme is to recognize and appreciate the meritorious export performance of the above categories of registered exporters and to encourage them for better and higher export performance in future.

Sr.No.	Year	Budget (Rs. in Lakhs)	Available Amount (Rs. in Lakhs)
1	2012-2013	22.00	17.60
2	2013-2014	25.00	02.84
3	2014-2015	25.00	15.00
4	2015-2016	15.00	10.50
5	2016-2017	11.00	8.80
6	2017-2018	75.00	60.00
7	2018-2019	40.00	28.00
8	2019-2020	40.00	24.00
9	2020-2021	45.00	15.75
10	2021-2022	45.00	22.50

Other Work of Export Promotion Branch—

1. Participation in Industrial Exhibition & Trade Fair (State) :—

The objective of this scheme is to give wide visual publicity to the product of Micro and Small Units in the State and enable them to secure lasting market avenues and also to provide opportunities to Micro and Small entrepreneurs to see large varieties of ancillary and import substitution items at one place and motivate them to take up production of such items.

India International Trade Fair is organized annually at Pragati Maidan, New Delhi by India Trade Promotion organization, State participated in the exhibition till 1983 through Directorate of Industries. From 1984, Participation of State in India International Trade

Fair is done through MSSIDC. In the India International Trade Fair, Stalls are made available to Micro & Small industrial units of the state free of cost. The participating units are benefitted in the form of branding, publicity, market development at international level. It also helps to increase export from Maharashtra.

India International Trade Fair for 2022-23 is organized at Pragati Maidan, New Delhi during the period of 14th November to 27th November 2022. Maharashtra is Partner State for the Trade Fair Rs.3.00 Cr. of Budgetary provision has been allocated for the event. MSSIDC is appointed as nodal agency for India International Trade Fair for 2022-23.

2. Establishment of Permanent Exhibition Centers :—

With the help of various Govt. & local institutions participation, international exhibition centers are being established in Moshi near Pune-Nashik Road, Shendre Industrial Estate near Aurangabad & Ambazari Garden in Nagpur.

Exports Statistical Information in Maharashtra

The State Government emphasized the role of exports in promotion of industrial growth and all round development of the state. The main products exported from the State are textiles, readymade garments, engineering items, Gems & Jewellery, drugs and pharmaceuticals, leather products.

The state government has undertaken many initiatives to encourage exports from the state. Maharashtra State Export Promotion Council under the chairmanship of Hon'ble Minister (Industry) and District Export Promotion Committee under the chairmanship of District Collector has been constituted by Government resolution dated 19.10.2020. District Export Promotion Committee prepares an export plan for each district and takes steps to make the district emerge as an export hub for specific products.

As per guidelines of Central Government, 'Vanijya Utsav' was organized from 20th to 26th September 2021 in all 36 districts of the state. State Level Export Conference was organized on 21 and 22 September 2021 at World Trade Centre, Mumbai and Export day (Niryat Din) was organized at all 36 district on 24 September, 2021. In order to further increase the state's share in exports, action is being taken in coordination with the central government to prepare 'export promotion policy' of the state.

The Directorate of Industries has prepared an export guide book for entrepreneurs in the state for the purpose of export promotion by providing all the information regarding exports. A dedicated web portal has been developed to provide all-round export guidance to export-oriented businesses so that the portal will serve as a one-stop web portal for entrepreneurs and exporters in the state.

Also, under the 'One District One Product' initiative, which is being implemented with the objectives of developing the districts as export hubs, agricultural and industrial products with export potential in the districts have been determined, and efforts are being taken to provide them national and international market. A total of 72 agricultural and industrial products have been identified by the state government under ODOP. The Department of Industries has taken definite steps for setting up industrial cluster projects based on ODOP products to create value added chain on the said products.

Under the guidance of the Department of Industries and in collaboration with SIDBI, one-day workshops on 'Investment, One District One Product, Ease of Doing Business and Export' are organized in all the 36 districts of the state during September-October, 2022.

समग्र कार्यक्रम

उद्योग कक्ष

ह्या विभागाच्या उद्योग कक्षात खालील विषय येतात

:-महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ

महाराष्ट्र राज्यात उद्योगधंद्याची जलद व संतुलित वाढ होऊन उद्योगांच्या उभारणीत व विकासात सहाय्य व्हावे ह्या उद्देशाने महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाची दिनांक १ ऑगस्ट १९६२ रोजी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियम, १९६१ अन्वये स्थापना झाली. ह्या मुख्य उद्देशाच्या चौकटीत महामंडळ विकासासाठी हाती घेतलेल्या औद्योगिक क्षेत्रामध्ये जमीन, रस्ते, दिवाबत्ती, पाणी, बांधलेल्या शेड्स, जलनिःसारण, कामगारांसाठी गृहनिर्माण वगैरे मुलभूत सुविधांची सोय करते.

औद्योगिक विकासासाठी लागणारी जमीन शासन संपादित करते. दिनांक ३१ मार्च २०२३ पर्यंत १०७०४८.८२ हेक्टर जमीन विकासासाठी नियोजित केली असून ६९०६८.९८८ हेक्टर जमीन ताब्यात आली आहे. दिनांक ३१ मार्च २०२३ पर्यंत शासनाने १०१७४१६.२९ लक्ष रुपये एवढा जमिनीचा मोबदला चुकता केला आहे.

महामंडळाने पार पाडलेल्या विकास कामाचा विचार करता महामंडळाने राज्याच्या दुरवरील अविकसित भागांमध्ये आपला कार्य विस्तार करण्यामध्ये बरेच यश प्राप्त केले आहे. आतापर्यंत महामंडळाने सर्व राज्यात मिळून ४३० औद्योगिक क्षेत्रे विकासासाठी हाती घेतली आहेत.

सन २०२३-२४ व २०२४-२५ मध्ये पुर्ण करावयाच्या विकास कामांचा कार्यक्रम खाली दिला आहे :-

(१) **औद्योगिक क्षेत्राचा विकास** :- यामध्ये रस्ते, वीज, पाणी, दळणवळण इत्यादींचा अंतर्भाव होतो. दिनांक ३१ मार्च २०२३ पर्यंत ८४४६५७.८५ लक्ष रुपये खर्च केले आहेत. २०२३-२०२४ सालाकरिता सुधारित अर्थसंकल्पात १४६६२०.५३ लक्ष रुपयांची तरतूद केली असून २०२४-२५ करिता १५११४२.१९ लक्ष रुपये एवढी तरतूद करण्याचे ठरविले आहे.

(२) **पाणीपुरवठा** :- निरनिराळ्या ठिकाणाच्या पाणीपुरवठा योजनांमध्ये महामंडळाने दिनांक ३१ मार्च २०२३ पर्यंत ४८०७४९.०० लक्ष रुपयांची गुंतवणुकी केली असून सदरहू पाणीपुरवठा करण्याची क्षमता

प्रतिदिन २४६१.२५ दशलक्ष लिटर एवढी आहे. २०२३-२४ सालाकरिता महामंडळाच्या सुधारित अंदाजात रुपये ६७२६३.८९ लक्ष एवढी तरतूद असून २०२४-२५ सालाकरिता रुपये ७९८०३.१५ लक्ष एवढी तरतूद करण्याचे योजिले आहे.

(३) **जलनिःसारण योजना** :- महामंडळाने आतापर्यंत निरनिराळ्या औद्योगिक क्षेत्रात जलनिःसारण योजना व सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया केंद्रे कार्यान्वित केली आहेत. सदरहू योजनांवर दिनांक ३१ मार्च २०२३ पर्यंतचा खर्च रुपये २११०८०.२९ लक्ष केला असून २०२३-२४ सालाकरिता सुधारीत अर्थसंकल्पात २११८६.२१ लक्ष रुपयांची तरतूद केली आहे. त्याचप्रमाणे २०२४-२५ सालाकरिता अंदाजे २३३३४.८९ लक्ष रुपये खर्च करण्याचे ठरविले आहे.

(४) **मिलिनियम बिझनेस पार्क, माहिती व तंत्रज्ञान व बायोटेक उद्याने** :- याकरिता २०२३-२४ साठी ८३२.१० लक्ष रुपयांची तरतूद केली आहे. तसेच २०२४-२५ साठी १३०२.१० लक्ष रुपयांची तरतूद केली आहे. सदर योजना मरोळ, सीपझ+++, टीटीसी, पुणे, हिजेवाडी टप्पा २ खर्डी, सांगली, कोल्हापूर, औरंगाबाद, लातूर, नागपूर, इत्यादी औद्योगिक क्षेत्रामध्ये यापूर्वी राबविण्यात आल्या. वरील योजनांबरोबरच महामंडळाने पुढीलप्रमाणे नविन योजना राबविण्याचे ठरविले आहे.

वरील कामाच्या व्यतिरिक्त महामंडळाने तालुका पातळीवर औद्योगिक क्षेत्र विकास धोरणांतर्गत छोट्या औद्योगिक वसाहती, विकास केंद्रे तसेच रत्नागिरी (मासेबाव), धुळे (नारधाना), नांदेड, अकोला आणि चंद्रपूर येथे केंद्र शासन पुरस्कृत विकास केंद्रे स्थापन केली आहेत.

या व्यतिरिक्त महामंडळ, शासन व इतर संस्थांच्या वतीनेसुद्धा अनामत तत्त्वावरील कामे हाती घेते. महामंडळाने यासाठी शासन व इतर संस्थांच्या वतीने पार पाडावयाच्या कामासाठी २०२३-२४ च्या सुधारित अर्थसंकल्पात १११८६.४७ लक्ष रुपयांची तरतूद केली असून २०२४-२५ साली ७६०५.३१ लक्ष रुपयांची कामे हाती घेण्याचे ठरविले आहे. यामध्ये सिपझच्या कामाची देखभाल व दुरुस्ती इत्यादी कामाचा समावेश आहे.

भांडवली खर्चाचे तरतूदीचा २०२३-२४ सुधारित अंदाजपत्रक व २०२४-२०२५ चे मुळ अंदाजपत्रकाचा गोषवारा

(रु. लाखात)

अ.क्र.	योजनेचे नाव	२०२२-२०२३ पर्यंत प्रत्यक्ष खर्च	२०२३-२०२४ चे सुधारित अंदाज	२०२४-२०२५ चे मुळ अंदाज
१	(अ) विकसित भाग	२००१२०.९३	३२५७४.०५	३०४३८.१५
	(ब) विकसनशील भाग (लघु औद्योगिक क्षेत्र, विकास केंद्रे व केंद्रीय विकास केंद्रांसहीत)	६४४५३६.९२	११४०४६.४८	१२०७०४.०४
	(क) स्थानिक पाणीपुरवठा योजना	१११६५२.७४	२२४३१.४७	१९०७१.५८
	(ड) जलनिःसारण	१६०७९१.१२	२०१८३.८६	२२३२५.९०
	(इ) सी.ई.टी.पी./घनकचरा व्यवस्थापन	५०२८९.१७	१००२.३५	१००८.९१
२	शेड आणि गाळे (सुवर्ण लघु उद्योग, ऑफिस कॉम्प्लेक्स उद्योग सदन / भवन, ट्रक टर्मिनस इत्यादी)	३१५४१.८८	४७२८.०९	६०५५.९०
३	केंद्रीय पाणीपुरवठा योजना	२८९०८७.२६	४४८३२.४२	६०७३१.५७
४	माहिती तंत्रज्ञान उद्योग	८४५४०.८१	८३२.१०	१३०२.१०
५	अनामत तत्वावरील कामे	१९२०४.२८	१११८६.४७	७६०५.३१
६	साठा, गुंतवणूक, आगाऊ रकमा व इतर	२४४०८८०.३३	१२२३८.००	१२६३०.००
७	विशेष आर्थिक क्षेत्र	७३७६.२८	०.००	०.००
८	यंत्रसामुग्री व साहित्य	२८५४.६४	१४६६३.०९	१५७५६.१०
	एकुण	४१२२८७७.३७	२७८७१८.३८	२९७६२९.५६

भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालय
नागपूर

**खनिकर्म विभाग
प्रस्तावना**

उद्योग विभागातील काही विषय वेगळे करून व्यापार व वाणिज्य विभाग १९९६ मध्ये निर्माण करण्यात आला होता. त्यानंतर उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्रमांक आयएलई. १४९७ / (४४३/९७) / प्रशासन-३, दिनांक २९ डिसेंबर १९९७ अन्वये खनिकर्म विषय, पदे व कर्मचारीवृंदासह त्या विभागाकडे हस्तांतरित करण्यात आला होता. प्रामुख्याने लघुउद्योग विकास महामंडळ, निर्यात प्रचालन, हस्तकला व खनिकर्म हे विषय व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म या नव्या विभागाला देण्यात आले होते. वस्तुतः सदर विषय मूलतः उद्योग विभागाचे होते. आयात-निर्यात हा विषय प्रामुख्याने भारतीय राज्यघटनेतील संघसूची एकमधील असल्याने तो विषय भारत सरकारच्या अखत्यारित येतो. त्यामुळे व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभागाचे स्वतंत्र अस्तित्व असण्याची गरज नाही. या बाबी तसेच अनावश्यक प्रशासकीय खर्चात कपात करण्याबाबत राज्य शासनाने हाती घेतलेल्या मोहिमेचा एक भाग म्हणून स्वतंत्र निर्माण करण्यात आलेला व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभाग उद्योग विभागात विलीन करण्याचा दिनांक १७ ऑक्टोबर २००१ रोजीच्या मंत्रिमंडळ बैठकीत निर्णय घेण्यात आला.

या निर्णयाच्या अनुषंगाने व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभागातील खनिकर्मविषयक कामकाज हाताळणारे अधिकारी/ कर्मचारी, मत्ता, अर्थसंकल्पीय तरतूद इत्यादी, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाकडे शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग निर्णय क्रमांक आयएलई. १४०२/ प्र.क्र. ८०/ प्रशासन - ३, दिनांक ७ फेब्रुवारी २००२ नुसार हस्तांतरित करण्यात आले आहे.

लिलाव प्रक्रिया २०२३-२४ :

खाण व खनिजे (विकसन व नियमन) सुधारणा अधिनियम, २०२१ व खनिज (लिलाव) नियम, २०२१ मधील तरतुदीनुसार खनिज सवलती ई-लिलावाद्वारे मंजूरीची कार्यवाही करण्यात येते. लिलाव प्रक्रियेसाठी **Transaction Analyser** म्हणून **SBI Capital Market Ltd.** यांची व **Auction Platform Provider** म्हणून **MSTC** यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. या कार्यासाठी दोन राज्यस्तरीय समित्या गठित करण्यात आल्या आहे. ई-लिलावाच्या १ ते ११ फेब्रुवारी या शस्वीरित्या राबविण्यात आल्या असून त्यामध्ये ३८ प्रमुख खनिज क्षेत्रांचे ई-लिलाव यशस्वीरित्या पार पडले आहेत. त्यामध्ये २० खनिजपट्टे व १८ संयुक्त परवाने यांचा समावेश आहे. तसेच सद्यस्थितीत १२ व्या फेरीमध्ये एकूण १३ खनिज क्षेत्रे प्रस्तावित करण्यात आले असून ई-लिलावाची कार्यवाही सुरू आहे.

समग्र कार्यक्रम :

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्रमांक आयएलई. १४०२/प्र.क्र.८०/प्रशासन-३, दिनांक ७ फेब्रुवारी २००२ अन्वये व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभाग बंद करण्यात येऊन त्या विभागातील विषय उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाकडे हस्तांतरित झालेले आहेत.

भूगर्भातील खनिजे ही नैसर्गिक मूल्यवान संपत्ती असून कोळसा, चुनखडक, लोहखनिज, मँगनिज, कायनाईट, सिलीमनाईट, बॉक्साईट इत्यादी खनिज संपत्तीचे महाराष्ट्र राज्यामध्ये विपुल साठे आहेत. तथापि, त्यांचे सुयोग्यरीतीने उत्खनन करून खनिजावरील स्वामित्वधनाद्वारे (रॉयल्टी) राज्याच्या तिजोरीमध्ये महत्वाची भर पडण्याच्या दृष्टीने भारत सरकारच्या राष्ट्रीय खनिज धोरणाला सुसंगत राज्याचे **राज्य खनिज धोरण** तयार करण्यात येईल.

राज्यातील प्रमुख खनिज उत्खननाला प्रोत्साहन देण्याचे धोरण शासनाने स्वीकारले आहे. या धोरणाप्रमाणे राज्यात असलेला कोळसा, चुनखडक, लोहखनिज, मँगनिज, कायनाईट, सिलीमनाईट, बॉक्साईट इत्यादी प्रमुख खनिजे खाजगी क्षेत्रातून, राज्य किंवा केंद्र शासनाच्या अंगीकृत व्यवसायामार्फत उत्खननासाठी शासनाने गतिमान व प्रोत्साहनात्मक धोरण स्वीकारले आहे. त्यानुसार खालीलप्रमाणे निर्णय घेण्यात आले आहेत :-

खाणकाम क्षेत्रात स्पर्धात्मक वातावरण निर्माण व्हावे व खनिज सवलत मंजूरीची प्रक्रिया अधिक पारदर्शक व वस्तुनिष्ठ करण्यासाठी केंद्र शासनाने माईन्स व मिनरल्स (डेव्हलपमेंट व रेग्युलेशन) अॅक्ट, १९५७ मध्ये आमुलाग्र बदल केले आहेत.

केंद्र शासनाचे खाण मंत्रालयाने खनिज सवलती मंजूर प्रक्रिया अधिकाधिक पारदर्शक करणेच्या हेतुने खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) अधिनियम, १९५७ मध्ये बदल करणेत आला असून याबाबत खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) सुधारणा अधिनियम, २०१५ दिनांक १२ जानेवारी २०१५ व सुधारणा अधिनियम, २०२१ दिनांक २८ मार्च २०२१ पासून अंमलात आणलेले आहेत. याद्वारे खनिज सवलती लिलाव पद्धतीचा अवलंब करून करावयाचा आहे. संचालनालयाने खनिज सवलती लिलावाद्वारे मंजूर करणेचे अनुषंगाने यथोचित कार्यवाही हाती घेतली. लिलाव प्रक्रियेद्वारे वाटप होणाऱ्या खनिज सवलतींपासून शासनास निश्चितच मोठा महसूल प्राप्त होण्यास मदत होईल.

खनिज सवलतींचे अर्जांवर खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) अधिनियम, २०१५ व २०२३ (दि. ९/८/२०२३ तसेच खनिज सवलत नियम, २०१६ व २०२१ मधील विहित पद्धतीनुसार कार्यवाही करण्यात येते.

मोठे/मध्यम व लघुउद्योजकांच्या गरजा लक्षांत घेऊन राज्यात नवीन गुंतवणूक होऊन रोजगार उपलब्ध होतील व खनिज संपत्तीचा पुरेपूर वापर होईल.

खनिकर्म क्षेत्रातील खाजगी उद्योजकांचा सहभाग वाढवण्यासाठी संचालक भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयाद्वारे पूर्वेक्षण करण्यात आलेल्या क्षेत्रासंदर्भातील तांत्रिक अहवाल उद्योजकांना सवलतीच्या दराने पुरविले जातात.

खनिजाचे पूर्वेक्षण व खनिज प्रशासन अशी कार्ये संचालक भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयाच्याद्वारे पार पाडण्यात येतात. एच ३९३-२७अ

भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय:

राज्यातील भूविज्ञान व खनिकर्म या विषयाचे काम पाहण्यासाठी भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय अस्तित्वात आहे. मंत्रालयीनस्तरावर १९७३ पासून गौण खनिजाचे कामकाज महसूल विभागामार्फत पाहिले जात आहे. मंत्रालयीन स्तरावरील खनिज विभाग हा दिनांक १ जानेवारी १९९८ पासून व्यापार व वाणिज्य विभागाकडे विशेष बाब म्हणून सोपविण्यात आला. तदनंतर दिनांक ७ फेब्रुवारी २००२ चे शासन निर्णयानुसार खनिकर्म विभाग पुनःश्च उद्योग विभागाकडे वर्ग करण्यात आला.

ह्या संचालनालयास ज्या कार्यक्रमाकरिता निधी उपलब्ध करून देण्यात आला आहे ती कामे या संचालनालयाच्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकात समाविष्ट करण्यात आलेली आहेत. भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयाला जी अनुदाने देण्यात आलेली आहेत त्या सर्वांचे लेखे या कार्यक्रम अंदाजपत्रकात दिले आहेत. या संचालनालयाद्वारे राबविण्यात येणाऱ्या सर्व योजना राज्य पातळीवरील असून जिल्हास्तरावरील कोणतीही योजना नाही.

महाराष्ट्र राज्याचा बराच मोठा भाग लाव्हारसामुळे तयार झालेल्या पठाराचा असून तो दख्खनचे पठार म्हणून ओळखला जातो. या पठारात आर्थिकदृष्ट्या किफायतशीर ठरणाऱ्या बॉक्साईट, अगोट व थोड्या प्रमाणात चुनखडी ही खनिजे वगळता इतर खनिजे नाहीत. महाराष्ट्राच्या एकूण ३,०७,७९३ चौरस किलोमीटर क्षेत्रापैकी फक्त ५८,२७६ चौरस किलोमीटर क्षेत्र (१९ टक्के क्षेत्र) खनिज संपत्तीचा शोध घेण्याच्या दृष्टीने महत्वाचे आहे. खनिज संपत्तीचा शोध घेण्याच्या दृष्टीने महत्वाच्या क्षेत्रापैकी ६० टक्के क्षेत्र नागपूर विभागात, २० टक्के क्षेत्र कोकण विभागात, ९ टक्के क्षेत्र पुणे विभागात, ५ टक्के क्षेत्र औरंगाबाद विभागात, १० टक्के क्षेत्र अमरावती विभागात आणि २ टक्के क्षेत्र नाशिक विभागात येते. नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर, गडचिरोली, यवतमाळ, रायगड, कोल्हापूर, सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, सातारा आणि ठाणे ह्या जिल्ह्यांत महाराष्ट्रातील प्रमुख खनिजे एकवटली आहेत.

महाराष्ट्रात सापडणाऱ्या महत्वाच्या खनिजात दगडी कोळसा, डोलोमाईट लोहखनिज, मँगनिज, सिलिका, वाळू, अ बॉक्साईट, चुनखडक, कायनाईट आणि सिलीमनाईट यांचा अंतर्भाव होतो. याशिवाय बेराईट इल्मेनाईट माती, फेल्सपार तांबे, क्रोमाईट, अभ्रक, सोपस्टोन ग्रॅफाईट, फ्लोराईट, जस्त, टंगस्टन वगैरे खनिजे सापडतात.

केंद्र शासनाने खाण मंत्रालयाने दिनांक १० फेब्रुवारी २०१५ रोजीचे अधिसूचनेद्वारे ३१ अतिरिक्त खनिजे "गौण खनिजे" म्हणून घोषित केलेली आहेत. यामध्ये महाराष्ट्रात आढळत असलेल्या अगोट, डोलोमाईट, फायरक्ले, पायरोफिलाईट, लॅटेराईट, क्वार्ट्झ, क्वार्ट्झाईट, सिलीका सॅन्ड, कोरंडम, फेल्स्पार इ. चा प्रामुख्याने अंतर्भाव आहे.

संचालनालयाने मार्च २०२२ पर्यंत ७०७९९.८७ चौरस कि.मी. क्षेत्राची भूवैज्ञानीय पाहणी व ९२६२७७.६० मीटर आवेधन पूर्ण केलेले आहे. परिणामस्वरूप विविध खनिजांचे एकूण ७२८६४९२.६६५ दशलक्ष टन साठे अंदाजित करणे शक्य झाले वरील अंदाजित साठ्यांमध्ये चंद्रपूर, नागपूर, यवतमाळ व वर्धा जिल्हा कोळशाचे १३७५७.९४ दशलक्ष टन व २८५३.३१० दशलक्ष टन चुनखडक चंद्रपूर, गडचिरोली, यवतमाळ आणि नांदेड जिल्ह्यात, ६६ दशलक्ष टन डोलोमाईट, नागपूर, यवतमाळ आणि गडचिरोली जिल्ह्यात २१ दशलक्ष टन मँगनिज, नागपूर, भंडारा आणि

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात, १२६ दशलक्ष टन बॉक्साईट, कोल्हापूर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, सातारा आणि पालघर जिल्ह्यात २.६१ दशलक्ष टन कायनाईट सिलिमनाईट भंडारा जिल्ह्यात, ६१.३५७ दशलक्ष टन सिलीका वाळू सिंधुदुर्ग आणि रत्नागिरी जिल्ह्यात, २० दशलक्ष टन टंगस्टन नागपूर जिल्ह्यात ४ दशलक्ष टन इलमेनाईट रत्नागिरी जिल्ह्यात, ०.९४ दशलक्ष टन फेल्सपार, सिंधुदुर्ग आणि गडचिरोली जिल्ह्यात, ०.६६ दशलक्ष टन क्रोमाईट नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर आणि सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात, ३.७८ दशलक्ष टन ग्रेफाईट सिंधुदुर्ग आणि पालघर जिल्ह्यात, १.२ दशलक्ष टन फ्लूराईट चंद्रपूर जिल्ह्यात, ७.७० दशलक्ष टन तांबे चंद्रपूर आणि नागपूर जिल्ह्यात, ०.१७ दशलक्ष टन सोने, नागपूर जिल्ह्यात, समाविष्ट आहे.

भूवैज्ञानीय सर्वेक्षण व खनिजांचा शोध घेऊन केलेला खनिजांच्या साठ्यांचा वाजवी अंदाज यांचा परिणाम महाराष्ट्राच्या अर्थकारणावर तीन प्रकारे झालेला दिसतो.—(अ) महाराष्ट्राच्या खनिज उत्पादनात वाढ, (ब) खनिज महसुलात झालेली वाढ, (क) खनिजावर आधारलेले उद्योग, तसेच भविष्यात जास्त उद्योग स्थापन होण्याची शक्यता, भूवैज्ञानीय सर्वेक्षण आणि खनिजांचा शोध व यानुसार अंदाजित केलेले खनिज उपलब्धी यांचा महाराष्ट्राच्या अर्थकारणावर झालेला परिणाम पुढे दिल्याप्रमाणे आहे :-

(अ) खनिज उत्पादनावरील प्रभाव.—खनिज संपत्तीच्या साठ्यांच्या व्यक्त केलेल्या अंदाजामुळे खनिज उत्पादनाला वेग मिळाला व तदनुसार खनिज महसुलात वाढ झाली. १९६० या वर्षात ५१५.८० लक्ष रुपये किमतीचे १४,७०,६७३ टन उत्पादन झाले होते. हे उत्पादन २०२२-२०२३ साली ७३७४२७२८ टन झाले असून त्याची किंमत ११५०७९६.३९ लक्ष रुपये आहे. मागील काही वर्षांत कोळशाचे उत्पादन सतत वाढत आहे. सन १९७१ मधील २०.८४ लक्ष टन उत्पादन सन २०२२-२०२३ मध्ये ५९४.४८ लक्ष टनापर्यंत वाढले. चुनखडकाची वाढती मागणी विचारात घेता चुनखडकाचे उत्पादनात सतत वाढ होत आहे. चुनखडकाचे उत्पादन सन १९७१ मध्ये ३.६१ लक्ष टन होते. ते सन २०२२-२०२३ मध्ये १३५.९० लक्ष टन झाले. मँगनीजचे उत्पादन १९७१ मध्ये २.०८ लक्ष टन होते. सन २०२२-२०२३ मध्ये ११.१६ लक्ष टन झाले. कच्च्या लोखंडाचे उत्पादन सन १९७१ मधील ६.१२ लक्ष टनाच्या तुलनेत सन २०२२-२०२३ मध्ये ६४.२२ लक्ष टन झाले. डोलोमाईटचे उत्पादन १९७१ मध्ये ०.०५ लक्ष टन होते. सन २०२०-२०२१ मध्ये ६.०६ लक्ष टन झाले. सिलीका रेतीचे उत्पादन सन २००८-२००९ मध्ये ३.२२ लक्ष टनांच्या तुलनेत सन २०२०-२०२१ मध्ये ८.१८ लक्ष टन झाले. तसेच कायनाईट, सिलीमनाईट, पांढरी माती व इतर खनिजांचे उत्पादनात बरीच घट झालेली दिसते. कारण बहुतांश खनिपट्टांचा काही भाग वन विभागात येत असल्यामुळे वनसंवर्धन अधिनियम, १९८० च्या तरतुदीप्रमाणे वन जमिनीत खनिकाम करण्यात परवानगी केंद्र शासनाकडून न प्राप्त केल्याने असे सर्व खनिपट्ट्यांत खनिज उत्पादनावर उत्पादन बंद करण्यात आले आहेत. याचा परिणाम खनिज उत्पादनावर झालेला आहे. यास्तव कायनाईट, सिलीमनाईट, पांढरी माती इत्यादी खनिजांचे उत्पादन कमी झाले आहे.

कोळशाच्या उत्पादनात वृद्धी होण्याचे प्रमुख कारण म्हणजे वेस्टर्न कोल फिल्डस् ह्या संस्थेने उमरेड, सिलेवाडा, पिंपळा, मांजरी, राजुरा, बेलोरा, दुर्गापूर, रयतवारी इत्यादी ठिकाणी खाणी सुरू केल्या, हे होय.

चुनखडी व डोलोमाईट यांच्या उत्पादनात, चंद्रपूर जिल्ह्यात ए.सी.सी.कंपनीने घुगुस येथे, लार्सन व टुब्रो कंपनीने अवारपूर येथे, माणिकगड सिमेंट कंपनीने गडचांदूर येथे व गुजराथ अंबुजा सिमेंट कंपनीने उपरवाही येथे उभारलेले सिमेंट प्रकल्प, तसेच महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळाने यवतमाळ जिल्ह्यातील गौराळा येथे सुरू केलेली चुनखडीची व नागपूर जिल्ह्यातील पटगोवारी येथे सुरू केलेली डोलोमाईटची खाण ह्यामुळे वाढ होऊ शकली. मुंबई, कोल्हापूर व इतर ठिकाणी ओतकाम (Foundary) उपक्रमांमुळे राज्यात सिलीका वाळूस चांगली बाजारपेठ उपलब्ध झाली आहे. त्याचप्रमाणे खाणकाम उद्योगात वाढ झाल्यामुळे निरनिराळ्या प्रकारच्या मजुरांना रोजगाराची संधी मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध झाली आहे. खाणीवर काम करणाऱ्या रोजंदारीची सरासरी संख्या जी १९६१ मध्ये १५,४३९ होती ती २०२१-२०२२ मध्ये जवळजवळ ४७५४१ पर्यंत आहे.

(ब) खनिज महसूल.—खनिज उत्पादनाच्या वाढीमुळे खनिकर्म महसुलातही गेल्या वर्षात उत्तरोत्तर वृद्धी झाल्याचे दिसून आले आहे. १९६०-६१ या वर्षात प्रधान व गौण खनिजापासून झालेला महसूल ३८.८८ लक्ष रुपये इतका होता. २०२२-२०२३ या कालावधीत तो सर्वात जास्त म्हणजे ५३९८३८.०० लक्ष रुपयांपर्यंत पोहचला. राज्यात भूविज्ञान व खनिकर्म सर्वेक्षणाच्या झालेल्या कामाचा अपेक्षित परिणाम खनिजाच्या उत्पादन वाढीवर तसेच महसूल वाढीवर निश्चितपणे सतत होईल अशी अपेक्षा आहे.

(क) खनिज संपत्तीच्या विकासाचा खनिज संपत्तीवर आधारित उद्योगावर झालेला प्रभाव.—खनिज पदार्थ औद्योगिकीकरणाचा कणा म्हणता येईल. खनिज संपत्तीचा विकास आणि खनिज संपत्तीवर आधारलेले उद्योग हे देशाच्या अर्थव्यवस्थेत महत्त्वाचे काम बजावतात. खनिजाचे अन्वेषण हे संचालनालयाचे अविरत कार्य आहे. सर्वेक्षणाद्वारा निघालेले निष्कर्ष महाराष्ट्राच्या खनिज संपत्तीवर भर टाकीत आहेत. या संचालनालयाने केलेल्या भूविज्ञान पाहणीच्या व सर्वेक्षणाच्या अधिक प्रयत्नांमुळे महाराष्ट्र राज्याला खनिजांवर आधारित उद्योग स्थापण्यावर तसेच, उद्योगाचे बाबतीत नियोजन या दोन्ही क्षेत्रात भरीव प्रगती करणे शक्य झाले. राज्यात आतापर्यंत उभारण्यात आलेल्या व यापुढे उभारण्याची शक्यता असलेल्या उद्योगांची माहिती पुढील विवरणात दिलेली आहे.

राज्यातील खनिजावर प्रस्थापित झालेले उद्योग

१. कोळसा.—(अ) नॅशनल कोल डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशनने आणि मे. वेस्टर्न कोल फिल्ड्स लिमिटेड यांनी राज्यातील नागपूर, चंद्रपूर व यवतमाळ जिल्ह्यात खाणी सुरू केल्या आहेत.

(ब) राज्यातील कोळसा खाणीचे उत्पादन जे १९६० साली ७.९४ लक्ष टन होते ते सन २०२१-२०२२ मध्ये ५६५.२१ लक्ष टन झाले.

(क) नागपूर जिल्ह्यातील कोराडी येथे १,०८० मेगावॅट वीज निर्मितीची क्षमता असणारे औष्णिक विद्युत केंद्र प्रस्थापित झाले.

(ड) चंद्रपूर जिल्ह्यातील दुर्गापूर येथे ३००० मेगावॅट क्षमतेचे एक महाऔष्णिक विद्युत केंद्र स्थापन करण्यात आले. या केंद्राचा ८४० मेगावॅट (४२१०) क्षमतेचा पहिला व दुसरा टप्पा १९८६ पासून कार्यान्वित झाला. या व्यतिरिक्त जळगाव, अकोला, नाशिक व बीड जिल्ह्यात विद्युत केंद्र प्रस्थापित झाले आहेत. चंद्रपूर व यवतमाळ जिल्ह्यात कोळसा शुद्धीकरण (Coal Washeries) सयंत्रे स्थापित करण्यात आल्या

आहेत. जिल्ह्यात होणाऱ्या कोळसा उत्पादनाची शुद्धीकरणामुळे कोळसा मूल्यात वाढ झाली आहे. तसेच परिसरात रोजगार देखील उपलब्ध झाला आहे.

२. चुनखडक.—(१) यवतमाळ जिल्ह्यातील सिंदोला-परमडोह येथील चुनखडीच्या विपुल साठ्यामुळे चुनखडीद्वारा सिमेंट निर्माण करणारा ३० लक्ष टन प्रतिवर्ष क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प, चंद्रपूर जिल्ह्यातील घुग्गुस येथे मे. ए.सी.सी. कंपनीद्वारे प्रस्थापित करण्यात आलेला आहे.

(२) चंद्रपूर जिल्ह्यातील आवरपूर-बाकडी येथील चुनखडकांच्या साठ्यावर आधारित मे. लार्सन व टुब्रो लिमिटेड, मुंबई यांनी वार्षिक ३.०० दशलक्ष टन क्षमतेचा एक सिमेंट प्रकल्प स्थापन केला आहे. सिमेंट उत्पादन १९८३ पासून सुरू झाले आहे.

(३) चंद्रपूर जिल्ह्यातील गडचांदूर येथे मे. माणिकगड सिमेंट कंपनीने २.५ दशलक्ष टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प स्थापन केला आहे. डिसेंबर, १९८५ पासून सिमेंटच्या उत्पादनास सुरुवात झाली आहे.

(४) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये उपरवाही (तालुका कोरपना) येथे मेसर्स गुजराथ अंबुजा सिमेंट्स यांनी प्रतिवर्षी ३० लाख टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

(५) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये नारंडा येथे मुरली इंडस्ट्रीज यांनी प्रतिवर्ष ३.०० दशलक्ष मेट्रीक टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

३. बॉक्साईट.—(१) इंडियन अॅल्युमिनियम कंपनीने कोल्हापूर जिल्ह्यातील बॉक्साईटचे साठ्यावर बेळगाव येथे प्रतिवर्षी ७३,००० टन अॅल्युमिनियमचे उत्पादन क्षमता असलेला प्रकल्प प्रस्थापित केला.

(२) याच कंपनीने मुंबईजवळील कलवा येथे अॅल्युमिनियम शीट फॅब्रिकेशन व फाईल रोलिंग मिल प्रकल्प स्थापन केला.

राज्यातील रत्नागिरी, रायगड व कोल्हापूर जिल्ह्यातून बॉक्साईट विदेशात निर्यात केली जाते.

४. कायनाईट-सिलीमनाईट.—राज्यात कायनाईट व सिलीमनाईट खनिज कार्य सुरू झाले. त्यामुळे नागपूर आणि चंद्रपूर येथे रिफॅक्टरी युनिटे स्थापन करण्यास मदत झाली.

५. लोहखनिज.—(१) चंद्रपूर, गोंदिया व गडचिरोली जिल्ह्यांतील लोहखनिजांच्या साठ्यावर आधारित इंटीग्रेटेड मध्यम क्षमतेचा पोलाद निर्मितीचा प्रकल्प सनफ्लॅग लोह व पोलाद कंपनी लिमिटेड तर्फे भंडारा जिल्ह्यात स्थापन करण्यात आला आहे. या प्रकल्पाची माईलड अलाय व स्टील रोलड प्रॉडक्टची वार्षिक क्षमता २.०० लाख टन आहे. स्टील उत्पादन जानेवारी, १९८९ पासून सुरू आहे. या व्यतिरिक्त चंद्रपूर जिल्ह्यात मे. लॉर्डस मेटालिक्स अॅण्ड स्टिल, मे. गुप्ता मेटालिक्स, मे. गोपानी आर्यन व पॉवर इंडिया प्रा.लि., ग्रेस इंडस्ट्रिज, चमन मेटॅलिक प्रा. लि. व श्री सिद्धबली इस्पात लि. यांनी स्पॉन्ज आर्यन निर्मिती प्रकल्प, नागपूर जिल्ह्यात मे. इस्पात इंडस्ट्रिज लि. यांनी स्टील शीट रोलचा प्रकल्प व श्री चितेश्वर स्टील यांनी स्पॉन्ज आर्यन निर्मिती प्रकल्प व श्री विरांगणा स्टील लि. यांनी स्पॉन्ज आर्यन प्रकल्प प्रस्थापित केले आहेत.

(२) सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील लोह खनिजांच्या उत्पादनात स्पृहनीय प्रगती झाली आहे.

(३) वर्धा जिल्ह्यात मे. लॉयड स्टील लि., भूगाव येथे १.२० लाख टन वार्षिक क्षमतेचा लोह प्रकल्प स्थापन झाला असून उत्पादन १९९५ पासून सुरू झाले आहे.

६. सिलीका वाळू.—पुणे-मुंबई परिसरातील फाऊंड्री, ग्लास व सिलीकेट उद्योगांमध्ये रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील सिलीका वाळू खनिजांचा वापर होत आहे.

७. मॅगनिज.—(१) चंद्रपूर जिल्ह्यात महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट यांच्या प्रतिवर्षी ५०,००० टन क्षमतेच्या फेरो मॅगनिज प्रस्थापित प्रकल्पाशिवाय मे. युनिफेरो इन्टरनेशनल, मे. युनिव्हर्सल फेरा अलाईड केमिकल्स लिमिटेड व मे. फेरो अलाईड कॉर्पोरेशन लिमिटेड या कंपन्यांकडून प्रतिवर्षी प्रत्येकी ६०,००० टन क्षमतेचे फेरोमॅगनिज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आला आहे.

मॅगनिज धतुक सुम्मके उपयोगात आणण्याकरिता एक सिटरिंग प्रकल्प पॅरामाऊंट सिन्टर्स प्रा. लि. (महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्टचे दुय्यम एकक) यांनी चंद्रपूर येथे प्रस्थापित केले आहे. या प्रकल्पात दरवर्षाला १५,००० टन मॅगनिज सिटर तयार होते, जे महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट द्वारा फेरो मॅगनिज उत्पादनास वापरले जाते.

(२) मॅगनिज ओअर (इंडिया) भंडारा जिल्ह्यातील डोंगरी बुझुर्ग येथे ७०० टन वार्षिक क्षमतेच्या इलेक्ट्रॉलॅटीक मॅगनिज डाय ऑक्साईड प्रकल्प उभारण्यात आला असून या प्रकल्पात ऑक्टोबर, १९९१ पासून उत्पादन सुरू झाले आहे. मॅगनिज डाय ऑक्साईडचे उत्पादन करणारे छोटे उद्योग भंडारा व नागपूर जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणात स्थापित झाले आहेत. मॅगनिज डाय ऑक्साईडचे परराज्यात व विदेशात निर्यात केली जाते. त्यामुळे स्वामित्वधना व्यतिरिक्त उत्पादन शुल्क व परकीय चलनात लक्षणीय वाढ झाली आहे.

८. क्वार्ट्ज.—भंडारा जिल्ह्यात मे. युनिफेरो इन्टरनेशनल व मे. युनिव्हर्सल फेरो अॅण्ड अलॉईड केमिकल्स लिमिटेडद्वारे प्रतिवर्षी ४५,००० व १५,००० टन क्षमतेचे असे एकूण दोन सिलीको मॅगनिज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आले आहेत.

३अ

तक्ता क्रमांक ८

उद्योग, ऊर्जा कामगार व खनिकर्म विभाग

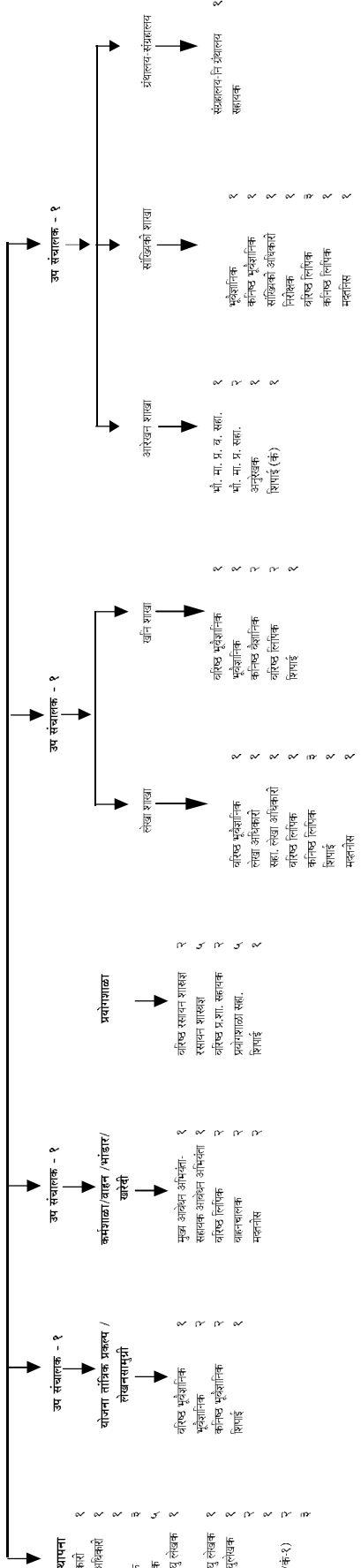
भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय, महाराष्ट्र शासन

सहासंचालक - १

संचालक - १

सहासंचालक - १

मंत्रूय पदांची संख्या ३१८		निवमित बाह्यव्यवहारे (कंत्राटी)	
अ. प्रथम श्रेणी	संचालक	१	१
	सह संचालक	२	२
	उप संचालक	८	८
	अभ्य	५१	५१
ब. द्वितीय श्रेणी		७०	७०
क. तृतीय श्रेणी		१५८	१५८
ड. चतुर्थ श्रेणी		३६	३६
	एकूण	३६६	३६६

- १२१ (क.)
- ७
- १५
- २
- १
- १५
- १६
- १७
- १८
- १९
- २०
- २१

प्रमुख कार्यालयातील एकूण मंत्रूय पदे ११२ (निवमित-१० बाह्यव्यवहारे (कंत्राटी)-०२) टीप.-नि. -निवमित आणि क.-कंत्राटी असे वाचवे

भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयांतर्गत संचालनालयाच्या खनिज प्रशासनाचे कामासाठी जिल्हानिहाय पदाचे वाटप दर्शविणारा तक्ता क्रमांक १

अनुक्रमांक	जिल्हा	वरिष्ठ भूवैज्ञानिक	कनिष्ठ भूवैज्ञानिक	अधिकार शुल्क निरीक्षक	वरिष्ठ लिपिक	कनिष्ठ लिपिक	भौगोलिक माहिती प्रणाली सहायक	वाहन चालक	मदतनीस
(१)	(२)	(३)	(४)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
प्रादेशिक कार्यालय, नागपूर अंतर्गत									
१	नागपूर	१	१	२	१	१	१	१	१
२	भंडारा	१	१	१	१	१	१	१ कंत्राटी	१
३	वर्धा	१	१	१	१	१	१	१	१
४	अकोला	१	१	१	१	१	१	१	१
५	बुलढाणा	१	१	१	१	१	१	१	१
६	अमरावती	१	१	१	१	१	१	१	१
७	वाशिम	१	१	१	१	१	१	१	१
८	गोंदिया	१	१	१	१	१	१	१	१
प्रादेशिक कार्यालय, चंद्रपूर अंतर्गत									
१	चंद्रपूर	१	१	२	१	१	१	१ कंत्राटी	१
२	गडचिरोली	१	१	१	१	१	१	१	१
३	यवतमाळ	१	१	२	१	१	१	१ कंत्राटी	१
प्रादेशिक कार्यालय, कोल्हापूर अंतर्गत									
१	कोल्हापूर	१	१	१	१	१	१	१ कंत्राटी	१
२	मुंबई (उपनगर)	१	१	१	१	१	१	१	१
३	सिंधुदुर्ग	१	१	१	१	१	१	१	१
४	रत्नागिरी	१	१	१	१	१	१	१ कंत्राटी	१ कंत्राटी
५	ठाणे	१	१	१	१	१	१	१	१
६	पुणे	१	१	१	१	१	१	१ कंत्राटी	१
७	सातारा	१	१	१	१	१	१	१	१
८	सांगली	१	१	१	१	१	१	१	१
९	सोलापूर	१	१	१	१	१	१	१	१
१०	रायगड	१	१	२	१	१	१	१ कंत्राटी	१ कंत्राटी
११	पालघर	१	१	१	१	१	१	१	१

तक्ता क्रमांक १-चालू

अनुक्रमांक	जिल्हा	वरिष्ठ भूवै. (३)	भूवैज्ञानिक	कनिष्ठ भूवै. (५)	अधिकार शल्क निरीक्षक (६)	वरिष्ठ लिपिक (७)	कनिष्ठ लिपिक (८)	भौगोलिक माहिती प्रणाली सहायक (९)	वाहन चालक (१०)	मदतनीस (११)
------------	--------	------------------	-------------	------------------	--------------------------	------------------	------------------	----------------------------------	----------------	-------------

प्रादेशिक कार्यालय, औरंगाबाद अंतर्गत

१	जळगाव	..	..	१	..	..	..	..	..	..
२	धुळे	..	..	१	..	..	..	..	..	..
३	नाशिक	..	१	..	१	..	..	..	..	..
४	अहमदनगर	..	१	..	१	..	..	..	..	..
५	नंदुरबार	..	..	१	..	..	..	..	..	..
६	औरंगाबाद	..	१	१	..	..	..	१ कंत्राटी	..	..
७	जालना	..	..	१	..	..	..	..	..	..
८	परभणी	..	..	१	..	..	..	..	..	..
९	बीड	..	..	१	..	..	..	..	..	..
१०	हिंगोली	..	..	१	..	..	..	..	..	..
११	नांदेड	..	..	१	..	..	..	..	..	..
१२	उस्मानाबाद	..	..	१	..	..	..	..	..	..
१३	लातूर	..	..	१	..	..	..	..	..	..

एकूण	..	१०	६	२७	११	३	३	२	२	३
										३ नियमित
										३ कंत्राटी
										६

(चार) कर्मचारीविषयक गोषवारा दर्शविणारा तक्ता क्रमांक—१०

अ.क्र.	पदनाम	पे बँड	पदसंख्या	
			२०२१-२०२२	२०२२-२०२३
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	महासंचालक	संवर्गपद	(दि. २१/१२/२०२२ रोजी सुधारित आकृतीबंध मंजूरीनुसार)	
२	संचालक	.. .. S-28-124800-212400	1	1
३	सहसंचालक	.. .. S-26-82200-211500	2	2
४	उप संचालक	.. .. S-23-67700-208700	8	8
५	वरिष्ठ भूवैज्ञानिक	.. .. S-22-60000-190800	22	22
६	प्रशासन अधिकारी	.. .. S-20-56100-177500	1	1
७	वरिष्ठ रसायनशास्त्रज्ञ	.. .. S-20-56100-177500	2	2
८	मुख्य आवेधन अभियंता	.. .. S-23-67700-208700	1	1
९	आवेधन अभियंता	.. .. S-20-56100-177500	2	2
१०	भूवैज्ञानिक	.. .. S-18-49100-155800	23	23
११	सहायक आवेधन अभियंता	.. .. S-15-41800-132300	5	5
१२	लेखा अधिकारी	.. .. S-16-44900-142400	3	3
१३	सांख्यिकी अधिकारी	.. .. S-15-41800-132300	1	1
१४	सहायक प्रशासन अधिकारी	.. .. S-15-41800-132300	5	5
१५	रसायनशास्त्रज्ञ	.. .. S-15-41800-132300	5	5
१६	कनिष्ठ भूवैज्ञानिक	.. .. S-15-41800-132300	48	48
१७	सर्वे अॅन्ड मॅप अधिकारी	.. .. S-15-41800-132300	2	2
१८	सहायक लेखा अधिकारी	.. .. S-15-41800-132300	1	1
एकूण ..			133	133
२.	अराजपत्रित वर्ग-३.—			
१	उच्च श्रेणी लघु लेखक (निवड श्रेणी)	.. .. S-16-44900-142400	1	1
२	उच्च श्रेणी लघु लेखक.	.. .. S-15-41800-132300	1	1
३	अधीक्षक	.. .. S-14-38600-122800	3	3
४	भौगोलिक माहिती प्रणाली वरिष्ठ सहाय्यक	.. .. S-14-38600-122800	5	5
५	निरीक्षक	.. .. S-14-38600-122800	5	5
६	आवेधक यांत्रिक	.. .. S-14-38600-122800	6	6
७	कर्मशाळा अधीक्षक	.. .. S-14-38600-122800	2	2
८	वरिष्ठ प्रयोगशाळा सहाय्यक	.. .. S-10-29200-92300	2	2
९	आवेधक	.. .. S-10-29200-92300	16	16
१०	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	.. .. S-14-38600-122800	1	1
११	संग्रहालय नि-ग्रंथालय सहाय्यक	.. .. S-10-29200-92300	1	1
१२	वरिष्ठ लिपिक	.. .. S-8-25500-81100	33	33
१३	अधिकार शुल्क निरीक्षक	.. .. S-10-29200-92300	19	19
१४	सहाय्यक आवेधक	.. .. S-8-25500-81100	16	16
१५	चालक-नि-यांत्रिक	.. .. S-8-25500-81100	3+(2 कंत्राटी)	3+(2 कंत्राटी)
१६	कनिष्ठ लिपिक	.. .. S-6-19900-63200	22	22
१७	वाहन चालक	.. .. S-6-19900-63200	15+(8 कंत्राटी)	15+(8 कंत्राटी)
१८	प्रयोगशाळा सहाय्यक	.. .. S-7-21700-69100	5	5
१९	अनुरेखक	.. .. S-7-21700-69100	4	4
२०	दोरखंडवाला	.. .. S-7-21700-69100	24+(6 कंत्राटी)	24+(6 कंत्राटी)
२१	भौगोलिक माहिती प्रणाली, सहाय्यक	.. .. S-10-29200-92300	14	14
एकूण ..			199+(16 पदे कंत्राटी)	199+(16 पदे कंत्राटी)

(चार) कर्मचारीविषयक गोषवारा — चालू

अ.क्र.	पदनाम	पे बँड	पदसंख्या		
			२०२१-२०२२	२०२२-२०२३	
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	
३. अराजपत्रित वर्ग- ४. —					
१	नाईक	.. .. .	S-3-16600-52400	2	2
२	दफ्तरी	.. .. .	S-3-16600-52400	1	1
३	शिपाई	.. .. .	S-1-15000-47600	10+(10 कंत्राटी)	10+(10 कंत्राटी)
४	मदतनीस	.. .. .	S-1-15000-47600	23+(6 कंत्राटी)	23+(6 कंत्राटी)
			एकूण ..	36+(16 कंत्राटी)	36+(16 कंत्राटी)
			एकूण बेरीज ..	367+(32 पदे कंत्राटी)	367+(32 पदे कंत्राटी)

विवरणपत्र ' अ '

STATEMENT ' A '

२०२३-२०२४ चा एकूण अर्थसंकल्पीय तरतुदीचा प्रधान शीर्षवार व कार्यक्रमनिहाय तपशील

Major Head-cum-Programme wise details of Total Budget Estimates 2023-2024

(रुपये हजारत/Rs. in thousands)

अनुक्रमांक (1)	प्रत्यक्ष रकमा २०२२-२०२३ Actuals, 2022-2023		अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates, 2023-2024		सुधारित अंदाज २०२३-२०२४ Revised Estimates, 2023-2024		अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२४-२०२५ Budget Estimates, 2024-2025		Name of Programme (14)				
	अनिवार्य Non-Plan (2)	कार्यक्रम Plan (3)	एकूण Total (4)	अनिवार्य Non-Plan (5)	कार्यक्रम Plan (6)	एकूण Total (7)	अनिवार्य Non-Plan (8)	कार्यक्रम Plan (9)		एकूण Total (10)	अनिवार्य Non-Plan (11)	कार्यक्रम Plan (12)	एकूण Total (13)
२८५३, अलॉह खनिकर्म व धातुशास्त्रीय उद्योग—													
००१, संचालन व प्रशासन	दत्तमत 11,93,16	...	11,99,16	10,81,11	...	10,81,11	10,81,11	...	10,81,11	13,59,50	...	13,59,50	Voted
००४, संशोधन व विकास	दत्तमत 31,13	...	31,13	35,56	...	35,56	35,56	...	35,56	25,07	...	25,07	Voted
	भारित	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Charged
१०२, खनिज समन्वयेण	दत्तमत 23,98,87	...	23,98,87	25,77,68	...	25,77,68	25,82,40	...	25,82,40	27,80,13	...	27,80,13	Voted
	भारित	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Charged
७९२, राखीव निधीकडे हस्तांतरण	दत्तमत	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Voted
	भारित	1	...	1	1	...	1	...	1	6,00,000	...	6,00,000	Charged
एकूण	भारित	...	...	...	...	...	1	...	1	1	...	1	Voted
	दत्तमत 36,23,17	...	36,23,17	36,94,36	...	36,94,36	36,99,08	...	36,99,08	101,64,70	...	101,64,70	Charged
एकूण बेरीज	...	...	...	36,94,36	...	36,99,08	101,64,70	...	36,99,08	101,64,70	...	101,64,70	.. Grand Total

तबला / TABLE

(रुपये हजारत / Rs. in thousands)

(दोन) आर्थिक गरजा : (II) Financial Requirements

वर्गीकरण	प्रत्यक्ष रकमा २०२२-२०२३ Actuals, 2022-2023		अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates, 2023-2024		सुधारित अंदाज २०२३-२०२४ Revised Estimates, 2023-2024		अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२४-२०२५ Budget Estimates, 2024-2025		Classification				
	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan		एकूण Total			
	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)		(10)	(11)	(12)	(13)
००१, संचालन व प्रशासन	..	11,22,34	..	9,92,61	9,92,61	..	9,92,61	12,73,00	..	12,73,00	..	..	001, Direction and Administration
(००) (०१) भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालय (2853 00 16)-दत्तमत	..	1,84	..	2,00	2,00	..	2,00	2,00	..	2,00	..	..	(00)(01) Directorate of Geology and Mining (2853 00 16)-Voted
०१, वेतन	..	4,50	..	7,00	7,00	..	7,00	7,00	..	7,00	..	..	Salaries
०३, अतिकालीक भत्ता	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Overtime Allowance
०६, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Telephone, Electricity and Water Charges
१०, कंत्राटी	..	88	..	88	88	..	88	88	..	88	..	..	Contract
११, देशांतर्गत प्रवास खर्च	..	8,00	..	8,00	8,00	..	8,00	8,00	..	8,00	..	8,00	Domestic Travel Expenses
१३, कार्यालयीन खर्च	..	34,92	..	40,00	40,00	..	40,00	40,00	..	40,00	..	40,00	Office Expenses
१४, भाडेपट्टी व कर	..	50	..	50	50	..	50	50	..	50	..	50	Rent, Rates and Taxes
१७, संगणक खर्च	..	2,30	..	5,00	5,00	..	5,00	5,00	..	5,00	..	5,00	Computer Expenses
२४, पेट्रोल, तेल व वांगण	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Petrol, Oil and Lubricant
२६, जाहिरात व प्रसिद्धी	..	15,00	..	20,00	20,00	..	20,00	20,00	..	20,00	..	20,00	Advertising and Publicity
२८, व्यावसायिक व विशेष सेवा	..	2,00	..	1,00	1,00	..	1,00	1,00	..	1,00	..	1,00	Professional and Special Services
५०, इतर खर्च	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Other Charges
५१, मोटार वाहने	..	88	..	5,00	5,00	..	5,00	5,00	..	5,00	..	5,00	Motor Vehicles
५२, यंत्रसामग्री व साधनसामग्री	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Machinery and Equipments
दत्तमत एकूण - ००१	..	11,93,16	..	10,81,11	10,81,11	..	10,81,11	13,59,50	..	10,81,11	..	13,59,50	Total-001-Voted
भारित	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	Charged

(दोन) आर्थिक गरजा : (II) Financial Requirements. —

वर्गीकरण (1)	प्रत्यक्ष रकमा २०२२-२०२३ Actuals, 2022-2023		अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates, 2023-2024		सुधारित अंदाज २०२३-२०२४ Revised Estimates, 2023-2024		अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२४-२०२५ Budget Estimates, 2024-2025		वर्गीकरण (14)							
	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan		एकूण Total						
											(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
०४, संशोधन व विकास (००) (०१) विभागीय प्रयोगशाळाद्वारा विश्लेषात्मक संशोधन (२८५३ ०० २५)-दत्तमत	२८,७७	१,००	२९,७७	३२,६६	१,५०	३४,१६	३२,६६	१,५०	३४,१६	२२,१६	१,५०	२३,६६	२२,१६	१,५०	२३,६६	०४, Research and Development (00) (01) Analytical Research by Departmental Laboratory (2853 00 25)—Voted
०१, वेतन	१	८५	८६	००	९०	९०	००	९०	९०	१	९०	९१	१	९०	१०, Contract	
०६, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	१,००	५०	१,५०	१,५०	५०	२,००	१,५०	५०	२,००	१,५०	५०	२,००	१,५०	५०	१३, Office Expenses	
१०, कंत्राटी	४,२०	३,१७	७,३७	५,६०	३,१७	८,७७	५,६०	३,१७	८,७७	४,२०	३,१७	७,३७	४,२०	३,१७	२७, Maintenance Work	
१३, कार्यालयीन खर्च	१६,००	१,०४,७१	१,२०,७१	१८,००	१,४०,००	१,५८,००	१८,००	१,४०,००	१,५८,००	१६,८०	१,४०,००	१,६६,८०	१६,८०	१,४०,००	Charged	
२७, लहान बांधकामे	३,००	३४,४४	३७,४४	२,००	४५,००	४७,००	२,००	४५,००	४७,००	२,००	४५,००	४७,००	२,००	४५,००	Total -004 Voted	
एकूण - ००४ दत्तमत	३१,१३	३१,१३	६२,२६	३५,५६	३५,५६	७१,१२	३५,५६	३५,५६	७१,१२	२५,०७	३५,५६	६०,६२	२५,०७	३५,५६	Voted	
१०२, खनिज समन्वेषण— (००) (०१) राष्ट्रीय महत्वाच्या आर्थिक खनिजांचे सर्वेक्षण व पूर्वक्षण (२८५३ ०० ३४) दत्तमत	१९,८५,१५	१,६०,८१	२०,४६,००	१८,८५,१८	३,६८,००	२२,५३,१६	१८,८५,१८	३,६८,००	२२,५३,१६	१९,८५,१८	३,६८,००	२३,५३,१६	१९,८५,१८	३,६८,००	१०२, Mineral Exploration (00) (01) Survey and prospecting of Important economic Minerals in the State (2853 00 34) Voted	
०१, वेतन	१९,८५,१५	२,५५	१९,८७,७०	१८,८५,१८	४,००	२२,७०,१६	१८,८५,१८	४,००	२२,७०,१६	१९,८५,१८	४,००	२३,७०,१६	१९,८५,१८	४,००	०१, Salaries	
०२, मजरी	१,६०,८१	२,५५	१,६३,३६	३,६८,००	४,००	७,३६,३६	३,६८,००	४,००	७,३६,३६	३,६८,००	४,००	७,३६,३६	३,६८,००	४,००	०२, Wages	
०३, आतकालीक भत्ता	२,५५	२,५५	५,१०	४,००	४,००	८,१०	४,००	४,००	८,१०	४,००	४,००	८,१०	४,००	४,००	०३, Overtime Allowance	
०६, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	१८,००	१८,००	३६,००	२९,००	२९,००	५८,००	२९,००	२९,००	५८,००	२९,००	२९,००	५८,००	२९,००	२९,००	०६, Telephone Electricity and Water Charges	
१०, कंत्राटी सेवा	४,२०	३,१७	७,३७	५,६०	३,१७	८,७७	५,६०	३,१७	८,७७	४,२०	३,१७	७,३७	४,२०	३,१७	१०, Contract	
११, देशांतर्गत प्रवास खर्च	१६,००	१,०४,७१	१,२०,७१	१८,००	१,४०,००	१,५८,००	१८,००	१,४०,००	१,५८,००	१६,८०	१,४०,००	१,६६,८०	१६,८०	१,४०,००	११, Travel Expenses	
१३, कार्यालयीन खर्च	१,०४,७१	१,०४,७१	२,०९,४२	१,४०,००	१,४०,००	२,८०,००	१,४०,००	१,४०,००	२,८०,००	५०,००	१,४०,००	२,९०,००	५०,००	१,४०,००	१३, Office Expenses	
१४, भाडे पट्टी व कर	१५,००	१५,००	३०,००	१२,००	१२,००	२४,००	१२,००	१२,००	२४,००	८,५०	१२,००	२०,५०	८,५०	१२,००	१४, Rent, Rates and Taxes	
१७, संगणक खर्च	३,१७	३,१७	६,३४	१८,००	१८,००	३६,३४	१८,००	१८,००	३६,३४	९,२०	१८,००	२७,२०	९,२०	१८,००	१७, Computer Expenses	
२७, लहान बांधकामे	३४,४४	३४,४४	६८,८८	४५,००	४५,००	९०,८८	४५,००	४५,००	९०,८८	४०,००	४५,००	८५,८८	४०,००	४५,००	२७, Minor work	
२८, व्यावसायिक व विशेष सेवा	३,००	३,००	६,००	२,००	२,००	४,००	२,००	२,००	४,००	२,००	२,००	४,००	२,००	२,००	२८, Professional and Special Service	
२४, ईंधन	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१,००,००	०	१,००,००	१,००,००	०	२४, Fuel	
५०, इतर खर्च	२०,००	२०,००	४०,००	२५,००	२५,००	७०,००	२५,००	२५,००	७०,००	२०,००	२५,००	७०,००	२०,००	२५,००	५०, Other Charges	
५१, मोटार वाहने	१,००	१,००	२,००	१,००	१,००	३,००	१,००	१,००	३,००	१,००	१,००	३,००	१,००	१,००	५१, Motor Vehicles	
५२, हत्यारे व सयंत्रे	१,००	१,००	२,००	१,००	१,००	३,००	१,००	१,००	३,००	१,००	१,००	३,००	१,००	१,००	५२, Machinery and Equipment	
दत्तमत एकूण - (००)(०१)	२३,६८,०३	२३,६८,०३	४७,३६,०६	२५,५२,७८	२५,५२,७८	७२,८९,५६	२५,५२,७८	२५,५२,७८	७२,८९,५६	२७,४६,९०	२५,५२,७८	५३,००,६८	२७,४६,९०	२५,५२,७८	Total-(00)(01)-Voted	
दत्तमत एकूण	२३,६८,०३	२३,६८,०३	४७,३६,०६	२५,५२,७८	२५,५२,७८	७२,८९,५६	२५,५२,७८	२५,५२,७८	७२,८९,५६	२७,४६,९०	२५,५२,७८	५३,००,६८	२७,४६,९०	२५,५२,७८	Charged	

तक्ता / TABLE—समाप्त

(दोन) आर्थिक गरजा : (II) Financial Requirements

(रुपये हजारोंत / Rs. in thousands)

वर्गीकरण (1)	प्रत्यक्ष रकमा २०२२-२०२३ Actuals, 2022-2023		अर्थसंकल्प २०२३-२०२४ Budget Estimates, 2023-2024		सुधारित अंदाज २०२३-२०२४ Revised Estimates, 2023-2024		अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२४-२०२५ Budget Estimates, 2024-2025		Classification (14)				
	अनिवार्य Non-Plan (2)	कार्यक्रम Plan (3)	एकूण Total (4)	अनिवार्य Non-Plan (5)	कार्यक्रम Plan (6)	एकूण Total (7)	अनिवार्य Non-Plan (8)	कार्यक्रम Plan (9)		एकूण Total (10)	अनिवार्य Non-Plan (11)	कार्यक्रम Plan (12)	एकूण Total (13)
(००)(०२) खनिज समन्वेषण राज्यातील महत्वाच्या आर्थिक खनिजांचे सर्वेक्षण व पुनर्वेक्षणकरण या कामाच्या विस्ताराकरिता योजना (२८५३ ०० ५२) - दत्तमत	२८,९०	...	२८,९०	२०,९०	...	२०,९०	२०,९०	...	२०,९०	२९,२२	...	२९,२२	(००)(०२) Mineral Exploration Scheme for of Survey and
०१, वेतन	२०	...	२०	२०	...	२०	२०	...	२०	२०	...	२०	Prespecting of important
०३, अतिकालीन भत्ता	५०	...	५०	२,००	...	२,००	२,००	...	२,००	२,००	...	२,००	economic minerals in the
०६, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	१०	...	१०	...	...	...	...	...	...	१	...	१	State (2853 00 52) - Voted
१०, कंत्राटी	६६	...	६६	१,००	...	१,००	१,००	...	१,००	१,००	...	१,००	01, Salaries
११, देशांतर्गत प्रवास खर्च	५६	...	५६	८०	...	८०	८०	...	८०	८०	...	८०	03, Overtime Allowance
१३, कार्यालयीन खर्च	३०,८३	...	३०,८३	२४,९०	...	२४,९०	२४,९०	...	२४,९०	३३,२३	...	३३,२३	06, Telephone, Electricity and Water Charges
दत्तमत - एकूण - (००)(०२)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	10, Contract
(००) (०५) खनिज विकास (योजनेन्तर) (२८५३ ०१ ३२)	१	...	१	१	...	१	१	...	१	६०,००,००	...	६०,००,००	11, Travel Expenses
३१, सहायक अनुदाने	१	...	१	१	...	१	१	...	१	६०,००,००	...	६०,००,००	13, Office Expenses
दत्तमत - एकूण - ०० (०५)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Voted Total — (00) 02
एकूण - १०२	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	(00) (05) Development of Mining (Non Plan) (2853 0132)
७९२, राष्ट्रीय निधीकडे/ठेव खात्याकडे हस्तांतरण	१	...	१	१	...	१	१	...	१	६०,००,००	...	६०,००,००	31, Grant-in-Aid
(०१) (०१) खनिज विकास निधीकडे हस्तांतरण (२८५३ ०१ ४१)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Voted-Total-(00) (05)
४९, आंतरलेखा हस्तांतरण	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Charged
भारित - ४९, आंतरलेखा हस्तांतरण	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Total - 102 Gross
भारित-एकूण ७९२	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Voted
एकूण-२८५३, अल्लोह खनिजकर्म धा.३.	३०,८५	...	३०,८५	२४,९२	...	२४,९२	२४,९२	...	२४,९२	६०,३३,२३	...	६०,३३,२३	797 Transfer to Reserve Fund/Deposit Account
	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	(01) (01) Transfer to Mining Development Fund (2853 01 41)
	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	49, Inter Accounts Transfer
	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Charged
	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Total - Total-792,
	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	Total—C-Net

१. संचालन व प्रशासन

(एक) प्रस्तावना :

सांप्रत भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालयाच्या अंतर्गत मुख्यालय संघटना संचालकांच्या अंमलात असून ते राज्यातील त्या खात्याचे प्रमुख म्हणून कार्य करतात. ते राज्याच्या खनिज प्रशासनाचे नियंत्रक अधिकारी देखील आहेत. संचालनालयाचे खनिज प्रशासन व खनिज समन्वेषण ह्या दोन्ही कार्यांवर नियंत्रण, नियोजन आणि समन्वय ठेवण्याचे काम तांत्रिक व अतांत्रिक दर्जा असलेल्या सहसंचालक, वरिष्ठ उप संचालक, उप संचालक, वरिष्ठ भू-वैज्ञानिक, प्रशासन अधिकारी, लेखा अधिकारी, सांख्यिकी अधिकारी वगैरे व अतांत्रिक कर्मचारी वर्गामार्फत केले जाते.

संचालनालयाची चार प्रादेशिक कार्यालये वरिष्ठ उप संचालक उप संचालकांच्या नियंत्रणाखाली नागपूर, चंद्रपूर, औरंगाबाद व कोल्हापूर येथे आहे. या चार प्रादेशिक कार्यालयांद्वारे केल्या जाणाऱ्या भू-विज्ञान सर्वेक्षण व खनिज समन्वेषण कार्यांवर देखरेख व नियंत्रण नागपूर येथील प्रधान कार्यालयाद्वारे होते.

खनिज प्रशासन कार्य :

प्रधान खनिजासंबंधी पूर्वेक्षण अनुज्ञप्ती व खनिजपट्टे मंजुरी, त्यांचे नूतनीकरण, समाप्ती अग्न प्रत्यार्पण इत्यादींबाबत शासनास सल्ला देणे हे कार्य खनिज प्रशासनाचा एक भाग म्हणून संचालनालय करते. खनिज पट्टाधारक, खनिज कायद्यांवर हुकूम सर्व अटींचे तंतोतंत पालन करतात किंवा नाही याची देखील संचालनालय शक्यतोवर खात्री करून घेते. शासकीय क्षेत्रात उत्खननासाठी आरक्षित ठेवण्याच्या क्षेत्राबाबत संचालनालय शासनास सल्ला देते.

संचालनालय प्रधान आणि खनिज संपत्तीच्या प्रशासनासंबंधी सल्ला देण्याचे कार्य करते. जिल्हास्तरावर खनिज प्रशासन कार्य पार पाडण्यासाठी संचालनालयाच्या आस्थापनेखाली असलेल्या ५० जागा की ज्यात वरिष्ठ भू वैज्ञानिक, भू वैज्ञानिक, कनिष्ठ भू-वैज्ञानिक, खनिशुल्क निरीक्षक, भौगोलिक माहिती प्रणाली, सहायक व लिपिक, क. लिपिक, वाहन चालक, मदतनीस इ. आहेत. त्या नागपूर, चंद्रपूर, गडचिरोली, रत्नागिरी, कोल्हापूर, यवतमाळ, रायगड, सिंधुदुर्ग, पुणे या खनिज महत्त्वाच्या जिल्ह्यांत कार्यरत आहेत. यांच्या व्यतिरिक्त ४८ भू-वैज्ञानिक अधिकारी व इतर कर्मचारी नागपूर, चंद्रपूर, गडचिरोली, यवतमाळ, भंडारा, कोल्हापूर, रायगड, ठाणे, सोलापूर, रत्नागिरी, पुणे, सिंधुदुर्ग, अमरावती, जळगांव, नाशिक, औरंगाबाद, नांदेड, धुळे, जालना, बीड, परभणी, लातूर, बुलढाणा, अहमदनगर, मुंबई, सातारा,

सांगली आणि उस्मानाबाद जिल्ह्यांतील खनीज प्रशासन कार्यात मदत करण्यासाठी नेमलेले आहेत.

या संचालनालयाच्या स्थापनेपासून जारीने करण्यात आलेल्या खनिजांचा शोध घेण्याच्या कामाचा परिणाम म्हणून निरनिराळ्या खनिज उत्पादनात व उत्पादनाच्या अनुषंगाने राज्याच्या खनिज महसुलात वाढ झाली आहे.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता.—या संचालनाद्वारे राबविण्यात आलेल्या खनिज समन्वेषण कार्यामुळे महाराष्ट्र राज्यात मोठ्या प्रमाणात कोळसा, बॉक्साईट, लोहखनिज, मँगनीज, चुनखडक, सिलीका वाळू, कायनाईट, सिलीमनाईट, डोलोमाईट इत्यादींचे मोठे मोठे साठे उघडकीस आले आहेत. यामुळे राज्यात खनिजावर आधारित अनेक प्रकारचे उद्योगधंदे उदा. औष्णिक वीज प्रकल्प, फेरोगॅंगनीज प्रकल्प, इस्पात प्रकल्प, सिमेंट प्रकल्प, सिलीका मँगनीज प्रकल्प इ. स्थापित करण्यात आले असून निकट भविष्यात अशा प्रकारचे अनेक कारखाने स्थापित करण्याची संभावना निश्चित आहे. राज्यात स्थापित झालेल्या खनिजावर आधारित उद्योगामुळे राज्याच्या फक्त खनिज महसूल नव्हे तर इतर कर उदा. विक्रीकर, अबकारी कर इ. मध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली आहे. तसेच खनिज उद्योग स्थापित झाल्यामुळे इतर सहाय्यभूत उद्योगधंदेसुद्धा वाढलेले आहेत व अशा उद्योगांकडून शासनाला आर्थिक लाभ मिळत आहे. याशिवाय ज्या भागात असे उद्योग स्थापित झालेले आहेत त्या भागाचा सामाजिक व आर्थिक दर्जाची प्रगती व विकास झाला आहे. म्हणजेच खनिज उद्योग स्थापित झाल्यानंतर राज्याला प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षरित्या आर्थिक लाभ झाला असून राज्याची आर्थिक स्थिती सुधारणेस मदत झालेली आहे. यामुळे राज्यात लाखो मजुरांना रोजगार मिळालेला आहे. वरील स्पष्टीकरणावरून असे निदर्शनास येते की, राज्याच्या विकासासाठी खनिज समन्वेषण तसेच खनिज उत्पादन अत्यंत आवश्यक आहे.

वर्ष २०२२-२०२३ मध्ये राज्याला खनिज महसुलापासून ५३९८३८.०० लाख रुपये मिळालेले आहेत. या मानाने शासनाकडून या संचालनालयाचे कार्यक्रम राबविण्याकरिता सन २०२१-२२ मध्ये फक्त ४०१६.१६ लाख मिळालेले होते. वर्ष २०२२-२०२३ मध्ये ही रक्कम रुपये ००००.०० लाख इतकेपर्यंतच देण्यात आली आहे. खाली दर्शविलेल्या तक्त्यात या संचालनालयाकरिता मागील पाच वर्षांत देण्यात आलेले अनुदान व त्याविरुद्ध राज्यातील खनिज उत्पादनामुळे गोळा करण्यात आलेली खनिज महसुलाची आकडेवारी दाखविलेली आहे :-

अनुक्रमांक	वर्ष	खनिज महसूल (रु. लाखात)	अनुदान (रु. लाखात)	खनिज महसुलाच्या तुलनेत अनुदानाची टक्केवारी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	२०१७-२०१८	.. .. .	४५,२१.०७	१.३०
२	२०१८-२०१९	.. .. .	४७,७९.४०	१.२४
३	२०१९-२०२०	.. .. .	३४,७८.५७	०.८९
४	२०२०-२०२१	.. .. .	३८,११.८८	०.९२
५	२०२१-२०२२	.. .. .	४०,१६.१६	०.७८
६	२०२२-२०२३	.. .. .	--	--

(तीन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण.—गेल्या १० वर्षांतील खनिज महसुलांचे पृथःकरण हेच दाखविते की, खनिज महसुलांचे उत्पन्न हे खनिजांच्या नवीन साठ्यांचा शोध लावल्यानंतर त्याचे पूर्वेक्षण करून ते साठे खनिज उद्योगांसाठी उत्खननासाठी तयार करणे, खनिज संपत्तीवर आधारित मोठ्या उद्योगांची स्थापना, आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत खनिजांची मागणी आणि इमारत बांधणी कार्यक्रम यावर प्रामुख्याने अवलंबून आहे. १९६०-१९६१ या वर्षात खनिज महसूल ३८.८८ लक्ष एवढा होता. सन २०२२-२०२३ या वर्षी ५३९८३८.०० लाखांवर पोचला. खनिज महसूल वाढविण्यासाठी वर दिलेल्या प्रत्येक बाबीवर जातीने लक्ष पुरविले गेल्यामुळे व काही बाबींवर लक्ष दिल्यामुळे खनिज महसुलात सारखी वाढ दिसून येते.

खनिज महसुलाचा मोठा वाटा कोळसा, बॉक्साईट, लोह-खनिज, मँगनीज, चुनखडी, सिलीका वाळू, कायनाईट व सिलीमनाईट या खनिज द्रव्यांपासून मिळतो. कोळशाचे उत्पन्न सारखे वाढत असून १९६० मधील ७.९४ लक्ष टनांवरून २०२२-२०२३ ला ते ६४३६६४.३३ लक्ष टनांपर्यंत गेले आहे. हीच वस्तुस्थिती लोह-खनिज, चुनखडी, कायनाईट, सिलीमनाईट, सिलीका वाळू या खनिजांबाबतही लागू होते. अशी अपेक्षा करण्यात येत आहे. ही स्थापित उद्योगात तेलाच्या वापराऐवजी कोळशाचा वापर जेव्हा सुरू होईल तेव्हा औष्णिक वीज उत्पादनात वाढ होईल व खनिज महसूल सारखा वाढत राहील.

मागील तीन वर्षात राज्यात वसूल झालेल्या खनिज महसुलीची स्थिती दर्शविणारा तक्ता क्रमांक ८

(रुपये लाखांत)

खनिज प्रधान/गौण	प्रत्यक्ष २०२१-२०२२ Actual 2021-2022 (रुपये लाखांत)	प्रत्यक्ष २०२२-२०२३ Actual 2022-2023 (रुपये लाखांत)	संभाव्य २०२३-२०२४ Provisional 2023-2024 (रुपये लाखांत)	अंदाजे २०२४-२०२५ Estimated 2024-2025 (रुपये लाखांत)
(१) प्रमुख	2,04,017.00	2,53,449.00	3,50,000.00	3,85,000.00
(२) गौण	3,07,324.00	2,86,389.00	2,76,612.00	3,08,000.00
एकूण	5,11,341.00	5,39,838.00	6,26,612.00	6,93,000.00

टीप :- सन २०२१-२२ व २०२२-२३ मध्ये गौण खनिजापासून प्रत्यक्ष जमा झालेला महसुलाची आकडेवारी ही मुंबई शहर वगळता आहे.

२. खनिजांचे समन्वेषण

(एक) प्रस्तावनात्मक :

खनिजांचा शोध घेणे हे या संचालनालयाचे प्राथमिक कार्य असून १९५७ पासून ते सतत चालू आहे. सध्या देशातील अशा प्रकारच्या सर्वांत मोठ्या संचालनालयामधील, हे एक संचालनालय आहे. महाराष्ट्र राज्यात महत्त्वाची खनिजे नागपूर, चंद्रपूर, गडचिरोली, भंडारा, यवतमाळ, सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, कोल्हापूर, रायगड, सातारा आणि थोड्या फार प्रमाणात ठाणे, सांगली व नांदेड जिल्ह्यांत एकवटली आहेत. जळगांव, नाशिक, औरंगाबाद व बुलढाणा या जिल्ह्यांत आर्थिकदृष्ट्या महत्त्वाचे एकच खनिज म्हणजे अकीक दगड आढळतो.

खनिज समन्वेषणाचे कार्यासाठी संचालनालयाजवळ २० आवेधन यंत्र व सहाय्यक सामग्री आहे. खनिज समन्वेषणाचे सविस्तर कार्य सुरू करण्यापूर्वी भू-सर्वेक्षण, प्रादेशिक नकाशीकरण व भू-वैज्ञानिक नकाशीकरण करण्यात येते. राज्य शासन राज्य भू-वैज्ञानिक कार्यक्रम मंडळ व केंद्रिय भू-वैज्ञानिक कार्यक्रम यांचे द्वारा केंद्र सरकार व केंद्र सरकारच्या अधिक्षेपांतर्गत असलेली हेच कार्य करणारी महामंडळ यांच्या कामात समन्वय साधतात. राज्य शासनाचा खनिज समन्वेषण कार्यक्रम समन्वयानंतर निश्चित केल्यामुळे इतर संघटनांद्वारे महाराष्ट्र राज्यात होणाऱ्या याच प्रकारच्या कार्यात परस्पर व्याप्तता टाळली जाते. संचालनालयाने फार मोठ्या प्रमाणात खनिजांच्या समन्वेषणाचे कार्य केले असून त्यात कोळसा, चुनखडी, बॉक्साईट, सिलीका वाळू, लोह-खनिज, कायनाईट, तांबे, क्रोमाईट इल्मेनाईट, बेराईट, सिलीमनाईट, फ्लोराईट, ग्रॅफाईट वगैरे खनिजांचा अंतर्भाव होतो.

संचालनालयाचे सविस्तीर-खनिज-समन्वेषणाचे कार्य राज्यातील महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ आणि इतर सार्वजनिक/खाजगी संस्थांना खनिज उत्खननाचे कार्य हाती घेण्याच्या दृष्टीने सहाय्यक ठरते. राज्यात नवीन शोधून काढलेले समवेषित व सिद्ध केलेल्या खनिजांच्या साठ्यांचा उपयोग

करण्याकरिता अनेक सुसाध्यता व प्रकल्प अहवाल या संचालनालयाद्वारे तयार करण्यात आले आहेत. उद्योजकांना खनिज उद्योग स्थापन करण्याकरिता या प्रकल्प/सुसाध्यता अहवालाची मदत होते.

संचालनालयाची रासायनिक प्रयोगशाळा नागपूर येथे स्थित असून मुख्यालयाला जोडली आहे या व्यतिरिक्त मुख्यालयात पाषाणशास्त्रीय व धातुक संस्करण या विशेष प्रयोगशाळा नागपूर येथे आहेत. समन्वेषणांच्या विभिन्न टप्प्यात मिळविलेल्या विभिन्न खनिजांच्या नमुन्यांचे पृथःकरण करून राज्यातील खनिजांची प्रत माहिती करून घेण्याच्या दृष्टीने या रासायनिक प्रयोगशाळा स्थापन केल्या आहेत. खनिजांची प्रत व त्यांची निरनिराळ्या उद्योगातील उपयोगिता ठरविण्याच्या दृष्टीने रासायनिक पृथःकरण सहाय्यशील ठरते. भू-वैज्ञानिक सर्वेक्षण व आवेधनाद्वारे प्राप्त खडकांची व खनिजांची प्रत निरनिराळ्या उद्योगांसाठी उपयोगी आहे किंवा नाही हे ठरविण्यासाठी रासायनिक प्रयोगशाळेची मदत आवश्यक आहे. कारण ह्या प्रत निश्चितीशिवाय पूर्वक्षण कार्ये पूर्ण होऊ शकत नाही. पृथःकरणाच्या कामाचा तपशील, नमुन्यांची संख्या इत्यादी सोबतच्या तक्ता ६ मध्ये दर्शविली आहे. संचालनालय प्रतिवर्षी शोकडो नमुन्यांचे पृथःकरणाचे कार्य करीत आहे आणि त्यामुळे प्रत्येक नमुन्याच्या पृथःकरणाचा अहवाल या प्रकाशनात नमूद करणे शक्य होत नाही.

सन २०२३-२०२४ या वर्षात संचालनालयाचे यवतमाळ, चंद्रपूर जिल्ह्यात चुनखडकासाठी भंडारा जिल्ह्यात कायनाईट-सिलीमिनाईट व मँगनिज, चंद्रपूर जिल्ह्यात कॉपर आणि रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात बॉक्साईटकरिता सर्वेक्षण/पूर्वक्षण करण्याचे प्रस्तावित केले आहे. बांधकाम उपयोगी खनिज शोधण्यासाठी नाशिक जिल्ह्यात सर्वेक्षण करण्याचे तसेच बॉक्साईट क्षेत्र सीमांकित करणेचे दृष्टीने रत्नागिरी जिल्ह्यात भू-शास्त्रीय पूर्वक्षण करण्याचे प्रस्तावित आहे.

(दोन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण. —

खनिजांच्या समन्वेषणाचे कार्य ठराविक टप्प्यांनी केले जाते. भारतीय भू-वैज्ञानिक सर्वेक्षण अथवा या संचालनालयाद्वारे केलेल्या सर्वसाधारण नकाशीकरणद्वारे ज्या क्षेत्रामध्ये उपलब्ध खनिज संपत्ती दर्शविली जाते त्या क्षेत्राचे विस्तृतारित्या भूशास्त्रीय नकाशीकरण १ : ५००० अथवा त्यापेक्षा मोठ्या प्रमाणावर करण्यात येते. या योगे उपलब्ध खनिज क्षेत्रांपैकी अधिक खनिज उपलब्ध असलेले क्षेत्र सीमांकित करता येते. ह्या सीमांकनानंतर, आवश्यक भासल्यास, भू-पृष्ठावरील नमुन्यांचे विश्लेषण केले जाते. नमुन्याच्या विश्लेषणात्मक निष्कर्षाच्या प्रक्षेपणाने ज्या क्षेत्रातून ते नमुने गोळा करण्यात आले त्या क्षेत्रांपैकी सर्वाधिक खनिज उपलब्ध असलेल्या सीमांकित क्षेत्रांत मोठ्या प्रमाणावर आवेधन केले जाते. ज्या ठिकाणी खनिजसाठे उथळ भागी असतात, तसेच ज्या काही ठिकाणी आवेधन पुरेसे झालेले नसते, अशा ठिकाणी खणिकांचा अवलंब केला जातो. वेधणाद्वारे क्रोड नमुने व खाणिकातून वाहिका नमुने प्राप्त होतात.

पाषाणशास्त्रीय प्रयोगशाळेत क्रोड नमुन्याचे विश्लेषण करून त्यातील खनिज समुच्यांची निश्चिती व रासायनिक प्रयोगशाळेत पृथःकरणाद्वारे अपेक्षित धातुकाची प्रत ठरविता येते. पर्याप्त विश्लेषणात्मक परिणाम प्राप्त झाल्यानंतर ठराविक क्षेत्रात धातुचा प्रतवार साठा किती आणि आर्थिकदृष्ट्या किफायतशीर समुपयोजकता कितपत आहे हे ठरविणे शक्य होते. साधारणतः महाराष्ट्रात कोळशासारखे खनिज भू-पृष्ठावर सापडत नसल्यामुळे त्याच्या समन्वेषणासाठी आवेधन कार्यावर जास्त भर देऊन ते थोड्या थोड्या अंतरावर केले जाते. जेव्हा आवेधन कार्य विस्तृत भू-भागावर दूर दूर अंतरावर केले जाते तेव्हा त्या क्षेत्रातील उपलब्ध्यांचा अंदाज स्थूलमानाने वर्तविता येतो. विस्तृत रूपाने जवळजवळ अंतरावर आवेधन कार्य केल्यास त्या क्षेत्रातील सिद्ध केलेल्या खनिजांच्या उपलब्ध्याचे वर्गीकरण करणे शक्य होते व त्या आधारावर खनिज प्रकल्पाचे नियोजन होऊ शकते व २०१९-२०२० व २०२०-२०२१ या वित्तीय वर्षात झालेल्या प्रत्यक्ष कार्याचा व २०२२-२०२३ मधील व २०२३/-२०२४ मधील अपेक्षित खनिज समन्वेषणाचे कार्य खालील तक्त्यात दर्शविले आहे :-

Table -X

	प्रत्यक्ष २०१९-२०२० मार्च २०२० पर्यंत (Actuals) 2019-2020 upto March, 2020 (1)	प्रत्यक्ष २०२०-२०२१ मार्च २०२१ पर्यंत (Actuals) 2020-2021 upto March, 2021 (2)	प्रत्यक्ष २०२१-२०२२ मार्च २०२२ (Actuals) 2021-2022 upto May, 2022 (3)	प्रत्यक्ष २०२२-२०२३ मार्च २०२३ पर्यंत (अपेक्षित) (Provisional) (4)	मार्च २०२४ पर्यंत अपेक्षित
१ भूवैज्ञानिक सर्वेक्षण (वर्ग किलोमीटरमध्ये) Geological Survey (in square kilometres)	435.89 sq. km.	1414.00 sq. km.	343.34 sq.km.	330.58 sq.km.	242.4 sq.km.
२ आवेधन (मीटरमध्ये) Drilling (in metres)	2658.50 metres	1101.00 metres	2249.60 metres	5649.00 metres	4645.00 metres

भारत सरकारच्या राष्ट्रीय खनिज धोरण, १९९३ ला सुसंगत राहून राज्यातील खनिजाकरिता राज्याचे राज्य “खनिज धोरण, १९९९” तयार केले. राज्य मंत्रिमंडळाचे नागपूर येथील दिनांक २१ डिसेंबर १९९९ रोजीच्या बैठकीत या धोरणाला मंजुरी दिली. तसेच विदर्भ विकासासाठी सुधारित कार्यक्रमाला देखील राज्य मंत्रिमंडळाने नागपूर येथे दिनांक २३ डिसेंबर १९९९ रोजी झालेल्या बैठकीमध्ये या धोरणातील संबंधित बाबींना मंजुरी दिली.

सन २०००-२००१ या आर्थिक वर्षासाठी सन १९९९-२००० मध्ये जमा झालेल्या एकूण खनिज महसुलाची १०% रक्कम “खनिज विकास निधीमध्ये” वळती करून तरतूद करण्यासाठी “अधिनियम” आवश्यक असल्याने अशा विधेयकांचा मसूदा नागपूर येथील २००० च्या हिवाळी अधिवेशनात विधानमंडळाच्या मान्यतेसाठी विधेयक क्रमांक ७९, दिनांक ३० नोव्हेंबर २००० रोजी विधानसभेमध्ये पुरःस्थापित करण्यात आले.

तथापि, सभागृहात यावर चर्चा होऊ न शकल्यामुळे तसेच प्रस्तावाची तातडी लक्षात घेता याबाबतीत माननीय राज्यपाल यांच्या मान्यतेने दिनांक २६ फेब्रुवारी २००१ रोजी अध्यादेश काढण्यात आला.

मंत्रिमंडळाने मंजुरी दिलेल्या या धोरणातील संबंधित बाबींमध्ये “खनिज विकास निधीची” निर्मिती ही मुख्य बाब असल्याने या निधीची निर्मिती संदर्भाधीन शासन निर्णय, व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभाग, दिनांक ५ फेब्रुवारी २००० अन्वये करण्यात आली होती. सन १९९९-२००० या आर्थिक एच ३९३-३०

वर्षामध्ये जमा झालेल्या व त्यापुढील दरवर्षी जमा होणाऱ्या राज्याच्या एकूण खनिज महसुलाच्या १० टक्के इतकी रक्कम “खनिज विकास निधी” मध्ये वळती करण्यासाठी राखून ठेवण्यात येईल व ती अशा निधीचा भाग असेल. सन १९९९-२००० या आर्थिक वर्षामध्ये खनिज महसूल म्हणून एकूण रुपये २६९.०९ कोटी एवढी रक्कम शासनाला प्राप्त झालेली असून तिच्या १० टक्के रक्कम म्हणजे रुपये २६.९० कोटी इतक्या रकमेची तरतूद या निधीसाठी आर्थिक वर्ष (२०००-२००१) साठी करण्यात आलेली होती.

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान :

खाण व खनिजे (विकास व विनियमन) अधिनियम, १९५७ च्या कलम ९(ब) उप-कलम १ च्या तरतुदीनुसार राज्य शासनाने उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्र. एमडीएफ-०६१५/प्र.क्र. ३४/उद्योग-९, दिनांक १ सप्टेंबर २०१६ अन्वये महाराष्ट्र राज्यातील ३५ जिल्हांकरिता (मुंबई शहर जिल्हा वगळून) खाण बाधित क्षेत्रे व व्यक्तीच्या विकासाकरिता जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानची स्थापना करण्यात आली आहे. दिनांक १ सप्टेंबर २०१६ च्या अधिसूचनेन्वये जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानची रचना व कार्यपद्धती याबाबतचे नियम विहित करण्यात आले आहेत. केंद्रीय खनिकर्म मंत्रालयाच्या दिनांक १६ सप्टेंबर २०१५ च्या निर्देशानुसार खाण बाधित क्षेत्र व्यक्तीच्या विकासाकरिता राबविण्यात येणारी प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना (PMKKKY) ही जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमार्फत राबविण्यात येत आहे. प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना (PMKKKY) राबविण्याबाबतच्या

मार्गदर्शक सूचना शासन निर्णय क्र. एमडीएफ-०६१५/प्र.क्र. ३४/उद्योग-९, दिनांक १ सप्टेंबर २०१६ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. राज्यात अस्तित्वात असलेल्या प्रमुख खनिजाच्या खाणपट्टाधारकांकडून सदर खनिजाच्या स्वामित्वधनाव्यतिरिक्त स्वामित्वधनाच्या ३० टक्के रक्कम व गौण खनिजाच्या खाणपट्टाधारकांकडून स्वामित्वधनाव्यतिरिक्त स्वामित्वधनाच्या १० टक्के रक्कम जमा करण्यात येत आहे. प्रमुख खनिजाकरिता सदर निधी १२ जानेवारी २०१५ पूर्वलक्षी प्रभावाने व गौण खनिजाकरिता सदर निधी १ सप्टेंबर २०१६ पासून जमा करण्यात येत आहे. त्याकरिता संबंधित जिल्ह्यातील जिल्हाधिकारी व जिल्हा खनिकर्म अधिकारी यांचे संयुक्त नावे राष्ट्रीयकृत बँकेत खाते उघडण्यात आले आहे.

जिल्ह्यात गोळा होणारा निधी प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेअंतर्गत केंद्र शासनाने निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शन तत्वानुसार खाणीतील खाणकामामुळे बाधित क्षेत्रांच्या पायाभूत सुविधांकरिता वितरित करण्यात येणार आहे. जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेकरिता

विनियोग रकमेपैकी ६०% रक्कम पिण्याचे पाणी, प्रदूषण नियंत्रण, स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला व मुलांचे कल्याणाकरिता, वयोवृद्ध व विकलांग व्यक्तींच्या कल्याणाकरिता, कौशल्य विकास तसेच स्वच्छता इ. बाबींवर खर्च करण्याचे व उर्वरित ४०% रक्कम पायाभूत सुविधा जसे रोड, रेल्वे, पूल जलसंधारण, पर्यावरणाचा समतोल राखण्यासाठी करावयाचा उपाययोजना इ. बाबींवर खर्च करण्यात येणार आहे.

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत गोळा होणाऱ्या निधी वितरणाचे कार्य सुयोग्यरित्या होण्याकरिता जिल्हास्तरावर जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली नियामक परिषद (Governing Council) व व्यवस्थापन समिती (Managing Committee) स्थापना करण्यात आली आहे, जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत माहे नोव्हेंबर, २०२३ अखेर राज्यात एकूण ४९३९.१७ कोटी एवढा निधी जमा झालेला आहे.

खनिजाचे उत्पादन व मूल्य दर्शविणारा तक्ता क्रमांक ३

The Statement showing the Production and value of Minerals

(उत्पादन टनांमध्ये)

(मूल्य-लाख रुपयांत)

खनिजाचे नाव	२०२२-२०२३ वित्तीय वर्ष						Minerals
	2022-2023 Financial Year		२०२३-२०२४ संभाव्य		२०२४-२०२५ अंदाजे		
	प्रत्यक्ष (Actual)		2023-2024 (Provisional)		2024-2025 (Estimated)		
(१)	Production (२)	Value (३)	Production (४)	Value (५)	Production (६)	Value (७)	(८)
मॅंगेनिज धातू	740647	67250.63	777679	70613.16	816563	74143.82	Manganese ore
दगडी कोळसा	64366433	1052742.09	67584755	1105379.19	70963992	1160648.15	Coal
लोह धातू	6108953	213262.74	6414401	223925.88	6735121	235122.17	Iron ore
चूनखडी	16655687	39979.01	17488471	41977.96	18362895	44076.86	Limestone
बॉक्साईट	831358	8721.08	872926	9157.13	916572	9614.99	Bauxite
कायनाईट	334	8.44	351	8.86	368	9.31	Kyanite
सिलमनाईट	1437	37.57	1509	39.45	1584	41.42	Sillimanite
क्रोमाईट	Nil	Nil	Nil	Nil	Nil	Nil	Chromite
सॅण्ड स्टोव्हिंग	104198	154.33	109408	162.05	114878	170.15	Sand Stowing
फ्लोराईट	910	95.40	956	100.17	1003	105.18	Flourite
एकूण	88809957	1382251.29	93250455	1451363.85	97912978	1523932.05	Total

तक्ता क्रमांक ४/ Table - IV

३१ मार्च २०२३ अखेर प्रमुख व गौण खनिजाच्या खनिपह्यांची जिल्हावार संख्या

Table Showing the number of leases existing for Major and Minor Minerals as on 31st March 2023

अनुक्रमांक (1)	जिल्हा (2)	प्रमुख खनिज Major Minerals			गौण खनिज Minor Minerals		Districts (5)
		(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	
१	नागपूर	..	..	..	40	253	.. Nagpur
२	भंडारा	..	..	..	16	174	.. Bhandara
३	गोंदिया	..	..	..	04	15	.. Gondia
४	वर्धा	..	..	..	...	47	.. Wardha
५	चंद्रपूर	..	..	..	33	61	.. Chandrapur
६	गडचिरोली	..	..	..	7	1	.. Gadchiroli
७	अमरावती	..	..	..	...	100	.. Amravati
८	अकोला	..	..	..	...	297	.. Akola
९	वाशिम	..	..	..	...	65	.. Washim
१०	यवतमाळ	..	..	..	31	158	.. Yavatmal
११	बुलढाणा	..	..	..	...	52	.. Buldhana
१२	औरंगाबाद	..	..	..	...	49	.. Aurangabad
१३	बीड	..	..	..	...	66	.. Beed
१४	नांदेड	..	..	..	...	156	.. Nanded
१५	परभणी	..	..	..	...	23	.. Parbhani
१६	हिंगोली	..	..	..	...	79	.. Hingoli
१७	उस्मानाबाद	..	..	..	...	37	.. Usmanabad
१८	जालना	..	..	..	...	121	.. Jalna
१९	लातूर	..	..	..	...	110	.. Latur
२०	मुंबई	..	..	..	...	0	.. Mumbai
२१	मुंबई (उपनगर)	..	..	..	...	0	.. Mumbai(Suburb)
२२	ठाणे	..	..	..	...	362	.. Thane
२३	रायगड	..	..	..	11	40	.. Raigad
२४	रत्नागिरी	..	..	..	08	836	.. Ratnagiri
२५	सिंधुदुर्ग	..	..	..	10	270	.. Sindhudurg
२६	नाशिक	..	..	..	...	116	.. Nashik
२७	धुळे	..	..	..	...	48	.. Dhule
२८	नंदुरबार	..	..	..	...	7	.. Nandurbar
२९	जळगाव	..	..	..	...	23	.. Jalgaon
३०	अहमदनगर	..	..	..	...	9	.. Ahmednagar
३१	पुणे	..	..	..	...	1380	.. Pune
३२	सोलापूर	..	..	..	...	15	.. Solapur
३३	सातारा	..	..	..	...	781	.. Satara
३४	सांगली	..	..	..	...	72	.. Sangli
३५	कोल्हापूर	..	..	..	13	55	.. Kolhapur
३६	पालघर	..	..	..	...	530	.. Palghar
Total		..	..	..	173	6408	

तक्ता क्रमांक ५ / Table - V
संयंत्र व यंत्रसामग्री, वेधनी आणि वाहने यांची एकूण संख्या दर्शविणारा तक्ता
Statement Showing Plant and Machining, Drilling Machine and Vehicles

नाव	संख्या No.	भर		घट		एकूण Total	चालू	दुरुस्ती न	दुरुस्ती	अपेक्षित	अपेक्षित	Name of Item
		Addition during		Deletion during			स्थितीतील	होणाऱ्या	खालील	वाढ	घट	
							condition	Repair	Repair	Anticipated	Anticipated	
										Addition	Deletion	
(1)	(2)	2017 to 2016	2018 to 2017	2023 to 2022	2024 to 2023	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(1)
ड्रिल्स	29	NIL	NIL	5	NIL	24	12	12	NIL	NIL	NIL	Drilling Machine
ट्रक्स	14	NIL	NIL	6	NIL	8	2	6	NIL	NIL	NIL	Trucks
जीप्स	23	NIL	NIL	1	NIL	22	16	6	NIL	NIL	NIL	Jeeps
कार	03	NIL	NIL	1	NIL	02	01	01	NIL	NIL	NIL	Car

सन २०२२-२०२३ या आर्थिक वर्षात "०८५३" या प्रधान लेखाशिर्षाखाली गौण खनिजांतर्गत
माहे-मार्च, २०२३ अखेर जमा झालेल्या खनिज महसूलाचे मासिक विवरणपत्र

(रुपये कोटीत)

अ.क्र.	जिल्हा	सन २०२२-२३ या वर्षाकरिता उद्दिष्ट	माहे-फेब्रुवारी, २०२३ पर्यंत जमा महसूल	माहे-मार्च, २०२३ मध्ये जमा महसूल	माहे-मार्च, २०२३ अखेर जमा महसूल	वसुलीची टक्केवारी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१	मुंबई (उपनगर)	65.74	134.39	13.54	147.93	225.02
२	ठाणे	115.42	132.29	18.85	151.14	130.95
३	पालघर	78.90	130.87	20.70	151.57	192.10
४	रायगड	136.00	126.76	67.29	194.05	142.68
५	रत्नागिरी	62.68	44.73	29.96	74.69	119.16
६	सिंधुदुर्ग	48.51	36.51	16.97	53.48	110.25
७	नाशिक	98.16	145.73	14.61	160.34	163.35
८	धुळे	33.80	25.42	7.84	33.26	98.40
९	नंदुरबार	30.10	12.06	9.00	21.06	69.97
१०	जळगाव	72.82	53.49	20.96	74.45	102.24
११	अहमदनगर	95.12	89.70	25.66	115.36	121.28
१२	पुणे	172.10	228.60	42.40	271.00	157.47
१३	सातारा	76.81	48.17	14.18	62.35	81.17
१४	सांगली	63.69	39.56	20.33	59.89	94.03
१५	सोलापूर	113.51	51.39	7.96	59.35	52.29
१६	कोल्हापूर	41.39	51.89	11.03	62.92	152.02
१७	औरंगाबाद	78.00	46.89	11.44	58.33	74.78
१८	जालना	48.51	32.98	10.78	43.76	90.21
१९	परभणी	51.54	47.76	5.40	53.16	103.14
२०	हिंगोली	25.18	19.45	10.21	29.66	117.79
२१	बीड	66.75	64.25	4.81	69.06	103.46
२२	नांदेड	90.05	63.37	31.26	94.63	105.09
२३	उस्मानाबाद	57.64	27.28	21.91	49.19	85.34
२४	लातूर	37.33	35.77	8.15	43.92	117.65
२५	अमरावती	80.58	43.23	15.55	58.78	72.95
२६	बुलढाणा	67.40	33.79	16.91	50.70	75.22
२७	अकोला	54.23	89.18	3.65	92.83	171.18
२८	वाशिम	29.30	34.37	6.97	41.34	141.09
२९	यवतमाळ	73.49	101.39	7.99	109.38	148.84
३०	नागपूर	139.13	116.19	37.97	154.16	110.80
३१	वर्धा	48.92	36.92	9.96	46.88	95.83
३२	भंडारा	72.33	27.20	4.20	31.40	43.41
३३	गोंदिया	26.60	28.72	3.58	32.30	121.43
३४	चंद्रपूर	71.21	80.82	6.01	86.83	121.94
३५	गडचिरोली	46.81	24.25	0.49	24.74	52.85
	एकूण	2469.75	2305.37	558.52	2863.89	115.96

सन २०२२-२०२३ या आर्थिक वर्षात "०८५३" या प्रधान लेखाशिर्षाखाली प्रमुख खनिजांतर्गत
माहे-मार्च, २०२३ अखेर जमा झालेल्या खनिज महसुलाचे मासिक विवरणपत्र

(रुपये कोटीत)

अ.क्र.	जिल्हा	सन २०२२-२३ या वर्षाकरिता उद्दिष्ट	माहे-फेब्रुवारी, २०२३ पर्यंत जमा महसूल	माहे-मार्च, २०२३ मध्ये जमा महसूल	माहे-मार्च, २०२३ अखेर जमा महसूल	वसुलीची टक्केवारी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१	नागपूर	700.00	462.75	125.29	588.04	84.01
२	भंडारा	35.00	15.72	10.39	26.11	74.60
३	गोंदिया	1.50	0.22	0.10	0.32	21.33
४	चंद्रपूर	1082.96	783.06	183.55	966.61	89.26
५	गडचिरोली	125.00	321.06	33.93	354.99	283.99
६	यवतमाळ	508.00	459.43	107.95	567.38	111.69
७	रत्नागिरी	7.04	5.89	0.43	6.32	89.77
८	सिंधुदुर्ग	20.00	12.74	5.24	17.98	89.90
९	कोल्हापूर	19.50	3.50	0.54	4.04	20.72
१०	रायगड	1.00	2.13	0.57	2.70	270.00
	एकूण	2500.00	2066.50	467.99	2534.49	101.38

कोळसा खंडाची सद्यःस्थिती

मा. सर्वोच्च न्यायालय, नवी दिल्ली यांनी दिनांक २४ सप्टेंबर २०१४ च्या आदेशाद्वारे मंत्रालयाद्वारे सर्व राज्यांमध्ये करणेत आलेली कोळसा खंडाचे आबंटन अवैध घोषित करून रद्द केलेले आहे.

केंद्र शासनाचे कोळसा मंत्रालयाने वर्ष २०१५ मध्ये खालील नमूद कंपन्यांना चंद्रपूर व यवतमाळ जिल्ह्यांत, स्वतःचे उपयोगासाठी कोळसा उत्खनन करण्याकरिता कोळसा खंड आबंतीत केलेले आहे. :-

अनुक्रमांक	कोळसा खंडाचे नाव	Allottee	Acution Amount (Per tonne)
(१)	(२)	(३)	(४)
१	बेळगाव कोल माईन्स	मे. सनफ्लॅग आयर्न अॅण्ड स्टिल कं. लि.	१७८५
२	बरांज-१ ते ४ किलोनी, मनोरादीप	कर्नाटका पॉवर कार्पोरेशन लि.	Govt. Company
३	मार्की मांगली-३	बी. एस. इस्पात लि.	९१८
४	नेरड मालेगाव	इंद्रजीत पॉवर प्रा. लि.	६६०
५	मार्की-मांगली-१	टॉपवर्थ ऊर्जा अॅण्ड मेटल्स लि.	७१५
६	मजरा	मे. जे. पी. सिमेंट	१२५०

तसेच चंद्रपूर व यवतमाळ जिल्ह्यातील खालील दोन कंपन्यांना व्यापारी उपयोगासाठी कोळसा उत्खनन करण्याकरिता कोळसा खंड कोळसा मंत्रालयाने वर्ष २०२० मध्ये आबंतीत केलेले आहे. :-

अनुक्रमांक	कोळसा खंडाचे नाव	Allottee	Acution Amount (Per tonne)
(१)	(२)	(३)	(४)
७	टाकळी जिना बेलोरा	मे. अरबिंदो रिअॅलीटी अॅन्ड इन्फ्रास्ट्रक्चर प्रा. लि.	.....
८	मार्की सांगली-II	मे. याज्ञदानी इण्टरनेशनल प्रा. लि.	.....
९	गोंडखॅरी	मे. अदानी पॉवर महाराष्ट्रा लि.	.....
१०	भिवकुंड	सनफ्लॅग आयर्न अॅन्ड स्टील कंपनी लि.	.....

तसेच नागपूर व वर्धा जिल्ह्यातील खालील दोन कंपन्यांना उपयोगासाठी कोळसा करण्याकरिता कोळसा खंड कोळसा मंत्रालयाने वर्ष २०२३ मध्ये आबंतीत केलेले आहेत. :-

अनुक्रमांक	कोळसा खंडाचे नाव	Allottee	Acution Amount (Per tonne)
(१)	(२)	(३)	(४)
१	कळंबी-९ कमेश्वर	M/s Samlok Industries Pvt. Ltd.	
२	माधेरी	M/s. M. H. Natural Resources Ltd.	

२. चुनखडक.—(१) यवतमाळ जिल्ह्यातील सिंदोला-परमडोह येथील चुनखडीच्या विपुल साठ्यामुळे चुनखडीद्वारा सिमेंट निर्माण करणारा ३० लक्ष टन प्रतिवर्ष क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प, चंद्रपूर जिल्ह्यातील घुग्गुस येथे मे. ए.सी.सी. कंपनीद्वारे प्रस्थापित करण्यात आलेला आहे.

(२) चंद्रपूर जिल्ह्यातील आवरपूर-बाकडी येथील चुनखडकांच्या साठ्यावर आधारित मे. लार्सन व टुन्नो लिमिटेड, मुंबई यांनी वार्षिक ३.०० दशलक्ष टन क्षमतेचा एक सिमेंट प्रकल्प स्थापन केला आहे. सिमेंट उत्पादन १९८३ पासून सुरू झाले आहे.

(३) चंद्रपूर जिल्ह्यातील गडचांदूर येथे मे. माणिकगड सिमेंट कंपनीने २.५ दशलक्ष टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प स्थापन केला आहे. डिसेंबर, १९८५ पासून सिमेंटच्या उत्पादनास सुरुवात झाली आहे.

(४) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये उपरवाही (तालुका कोरपना) येथे मेसर्स गुजराथ अंबुजा सिमेंट्स यांनी प्रतिवर्षी ३० लाख टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

(५) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये नारंडा येथे मुरली इंडस्ट्रीज यांनी प्रतिवर्ष ३.०० दशलक्ष मेट्रीक टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

३. बॉक्साईट.—(१) इंडियन अॅल्युमिनियम कंपनीने कोल्हापूर जिल्ह्यातील बॉक्साईटचे साठ्यावर बेळगाव येथे प्रतिवर्षी ७३,००० टन अॅल्युमिनियमचे उत्पादन क्षमता असलेला प्रकल्प प्रस्थापित केला.

(२) याच कंपनीने मुंबईजवळील कलवा येथे अॅल्युमिनियम शीट फॅब्रिकेशन व फाईल रोलिंग मिल प्रकल्प स्थापन केला.

राज्यातील रत्नागिरी, रायगड व कोल्हापूर जिल्ह्यातून बॉक्साईट विदेशात निर्यात केली जाते.

४. कायनाईट-सिलीमनाईट.—राज्यात कायनाईट व सिलीमनाईट खनिज कार्य सुरू झाले. त्यामुळे नागपूर आणि चंद्रपूर येथे रिफॅक्टरी युनिटे स्थापन करण्यास मदत झाली.

५. लोहखनिज.—(१) चंद्रपूर, गोंदिया व गडचिरोली जिल्ह्यांतील लोहखनिजांच्या साठ्यावर आधारित इंटीग्रेटेड मध्यम क्षमतेचा पोलाद निर्मितीचा प्रकल्प सनफ्लॅग लोह व पोलाद कंपनी लिमिटेड तर्फे भंडारा जिल्ह्यात स्थापन करण्यात आला आहे. या प्रकल्पाची माईलड अलाय व स्टील रोलड प्रॉडक्टची वार्षिक क्षमता २.०० लाख टन आहे. स्टील उत्पादन जानेवारी, १९८९ पासून सुरू आहे. या व्यतिरिक्त चंद्रपूर जिल्ह्यात मे. लॉईडस मेटालिक्स अॅण्ड स्टिल, मे. गुप्ता मेटालिक्स, मे. गोपानी आर्यन व पॉवर इंडिया प्रा.लि., ग्रेस इंडस्ट्रीज, चमन मेटॅलिक प्रा. लि. व श्री सिद्धबली इस्पात लि. यांनी स्पॉन्ज आर्यन निर्मिती प्रकल्प, नागपूर जिल्ह्यात मे. इस्पात इंडस्ट्रीज लि. यांनी स्टील शीट रोलचा प्रकल्प व श्री चिंतेश्वर स्टील यांनी स्पॉन्ज आर्यन निर्मिती प्रकल्प व श्री विरांगणा स्टील लि. यांनी स्पॉन्ज आर्यन प्रकल्प प्रस्थापित केले आहेत.

(२) सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील लोह खनिजाच्या उत्पादनात स्पृहनीय प्रगती झाली आहे.

(३) वर्धा जिल्ह्यात मे. लॉयड स्टील लि., भूगाव येथे १.२० लाख टन वार्षिक क्षमतेचा लोह प्रकल्प स्थापन झाला असून उत्पादन १९९५ पासून सुरू झाले आहे.

६. सिलीका वाळू .— पुणे-मुंबई परिसरातील फाऊंड्री, ग्लास व सिलीकेट उद्योगांमध्ये रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील सिलीका वाळू खनिजांचा वापर होत आहे.

७. मँगनिज.—(१) चंद्रपूर जिल्ह्यात महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट यांच्या प्रतिवर्षी ५०,००० टन क्षमतेच्या फेरो मँगनिज प्रस्थापित प्रकल्पाशिवाय मे. युनिफेरो इन्टरनेशनल, मे. युनिव्हर्सल फेरा अलाईड केमिकल्स लिमिटेड व मे. फेरो अलाईड कॉर्पोरेशन लिमिटेड या कंपन्यांकडून प्रतिवर्षी प्रत्येकी ६०,००० टन क्षमतेचे फेरोमँगनिज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आला आहे.

मँगनिज धतुक सुम्मके उपयोगात आणण्याकरिता एक सिटरिंग प्रकल्प पॅरामाऊंट सिन्टर्स प्रा. लि. (महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्टचे दुय्यम एकक) यांनी चंद्रपूर येथे प्रस्थापित केले आहे. या प्रकल्पात दरवर्षाला १५,००० टन मँगनिज सिटर तयार होते, जे महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट द्वारा फेरो मँगनिज उत्पादनास वापरले जाते.

(२) मँगनिज ओअर (इंडिया) भंडारा जिल्ह्यातील डोंगरी बुझुर्ग येथे ७०० टन वार्षिक क्षमतेच्या इलेक्ट्रॉलॅटीक मँगनिज डाय ऑक्साईड प्रकल्प उभारण्यात आला असून या प्रकल्पात ऑक्टोबर, १९९१ पासून उत्पादन सुरू झाले आहे. मँगनिज डाय ऑक्साईडचे उत्पादन करणारे छोटे उद्योग भंडारा व नागपूर जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणात स्थापित झाले आहेत. मँगनिज डाय ऑक्साईडचे परराज्यात व विदेशात निर्यात केली जाते. त्यामुळे स्वामित्वधना व्यतिरिक्त उत्पादन शुल्क व परकीय चलनात लक्षणीय वाढ झाली आहे.

८. क्वार्ट्ज.— भंडारा जिल्ह्यात मे. युनिफेरो इन्टरनेशनल व मे. युनिव्हर्सल फेरो अॅण्ड अलाईड केमिकल्स लिमिटेडद्वारे प्रतिवर्षी ४५,००० व १५,००० टन क्षमतेचे असे एकूण दोन सिलीको मँगनिज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आले आहेत.

तक्ता क्रमांक ६/
खनिजांचे
MINERAL

नागपूर, कोल्हापूर, चंद्रपूर व प्रादेशिक कार्यालयीन तीन

Statement showing the samples pending for analysis samples

		प्राप्त झालेले नमुने					
		No. of samples received pending for analysis and received					
अनु- क्रमांक	खनिजाचे नाव	२०२१-२०२२ (प्रत्यक्ष)		२०२२-२०२३ (संभाव्य)		२०२३-२०२४ (अंदाजे)	
		(Actual)		(Provisional)		(Estimated)	
		नागपूर Nagpur	एकूण Total	नागपूर Nagpur	एकूण Total	नागपूर Nagpur	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
१	बॉक्साईट ..	774	774	501	501	1000	1000
२	लॉखंड लोह धातुक ..	00	00	50	50	50	50
३	चुनखडक/डोलोमाईट ..	758	758	9962	9962	10,000	10,000
४	सिलीमनाईट/कॅरंडम ..	189	189	463	463	800	800
५	कोळसा ..	00	00	00	00	00	00
६	इतर नमुने ..	376	376	868	868	1500	1500
	एकूण ..	2097	2097	11844	11844	13350	13350

* Subject to the approval of exploration scheme by State Geological Programming Board.

TABLE VI

समन्वेष

EXPLORATION

प्रयोगशाळेत नमुन्यांचे केलेले विश्लेषण दर्शविणारा तक्ता

Received and analysed by there laboratory in the Directorate at Nagpur.

विश्लेषण केलेल्या नमुन्यांची संख्या							Name of Mineral
Number of samples analysed							
२०२१-२०२२ (प्रत्यक्ष)		२०२२-२०२३ (संभाव्य)		२०२३-२०२४ (अंदाजे)		(2)	
2021-2022 (Actual)		2022-2023 (Provisional)		2023-2024 (Estimated)			
नागपूर	एकूण	नागपूर	एकूण	नागपूर	एकूण		
Nagpur	Total	Nagpur	Total	Nagpur	Total		
(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)		
475	475	501	501	1000	1000	... Bauxite	
00	00	00	50	50	50	.. Iron Ore	
636	636	14151	14151	15000	15000	.. Limestone/ .. Dolomite	
189	189	463	463	500	500	.. Sillimanite/ .. Corundum	
00	00	00	00	00	00	.. Coal	
376	376	868	868	1200	1200	.. Others	
1676	1676	13033	13033	17,750	17,750	.. Total	

३. संशोधन व विकास

(एक) प्रस्तावनात्मक

नागपूर येथील संचालनालयाचे मुख्यालयातील पाषाणशास्त्रीय व धातुक संस्करण प्रयोगशाळेत खनिज समन्वेषणाचे संदर्भात संशोधनाचे कार्य चालते. पाषाणशास्त्रीय व धातुक संस्करण प्रयोगशाळेतून भू-वैज्ञानिक सर्वेक्षण व खनिज समन्वेषणाद्वारे गोळा केलेल्या निरनिराळ्या प्रस्तर व धातुकांचे नमुन्यातील खनिज समुच्चय ठरविता येतो. त्यामुळे भू-वैज्ञानिकाला पुढील कार्याचे नियोजन करण्यात मदत होते. पाषाणशास्त्रीय प्रयोगशाळेतून धातुक संस्करण विभागाद्वारे खनिज व धातुकांची निरनिराळ्या संस्करण पद्धतीसाठी अनुकूलता ठरविली जाते व तसेच काही खनिजांचा, विशेषतः सिलिका वाळू, इल्मेनाईट इत्यादींच्या कणांचा आकार निश्चित केला जातो. त्यामुळे खनिजांची निरनिराळ्या उद्योगांसाठी उपयुक्तता ठरविली जाते.

राज्यातील निरनिराळ्या भागात आढळणाऱ्या डोलेराईट, ग्रॅब्रो आणि ग्रॅनाईट या खडकांचे चकाकी वैशिष्ट्य ठरविण्यासाठी ह्या संचालनालयाने अभ्यास केला. आतापर्यंतच्या अभ्यासातून असे निदर्शनास आले की, सिंधुदुर्ग जिल्ह्याच्या काही भागात आढळणाऱ्या डोलेराईट व ग्रॅब्रो या खडकांवर

चकाकी आणता येते व त्यापासून शोभिवंत दगड तयार करता येऊ शकतो. याबाबतचा पुढील अभ्यासक्रम प्रगतिपथावर असून तो २०२४-२०२५ मध्ये चालू ठेवण्यात येणारा आहे.

या व्यतिरिक्त मराठवाडा, जळगाव व बुलढाणा जिल्ह्यांत आढळणाऱ्या चकाकी दगडाच्या चकाकीच्या वैशिष्ट्याबाबत प्रयोगशाळेत अभ्यास सुरू आहे. या दगडांना चकाकी आणल्यानंतर त्याचा उपयोग नेकलेस, कफलिक्स, बटन, पेपरवेट इत्यादी तयार करण्याकरिता होऊ शकतो. याविषयीचा अभ्यास सन २०२४-२०२५ मध्ये सुरू राहिल.

राज्यातील ओतशाळा, काच आदी निरनिराळ्या उद्योगांसाठी सिलिका वाळुची वाढती मागणी व वापर लक्षात घेऊन या संचालनालयाच्या धातुक संस्करण प्रयोगशाळेत निरनिराळ्या भागातील सिलिका वाळुच्या चाळणी पृथःकरणात्मक अभ्यासामुळे संयुक्त नमुन्यातील कणांचे आकार व निरनिराळ्या कण आकाराचे वर्गीकरण ठरविता येते. ह्या अभ्यासाद्वारे सिलिका वाळुची निरनिराळ्या उद्योगातील उपयुक्तता ठरविता येते. २०२४-२०२५ या वित्तीय वर्षात हा अभ्यास चालू ठेवण्याचा या संचालनालयाचा मानस आहे.

(तीन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांक्ष व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

विविध पद्धतीच्या अभ्यासातून केलेल्या चाचणी नमुन्यांची संख्या व कामाचा तपशील तक्ता खाली दिला आहे :-

तक्ता क्रमांक ७

	२०२१-२०२२ मध्ये विश्लेषण केलेल्या नमुन्यांची संख्या No. of tests carried out during 2021-2022	२०२२-२०२३ चा अंदाज Estimated during 2022-2023	२०२३-२४ चा अंदाज Estimated during 2023-2024	
१. पेट्रोलॉजिकल प्रयोगशाळा . .	Nil	Nil	Nil	1. Petrological
२. ओअर ड्रेसिंग प्रयोगशाळा . .	Nil	Nil	Nil	2. Ore Dressing Laboratory